

Інформаційне Суспільство Шлях України

Інформаційне Суспільство.

Шлях України

Бібліотека інформаційного суспільства
Київ 2004

Інформаційне Суспільство
Шлях України

1

Інформаційне Суспільство. Шлях України

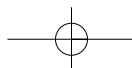
Після прийняття на Всесвітньому Самміті з питань Інформаційного Суспільства у грудні 2003 року у Женеві (Швейцарія) Конституції Інформаційного Суспільства („Декларація принципів” та „План Дій”), світ визначив основні пріоритети та шлях розвитку інформаційного суспільства.

Передові країни світу спробували відповісти на виклики інформаційного суспільства, та вже змогли скористатися його перевагами. Постіндустріальне, інформаційне суспільство – суспільство нашого часу. Автори популярно виклали основні теоретичні та практичні питання інформаційного суспільства, етапи його розвитку у світі та в Україні, стратегію соціально-економічного розвитку. У цій книзі представлено досвід країн світу, що вже реалізували стратегії розвитку інформаційного суспільства, проаналізовано переваги та недоліки у впровадженні такого процесу. У ній автори спробували дати відповідь на питання яким шляхом може йти Україна та визначити цей шлях.

Ця книга є першим виданням проекту “Бібліотека Інформаційного Суспільства”.

Книга “Інформаційне Суспільство. Шлях України” видана за підтримки Міжнародного Фонду “Відродження” та ПРООН

© 2004, Фонд “Інформаційне Суспільство України”

Шановні співгромадяни!

Багато хто з нас замислюється над тим, який буде наступний день, наступні роки світу в цілому і України зокрема.

Уже в минулому ХХ ст. відбувся бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, який змінив наше уявлення про можливості людини в сучасному світі, змінив відносини, традиції, історію, змінив суспільство. Дехто зрозумів ці зміни як технологічні, багато хто –

як соціальні, інші сприйняли його як такий, що дарує шлях до свободи.

Світове співтовариство, приймаючи на 1 стадії Всесвітнього Самміту Інформаційного Суспільства Конституцію Інформаційного Суспільства („Декларація Принципів”, „План дій”, Женева (Швейцарія), грудень, 2003 рік), окреслило основні напрямки розвитку світового інформаційного суспільства, які стануть шляхом розвитку інформаційного суспільства всього світу, шляхом свободи нашого спільного світу.

Україна може й далі не помічати справжнього суспільства, в якому перебуває. Можна продовжувати стверджувати те, що інформаційного суспільства немає. Однак воно прийшло, тому що для нього настав час. І світ прийняв його, тому що усвідомив його переваги, можливості, виклики.

Можна і далі не помічати тих можливостей і переваг, які даються країні для її реалізації. Можна й далі робити вигляд, що не існує ані проблем, ані потреб.

Досвід останнього десятиліття засвідчив, що ті країни світу, якими ми захоплюємося, на які орієнтуємось у розвитку, змогли консолідувати свої внутрішні ресурси задля власного розвитку. Ресурси національного бізнесу, його громадського сектору змогли об'єднати інтереси та прагнення із державним сектором, вибудувати нові іміджі, обличчя своїх країн.

Інформаційне Суспільство Шлях України

Наша молода держава знаходиться в пошуку свого шляху у світовому співтоваристві. Кожен з нас шукає власний шлях – шлях свого життя. Країни дуже схожі на людей. Вони такі ж – зі своїми бажаннями, емоціями, характерами. Виграє той, хто прагне цього. Перемагає той, хто жадає цієї перемоги.

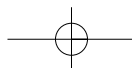
Переконалися, що зараз наш час – час України. Інформаційне Суспільство збагатило багато країн, націй, людей... Можливо, це і є шлях України до процвітання, збагачення?!

Яким же шляхом піде Україна? Цивілізованим, переможним, шляхом інформаційного суспільства?!

Ми запитали у відомих, шанованих, близьких людей, який шлях вони б обрали для себе, для України. З їхніми відповідями ви зможете ознайомитись у цій книзі. Можливо, це наш спільний шлях?! Можливо, цим шляхом в нашій країні підуть тільки переможці?!

Обрати свободу може кожен, отримати – одиниці. Україна може стати інформаційною державою, а її шлях інформаційного суспільства має бути переможним. Вона може отримати справжню свободу й обрати для себе кращу долю – країну майбутнього.

Андрій Колодюк,
громадянин України,
інформаційного суспільства
a.kolodyuk@isu.org.ua

Дорогі друзі!

Орієнтація України на створення інформаційного суспільства та інтеграцію до Європейського Союзу вимагає дотримання нових вимог ЄС до сфери інформаційної політики та інформаційної безпеки. Для того, щоб українська держава увійшла у світовий інформаційний простір на рівноправній основі, слід зміцнювати зв'язки між владними структурами і суспільством, вирішити чимало проблем для забезпечення ефективного розвитку національної інформаційної інфраструктури, створення інформаційно-аналітичних систем органів державної влади, прискорення процесів модернізації матеріально-технічної бази, надійного захисту інформаційних ресурсів.

Збірка "Інформаційне суспільство. Шлях України" покликана дати відповіді на питання побудови інформаційного суспільства в Україні та спрямована на пошук ефективних моделей його реалізації. Поява нових інфокомунікаційних технологій в Україні дає підстави говорити, що Україна не залишиться осторонь інформаційної революції, а буде якісно репрезентована в глобальному інформаційному суспільстві. Колектив авторів досить професійно виклав свої погляди на те, якою бути Україні у XXI сторіччі.

Хочу побажати авторському колективу щасливої творчої долі та славетних досягнень, плідної праці та незмінної енергії в ім'я розвитку України як великої європейської держави.

З ПОВАГОЮ

Голова депутатської групи
"Демократичні ініціативи",
народний депутат України

ГАВРИШ С.

Щиро вітаю членів громадської робочої групи «Електронна Україна», об'єднання ініціативних державних і громадських діячів, представників бізнесу, науковців і освітян, які поставили мету розробити Стратегію розвитку інформаційного суспільства України та сприяти її практичному впровадженню.

Сама постановка мети свідчить про здорові амбіції щодо пер-

спектив створення інформаційного суспільства України, гармонічного її входження у світове суспільство. Широке впровадження інформаційних технологій у всіх сферах суспільно-економічного життя забезпечує конкурентні переваги країни, впливає на інвестиційну привабливість вітчизняних компаній.

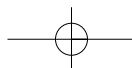
Сподіваюсь, що розробка Стратегії розвитку Інформаційного суспільства України, які було презентовано міжнародній спільноті під час проведення Всесвітнього самміту з питань Інформаційного Суспільства в Женеві (2003 р.), буде сприяти визначенню шляхів стратегічного розвитку національного інформаційного суспільства, як невід'ємної частини глобального Інформаційного суспільства. Це також сприятиме підвищенню престижу України, розширенню ділової і громадської активності у високотехнологічних сферах, пов'язаних з інформаційними технологіями, виявленню важливіших загальносвітових тенденцій, урахуванню національних особливостей розбудови інформаційного суспільства України.

*Голова підкомітету з питань
інтелектуальної власності
та інформатизації Комітету
Верховної Ради України
з питань науки і освіти,
народний депутат України*

РАДІОНОВ М.К.

Поява Інформаційного суспільства є революцією, яку можна порівняти з глибоким перетворенням світу, викликаним створенням алфавіту та опануванням мистецтвом книгодрукування. З'являється нова культура, що базується на штучному інтелекті, математичних моделях, комп'ютерних програмах, формальних мовах, алгоритмах, віртуальних системах навчання, ментальних ландшафтах, які потребують нової інформаційної грамотності населення світу.

Інформація та знання стали основними рушійними силами соціальних та економічних перетворень. Вони дають можливість сподіватися на те, що багато глобальних проблем, які стоять перед світовою спільнотою, можуть бути значною мірою вирішені,

Інформаційне Суспільство Шлях України

за умови, що необхідна інформація та накопичений інтелект будуть систематично та безпристрасно використовуватися та розподілятися в інтересах людства та суспільного прогресу.

*Академік НАН України,
ректор Національного
технічного університету „КПІ”*

ЗГУРОВСЬКИЙ М.З.

Є тенденції, яких не оминати жодній країні, оскільки саме так рухається світ. До таких тенденцій належить і перехід до інформаційної цивілізації. З одного боку, глобалізація в першу чергу вигідна сильним гравцям, до яких належать США. Г. Кісінджер навіть писав, що глобалізація є просто заміною слова "американізація". Однак саме інформаційні технології (а вони є базисом інформаційної цивілізації) дозволяють "бути на рівних" і малим країнам. Досвід таких країн, як Швеція чи Фінляндія, демонструють можливості цих нових виробничих сил. Одночасно ці країни є лідерами за витратами на душу населення на ІКТ, науку і освіту, займаючи перші місця в такому списку в світі. Підкреслимо ще раз: малі країни випередили великі, і таку трансформацію дала можливість створити їхня увага (і держави, і бізнесу) до чітко окресленого об'єкту - нових технологій. Згадаємо Індію та Ірландію, які завдяки ІКТ заробляють велику частину не лише своїх грошей, але й кардинально змінили свій імідж у світі.

Перед нами - нові правила гри, за якими Україна теж повинна навчитися грати. Усі чітко усвідомлюють труднощі, які стоять на цьому шляху. Ми їх розуміємо набагато краще за будь-якого західного консультанта. І одночасно ми добре усвідомлюємо, що іншого шляху просто немає. Це єдиний шлях, що дозволяє реально інтенсифікувати наше просування вперед, адже неінтенсивні шляхи сьогодні не дають жодного результату.

*Керівник Управління стратегічних ініціатив
Адміністрації Президента України,
доктор філологічних наук, професор*

ПОЧЕПЦОВ Г. Г.

Зміст

1 Розділ

„Національні Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства”

“Україна на шляху до Всесвітнього Самміту з питань інформаційного суспільства” Береза Т.А.

“Національні стратегії інформаційного суспільства: необхідність, переваги та світова практика запровадження” Колодюк А.В.

Проект „Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства України”: пріоритет для соціально-економічного розвитку України” Колодюк А.В.

„Економічне зростання без перспектив”. Єршова Т.

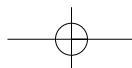
Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій у створенні національних стратегій розвитку. Негі Генна (Nagy Hanna)

2 Розділ

„Напрямки розвитку Інформаційного Суспільства”

„Економічна Стратегія Формування Інформаційного Суспільства” Жаліло Я. А.

„Розвиток соціального капіталу” Березовець Л.В.
„Електронний уряд України - з чого починати”
Лисицький. В.И.

Інституційне забезпечення Березовець Л.В

„Розвиток національної інноваційної системи як складової українського інформаційного суспільства” Бажал Ю.М.

3 Розділ

„Інформаційне суспільство для Всіх: виклики нової доби”

Стратегічні наслідки розвитку інформаційних технологій для військової справи Почепцов Г.Г.

„Загальні тенденції розвитку інформаційного суспільства в глобальному контексті: трансформація світового устрою”.

Згуровський М.З.

“Подолання проблеми цифрового розподілу через використання ІКТ” Баранов А.А.

„Права людини в інформаційному суспільстві. Комунікаційні права: Четверте покоління прав людини” Корнєєва. Т.

„Запровадження ІКТ в системі сучасної освіти: навчання протягом життя” Дробков. Є.В.

„Електронна комерція та електронний бізнес”. Корнєєва Т.М.

„Електронне урядування шлях до ефективності та прозорості державного управління”, Колиушко І.Б., Демкова М.С.

“Культурне розмаїття та багатомовність у віртуальному просторі (на основі загального аналізу міжнародних документів ЮНЕСКО та затверджених проектів документів Світового Самміту з питань інформаційного суспільства)” Береза Т.А.

„Право на приватність в інформаційному суспільстві” Пазюк А.

„Інформація, як основа інформаційного суспільства: поняття та правове регулювання” Демкова М., Фігель М.

„Регулювання діяльності комп'ютерних мас-медіа у сучасному світі” В.Ф. Іванов

„Проблема безпеки в інформаційному суспільстві” Макаренко Є.А.

„Діалог бізнесу і влади на початку XXI століття з метою створення українського інформаційного права” Жияєв І. Б.

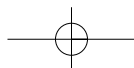
„Інтернет-медіа як новий вид ЗМІ” Городенко Л.

„Сприяння розвитку інформаційного суспільства в інституціональній реальності за його власними правилами” Дацюк С.А.

„Інформаційна безпека та стратегії інформаційного суспільства” Піскорська Г.А.

„Знаннєва економіка – економіка конкурентоспроможності” Бажал Ю.М.

“Соціальні та культурні аспекти створення інформаційного суспільства” Нанівська. В. Нікітін. В.

„Готовність населення України до діяльності в інформаційному суспільстві” Мойсеєнко А.О.

„Поєднувати інноваційний пошук малого підприємництва з потужністю великого галузевого бізнесу для розвитку інформаційного сектору” Романенко С. І.

„Система закупівель за державні кошти як джерело інформації про впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в органи державної влади та органи місцевого самоврядування” Семенченко А. І.

„Інформаційне суспільство: Можливості та реальність” Мойсеев М. М.

“Поняття інформаційного суспільства, принципи його побудови та складові компоненти.” Береза Т.А.

Автори (коротка бібліографічна довідка)

Глосарій

Перелік спеціалізованих джерел (книжки // звіти // програми // проекти // статті)

Вступ до розділу 1. Національні Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства

Національна Стратегія розвитку Інформаційного Суспільства – є фундаментальною передумовою побудови „повноцінного” інформаційного суспільства у будь-якій державі світу. Чим відрізняється „рожева мрія” мільйонів громадян про життя у розвинутому інформаційному суспільстві від створення справжніх засад такого суспільства?

Різниця насправді колосальна, оскільки в першому випадку більшість з нас уявляє собі лише ті недосяжні ідеали світлого майбутнього, водночас продовжуючи жити в умовах індустріального ладу і лише частково використовувати можливості, що пропонують нам сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Цю тенденцію підтверджують і невіщі статистичні дані, оскільки лише 10% жителів нашої Планети можна вважати такими, що живуть в інформаційному суспільстві. Більш того, якщо проаналізувати це питання ретельніше, то виявиться, що лише половина від цього показника живе у справді повноцінному суспільстві інформації та знань. Про що це свідчить? Насамперед про те, що більшість з нас (починаючи від урядів, і закінчуючи пересічними громадянами) продовжує сприймати новий суспільний устрій як щось теоретичне, академічне, футурологічне, віддалене від реалій життя...

Що ж передбачає створення засад повноцінного інформаційного суспільства? Насамперед (і це найголовніше!) політичну волю світових лідерів у контексті затвердження та практичної імплементації реалістичної програми дій, завдяки якій кожен громадянин визнає би, що інформаційне суспільство та ІКТ насправді змінює його/її життя на краще. У даному напрямку все повинно починатись з втілення програми дій на практиці, і це на сьогодні – аксіома.

Власне, це вже давно зрозуміла еліта добре розвинутих, сучасних демократій, у яких процес побудови інформаційного суспільства триває вже добру декаду. На щастя, людство дочекалось історичного моменту (І стадія Всесвітнього Самміту з питань Інформаційного Суспільства, Женева 10-12 грудня, 2003 року), коли лідери 161 країни

Інформаційне Суспільство Шлях України

світу задекларували принципи та програму дій у даному напрямку на глобальному рівні. Відтак, стало зрозуміло всім, що інформаційне суспільство наступило всюди. Проблема полягає лише в тому, що необхідно шукати ті оптимальні шляхи, завдяки яким можна було б якнайповніше використовувати його переваги.

Акцент затверджених документів Всесвітнього Самміту, які по праву можна вважати „Глобальною Конституцією Інформаційного Суспільства”, зроблений на тому, щоб кожна держава світу до 2005 року затвердила власну стратегію розвитку інформаційного суспільства. Отож, прихід повноцінного інформаційного суспільства у глобальному масштабі можна очікувати вже після завершення II стадії Самміту (Туніс, 16-18 листопада 2005 року).

А що ж до цього? Перш за все, консолідація зусиль та ресурсів і добра воля лідерів усіх секторів, а також усіх тих, хто зацікавлений у зміні свого та життя мільйонів інших. Саме так, йдеться про кожного з нас, оскільки прагнучи, удосконалюючись, роблячи вагомий внесок у розвиток спільного процесу, ми та наступні покоління перестанемо мріяти і почнемо жити повноцінно. Ми ж, у свою чергу, усвідомлюючи сучасну роль розвитку національних стратегій інформаційного суспільства, присвячуємо цьому аспекту перший розділ нашої брошури.

Берега Т. А.

Україна на шляху до Всесвітнього Самміту з Питань Інформаційного Суспільства

Сьогодні настав час для оцінки впливу інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) на економіку, соціальну і політичну сферу та взагалі життєдіяльність людини. Це час формування світовими лідерами ефективного розвитку інформаційного суспільства і створення більш справедливого, процвітаючого і безконфліктного світу. Ті країни, лідери яких продовжують ігнорувати тенденції побудови інформаційного суспільства і його розвитку на основі широкомасштабного використання ІКТ, сьогодні займають останні місця в міжнародних рейтингах розвитку й автоматично утворюють категорію регіонів, в яких загострена проблема інформаційної нерівності.

Вперше пропозиція про проведення Всесвітнього Самміту на вищому рівні з питань інформаційного суспільства була офіційно заявлена на Повноважній Конференції Міжнародного Союзу Електрозв'язку (МСЕ) в Мінні-аполісі у 1998 році (резолюція 73). До цього часу концепція інформаційного суспільства вже стала елементом державної політики більшості передових країн світу і широко обговорювалася на різних міжнародних форумах.

Згодом ідея проведення Всесвітньої зустрічі одержала підтримку Генеральної асамблеї ООН. Резолюція 56/183 від 21 грудня 2001 року орієнтувала учасників Всесвітньої зустрічі використовувати потенціал знань і технологій для сприяння досягненню цілей Декларації Тисячоліття ООН і пошуку ефективних та нових шляхів забезпечення загального розвитку. Була підкреслена нагальна потреба доступу всіх країн до інформації, знань та ІКТ з метою розвитку, для того, щоб вони могли скористатися всіма перевагами революції у сфері ІКТ і рішення всього спектру питань, пов'язаного з інформаційним суспільством.

Початком рішення цих завдань стало досягнення на найвищому політичному рівні глобального консенсусу (I етап Самміту – Женева, 10–12 грудня 2003 року) – "на основі вироблення загального бачення і розуміння інформаційного суспільства шляхом затвердження "Декларації Принципів" [1] і "Плану Дій" [2] (www.e-ukraine.com.ua/forum) для втілення урядами, міжнародними організаціями і всіма секторами суспільства".

Проведенню I етапу Світового Самміту в Женеві передувала організація трьох зустрічей Підготовчого комітету у м. Женева:

- 1–5 липня 2002 року, на першому зібранні був обраний президент, бюро і затверджені правила процедури Підготовчого комітету.
- 17–28 лютого, в рамках проведення другого зібрання підготовчого комітету були розглянуті звіти регіональних підготовчих конференцій:

Україна на шляху до Всесвітнього Самміту з Питань Інформаційного Суспільства

Африканської (Бамако, 28–30 травня 2002 року), Пан-європейської (Бухарест, 7–9 листопада 2002 року), Азіатської (Токіо, 13–15 січня 2003 року); країн Латинської Америки і Карибського басейну (Боваро, 29–31 січня 2003 року); та Західної Азії (Бейрут, 4–6 лютого 2003 року). В рамках проведення цієї зустрічі була прийнята загальна структура проекту Декларації Принципів та проекту Плану Дій Всесвітнього Самміту з питань інформаційного суспільства.

— Представники більш як 150 держав світу прийняли участь у проведенні третього Підготовчого Комітету на якому велась робота над проектами Декларації Принципів та Плану Дій.

Усвідомлюючи важливість використання переваг ІКТ та побудови інформаційного суспільства Україна розпочала власний процес підготовки ще задовго до проведення всесвітньої зустрічі. У даному викладі ми лише оглядово відобразимо основні його події в хронологічному порядку:

1) За ініціативи президентів Росії та Киргизії була проведена в два етапи Московсько-Бішкекська Конференція – з 9 по 11 вересня 2002 року в Бішкеку, а з 23 по 24 жовтня 2002 року в Москві. За результатами проведення конференції учасниками була прийнята Декларація, в якій відображено загальне розуміння проблем розвитку інформаційного суспільства в країнах СНД;

2) 07-09/11/02 – державна делегація України прийняла участь у проведенні Пан-європейської регіональної міністерської конференції з питань інформаційного суспільства;

3) 25/02/03 у м. Києві за Всеукраїнським Фондом “Інформаційне суспільство України” спільно з Інститутом Інформаційного Суспільства за підтримки Міжнародного Фонду “Відродження” була проведена міжнародна конференція „Проблеми та перспективи розвитку інформаційного суспільства”;

4) 02/04/03 у Києві, в рамках проведення Конгресу з питань розвитку інформаційного суспільства, відбулось засідання координаційної ради країн-учасниць СНД з питань інформатизації при Регіональній співдружності в галузі зв'язку. На засіданні був узгоджений та затверджений план стратегії співробітництва країн СНД в галузі інформатизації;

5) 25/06/03 за ініціативи та спонсорської підтримки Фонду “Інформаційне Суспільство України”, а також за сприяння Телеком та ІТ комітетів Американської Торгової Палати було проведено круглий стіл “Програма Електронна Україна – суспільство та держава”, одним із рішень якого стало створення громадської робочої групи “Електронна Україна”, метою роботи якої стала розробка проекту “Національна Стратегія Розвитку Інформаційного Суспільства України” www.e-ukraine.com.ua/forum [3] (проект підтримано Міжнародним Фондом “Відродження”);

6) 01/07/03 у Санкт-Петербурзі на черговому засіданні координаційної ради країн-учасниць СНД з питань інформатизації при Регіональній співдружності в галузі зв'язку була прийнята Спільна Заява країн СНД з питань

Розділ 1

розвитку інформаційного суспільства (Санкт-Петербурзька Декларація);

7) 27/08/03 була прийнята Постанова КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ № 1347 "Про утворення Національного підготовчого комітету із забезпечення участі України у Всесвітньому самміті з питань інформаційного суспільства" [4]. У склад комітету увійшли представники державного, приватного та громадського сектору, які спільно працювали у чотирьох основних напрямках: підготовка національного стенду України, підготовка офіційного тексту доповіді від України, підготовка презентаційного буклету та обговорення проектів Декларації Принципів та Плану Дій Самміту.

8) 04/12/03 під час проведення Громадського Форуму "Громадський сектор ЗА!" (проект підтримано Міжнародним Фондом „Відродження”) відбулось перше публічне представлення та обговорення проекту "Національна Стратегія Розвитку Інформаційного Суспільства України" на національному рівні.

Женевська стадія Самміту (www.wsis.org) [5] проходила під патронатом Генерального секретаря ООН п. Кофі Аннана, а Міжнародний Союз Електрозв'язку (МСЕ) відіграв провідну роль у її підготовці. У роботі Самміту взяли участь більш 13000 делегатів з 161 країни світу. Фактично, прийняті документи (проекти Декларації Принципів та Плану Дій Самміту) вже ознаменовані „Конституцією Інформаційного Суспільства". Вперше у світовій історії на зустрічі вищого рівня були присутні представники не лише уряду, бізнесу, але і громадського сектору. З них: представників урядових структур - понад 4700, недержавних організацій - понад 3800, бізнесу - понад 600, міжнародних організацій - біля 300, представників ЗМІ - понад 1600.

Аналізуючи хід та результати роботи Самміту можна зробити висновок про те, що сьогодні, розвиток інформаційних процесів носить глобальний характер а у міжнародних програмах розвитку декларуються приблизно однакові положення, проте кожна країна світу будує власний шлях переходу до інформаційного суспільства. Це зумовлено тим, що у кожній країні, з одного боку, однакові проблеми на шляху раціонального використання переваг ІКТ, а з іншого, кожна країна виходить з наявних реалій у процесі складного переходу від індустріального до інформаційного суспільства. Внаслідок розвитку цих процесів поруч з терміном "Інформаційне Суспільство" у міжнародній практиці вживається термін "цифровий розподіл". Цифровий розподіл має місце у тих країнах де процес впровадження ІКТ сповільнений, відсутня суспільна мотивація та політична воля. Аналізуючи становище на інформаційній карті світу, можна сказати, що сьогодні Україна належить до країн, у яких розвиток Інформаційного Суспільства лише починається.

Позитивним моментом у цьому процесі є те, що сьогодні відбувається об'єднання зусиль влади, бізнесу та громадського сектору у ході розбудови інформаційного суспільства в Україні. Наочним прикладом цьому було консолідоване представництво нашої держави двома стендами "Інформаційне Суспільство України" (проект підтримано Міжнародним Фондом

Україна на шляху до Всесвітнього Самміту з Питань Інформаційного Суспільства

„Відродження”) та „ІКТ – для процвітання України” на глобальній виставці „ІКТ задля розвитку”, проведення якої було одним з найбільших заходів Женевської стадії Всесвітнього Самміту. У ній взяли участь більш ніж 200 урядових та неурядових установ з 80 країн світу, які продемонстрували новітні досягнення у сфері телекомунікацій та інформатизації. Особливо хочеться відмітити активність представників „Форуму недержавних організацій телекомунікаційної сфери та інформаційно-комунікаційних технологій” за допомогу робочим групам з підготовки та представлення України на Самміті. Його учасниками є: Асоціація комп’ютерних клубів України, Асоціація “Україна – розвиток через Інтернет”, Асоціація учасників ринку бездротових мереж передачі даних, Всеукраїнська громадська організація “Українська Інтернет Спільнота”, Фонд “Інформаційне Суспільство України”, Громадська організація “Інтерньюз-Україна”, Інститут Інформаційного Суспільства, Інтернет Асоціація України, Прайвесі Україна. Рекомендації Форуму недержавних організацій телекомунікаційної сфери та ІКТ були включені у текст доповіді голови Державного Комітету Зв’язку та Інформатизації України п. Олега Яценка, котрий на пленарному засіданні висвітлив актуальні питання розвитку інформаційного суспільства, серед них – доступність ліцензійного програмного забезпечення, необхідність забезпечення довіри та безпеки при використанні ІКТ, необхідність створення нової міжнародної системи інформаційної безпеки, яка має бути впроваджена на національному, регіональному та міжнародному рівнях. У ході виступів на пленарному засіданні було підтримано ініціативу України про необхідність розширення пунктів колективного доступу на базі мережі вузлів поштового зв’язку з метою забезпечення рівного доступу до інформації.

Одним з численних заходів, у роботі яких взяла участь українська державна делегація, стало проведення круглого столу “Створення цифрових можливостей”. Олег Яценко у своєму виступі зупинився на досвіді України у розбудові інфраструктури інформаційного суспільства та подоланні цифрового розриву.

Основним внеском з боку громадського сектору, було представлення модераторами Громадської Робочої Групи „Електронна Україна” проекту “Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства України” до уваги іноземних фахівців з метою отримання його міжнародної експертизи, як одного з складових етапів імплементації стратегії. В процесі переговорів з учасниками Самміту (офіційно було зареєстровано 13 тисяч учасників зі 161 країн) було налагоджено партнерські зв’язки щодо внесення рекомендацій із удосконалення проекту Стратегії. У процесі доопрацювання та внесення змін до тексту Стратегії, важливою є позиція представників тих країн, у яких подібні Стратегії вже запроваджені і діють на практиці. Для України потрібні як успішні приклади запровадження, так і аналіз труднощів та перешкод на цьому шляху.

Паралельним заходом в рамках проведення Самміту став захід Міжнародної Мережі Знань (Global Knowledge Partnership) на якому була пред-

Розділ 1

ставлена проектна діяльність організацій країн Східної Європи та Центральної Азії. Україну у цій глобальній мережі починаючи з весни 2003 року представляє Фонд "Інформаційне Суспільство України", який під час проведення цього заходу отримав статус регіонального координатора GKP для країн Східної Європи та Центральної Азії на 2004 рік.

Отож, проведення I етапу Всесвітньої зустрічі на вищому рівні виявилось більш ніж вдалим, оскільки представниками 161 країни світу були затверджені проекти двох основних документів (Декларації Принципів та Плану Дій), загальне бачення і ціль яких полягають у наступному: *"побудова на основі солідарності, партнерства і поваги до розмаїтості культур, етичних і моральних цінностей - орієнтованого на інтереси людей і розвиток, справедливого глобального інформаційного суспільства для всіх"*.

У затвердженому проекті "Декларації Принципів" визначені шляхи досягнення загальної мети – "повномасштабне використання можливостей ІКТ, у першу чергу для ефективного сприяння в досягненні погоджених на міжнародному рівні цілей у сфері розвитку, включаючи ті, що задекларовані в Декларації Тисячоліття ООН, ... "ліквідації розриву в цифрових технологіях". Даний підхід передбачає рішення трьох основних завдань:

- Використання потенціалу ІКТ задля розвитку;
- Скорочення розриву у сфері цифрових технологій (подолання цифрової нерівності);
- Забезпечення надання універсального, масштабного, справедливого і доступного за ціною доступу до інфраструктури і послуг на основі ІКТ.

Загальна концепція і принципи, що закріплені в "Декларації Принципів", повинні бути втілені "Планом Дій" у конкретні міри. "План Дій" визначений в якості "здатної розвиватися основи, що забезпечує просування до інформаційного суспільства на міжнародному, регіональному і національному рівнях".

Основними напрямками дій, що запропоновані в "Плані Дій" для досягнення загальної мети - "реалізації нової концепції глобального інформаційного суспільства для всіх", є наступні:

1. Роль органів державного управління та всіх зацікавлених сторін у сприянні застосуванню ІКТ задля розвитку

Однією з найважливіших рекомендацій "Плану Дій" є включення електронних стратегій, як невід'ємної частини в національні програми соціально-економічного розвитку. Таким чином, "Планом Дій" передбачено, що всі країни до 2005 року повинні розробити національні електронні стратегії з врахуванням місцевих, регіональних і національних потреб і проблем, а також людського потенціалу. Важливим є те, що успішна розробка і реалізація електронних стратегій можливі лише на основі діалогу і розвитку партнерства. Передбачено, що кожна країна до 2005 року повинна створити, принаймні одне діюче партнерство між державним і приватним сектором, як зразок для подальших дій. Також до 2005 року відповідні міжнародні ор-

Україна на шляху до Всесвітнього Самміту з Питань Інформаційного Суспільства

ганізації і фінансові установи повинні розробити власні стратегії використання ІКТ. В якості мір, що стимулюють розвиток ІКТ, пропонуються: реалізація стратегії щодо заохочення інвестицій, створення державних інвестиційних фондів, розвиток венчурного капіталу (на національному і міжнародному рівнях), створення бізнесів-інкубаторів, підтримка експорту програмного забезпечення (торговельне консультування) і науково-дослідних мереж та парків програмного забезпечення.

2. Інформаційна і комунікаційна інфраструктура – необхідний фундамент інформаційного суспільства

Інфраструктура є основою для охоплення всіх жителів планети цифровими технологіями, тобто надання універсального, стабільного і прийнятного в ціновому відношенні доступу до ІКТ для всіх, з врахуванням відповідних рішень, що вже застосовуються у країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою, з метою забезпечення надійного підключення і доступу для віддалених та маргіналізованих районів на національному і регіональному рівнях. Органи державного управління в рамках реалізації національної політики розвитку повинні приймати рішення, спрямовані на підтримку сприятливого і конкурентного середовища для одержання необхідних інвестицій в інфраструктуру ІКТ і для розвитку нових послуг, а також виробити відповідну політику і стратегію забезпечення універсального доступу і визначити засоби їхньої реалізації, відповідно до орієнтованих контрольних показників, а також розробити показники доступу до ІКТ. В рамках національних електронних стратегій, у відповідності з орієнтованими контрольними показниками, необхідно також забезпечити й удосконалювати підключення на основі ІКТ усіх шкіл, університетів, закладів охорони здоров'я, бібліотек, поштових відділень, громадських центрів, музеїв та інших доступних для населення установ, особливо у тих районах, що знаходяться в несприятливих умовах.

3. Доступ до інформації та знань

Органам державного управління та іншим зацікавленим сторонам рекомендовано створювати стабільно функціонуючі багатоцільові публічні пункти колективного доступу, що надають громадянам за доступними цінами, або безкоштовно доступ до засобів зв'язку, у першу чергу мережі Інтернет. Ці пункти доступу повинні, по мірі можливості, володіти достатньою пропускну здатністю для сприяння користувачам у бібліотеках, навчальних закладах, державних структурах, поштових відділеннях й інших громадських закладах, причому особливу увагу варто приділяти сільським і тим районам, котрі обслуговуються в недостатній мірі, з дотриманням прав інтелектуальної власності і заохочення використання інформації й обміну знаннями. Уряди повинні активно сприяти застосуванню ІКТ громадянами своїх країн і місцевими органами влади в якості основного робочого інструменту. Для досягнення цієї мети міжнародному співтовариству й ін-

шим зацікавленим сторонам варто підтримувати, як засіб удосконалювання місцевого управління, нарощування потенціалу місцевих органів влади на основі широкого використання ІКТ.

4. Нарощування потенціалу

Кожен повинен володіти навичками, необхідними для використання переваг інформаційного суспільства в повній мірі. Тому варто нарощувати потенціал і підвищувати грамотність у сфері ІКТ. ІКТ, як ефективний інструмент, можуть сприяти досягненню у всесвітньому масштабі загальної освіти шляхом надання засобів одержання освіти і підготовки викладачів, створення більш досконалих умов для навчання протягом всього життя, включаючи і для тих людей котрі не можуть отримати формальну освіту, а також для удосконалення професійних навичок.

Органам державного управління рекомендовано розробляти національні стратегії для забезпечення повномасштабної інтеграції ІКТ у сферу освіти і професійної підготовки на всіх рівнях, у тому числі в розробку навчальних програм, підготовку викладачів, управління установами, так само як і на сприяння розвитку навчання протягом усього життя, а також розробляти програми ліквідації неграмотності за допомогою ІКТ на національному, регіональному і міжнародному рівнях і сприяти їхньому впровадженню.

5. Зміцнення довіри і безпеки при використанні ІКТ

Довіра і безпека є фундаментальними складовими інформаційного суспільства. У даному напрямку необхідно сприяти розвитку співпраці між державами в рамках Організації Об'єднаних Націй та з усіма зацікавленими сторонами в рамках відповідних форумів з метою зміцнення довіри користувачів, підвищення надійності і захисту цілісності даних та мереж, аналізу існуючих і потенційних загроз у сфері ІКТ, а також вирішення інших питань інформаційної безпеки і безпеки мереж. Органам державного управління у співпраці з приватним сектором необхідно попереджувати та виявляти прояви кіберзлочинності і неналежного використання ІКТ та реагувати на ці прояви шляхом розробки керівних принципів, що враховували б: роботу яка проводиться в цій галузі; вивчення законодавства, що дає можливість ефективно розслідувати і виявляти неналежне використання ІКТ; сприяння ефективним заходам взаємодопомоги; посилення на міжнародному рівні інституціональної підтримки профілактики таких інцидентів, їхнього виявлення та ліквідації наслідків, а також шляхом сприяння утворенню і підвищенню рівня інформування.

Органи державного управління та інші зацікавлені сторони повинні активно заохочувати навчання користувачів і підвищувати їхню поінформованість щодо недоторканності приватного життя при роботі у віртуальному режимі та способів захисту приватності.

Україна на шляху до Всесвітнього Самміту з Питань Інформаційного Суспільства

6. Сприятливе середовище

Для досягнення максимальних переваг інформаційного суспільства в соціальній, економічній і екологічній сферах органам державного управління необхідно створити надійне, прозоре, недискримінаційне, правове, регламентне і політичне середовище. Для цього органи державного управління повинні сприяти створенню сприятливих, прозорих, сприяючих розвитку конкуренції і політичних, правових і регламентних рамок, що забезпечували б належні стимули для інвестицій і розвитку громад в інформаційному суспільстві. З цією метою учасники Самміту звернулись до Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй із проханням створити робочу групу по управлінню використанню Інтернет в рамках відкритого і всеохоплюючого процесу, що забезпечує механізм для повномасштабної й активної участі органів державного управління, приватного сектору і громадського суспільства, як з країн, що розвиваються, так із розвинутих країн, у тому числі відповідних міжурядових і міжнародних організацій та форумів, з метою дослідження питань про управління використанням Інтернет і представлення до 2005 року пропозицій для ухвалення рішення щодо організації управління використанням Інтернет.

7. Платформи на основі ІКТ: переваги у всіх аспектах життя

Платформи на базі ІКТ можуть слугувати опорою для стійкого розвитку в сферах державного управління, господарської діяльності, освіти та професійної підготовки, охорони здоров'я, зайнятості, навколишнього середовища, сільського господарства та науки в рамках національних електронних стратегій. Сюди можна віднести дії в наступних напрямках: електронне державне управління, електронна комерційна діяльність, електронна зайнятість, електронна охорона здоров'я, електронне сільське господарство, електронна наукова діяльність.

8. Культурне розмаїття і культурна самобутність, мовне розмаїття і місцевий контент

Культурне і мовне розмаїття, що стимулює повагу до культурної самобутності, традицій і релігій, є необхідною умовою розвитку інформаційного суспільства на основі діалогу між культурами та регіонального і міжнародного співробітництва. В даному відношенні необхідно стимулювати органи державного управління розробляти політику в галузі культури для сприяння виробництву культурного, освітнього і наукового контенту та розвитку на місцевому рівні галузей культури, що відповідають мовним і культурним потребам користувачів. Органам державного управління рекомендовано розробляти національну політику і законодавство, завдяки яким бібліотеки, архіви, музеї й інші установи культури в інформаційному суспільстві могли б в повній мірі виконувати свою функцію постачальників контенту, у тому числі традиційних знань, зокрема забезпечуючи постійний доступ до записаної інформації.

9. Засоби масової інформації

Засоби масової інформації – у своїх різних проявах та різноманітні форм власності – як дієвий фактор, відіграють істотну роль у розвитку інформаційного суспільства і визнані важливим інструментом вираження свободи слова та плюралізму інформації. Органам державного управління рекомендовано стимулювати розробку національного законодавства, що гарантує незалежність і плюралізм засобів масової інформації.

10. Етичні аспекти інформаційного суспільства

Інформаційне суспільство повинно ґрунтуватись на загальноновизнаних цінностях і опікуватись про загальні блага, а також запобігати зловживанням при використанні ІКТ. З цією метою слід вживати заходів для зміцнення миру і відстоювання таких основних цінностей, як свобода, рівність, солідарність, терпимість, колективна відповідальність та дбайливе відношення до природи. Усі зацікавлені сторони повинні повніше враховувати етичний аспект при застосуванні ІКТ та піклуватися про загальні блага, захищати недоторканність приватного життя й особистих даних, здійснювати відповідні дії і приймати встановлені законом заходи щодо запобігання ненадлежащому використанню ІКТ. Також, необхідно всіляко залучати вчених для дослідження етичних аспектів ІКТ.

11. Міжнародне і регіональне співробітництво

Міжнародне співробітництво всіх зацікавлених сторін має вирішальне значення для реалізації затвердженого Плану дій і повинне зміцнюватися з метою сприяння реалізації універсального доступу і ліквідації розриву в цифрових технологіях, зокрема шляхом забезпечення способів реалізації.

Органи державного управління країн, що розвиваються, повинні підвищувати відносний ступінь пріоритетності проектів в галузі ІКТ у своїх запитах щодо розвитку міжнародного співробітництва та отримання допомоги у реалізації проектів розвитку інфраструктури з боку розвинутих країн та міжнародних фінансових організацій.

У контексті Глобального договору ООН і з посиланням на Декларацію Тисячоліття Організації Об'єднаних Націй необхідно створювати і розвивати партнерські відносини між державним і приватними секторами, приділяючи особливу увагу використанню ІКТ в інтересах розвитку.

Також доцільним є запропонувати міжнародним і регіональним організаціям включати ІКТ в основні напрямки своїх робочих програм і надавати підтримку країнам, що розвиваються, які знаходяться на різних рівнях розвитку, у складанні і реалізації національних планів дій, спрямованих на досягнення цілей, зазначених у затверджених проектах Декларації Принципів і Плану Дій, враховуючи при цьому значущість регіональних ініціатив.

В якості подальших дій у заключних положеннях Плану Дій рекомендовано розробити реалістичну міжнародну систему оцінки і визначення (як якісної, так і кількісної) ефективності, використовуючи порівнянні статистичні по-

Україна на шляху до Всесвітнього Самміту з Питань Інформаційного Суспільства

казники і результати досліджень, для того щоб вести моніторинг виконання завдань, досягнення цілей і контрольних показників Плану дій, враховуючи національні особливості. Отож у співпраці з кожною зацікавленою країною необхідно розробити і запровадити зведений індекс показників розвитку ІКТ (цифрових можливостей). Передбачається, що його можна було б публікувати щорічно або раз у два роки у “Звіті про розвиток ІКТ”. В індексі наводилися б статистичні дані, а в звіті були б представлені аналітичні дослідження прийнятої в різних державах політики і результатів її проведення, з врахуванням національних особливостей, включаючи дані гендерного аналізу. Відтак, усім країнам і регіонам слід розробити інструменти, необхідні для надання статистичної інформації з питань інформаційного суспільства, що включає базові показники й аналіз динаміки його ключових параметрів. Пріоритет варто надавати створенню погоджених, співвідносних на міжнародному рівні, систем показників, враховуючи відмінності рівня розвитку кожної країни.

Отже, 16–18 листопада 2005 року, в рамках проведення II стадії Самміту в Тунісі [6], весь цивілізований світ побачить перші результати розробки і можливого втілення електронних стратегій кожної країни. Як і інші країни світу, Україна активно готуватиметься до участі у цій події. Нещодавно, було поінформовано проте, що одна з підготовчих конференцій буде проведена саме у нас. Проведення такого заходу надасть додаткові можливості для посилення міжнародного співробітництва нашої держави, вивчення досвіду інших країн в контексті переходу до інформаційного суспільства, а також матиме важливе значення для розробки та майбутньої реалізації соціальних та інвестиційних проектів спільно із провідними міжнародними організаціями. Тому сьогодні ми повинні спільно прагнути до того, аби належним чином сформулювати консолідовану позицію України в напрямку розвитку інформаційного суспільства. Очевидно, що від цього результату багато в чому буде залежати рівень соціально-економічного розвитку і міжнародне положення нашої країни в наступні 10–15 років.

Література:

1. Draft Declaration of Principles.
Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E 10 December 2003.
2. Draft Plan of Action. Document
WSIS-03/GENEVA/DOC/5-E 10 December 2003.
3. Проект ГРГ “Електронна Україна” “Національна Стратегія Розвитку Інформаційного Суспільства України” www.e-ukraine.com.ua/forum
4. Постанова КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ № 1347 “Про утворення Національного підготовчого комітету із забезпечення участі України у Всесвітньому самміті з питань інформаційного суспільства”.
www.stc.gov.ua
5. World Summit on the Information Society (www.wsis.org).
6. Arrangements for the Tunis Phase of the Summit.
Document WSIS-03/GENEVA/DOC/10-E 10 December 2003.

Національні стратегії інформаційного суспільства: переваги та перспективи впровадження в Україні

Світове Інформаційне Суспільство та інформаційно-комунікаційні технології: виклики та вимоги сучасності

Зміни, що відбулися протягом останнього десятиліття XX століття, позначилися загальною переорієнтацією міжнародних економічних та політичних систем. Широкий досвід міжрегіонального виробництва, дерегуляція комерційної сфери у багатьох державах та зростання рівня взаємозалежності між суб'єктами міжнародних відносин визначили необхідність переглянути і трансформувати політичні, економічні, інституційні та правові системи від національного до міжнародного рівня.

Потужним імперативом, а до певної міри й причиною таких змін, стали інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). За умов належного використання вони стають потужним засобом електронного залучення, економічного розвитку та демократизації суспільних процесів. Разом з тим, ІКТ сприяють новим поділам між країнами та окремими регіонами за економічними і технологічними ознаками. Ті, хто не усвідомив значення розвитку інформаційного суспільства та ІКТ як його важливого чинника, ризикують опинитися на периферії глобалізації. Це ще більше загострює наявні проблеми, пов'язані особливо із "соціальним виключенням", а також до певної міри гальмує розвиток регіонального співробітництва.

За визначенням, функції ІКТ полягають у:

- розширенні та спрощенні доступу до інформації та знань;
- прискоренні і водночас здешевленні будь-яких економічних операцій, стимулюванні виробництва інтелектуальних продуктів і застосуванні методів контролю реального часу, сприянні організаційним інноваціям;
- стимулюванні появи нових видів співробітництва між різними суспільними секторами, сприянні мобілізації соціального капіталу, розвитку громадянського суспільства та його включенню до глобалізованої світової спільноти.

Проте в Україні, як і у багатьох країнах із перехідною економікою, на жаль, досі поширене дещо спрощене уявлення про роль і місце ІКТ у розвитку державного і приватного сектору економіки. Інформаційно-ко-

Національні стратегії інформаційного суспільства: переваги та перспективи впровадження в Україні

мунікаційні технології часто розуміють в кращому разі як другорядний, допоміжний інструмент, який здатен лише дещо покращити певні соціальні та економічні показники. Крім того, багато хто поділяє думку, що високорозвинені ІКТ потрібні лише високорозвиненим країнам, у той час як перед державами, що розвиваються, стоять важливіші нагальні завдання. Іншою поширеною помилкою є переконання, що ІКТ – це сектор економіки, який здатен розвиватися “сам по собі”, тобто на основі ініціатив приватного бізнесу, і не потребує широкого планування за участю держави. Між тим, всі перелічені позиції є доволі полемічними, подекуди емоційними, себто такими, які не витримують жодної критики в разі серйозного аналізу.

У той же час, світовий досвід переконливо засвідчує, що **ІКТ** – не просто технічна інфраструктура, пов’язана, наприклад, з комп’ютеризацією чи телефонізацією. Насамперед це – **інструмент глобального перерозподілу ідей, капіталів та праці**, який визначає парадигму розвитку глобалізованого світу. Саме завдяки ІКТ стало можливим широке розповсюдження ідей науково-технічної революції, новітніх технологій, вільне переміщення фінансового капіталу та стрімкий ріст т. зв. “гуманітарного капіталу”. Тому для країн, що розвиваються, та перехідних економік, найширше запровадження ІКТ є, без перебільшення, економічною панацеєю. Оскільки ІКТ мають відношення до всіх сфер сучасного життя та постійно здійснюють вплив на розвиток суспільства і окремої людини, слід розуміти, що таким чином **ІКТ є сучасним універсальним та багатофункціональним інструментом розвитку держави і суспільства в глобалізованому світі**.

На жаль, для держави, що прагне не залишитися по інший бік “цифрового розриву”, сьогодні вже не залишилось вибору – розвивати ІКТ або ні. Вибір існує лише між участю у згаданих процесах з урахуванням власних національних пріоритетів, що дає шанс на стрімкий розвиток, та підпорядкуванням сторонніх впливів, що означає поступове відставання держави. Використовуючи фразу класика, майбутнє вже настало, і тепер кожна країна може лише спробувати скористатися з нього або залишитися на його узбіччі.

Досвід передових в інформаційній галузі країн (Японія, Сполучені Штати Америки, Великобританія) переконує, що розвиток інформаційного суспільства можливий лише в разі вироблення чітких соціально-економічних пріоритетів розвитку країн із використанням ІКТ, що підтримуються політичною волею лідерів країн. Разом з тим, такий підхід може бути опрацьований лише за умови рівноправної участі трьох секторів – державного, приватного та громадянського суспільства.

Чому потрібна Стратегія розвитку інформаційного суспільства?

Сучасні розвинені держави приділяють величезну увагу як розвитку ІКТ, його плануванню, так і розробці відповідних стратегій. Зрозуміло,

Розділ 1

інтеграція України до будь-якого наддержавного об'єднання вимагатиме від нашої держави наявності власного стратегічного бачення розвитку інформаційного суспільства та передумов для його реалізації.

Особливу цінність для нас становить досвід іноземних держав, які вже встигли останніми десятиліттями здійснити стрибок у майбутнє. Індія, Південна Корея, Малайзія, Тайвань, Ірландія, Сінгапур, Фінляндія, Ізраїль подолали межу "цифрового розриву" завдяки добре розробленим та реалістичним стратегіям розвитку інформаційного суспільства у цих державах.

Загалом, усі країни однаковою мірою переживають проблемний перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, але їх шляхи є різними. Це відбувається тому, що формуються вони, виходячи насамперед з існуючих реалій.

Розробка Національної стратегії розвитку інформаційного суспільства в будь-якій країні покликана виконати низку завдань, основними з яких є:

- Збільшити рівень загальної поінформованості суспільства, ефективно реалізувати наявні ресурси;
- Консолідувати сили суспільства для здійснення необхідних політичних та економічних перетворень;
- Визначити роль кожного із секторів (державний, бізнес, громадський) у здійснюваній трансформації та активізувати співробітництво між ними;
- Зосередити ресурси для розвитку ІКТ з метою реалізації національних інтересів, а також залучення додаткових інвестицій;
- Розвивати експортно-орієнтовані галузі економіки;
- Трансформувати національну інноваційну систему для задоволення загальнотехнологічних та освітніх вимог ІКТ.

Така Стратегія, побудована на запровадженні й розвитку ІКТ, може стати надійною підвалиною формування інформаційного суспільства в цілому. Важливо мати на увазі, що ІКТ – це одночасно потужний інструмент впливу на розвиток держави, суспільства і реальний сектор промисловості, який може виступити "локомотивом" не лише економіки в цілому, але й змін в політичному та суспільному житті країни.

Політичний інструмент розвитку. У сучасному світі практично не залишилось таких сфер діяльності, де ***ІКТ*** не застосовуються прямо чи опосередковано. Вони ***впливають на правила ведення бізнесу, поведінки на ринках та всередині організацій, кардинально змінюють способи обміну знаннями та процес створення нових знань, відіграють важливу роль в розвитку особистості.*** Таким чином, Стратегія також є політичним інструментом, який повинен бути скерований на розвиток усіх сфер життя держави та суспільства.

**Національні стратегії інформаційного суспільства:
переваги та перспективи впровадження в Україні**

При цьому становлення інформаційного суспільства не залежить від конкретних політичних чи ідеологічних уподобань його суб'єктів. Становлення інформаційного суспільства, відповідно, формування його основи – Національної Стратегії – не повинно розглядатися як прерогатива окремих корпоративних груп та засіб досягнення їхніх інтересів. Навпаки, приклад сучасних розвинених країн переконує, що розвиток інформаційного суспільства та ІКТ сприяє досягненню своїх цілей всіма групами, складовими суспільства, суб'єктами політики та економіки та кожною окремою людиною.

Фактор консолідації груп впливу та ефективного використання ресурсів. Національні стратегії розвитку інформаційного суспільства (НСРІС) повинні залучати можливості всіх зацікавлених сторін та сприяти мобілізації всіх наявних ресурсів. Процес реалізації НСРІС є додатковою мотивацією для зацікавлених сторін у здійсненні інвестування окремих частин та проєктів Стратегії. Це також додатковий стимул розвитку партнерства між секторами, створення надійних схем фінансування та гарантування повернення вкладених коштів. Крім того, залучення у проєктах становлення ІКТ забезпечує учасникам сучасний доступ до інформаційних ресурсів і ноу-хау, що в першу чергу важливо для державних установ та наукових закладів.

Нарешті, участь у проєктах Стратегії сприяє комплексному проведенню політичних, економічних та суспільних реформ взагалі. Створення нових технологій активізує ці процеси та надає їм більшої осмисленості. Зрештою, побоювання залишитись на узбіччі світових процесів розвитку також може стати додатковим стимулом до стрімких економічних реформ.

Сектор інноваційної економіки. ІКТ є не лише інструментом та фактором впливу, але й окремою цариною економічної діяльності, який виокремлюється як такий в багатьох країнах. У той же час цей сектор посідає особливе місце, оскільки характеризується: а) високою привабливістю для інвестицій та інноваційних технологій, б) здатністю поширювати ці технології на інші сектори економіки. **Ці аспекти слід враховувати при розробці Стратегії, зокрема як стратегічного документа для розвитку інноваційної економіки.**

“Три кити” Стратегії

У світі ще не вироблено універсальних методів розвитку ІКТ, які були б стовідсотково дієвими для усіх держав. Кожна країна підходить до розв'язання цього завдання **з огляду на власні геополітичні, економічні, соціальні та культурні інтереси**. Разом з тим, досвід як розвинених країн, так і тих, що зробили “стрибок у розвитку” за останні десять років, переконує, що найбільшого успіху досягали ті, хто при створенні власних Стратегій керувався певними основоположними принципами.

Розділ 1

Загалом, можна виокремити три таких принципи:

- *Реальне бачення цілей та методів;*
- *Стратегічне партнерство всіх зацікавлених сторін;*
- *Політична воля до втілення стратегії*

1). Стратегічне бачення розвитку інформаційного суспільства повинне мати чітке і реалістичне бачення перспективи. Це бачення має бути узгодженим із національними пріоритетами держави і містити чіткий перелік цілей, які держава зможе досягти.

Відповідно, при розробці Стратегії слід:

- а) враховувати тільки реальні потреби, що сприятимуть розвитку;
- б) виходити з наявних умов (загальноприйняті механізми реалізації політичних рішень, пріоритети суспільства, економічні реалії);
- в) орієнтуватись на нові міжнародні стандарти та норми, що стосуються тих чи інших цілей Стратегії. Це також надзвичайно важливо в плані визначення основних пріоритетів Стратегії та гармонізації національного розвитку інформаційного суспільства із світовими тенденціями;

2). Уповноважені особи часто вважають, що приватний сектор здатен самостійно запроваджувати ринкові механізми та стимулювати підприємницьку ініціативу. Проте це – така ж помилка, як і думати, що всі проблеми можна розв'язати ініціативами “згори”. Становлення інформаційного суспільства через запровадження ІКТ, а отже – і розробка та реалізація відповідної Стратегії, можуть і мають відбуватися лише шляхом співпраці та взаємної координації дій з боку усіх трьох секторів – державного, приватного та громадського. За такої ситуації держава повинна взяти на себе координуючу та мотиваційну роль, бізнес – інвестиційну, а громадськість – змістовну.

Саме такий принцип не лише є прийнятним для держав, що здійснюють зараз успішний розвиток ІКТ, але й прямо закріплений у низці міжнародних документів, зокрема, „Декларації Принципів” та “Плані Дій” Світового Самміту з питань інформаційного суспільства, підписаних Україною в Женеві (Швейцарія) в грудні 2003 року.

3). Розробка Національної Стратегії є насправді непростим завданням. Часто у державних службовців або інших уповноважених осіб, відповідальних за реалізацію стратегії, просто не вистачає знань та достатнього рівня кваліфікації для того, щоб застосувати найбільш оптимальні методи, визначити першочергові пріоритети. **Крім того, практичне застосування ІКТ сьогодні виходить за суто технологічні рамки, і таким чином починає пересікатись з аспектами соціаль-**

Національні стратегії інформаційного суспільства:
переваги та перспективи впровадження в Україні

ного, економічного та інституційного порядку.

Країни, що розвиваються, та із перехідною економікою, окрім цього, ще й повинні розв'язувати нагальні проблеми електронного залучення, шляхів використання ІКТ, зміни способу мислення переважної більшості громадян. Тому створення Стратегії:

- а) неможливе без широкого залучення уряду;
- б) повинне здійснюватися за принципом “знизу нагору”;
- в) не може відбутися без твердої політичної волі найвищого керівництва держави щодо розвитку інформаційного суспільства на всіх щаблях. Дана обставина відіграє ключову роль в електронному залученні широких верств населення.

Український старт

Країни світу сьогодні перебувають на різних етапах розробки та втілення своїх **стратегій розвитку інформаційного суспільства**. Той факт, що Україна поки що не стала повноцінним учасником світової торгівлі (затягування питання членства у СОТ, проблеми із визнанням статусу країни з ринковою економікою), не означає, що вона не має шансів на розробку та втілення передової Стратегії. Участь України у підписанні установчих документів Світового Самміту щодо розробки Стратегії до 2005 року свідчить на користь такої тези. За певних умов Україна може цілком успішно виконати це завдання, хоча це не означає, що цього вдасться досягти „малою кров'ю”.

Як уже наголошувалося, Україна володіє значним потенціалом для **побудови інформаційного суспільства**. Вона входить до першої світової п'ятірки країн із найбільшим кадровим потенціалом фахівців з інформаційних технологій. Саме в Києві, хоча зараз цей факт не так широко афішується, групою, яку очолив академік Лебедев було створено першу в СРСР і взагалі в континентальній Європі електронно-обчислювальну машину. А у 1964 році засновник і перший директор Інституту кібернетики НАНУ, академік Віктор Глушков запропонував радянському урядові проект Загальнодержавної системи збору та обробки інформації для управління економікою країни, яким, фактично, запровадив основи розуміння ІКТ як важливого інструмента для розвитку суспільства та держави.

Академік Глушков (день народження якого, до речі, припадає на 24 серпня – День Незалежності України) задовго до настання ери інформаційного суспільства передбачив бурхливий розвиток ІКТ та їх входження до всіх сфер сучасного життя. Сьогодні фахівці вважають, що якби його

Розділ 1

систему було створено та впроваджено вчасно, вона зробила б економіку СРСР більш гнучкою та ефективною, і, зрештою, могла б змінити саму долю цієї держави чи, принаймні, зробити її розпад менш болісним. Однак це означало відмову від звичних принципів управління державою та її економікою. Тому, на жаль, численні намагання академіка переконати тогочасну владу у важливості нових пріоритетів зазнали невдачі.

Нові спроби сформулювати стратегічне бачення **інформаційної України** на державному рівні відбулися вже після здобуття незалежності, однак також не були позбавлені окремих недоліків. Недостатньо ефективно була впроваджена Національна Програма Інформатизації (НПІ), яка була ухвалена на рівні закону ще 1998 року. Нещодавно Рахункова Палата України оприлюднила висновок, згідно з яким Програма так і не досягла своїх цілей, зокрема, підвищення рівня управління соціально-економічними процесами в країні. Серед найважливіших висновків Рахункової Палати – твердження, що здійснення такої Програми неможливе без системного підходу, чіткого бачення кінцевого результату та зацікавленості в ній всіх гілок влади і верств суспільства. Натомість, зазначається у звіті Палати, формування завдань НПІ не мало відповідного програмно-цільового та аналітично-експертного забезпечення, статус керівника НПІ на рівні заступника Голови Держкомзв'язку не відповідає значенню Програми, зрештою, чимало міністерств, відомств та інших офіційних структур не виявили їй політичної підтримки чи просто проігнорували її.

У вересні 2003 року у Держкомзв'язку було розроблено та подано на розгляд Кабміну Загальнодержавну Програму “Електронна Україна”. Проте уряд уже двічі відправляв її на доопрацювання. Програма „Електронна Україна” має галузевий характер. Її ухвалення обґрунтоване, проте за сучасних умов безперспективне. Ефективні зміни у курсі соціально-економічного розвитку країни можуть відбутися не завдяки реалізації ще однієї програми, а за рахунок реалізації комплексного підходу – Стратегії розвитку інформаційного суспільства.

При цьому не підлягає сумніву, що створення та реалізація програм, які сприятимуть процесові соціально-економічного розвитку країни, потрібне та вкрай необхідне. І саме в такій послідовності Стратегія – Програма Дій можливо досягти максимального результату для ефективного впровадження. Для порівняння, після визначення Євросоюзом основних цілей та завдань розвитку інформаційного суспільства, ухвалено та реалізується на практиці близько 500 галузевих та цільових програм розвитку інформаційного суспільства.

Стратегія інформаційного розвитку повинна, однак, існувати не

Національні стратегії інформаційного суспільства:
переваги та перспективи впровадження в Україні

для самого факту існування, а для забезпечення ефективних перетворень. Спеціально створена у цьому зв'язку Громадська Робоча Група (ГРГ) "Електронна Україна" спробувала, врахувавши помилки та досвід попередників, презентувати свій проект Стратегії, який містив би сучасні вимоги до документу такого рівня і водночас був би позбавлений вузькокорпоративних та одномоментних інтересів. Головним завданням розробки такої Стратегії ГРГ "Електронна Україна" вважає змінити сам погляд на соціально-економічний розвиток суспільства. Пріоритетом повинен стати розвиток людського та інтелектуального капіталу. В той же час йдеться про розвиток усіх сфер, а не якогось одного сектору економіки. Нарешті, при розробці проекту Стратегії ГРГ намагалася максимально врахувати міжнародні стандарти та об'єктивну потребу об'єднання інтересів держави, бізнесу та суспільства.

Така Стратегія повинна ґрунтуватися на розумінні того, що Україна є країною майбутнього, і наше спільне завдання – закріпити її в такому статусі. Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні потрібно реалізовувати зараз, завтра – занадто пізно. Оскільки втрата часу в сучасному світі є непоправною, це повинно бути зроблено спільними зусиллями. Позаяк, як уже наголошувалося, жодна подібна ініціатива не може реалізуватися без зацікавленості та участі влади, ми маємо надію, що проект Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства, розроблений ГРГ "Електронна Україна", буде взято урядом за основу для подальшого опрацювання. Подібний крок до об'єднання влади, бізнесу та суспільства у справі наближення майбутнього дозволить заощадити час та розпочати дієву співпрацю, без якої неможливий розвиток держави та суспільства у сучасному світі.

КОЛОДЮК А.В

Джерела:

[1] 1. ISG Staff Working Papers "Why National Strategies are needed for ICT-enabled development" Nagy K. Hanna

[2] Рахункова Палата України (РПУ) "Аналіз виконання Національної Програми Інформатизації" 16 грудня 2003 року.

[3] Державний Комітет Зв'язку та Інформатизації України. Проект Загальнодержавна Програма "Електронна Україна" www.stc.gov.ua

[4] Проект ГРГ "Електронна Україна" "Національна Стратегія Розвитку Інформаційного Суспільства України" www.e-ukraine.com.ua/forum

Колодюк А.В.

Проект „Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства України”:

пріоритет для соціально-економічного розвитку України.

Феномен виникнення інформаційного суспільства тісно пов'язаний з комплексним та органічним розвитком людини, створенням умов для її духовного та розумового збагачення, нарощуванням національного людського капіталу. Поряд з тим, інформаційне суспільство є основою розвитку соціальної, економічної, гуманітарної, культурної та інших сфер суспільного життя насамперед в інтересах громадян, підвищення їх добробуту за зростання ефективності економіки. Цілком очевидно, що такий підхід не може обмежуватися рамками як окремої держави або групи країн, оскільки по своїй суті інформаційне суспільство є глобальним явищем. Відтак глобальною є його місія. Винятків із цього правила немає: інформаційне суспільство вже давно пододало кордони всіх без винятку континентів, а людство XXI століття живе за нових історичних реалій.

Однак поряд із розвитком інформаційного суспільства на міжнародному, регіональному, національному та локальному рівнях, відбувається й процес інформаційного поділу. Він полягає у тому, що переважна більшість людей не знає (або, що гірше, не бажає знати) про новітній тип суспільного устрою. Так, сьогодні лише 10% жителів Земної кулі мають доступ до глобальної мережі Інтернет. Прийнято вважати, що це пов'язано з бідністю цілих регіонів планети. Проте цей показник все ж міг би бути набагато більшим, якби люди не були переконані в силу різних причин, що в їхніх країнах немає і ніколи не буде інформаційного суспільства. Причому мова йде не про бідні верстви населення, а у переважній більшості про досить заможних і впливових людей, яким повною мірою доступні інформаційно-комунікаційні технології і всі переваги такого використання. Отже, проблема полягає в іншій площині – людській свідомості, у неготовності або небажанні усвідомити ті зміни, що їх принесла із собою інформаційна революція.

У міжнародній практиці цю проблему сьогодні подекуди вирішують завдяки запровадженню інструментів „електронного залучення”, спря-

Проект „Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства України”...

мованих на те, аби кожна людина зрозуміла, що, незалежно від свого віку, статі, соціального статусу, рівнів прибутку, географічного чи фізичного місцезнаходження, роду занять вона існує в інформаційному суспільстві, яке, що найважливіше, здатне ефективно функціонувати в інтересах усього суспільства

В Україні, як і в інших „молодих” в інформаційному плані країнах світу, виникають і ще довго виникатимуть питання про існування, переваги та проблеми інформаційного суспільства. Хоча на питання про те, чи існує інформаційне суспільство, цивілізований світ дав однозначну відповідь на Всесвітньому Самміті з питань інформаційного суспільства, що відбувся 10-12 грудня 2003 року. Уперше на такому рівні зібрались 13 тисяч учасників з 161 країни світу, щоби досягти консенсусу щодо подальшого розвитку інформаційного суспільства. Зрозуміло, що після затвердження проектів „Декларації Принципів” та „Плану Дій”, своєрідної Конституції інформаційного суспільства, вже мало хто, насамперед серед державних лідерів, сумніватиметься у пріоритетності власне інформаційного розвитку країни.

На політичному рівні інформаційне суспільство перестало бути соціальною теорією чи черговою вигадкою футурологів. Натомість кожна країна світу покликана знаходити та використовувати ті ефективні ресурси та засоби, які в найближчому майбутньому дозволять покращити внутрішні показники її розвитку та посилити геополітичне становище на вже існуючій „інформаційній” карті світу. Для країн, що розвиваються, та країн з перехідними економіками підґрунтям політики розвитку інформаційного суспільства повинне стати конструктивне використання досвіду розвинених країн, які є світовими лідерами у цій галузі. Протягом останніх десяти років лідери розвинених країн, т. зв. „золотого мільярда”, зрештою усвідомили потенціал впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в різноманітні сфери життя. Як наслідок, вони суттєво переглянули національні пріоритети і плани соціально-економічної трансформації суспільства, зокрема, у частині, що стосується покращення рівня життя громадян. У той же час країни, які досі не переорієнтувались на широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, залишаються на узбіччі глобальних процесів.

Виходячи із нагальної потреби сформувати стратегічне бачення соціально-економічного розвитку України на найближчу перспективу, спеціально створена Громадська Робоча Група (ГРГ) „Електронна Україна” протягом останніх дев’яти місяців працювала над розробкою проекту Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства України. Початок роботи припав на червень 2003 року, коли за ініціати́ви та спонсорської підтримки Фонду „Інформаційне Суспільство України”, а також

Розділ 1

за сприяння „Телеком” та ІТ комітетів Американської Торгової Палати було проведено круглий стіл “Програма Електронна Україна - суспільство та держава”. Підсумком цієї зустрічі стало створення робочої групи під умовною назвою “Електронна Україна”. Вже у вересні того ж року робоча група отримала статус громадської. Згодом проект дістав підтримку Міжнародного Фонду „Відродження” і ПРООН

Одним із перших завдань групи стало визначення структури діяльності та спеціалізованих напрямків – інституційного, економічного, технологічного, громадського, інноваційного, освітнього та юридичного – в рамках яких було налагоджено консолідовану співпрацю між усіма зацікавленими сторонами. До цього кола увійшли як представники суспільних секторів - державного, приватного та громадського, так і науковці, які були активно залучені до його діяльності. Ініційована таким чином співпраця будувалася на принципах відкритості, ініціативності, самостійності та рівності всіх учасників. Основними формами організації роботи стали робочі зустрічі, круглі столи, відкриті дискусії, конференції, презентації, а також обговорення на відкритому форумі у режимі онлайн (на сайті www.e-ukraine.com.ua).

Проект Стратегії вперше був представлений для публічного обговорення під час проведення Громадського Форуму “Громадський сектор ЗА!”, що відбувся 4 грудня 2003 року в Києві. Він був організований Фондом “Інформаційне Суспільство України” за підтримки та фінансової допомоги Міжнародного Фонду “Відродження”. Метою цього заходу було привернути увагу широких кіл громадськості до проекту “Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства України” та дістати оцінку з боку вітчизняних фахівців та громадськості. Отримані рекомендації щодо вдосконалення тексту проекту стали належним підґрунтям для продовження роботи в цьому напрямку та представлення України в рамках проведення I-ої стадії Всесвітнього Самміту з питань Інформаційного Суспільства у грудні 2003 року в Женеві (Швейцарії).

10 грудня того ж року на спеціальному заході під час проведення Самміту члени ГРГ “Електронна Україна” представили міжнародним фахівцям проект “Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства України”, що містив цілі, структурні напрямки, план реалізації та очікувані результати Стратегії. Цього разу метою було отримання міжнародної експертної оцінки та рекомендацій. Окрім позитивних відгуків, на адресу Стратегії було надіслано чимало конструктивних пропозицій щодо її подальшого удосконалення. Особливо важливою при цьому була позиція представників тих країн, у яких подібні Стратегії вже запроваджені і діють на практиці, оскільки для України цінними є як успішні приклади запровадження, так і аналіз труднощів та перешкод на цьому шляху.

Проект „Національної Стратегії Розвитку
Інформаційного Суспільства України”...

Первинне завдання у процесі розробки даного проекту полягало у формуванні стратегічного бачення розвитку інформаційного суспільства в Україні, порівнянні цього процесу з іншими національними програмами соціально-економічного розвитку, а також зміцнення міжнародних позицій нашої держави. У цьому контексті слід звернути увагу на такі твердження:

- Стратегія розвитку інформаційного суспільства повинна стати важливою складовою довгострокової соціально-економічної політики України та вирішальним чинником забезпечення її геополітичної конкурентоспроможності;
- Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні має прислужитися її наближенню до Європейського Союзу, де інтеграційні процеси забезпечуються реалізацією “Лісабонської стратегії” (2000) на базі виконання програм “е-Європа” та “Плану дій е-Європа+” для країн-кандидатів;
- Інформаційна природа сучасної цивілізації обумовлює для України необхідність широкої інтеграції у світові процеси творення та застосування інформаційних технологій як передумови перетворення України на високотехнологічну, конкурентоспроможну державу;
- Формування та реалізація Стратегії стануть вирішальним чинником досягнення й довгострокової підтримки її глобальної соціально-економічної конкурентоспроможності.

Автори проекту також виходили з того, що розвиток інформаційного суспільства пов’язаний, насамперед, з інтелектуалізацією праці, наданням найвищого пріоритету процесам продукування нових знань, які обумовлюють соціально-економічний розвиток. При цьому вони керувалися сучасною світовою тенденцією необхідності для кожної людини навчатися протягом усього життя. Дана теза є особливо актуальною для країн Східної і Центральної Європи, оскільки для багатьох з них пріоритетом сьогодні є приєднання до Європейського Союзу у травні 2004 року. У спільному комюніке Лісабонського Самміту 2000 року було так визначено стратегічну мету ЄС: “побудова найбільш конкурентноздатної і динамічної економіки знань у світі до 2010 року”.

На основі сформованих стратегічних поглядів на розвиток інформаційного суспільства в Україні, члени ГРГ „Електронна Україна” визначили наступні стратегічні цілі цього процесу:

- Забезпечення умов для прогресивної соціально-економічної трансформації українського суспільства шляхом залучення кожного громадянина до активного використання інформаційно-комунікаційних технологій у різних сферах життєдіяльності;
- Вжиття дієвих заходів до збереження й посилення професійного кад-

Розділ 1

рового потенціалу країни, який міг би за допомогою ІКТ створювати, підтримувати та розширювати конкурентоспроможні галузі виробництва в Україні;

- Широке запровадження електронних засобів комунікації загального інформаційного доступу з метою забезпечення прозорості співробітництва громадського, приватного сектору і держави, а також державних органів між собою;
- Стимулювання приватних інвестицій у науково-технологічні розробки та інноваційну діяльність, зокрема, через партнерство бізнесу й науки, що стимулюватиме розвиток високих технологій.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій є одним з найважливіших факторів економічного зростання в інформаційному суспільстві. Звичайно, він є не єдиним, але характеристики стану та динаміки саме цієї сфери виступають сьогодні у якості центральних індикаторів конкурентоспроможності та розвиненості країни. Відтак, для того, щоб побачити шлях розвитку й кінцеву мету Стратегії, дуже важливо оперувати реальними даними електронної готовності України. Ще важливішим, як показав процес розробки Стратегії, виявилось визначення позицій України в глобальному контексті розвитку інформаційного суспільства.

Отже, у світових рейтингах конкурентоспроможності, які складає міжнародна організація „Світовий економічний форум”, Україна перебуває у восьмій десятці: в 2002 році за загальним індексом конкурентоспроможності Україна посідала 77 місце, за індексом технологій – 72, за субіндексом розвитку ІКТ – 67. У 2002 році позиції України погіршилися за загальним індексом на 9 місць порівняно з 2001 роком, ця тенденція повторилася й у 2003 році.

Позитивним моментом на сьогоднішній день є те, що Україна володіє унікальним кадровим ресурсом для розвитку освітньої сфери інформаційного суспільства. Щорічно вищі навчальні заклади України випускають 50 тисяч ІТ-спеціалістів (включаючи математиків). Україна займає четверту позицію у світі після США (194 тис.), Індії (145 тис.) та Росії (68 тис.) за кількістю сертифікованих програмістів (дані Міжнародного агентства Brain Bench). Таким чином, Україна володіє потужними кадровими й іншими ресурсами для того, щоби пропонувати інтелектуальні послуги на світових ринках.

Негативними факторами, що впливають, власне, на низькі показники у міжнародних рейтингах, є перешкоди, що досі існують на шляху розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Найголовнішими з них є:

- Недостатня законодавча та інституційна база для стимулювання динамічної ризикової підприємницької конкуренції.
- Відсутність повноцінної комплексної національної програми соціаль-

Проект „Національної Стратегії Розвитку
Інформаційного Суспільства України”...

но-економічного розвитку на основі розвитку інформаційного суспільства, що обумовлює значні економічні втрати країни, яка не використовує наявні в неї інтелектуальні й інші ресурси.

- Погляд на вирішення проблем розвитку інформаційного суспільства переважно як на процес захисту відомчих інтересів, що, фактично, не дозволяє цьому питанню стати пріоритетним питанням державної політики в Україні.
- Незадовільна загальнодержавна координація створення елементів інформаційної інфраструктури, зокрема при: побудові загальнодержавних та корпоративних, відомчих інформаційно-телекомунікаційних мереж, створенні національних та відомчих інформаційних ресурсів, впровадженні урядових послуг, які побудовані на використанні Інтернет-технологій, впровадженні ІКТ в соціально-економічну сферу.
- Існуюча практика фінансування проектів інформатизації поза межами Національної Програми Інформатизації, що призводить до децентралізації процесу інформатизації в державі – дублювання робіт, зниження ефективності використання державних коштів.

Таким чином, загальний стан із впровадження та використання ІКТ в усіх сферах життя людини, суспільства, економіки, держави з огляду на світові тенденції є сьогодні недостатнім для того, щоб Україна посіла місце, яке було б гідним її потенціалу та можливостям.

Після формування стратегічного бачення, визначення цілей, реальних показників розвитку інформаційного суспільства та оцінки бар'єрів на цьому шляху, настав час для визначення шляхів покращення сьогоdnішнього становища з метою вирішення поточних проблем. Власне, формування основних напрямків розвитку інформаційного суспільства в Україні і є основою стратегічного бачення цього процесу:

Формування економічного середовища - створення економічно сприятливих умов для виробництва, споживання й інвестування у сферу ІКТ з метою розвитку інформаційного суспільства. Йдеться не лише про підтримку розвитку сектору ІКТ, але й про те, як трансформувати економіку України та зробити її конкурентноздатною.

Розвиток системи освіти - створення суспільства висококваліфікованих, мобільних та творчих особистостей, які протягом життя мають постійну можливість опановувати нові передові знання та мати широкий доступ як до державного, так і до приватного фінансування інноваційної діяльності.

Розбудова телекомунікаційної інфраструктури - створення сучасної технологічної бази національної інформаційної інфраструктури, конкурентної та інноваційної інформаційної галузі, яка буде забезпечувати швидке розповсюдження ефективної та конкурентоспроможної інформації й надавати широкі комунікаційні можливості для усіх прошарків

Розділ 1

суспільства. Ми повинні забезпечити себе належною інфраструктурою доступу до інформації і знань для того, щоб повною мірою використовувати переваги інформаційного суспільства.

Розвиток національної інноваційної системи - створення ефективної інноваційної системи та сприятливого бізнесового середовища, які стимулюватимуть інновації та підприємництво. Це розвиток такої системи, складовими елементами якої є "наука - технологія - виробництво - ринок", і яка дозволить матеріалізувати інформацію й знання у вигляді якісних товарів та послуг.

Розвиток соціального капіталу - створення умов для самореалізації кожної людини. Саме завдяки людині, і, що головне, в її власних інтересах, і розвивається інформаційне суспільство. Тому активне інвестування в людський капітал і є головною умовою такого розвитку. Третій сектор має стати активним учасником всіх процесів, що відбуваються у державі, партнером держави та бізнесу у процесі розвитку інформаційного суспільства, активним провідником ідей соціально-економічного розвитку України за допомогою ІКТ.

Електронний уряд - створення такої системи забезпечить має сприяти підвищенню якості, ефективності та прозорості управлінських процесів у державі, а також сприятиме налагодженню шляхів взаємодії державних органів з громадянами, приватним сектором та одне з інших.

Інституційне забезпечення - створення нормативно-правових та інституційних передумов розвитку сфери інформаційного суспільства є фундаментальним завданням, оскільки саме з моменту досягнення позитивних результатів у цьому напрямку розпочнеться консолідований, ефективний розвиток усіх складових процесів інформаційного суспільства.

Міжнародна практика розвитку інформаційного суспільства свідчить про те, що такий процес місце може розвиватися у державі лише у разі твердої політичної волі на найвищих щаблях влади. Без належних інституційних та законодавчих змін марно й сподіватись на якісний та швидкий перехід до інформаційного типу соціального устрою. Отже, в складовому напрямку стратегії „Інституційне забезпечення” власне і сформовано бачення нормативно-правових та структурних перетворень, які, за умови їх втілення, зможуть дати реальну віддачу вже завтра.

Удосконалення нормативно-правової бази існування інформаційного суспільства в Україні дозволить врегулювати нормативні аспекти діяльності щодо впровадження та використання ІКТ, продукування та розповсюдження електронної інформації, створення та використання національних інформаційних ресурсів та радіочастотного ресурсу, розвитку телекомунікацій, створення системи стандартизації у сфері ІКТ, забезпечення інформаційної безпеки тощо. Однією з основних перешкод на шляху побудови інформаційного суспільства в Україні є неузгодженість

Проект „Національної Стратегії Розвитку
Інформаційного Суспільства України”...

норм національного законодавства, а також численні розбіжності з нормами міжнародного права.

З метою підвищення ефективності поетапної реалізації діяльності інституційної системи для розвитку інформаційного суспільства у проекті стратегії пропонується:

- Якнайшвидше створити Раду з питань розвитку Інформаційного Суспільства при Кабінеті Міністрів України як постійно діючий орган для надання експертної та консультаційної допомоги у процесі державної діяльності у сфері розвитку інформаційного суспільства (дата реалізації – 2004 рік).
- Створити Національну Раду з питань розвитку Інформаційного Суспільства, правовий статус якої визначити законом. Головою Національної Ради має бути Прем'єр-Міністр України, а до її складу повинні входити відповідні міністри, керівники інших центральних органів виконавчої влади, голови парламентських комітетів, відповідальні за реалізацію різних компонентів Стратегії, а також керівники підприємств, науковці, представники громадських організацій, які працюють у сфері ІКТ (2005 рік).
- Запровадити посаду віце-прем'єр-міністра з питань розвитку інформаційного суспільства, завданням якого буде координація дій міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в сфері реалізації державної політики розвитку інформаційного суспільства (2005 рік).
- Найближчими роками створити Міністерство інформаційного суспільства, яке стало б основним державним органом, відповідальним за розробку і проведення державної політики щодо розвитку інформаційного суспільства, в тому числі за виконання плану дій щодо імплементації цієї стратегії (2006 рік).
- Створити мережу спеціалізованих науково-технічних центрів, діяльність яких повинна зосереджуватись на пріоритетних напрямках розвитку інформаційного суспільства: електронні інформаційні ресурси; електронний бізнес; телемедицина; дистанційне навчання тощо (2004 рік).

Стратегія спрямована на реалізацію обраного Україною шляху реформування ринкової економіки на базі розвитку інноваційних процесів та формування ринкової економіки на базі розвитку інноваційних процесів та формування інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання. Головним стратегічним наслідком її реалізації має стати зміна чинників економічного зростання та переорієнтація на ті з них, що базуються на розширенні внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту, зміцненні конкурентоспроможності національної економіки, підвищенні ефективності національних економічних ресурсів. Відтак, форму-

Розділ 1

вання в Україні економічних та інституційних передумов ефективного розвитку інформаційного суспільства буде означати фактичну готовність нашої держави до рівноправного входження до міжнародних організацій та здобуття нею гідного місця у глобалізованому світі..

На підставі вищесказаного можна сформувати статус проекту Стратегії як консолідуючого, конструктивного та дієвого документу, в якому зроблено спробу визначити шлях України до розвитку інформаційного суспільства:

„Національна стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні” – це документ, який повинен стати концептуальною основою для розробки відповідного „Плану дій” зі статусом державної програми, що забезпечуватиме його практичну реалізацію;

Стратегія повинна мати законодавчий статус, а сам проект стати основою для нього.

У міжнародному контексті ефективна імплементація стратегії покликана забезпечити виконання Цілей Розвитку Тисячоліття ООН (1990 – 2015 рр.) та прийнятих на першому етапі Всесвітнього Самміту з питань Інформаційного Суспільства документів - „Декларації принципів” та „Плану Дій”.

Наступним важливим кроком має стати процес реалізації стратегії. При визначенні подальших дій члени ГРГ „Електронна Україна” виходили насамперед з існуючого досвіду зарубіжних країн та загальних рекомендацій авторитетних міжнародних структур у цій сфері. Отже, наступним кроком у напрямку імплементації Стратегії має стати консолідована розробка „Плану Дій” на умовах рівноправної та активної співпраці між представниками держави, приватного сектору та громадськості. В рамках проведення I-го етапу Світового Самміту з питань розвитку Інформаційного Суспільства (Женева, 2003) Стратегія отримає відповідну оцінку з боку міжнародних експертів, а також рекомендації щодо її подальшого узгодження з Декларацією Принципів та Глобальним Планом Дій. Результати виконання завдань, закріплених Планом Дій Стратегії, будуть вперше представлені на вищому міжнародному рівні в рамках проведення другого етапу Світового Самміту з питань розвитку Інформаційного Суспільства (Туніс, 2005 рік).

Громадська Робоча Група „Електронна Україна” усвідомлює, що розвиток інформаційного суспільства в будь-якій країні світу потребує системного та консолідованого підходу, в якому мають брати участь державний, бізнес та громадський сектор. Окрім того, як будь-який системний процес, формування та реалізація Стратегії не можуть відбутися миттєво – потрібен час та людське усвідомлення важливості цієї справи. Україна робить лише перші кроки на цьому шляху. Проте якщо зараз ті процеси, які вже розпочалися в країні, не дістануть належної політичної підтримки, країна не матиме ні конкурентноздатного ринку, ні перспек-

Проект „Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства України”...

тив соціального та економічного розвитку, ні шансів посісти гідне місце у світовій системі. Робота, за яку взялася ГРГ „Електронна Україна” – лише початок. Проте якими б складними не були умови, соціальна та громадянська позиція членів ГРГ „Електронна Україна” вимагає продовжувати їхню діяльність, спрямовану на консолідацію громадського, бізнесового та державного секторів, з метою удосконалення та реалізації планів щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні. Без перебільшення, подальша доля України вирішується від рішення, яке ми маємо ухвалити вже сьогодні. Шлях України залежить від дій кожного з нас сьогодні. Ми маємо обрати його разом!

Колодюк А.В.

Джерела:

- [1] Emmanuel C. Lallana "The Information Age" an e-premier. www.eprimers.org
- [2] Draft Declaration of Principles. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E 10 December 2003.
- [3] Draft Plan of Action. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/5-E 10 December 2003.
- [4] Громадська Робоча Група "Електронна Україна"
- [5] Проект ГРГ "Електронна Україна" "Національна Стратегія Розвитку Інформаційного Суспільства України" www.e-ukraine.com.ua/forum
- [6] Всеукраїнський Фонд "Інформаційне Суспільство України" www.isu.org.ua
- [7] Arrangements for the Tunis Phase of the Summit. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/10-E 10 December 2003.

Економічне зростання без перспектив

Єршова Т.

Коли йдеться про майбутнє, вживають слова з минулого, навіть не помічаючи, що третє тисячоліття наступило не лише за календарем.

Російська еліта, що об'їхала увесь світ після падіння залізної завіси, так і не помітила основного: цей світ став іншим. Політики, як і раніше, міркують категоріями "праві – ліві", "консерватори – ліберали", "монархісти – демократи" і т.п., хоча сучасне суспільство починає жити в іншій системі координат. Економісти, говорячи про "нову економіку" (це модно), намагаються підлаштувати її до схеми, що освоїли в університетах кілька десятиків років тому. Центральні фігури нашої освіти б'ють тривогу в основному з приводу фінансування і практично не зауважують, що зміст навчальних програм – від початкової школи до аспірантури – аж ніяк не сприяє еволюції наших моло-

Інформаційне Суспільство

Шлях України

Розділ 1

дих співгромадян від *homo sapiens* до *homo sapiens ingeniosus* (людина винахідлива), без чого в "іншому" світі вони просто не змогли б прожити. А тим часом навколо відбуваються фантастичні речі. Європа, усвідомивши на початку 90-х факт настання нового етапу в людській цивілізації, назвала його "інформаційним суспільством". Цей термін виник ще наприкінці 60-х – на початку 70-х рр XX століття і приписується Ю.Хаяші, професорові Токійського технологічного інституту. Цей термін одразу ж став універсальним – за неймовірно короткий час були розроблені і реалізовані стратегії і програми "переходу від минулого до майбутнього". За Європою пішли "азіатські тигри". Незабаром перспектива поліпшення життя людей шляхом використання нових технологій, інформації і знання сколихнула Південно-Східну Азію, Латинську Америку та Африку.

Що ж у Росії? Сказати, що в нас немає змін, пов'язаних з інформаційною революцією було б неправильно. Однак помітною є відсутність чітко сформульованих загальнополітичних цілей, що відповідають тенденціям і законам сучасного розвитку. Щоб розвиватися стабільно, рівень продуктивності економіки повинен безупинно підвищуватися, причому за рахунок зниження, а не підвищення кількості природних ресурсів, що використовуються. Такий результат є можливим лише шляхом розвитку знання. Зрозумілим це стало давно. Але дотепер немає чітких відповідей на основні запитання: що ж ми інформатизуємо? Як це змінює життя людей? Затративши на покупку комп'ютерів колосальні кошти, держава отримала досить жалюгідний результат: як правило, ці пристрої, здатні вирішувати величезну кількість завдань, використовуються як удосконалені друкарські машинки або підставки під кактуси. У кращому випадку вони сприяють прискоренню виконання звичних допотопних операцій, створюючи ілюзію переходу до нової якості. Приватний сектор використовує нові технології більш раціонально, осмислено і продуктивно; однак там, де втручається держава, не допомагають ні просунуті "пентіуми", ні найбільш досконалі програмні розробки, наприклад, у бухгалтерському обліку, який через систему податкової звітності, що не піддається ніякому здоровому глузду, став прокляттям будь-якого "суб'єкта, що хазяйнує".

Теоретично ми можемо пишатися, що в нас є федеральна цільова програма "Електронна Росія". Однак спроби адаптувати до неї сучасні концепції начебто "електронного уряду", не говорячи вже про "активне правління", з самого початку закінчилися невдачею, тому що ці поняття не пройшли через юридичну службу апарату уряду РФ, оскільки відсутні в переліку затверджених термінів. І тепер робляться спроби втиснути поняття нового змісту в застарілий понятійний апарат і законодавчу базу. Не дивно, що виконання програми йде повільно і вимагає великих затрат.

Що ж робити? Кажуть, що уряд збирається скоротити фінансування цієї програми, а дехто взагалі був би радий її закрити. Навіщо нам якийсь електронний уряд – так і до електронного президента недалеко... Але життя поганої "Електронної Росії" усе-таки краще її смерті. Яким би не був текст цю-

Проект „Національної Стратегії Розвитку
Інформаційного Суспільства України”...

го документа, сам факт його існування розворушив країну і з’явилося дуже багато людей, що, усвідомлюючи всі недоліки програми, готові грудьми захищати її і багато чого зробити для того, щоб вона стала не гіршою за "Електронну Європу" та інші чудові програми, прийняті Канадою, Кореєю, Малайзією і іншими країнами.

Де-факто складається варіант розвитку Росії як постачальника сировинних ресурсів на світовий ринок. У стратегічному плані цей шлях не має перспектив, відкрито його ніхто не пропагує, але за ним стоять серйозні економічні інтереси, і ймовірність такого вибору аж ніяк не дорівнює нулеві.

Є й інший сценарій, реалізований повоєнною Японією, деякими країнами Південно-Східної Азії і Південної Америки, а також недавно Китаєм і В’єтнамом. Вони наздоганяють індустріальний розвиток. Але і це навряд чи може привести до успіху в наших геокліматичних умовах, особливо при засатарії технологічній базі вітчизняної промисловості.

Третій сценарій – формування економіки, заснованої на знаннях. Це шлях розвитку інформаційного суспільства, де основна ставка робиться на розвиток науки, інновацій, культури, інформаційної індустрії і людського капіталу. Тут потрібна активна державна політика, заснована на продуманій стратегії. Важливою умовою успіху в процесі створення і реалізації такої стратегії є зацікавлена участь і тісне співробітництво всіх сил російського суспільства. Мова йде про цілковито новий і ще незвичний феномен – соціальне партнерство, що майже дорівнює соціальному контракту, але лише за умов не індустріального, а постіндустріального суспільства.

Академік Н.Мойсєєв у своїй книзі "Універсум. Інформація. Суспільство" відзначав, що планетарне суспільство можна буде назвати інформаційним лише тоді, коли виникне Колективний Розум, здатний відігравати в цьому суспільстві таку ж роль, яку в організмі людини відіграє його власний розум. У іншому випадку виникає лише оснащене інформаційними технологіями суспільство, практично нездатне запобігати кризовим ситуаціям.

Світ живе підготовкою до Всесвітнього Самміту з питань інформаційного суспільства (WSI). Перший його раунд відбувся у грудні 2003 р. у м. Женева, другий – у 2005 р. в Тунісі. У липні відбулося перше засідання Комітету з питань підготовки до Саміту, у травні в Бамако (Малі) – Регіональна Африканська Конференція, у вересні – субрегіональна конференція для країн СНД у Бішкеку, у листопаді у м. Бухарест відбудеться Європейська регіональна конференція. На черзі, у січні наступного року – латиноамериканська конференція в Санто-Домінго (Домініканська Республіка). Усі ці заходи – вираження прагнення до формування перспективно правильних концептуальних і політичних рішень за допомогою "колективного розуму".

У Росії ж, незважаючи на факт підписання російським президентом Окінавської Хартії глобального інформаційного суспільства, із завзятістю, гідною кращого застосування, продовжують уникати самого словосполучення і поняття "інформаційне суспільство". Цього поняття немає ні в "Основних напрямках соціально-економічного розвитку Російської Федерації на дов-

Розділ 1

гострокову перспективу", ні в "Програмі соціально-економічного розвитку Російської Федерації на середньостроковий період (2002–2004)", ні в програмі "Електронна Росія". Воно не звучить ні в офіційній пресі, ні в найбільш цікавих для громадян газетах і журналах, ні по радіо чи телебаченню. Далеко не останні люди в державі вживають дивні фрази з нечітким змістом на зразок понять "інформаційний простір", "відкрите інформаційне співтовариство", а то й "правове регулювання інформаційних технологій"...

Тим часом, починаючи з 80-х рр., цій темі присвячується величезна кількість наукових праць, з 1997 р. видається журнал "Інформаційне суспільство"; з 1998 р. проводяться всеросійські конференції, присвячені питанням інформаційного суспільства, у 2000 р. створений глосарій базових термінів, що стосуються інформаційного суспільства; в Санкт-Петербурзі та Москві офіційно прийняті регіональні стратегії переходу до інформаційного суспільства. Крім того, в Інтернеті існує безліч сайтів, найбільш важливими з яких є:

- сайт Глобального партнерства заради знання;
- сайт Цільової групи ООН з питань інформаційно-комунікаційних технологій;
- сайт Партнерства для розвитку інформаційного суспільства в Росії;
- сайт Всесвітнього самміту з питань інформаційного суспільства;
- сайт Європейської регіональної конференції в Бухаресті;
- сайт Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства;
- сайт науково-аналітичного журналу "Інформаційне суспільство";
- Глосарій базових термінів, що входять в поняття інформаційного суспільства

З березня 2001 р. за підтримки програми "Інформація для розвитку", розробленої Світовим банком, створюється Російський портал розвитку, що до середини жовтня нинішнього року відкриє арену для обговорення, підготовки і реалізації національної (за участю всіх зацікавлених сторін) стратегії переходу Росії до інформаційного суспільства. Розробники порталу – учасники Партнерства для розвитку інформаційного суспільства в Росії – упевнені: чим більше буде таких зацікавлених сторін, тим більше шансів на вибір правильного сценарію розвитку країни, що забезпечить гідне майбутнє нам і нашим нащадкам.

Матеріал було опубліковано:

"Независимая газета", # 205 (2759) 27 вересня 2002 р.
електрона версія
http://www.ng.ru/internet/2002-09-27/10_development.html

Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій
у створенні національних стратегій розвитку

Нері Генна

Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій у створенні національних стратегій розвитку

1. Технологічна революція: основні характеристики

Феномен інформаційної революції одержав різноманіття назв на сучасному етапі розвитку, деякі з найбільш популярних:

Виробнича революція – має вплив на галузі промисловості, що базуються на сучасних ІКТ, використовують ІКТ та сучасні послуги, а також на збільшення обсягів та показників загальної ефективності виробництва.

Знаннєва революція – спричиняє розвиток інформаційного суспільства та знаннєвої економіки, за умов якої створення, систематизація, поширення та використання знань – є локомотивом розвитку та компетентності; з другого ж боку, недостатній рівень доступу до знаннєвих ресурсів призводить до поширення таких явищ як цифровий та знаннєвий розподіл, маргіналізація (OECD, 1996; Marker, McNamara, and Wallace, 2001; Dahlman and Aubert, 2002).

Освітня революція - дала поштовх появі таких сучасних явищ як знаннєва економіка, знаннєві організації, навчання протягом життя (World Bank, 2002; ILO, 2001; UN, 1998).

Інноваційна економіка – за умов якої національні інноваційні системи та регіональні кластери (у співпраці з дослідницькими інституціями, підприємствами, венчурним капіталом) прискорюють та удосконалюють рівень розвитку (Nelson et al, 1993; OECD, 1998, 2001; Stern, Porter, and Furman, 2000). Перехід від ресурсоємних та інвестиційних до інноваційних систем розвитку потребує серйозної участі держави задля досягнення високого рівня інноваційного середовища (Kirkman, Cornelius, Sachs, Schwab, 2002).

Інформаційне Суспільство
Шлях України

Розділ 1

Наступні характеристики в загальних рисах відображають суть та значення інформаційної революції:

- Прискорення усіх видів операцій в економічному секторі, а саме зменшення традиційних перешкод та затримок в процесі економічної діяльності, удосконалення схем постачання, економія часового ресурсу на всіх етапах товарного циклу;
- Створення мережових структур – нівелювання відстаней у просторі, створення партнерських мереж між великими містами та периферійними регіонами;
- Мобільність комунікацій – шляхом використання безпроводового зв'язку, теле-роботи, теле-послуг та електронного навчання;
- Створення нових можливостей для економічного розвитку та діяльності, а саме нових видів продукції та послуг: високотехнологічних товарів, мультимедійних послуг та знанневих галузей;
- Можливість управління в режимі реального часу та моніторингу на відстані усіх потоків та дистрибутивних систем, шляхом оптимізації всіх видів посередницької діяльності та зменшення матеріальних чи енергоємних ресурсів у виробничих процесах та сфері послуг.

Національна стратегія розвитку, що має на меті (на основі використання економічного інструментарію) у повній мірі використати переваги сучасної інформаційної революції, повинна реально оцінити практичне значення ІКТ. Дуже часто, розробники стратегій помилково концентрують основну увагу лише на одній (окремій) перевазі (позитивній ролі) ІКТ, за рахунок упущення інших. Для прикладу, окремі держави-учасниці Організації Економічного Розвитку та Співробітництва (OECD) зробили основний акцент на ролі знань в економіці, а відтак розглядають роль ІКТ, як засіб доступу до знанневих ресурсів. Проте, за таких умов розвитку нівелюються інші вагомні переваги цього універсального інструменту, зокрема: прискорення темпів розвитку виробництва та економія витрат; підключення користувачів до комунікаційних засобів та мереж, мобільність, подолання соціальної ізоляції від процесів інформаційно-комунікаційного розвитку, обміну інформацією та знаннями тощо. В результаті, країнам, що розвиваються притаманні такі негативні ознаки, як високий рівень витрат на, скажімо, реалізацію товарів чи послуг, перевезення, а також ізоляція та загальна неготовність до життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства більшості населення.

Отже, ІКТ не слід сприймати як відокремлений сектор, а навпаки як

Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій у створенні національних стратегій розвитку

сучасний важіль, що надає можливість трансформувати стратегії розвитку, як засіб, котрий можна використати практично у всіх галузях, а також новітній та потужний ресурс для зменшення рівня бідності. Це в жодному випадку не означає, що ми повинні сприймати ІКТ як технологічну панацею; натомість, задля досягнення рівня повноцінного розвитку повинно виробитись усвідомлення того грандіозного потенціалу, який закладений у цих технологіях, а також різноманіття сфер та способів їх практичного застосування, що далеко виходять за межі суто технологічного сектору. Також, важливо є відрізнати переваги ІКТ від інших технологій, що були породжені попередніми технологічними революціями, для того, щоб справді формувати дієві політики, інституції та методи, які загалом сприятимуть ефективному використанню ІКТ, як запоруки належного рівня розвитку.

Схематично роль ІКТ можна відобразити у вигляді такої таблиці:

Роль ІКТ: можливості та цілі розвитку

2. Універсальний вплив ІКТ

Міжнародний досвід розвитку сучасних ІКТ свідчить про їхній вплив на: ринки, організації, конкурентні стратегії, інновації, фінансові та інші послуги, працевлаштування, освіту, регіональний розвиток, зменшення бідності. Розглянемо найбільш вагомні фактори сучасних змін.

Електронна комерція змінює традиційні способи ведення бізнесу та формує нове ринкове середовище трьома основними способами:

- Шляхом зміни процесу здійснення ділових операцій (наприклад, переміщення „пропозиції” в режим он-лайн з метою удосконалення

Розділ 1

- контролю та контролю за якістю);
- Шляхом створення нових товарів та надання нових послуг (наприклад, товарів під персональне замовлення споживача);
- Шляхом створення нових ринків у часі та просторі, а також надання новітніх інформаційних послуг (наприклад, глобальні аукціони).

У США прогнозують те, що до 2005 року близько 80% комерційних операцій матимуть статус електронних та проводитимуться в режимі он лайн (Jupiter, 2001).

Інформаційні технології змінюють робоче середовище та методи використання людського ресурсу. В індустріальних країнах компанії реструктуруються, стаючи загалом універсальними, що передбачає високий рівень ротації праці, постановку комплексних завдань, а також навчання на робочому місці (Lindbeck and Snower, 2000). Дослідження підтверджують, що ставка робиться на збільшенні наступних характеристик працівника: особисті здібності, спроможність працювати у команді, спроможність виконувати різнопланові завдання без стороннього нагляду, ініціативність, та підприємливість (Levy and Murnane, 1996). За таких умов простіші за характером завдання просто автоматизуються, що дає можливість робити акцент на справді складних видах робіт. Попит на працівників, які легко адаптуються до новітніх (технологічно удосконалених) умов праці, постійно зростає. Відтак, компанії приділяють основну увагу таким важелям, як: інформаційна інфраструктура, управління інтелектуальним капіталом, комунікаційна компетентність. Частка інвестицій у зазначені атрибути у високорозвинутих країнах перевищує 35% загального обсягу корпоративних інвестицій. .

Нові інформаційні технології дозволяють компаніям отримувати прибутки не залежно від їх географічного розташування. Зменшуючи витрати на транспортування та обробку баз даних, компанії є конкурентноздатними, грають за однаковими правилами з конкурентами. Нові конкурентні умови зумовили появу таких факторів: як гнучкість дій, своєчасна та адекватна реакція на події на ринках, мережева співпраця, а також нові форми партнерства в рамках кластерів, на протипагу традиційній ціновій конкуренції, в умовах якої домінували вертикально-інтегровані фірми. (Best, 1990).

Сьогодні, життєвий цикл товарів, процесів, та ринкової пропозиції стає значно коротшим, і вичерпується (стає застарілим) не протягом декількох років, а місяців. За таких умов, кожна фірма повинна дбати про постійне удосконалення, пошук сучасних шляхів випередження, стратегічне прогнозування тощо (Fine, 1998).

Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій у створенні національних стратегій розвитку

Паралельно, швидко збільшився обсяг електронних фінансових послуг протягом останніх років. До 2005 року частка Інтернет-банкінгу може зрости від 8.5% до 50% в індустриальних країнах, та від 1% до 10% у нових економіках (Claessens, Glaessner and Klingebiel, 2001). Електронне фінансування дозволяє створювати фінансові системи без створення спочатку повнофункціональної фінансової інфраструктури. Ця система загалом зменшує процедурні витрати однаково як для провайдерів послуг, так і для користувачів. Найбільшого впливу зазнали брокерські ринки, де проведення операцій (торгів) у віртуальному режимі, сьогодні є закономірністю. Удосконалений рівень сполучення пришвидшив рух цінних паперів, торгівлі, та капіталу з новосформованих ринків у глобальні фінансові осередки на основі використання офшорного капіталу, обсяг якого збільшився у 10 разів протягом останньої декади (Claessens, et al, 2001).

3. Стратегічні кроки для ефективного використання КТ

Для того, щоб перетворити ІКТ у справді ефективний дієвий інструмент у кожній країні світу необхідно зробити три основні кроки:

- Сприяти розвитку інформаційно-технологічним галузям промисловості; у багатьох країнах зроблено ставку на сприяння розвитку ІКТ (індустрії програмного та технологічного забезпечення). Таким чином виробилось сприйняття цієї індустрії як такої, що у глобальному масштабі розвивається найбільш швидкими темпами, є найбільш динамічною, і характеризується найвищим рівнем доданої вартості. Ця індустрія ототожнюється багатьма спеціалістами з новими формами багатства, новою економікою, високотехнологічним розвитком, а також інноваційністю.
- Використовувати ІКТ у різних секторах на універсальній основі; це сприятиме загальному збільшенню обсягів виробництва та підвищенню темпів розвитку економіки на локальному рівні, зокрема в інформаційно-орієнтованих галузях промисловості, чи галузях послуг.
- Інвестувати у розвиток ІКТ, як мережеву високо потенційну інфраструктуру.

Оцінюючи можливості та ризики, які представляє собою інформаційна революція, основним викликом для країн, що розвиваються стане пошук шляхів для пристосування їх реального соціально-економічного становища до нових можливостей, спричинених розвитком ІКТ, та вдало поєднати ІКТ стратегії з загальними пріоритетами державного розвитку. Виконання такого завдання передбачає роботу у двох наступних напрямках:

- Досягнення рівня повноцінного розвитку, шляхом активної

Розділ 1

(всесторонньої участі у високо динамічних проектах глобального масштабу, та застосування ІКТ для сприяння належному економічному розвитку; а також

- Подолання бідності, завдяки застосуванню методів універсального розвитку, пришвидшеного розвитку людського капіталу, та зміцнення інституту громадського суспільства.

Отже, національна стратегія розвитку на основі ІКТ повинна бути інтегрованою у програму загальних пріоритетів розвитку кожної країни світу. Вона повинна визначити пріоритети та можливості розвитку ІКТ сектору, а також шляхи використання ІКТ у традиційних сферах економіки. Також, у процесі запровадження стратегії у життя необхідно консолідувати ресурси та інтереси усіх зацікавлених сторін, представників різноманітних суспільних секторів. Більш того, стратегія повинна вказати на способи систематичного використання ІКТ в якості потенційного засобу як для досягнення самодостатнього рівня розвитку, так і для зменшення рівня бідності.

Втілюючи ретельно продуману національну стратегію розвитку на основі ІКТ, багато країн можуть виходити на глобальні ринки, конкурувати та отримувати дивіденди від розвитку сучасних знаннєвих технологій. У тих країнах, в яких існує розуміння процесу, є шанс спрямувати власні зусилля на вивчення нової практики господарювання, розвитку тощо, і таким чином догнати, або ж випередити інші країни за рівнем розвитку. Однак, такий процес передбачає серйозний підхід до вивчення та розуміння сучасного впливу ІКТ на ринки, організації, конкурентні стратегії, інновації, послуги, робоче середовище, освіту, регіональний розвиток та зменшення рівня бідності.

Більш того, успішний розвиток стратегії вимагає від кожної країни належного інвестування у розвиток людського капіталу, постійного опанування нових технологій, здатності збільшувати рівень громадської свідомості, консолідації та створення експертних об'єднань, чіткого розподілу повноважень та міри відповідальності між усіма учасниками процесу, мобілізацію та впорядкування ринкових чинників, а також збільшення якісних та кількісних показників практичного використання ІКТ. Все ж, основний акцент національної стратегії розвитку на основі ІКТ необхідно зробити у напрямку реформування національної інноваційної системи для забезпечення належного рівня використання ІКТ як універсального засобу.

Слід також мати на увазі, що використання ІКТ як стратегічного інструменту пов'язане з множиною серйозних викликів для кожної країни світу.

Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій у створенні національних стратегій розвитку

Для більшості країн, є проблематичним адекватно реагувати на нові інформаційні можливості, особливо коли фактор знань та інновацій виходить на перший (пріоритетний) план.

Така парадигма розвитку передбачає насамперед зміни в освітній системі, та у напрямку підвищення кваліфікації спеціалістів, а також розвиток наукових та технологічних стратегій (політик), перегляд існуючих стратегій стосовно здійснення реформ та розвитку.

Масив проблем в освітній сфері, сфері охорони здоров'я та медичного забезпечення, інших соціальних напрямках, що існує у країнах, що розвиваються, свідчить про потенційні труднощі на шляху виживання у сучасних умовах технологічного розвитку, відтак, важко говорити про рух „на випередження”. Однак, власне інноваційні та стратегічні шляхи використання нових технологій мають великий шанс стати панацеєю для, зокрема, своєчасного та адекватного досягнення Цілей Тисячоліття.

Цікавою є й та обставина, що дехто з сучасних практиків розглядає ІКТ як загрозу для розвинутих галузей, шляхів ведення бізнесу, а також використання ІКТ в цілях розвитку. Однак інші інтерпретують фундаментальну технологічну зміну як можливість для країн, що розвиваються, вирішити уже давно існуючі (традиційні) проблеми розвитку, а також модернізувати існуючі засоби для досягнення загальних цілей розвитку у контексті новітніх глобальних реалій.

Все ж, якими б не були погляди, очевидним залишається той факт, що національна стратегія розвитку на основі ІКТ є життєво необхідною для економічного розвитку кожної країни світу.

Література

Abramovitz, M. (1986), “Catching up, Forging Ahead and Falling Behind,” *Journal of Economic history*, Vol 46 (2), pp. 385-406

Abramovitz, M. and David, P.A. (1999), “American Macroeconomic Growth in the Era of Knowledge Based Progress: The Long Run Perspective”. Stanford Institute for Economic Policy Research, Discussion Paper Series, No. 99-3, Stanford University, 180 pp.

Amsden, A.H. (1989) *Asia's next Giant: South Korea and Late Industrialization*, Oxford University Press: New York

Amsden, A.H. (1994) ‘Why isn't the Whole World Experimenting with the East Asian Model to Develop? Review of the East Asian Miracle’, *World Development*, Vol. 22 (4), pp. 627-633

Balit, S. (1998) *Listening to Farmers: Communication for Participation and Change in Latin America*

Розділ 1

Best, M. (1990) The New Competition: Institutions of Industrial Restructuring, Cambridge: Polity Press

Bhatnagar and Schwabe (editors) (2000). Information and Communication Technology in Rural Areas, World Bank Institute

Brynjolfsson, E. and Hitt, L.M. (2000). "Beyond Computation : Informational Technology, Organizational Transformation and Business Performance". Journal of Economic Perspectives, 14 (4), pp. 23-48

Brynjolfsson, E. (2003) Presentation, Transforming Enterprise, The First International Conference on the Economic and Social Implications of Information Technology, January 2003

Bresnahan, T.F., and Trajtenberg, M. (1995). "General Purpose Technologies: engines of Growth". Journal of Econometrics, 65, pp.83-108

Castells, M. (1996). The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume I. The Rise of the Network Society. Malden and Oxford, Blackwell

Ciborra, Claudio (2000) , From Control to Drift: The Dynamics of Corporate Information Infrastructure, Oxford University Press

Claessens, Glaessner and Kingbiel (2001) 'E-Finance in Emerging Markets: Is Leapfrogging Possible?' World Bank, June 2001

Colony, Radjou and Howard (2002) "The X Internet: Leveling the Playing Field for Businesses in Developing Nations", The Global Information Technology Report- Readiness for the Networked World, World Economic Forum, 2001-2002

Council Of Economic Advisors (2001). Economic Report to the President, Washington D.C.

Dahlman and Aubert, (2002) China and Knowledge Economy: Seizing the 21st century. World Bank

Drucker, P.(1993) The Post Capitalist Society, Oxford: Butterworth Heineman

David de Ferranti (2002) From Natural Resources to Knowledge Economy, World Bank

Dosi G et al. Eds. (1988). Technical Change and Economic Theory. London, Pinter and NY, Columbia University Press

David, P.A. (2000). " Understanding Digital Technology's Evolution and the Path of Measured Productivity Growth: Present and Future in the Mirror of the Past ", In Understanding the Digital economy, Brynjolfsson, E. and Kahin, B. (eds), Cambridge MA: MIT Press, pp 49-95

David P.A. (1990). " The Dynamo and the Computer: A Historical Perspective on the Modern Productivity Paradox". American Economic Review, 80 (2), pp. 355-361

De Ferranti, David et al, (2002) From Natural Resources to the Knowledge Economy, world Bank, 2002. pp. 18-21

De Ferranti, Perry, Gill, Guasch, Maloney, Schady, Sanchez-Para-

**Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій
у створенні національних стратегій розвитку**

мо. (2002).

"Closing the Education Gap in Education and Technology". The World Bank.

Eggleston, Jensen and Zekhauser (2002) "Information and Communication Technologies, Markets and Economic Development", The Global Information Technology Report- Readiness for the Networked World, World Economic Forum, 2001-2002

Fontiane, M. (2000) "High Tech Grass Roots Education : Community Learning Centers (CLCs) for skill building" in Techknowlogia, July/ August 2000

Freeman, C. (1994). Technological Revolutions and Catching up: ICT and NICs. In: Fagerberg, J et al. Eds. (1994), pp. 198-221

Goldin and Katz (1998) "The Origins of Technology- Skill Complementarity" Quarterly Journal of Economics, August: 693-732

Gordon, R.J. (2000) "Does the new economy measure up the great inventions of the past?", Journal of Economic Perspectives, 14 (4) , pp 49-75

Gordon, R.J. (2000) "Interpreting the one big wave in US long term productivity growth", in Productivity, Technology, and Economic Growth, van Ark, B., Kuipers, S. and Kuper, G. (eds)

Heeks, R. "Software Strategies in Developing Countries"

[http:// www.man.ac.uk/idpm/diwpf6.htm](http://www.man.ac.uk/idpm/diwpf6.htm)

Heeks, R (2000). "The Approach of Senior Public Officials to Information Technology Related Reform: lessons from India", in Public Administration and Development, 20, 197-205

Hobday, M. (1994). Export led Technology Development in the Four Dragons: The Case of Electronics. Development and Change . 25 (2): 333-361

Hobday, M. (1995). Innovation in East Asia: the Challenge to Japan. Aldershot, Elgar

Ithiel de Sola Pool (1983) Technologies of Freedom, Harvard University Press, 1983

ILO (2001). National Report on the ICT sector in Malaysia, background paper for the World Development Report

ILO (2001). World Employment Report

IMF (2001). World Economic Outlook, The Information Technology Revolution

Jorgensen, D.W. and Stiroh, K. (2000). "Raising the speed limit: U.S. Economic Growth in the Information Age". Brookings Papers on Economic Activity, pp. 125-235

Kamarck and Joseph S. Nye (editors) (2002) Governance.com: Democracy in the Information Age, Brookings Institution Press

Kenny, C. and Motta, M. (2002). "The ICT Framework in Chile" World bank, Washington D.C. Processed

Kirkman, Cornelius, Sachs, Schwab. (2002) , The Global Information

Розділ 1

Technology Report- Readiness for the Networked World, World Economic Forum, 2001-2002

Krugman, P. (1995). Development, Geography and Economic Theory, Cambridge (Mass): MIT Press

Krugman, P. (1996). ' Making sense of competitiveness debate', Oxford Review of Economic Policy, 12 (3), 17-2

Krugman, P. (2000). " Dynamo and Microchip". New York Times

Krugman, P. (1991). Geography and Trade (Cambridge: MIT Press)

Larsson, A (1999). " The European Employment Strategy towards the Helsinki Summit Putting Europe to work" Employment and Social Affairs Directorate General, European Commission

Lundvall, B.A. (1996) 'Information Technology in the learning Economy- Challenges for Development Strategies, ' background paper for the UNCTD Working Group of IT and Development

Lindbeck, A. and Snower, D. (2000), " Multitask Learning and the Reorganization of Work: From Tailoristic to Holistic Organization." Journal of Labor Economics 18(3): 353-76

Litan, Robert E., and Alice M. Rivlin (2000), ' The Economy and the Internet: What lies Ahead?' Brookings Conference Report No. 4, Brookings Institution

Lall, S. (1992). Technical Capabilities and Industrialization. World Development, 20 (2): 161-186

Lall, S. (1999). Competing with Labour: Skills and Competitiveness in Developing Countries, Geneva: ILO, Issues in Development Discussion Paper 31

Lall, S. (2001) Competitiveness, Technology and Skills, Cheltenham: Edward Elgar

Lundvall B-A (1997). Information Technology in the Learning Economy: challenges for Development Strategies. Communication and Strategies. 28:177-192

Levy, F. and Murnane, R. (1996). " With What Skills are Computers a Complement?" American Economic Review 86 (2): 258-62

Mann, C. (2002) " Electronic Commerce, Networked Readiness, and Trade Competitiveness", The Global Information Technology Report- Readiness for the Networked World, World Economic Forum, 2001-2002

Mansell, R. and When, U. (editors) (1998). Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development. Oxford, Oxford University Press

Navas- Sabater, Juan et al (2002). Telecommunications and Information Services for the Poor, world Bank, Washington, D.C.

Nelson, R. (editors.) (1993) National Innovation Systems: A Comparative Analysis. Oxford: Oxford University Press

Nelson, R. and Kim, L. (editors), Technological Learning and Economic Development: The Experience of Asian NIEs, Cambridge: Cambridge

Роль та значення інформаційно-комунікаційних технологій
у створенні національних стратегій розвитку

University Press

Nagy Hanna (1985). "Strategic Planning and Management: A Review of Recent Experience", World Bank Working Papers, Number 751 (1985). Washington D.C

Nagy Hanna (1991). The Information Technology Revolution and Economic Development, World Bank Discussion paper

Nagy Hanna (1991). "Informatics and the Developing World", in Finance and Development (December 1991), Vol. 28/Number 4. A Quarterly publication of the International Monetary Fund and the World Bank. Washington, D.C

Nagy Hanna and Sandor Boyson (1993). "Information Technology in World Bank Lending", World Bank Discussion Paper, Number 206 (1993). Washington DC

Nagy Hanna (1994). "Exploiting of Information Technology for Development: A Case Study of India", World Bank Discussion Paper, Number 246 (1994). Washington, D.C

Nagy Hanna, Ken Guy and Erik Arnold (1995). "Information Technology Diffusion: Experience of Industrial Countries and Lessons for Developing Countries", World Bank Staff Working Paper (1995). Washington D.C. The World Bank

Nagy Hanna (1999) "A Proposed role for Aid Agencies in Helping Developing Countries to Design National Information Technology Strategies" in Technology Management: Strategies and Applications, Overseas Publishers Association

Nagy Hanna, et al (1996). The East Asia Miracle and Information Technology, World Bank

Nagy Hanna and Robert Picciotto (2002), Making Development Work: Development Learning in a world of wealth and poverty, Transactions Publications, NJ

Oliner, S.D. and Sichel, D.E. (2000). "The Resurgence of Growth in the Late 1990s: Is Information Technology the Story?" Journal of Economic Perspectives, 14 (4), pp 3-22

OECD. (2000). Measuring the ICT Sector, Paris

OECD. (2001) 'Information Technology Outlook: ICTs, E- Commerce and the Information Economy', OECD 2001

OED (2001) 'Information Infrastructure: The World Bank Group's Experience' OED, World Bank, 2001

Perez (2001) 'Technological Change and Opportunities for Development as a Moving Target' UNU, Maastricht

Perez, C. and Soete, L. (1988). Catching up in Technology: Entry Barriers and Windows in Technology. In Dosi, G. et al, editors Technical Change and Economic Theory. London and New York. Pinter Publishers: 458-479

Porter, M. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York.

The Free Press.

Proenza, Francisco (2002). "Telecenter Sustainability- Myths and Opportunities", Journal of Development Communications

Resnick, M. (1998) "Technologies for Lifelong Kindergarten" Educational Technology Research and Development 46, 4 (1998)

Resnick, M. (2002) "Rethinking Learning in the Digital Age", The Global Information Technology Report- Readiness for the Networked World, World Economic Forum, Kirkman, Cornelius, Sachs, Schwab.

Schumpeter, Joseph A. (1975) "From Capitalism, Socialism and Democracy", pp 82-85, New York Harper (orig, pub 1942)

Sanchez, Susana, et al (2001) 'Constrained Global Integration : A Note on Microenterprise in Latin America' World Bank, Washington D.C.

Stiglitz, J.E. (1996) 'Some lessons from the East Asian miracle', The World Bank Research Observer, 11(2), 151-177

Talero, Eduardo (1997). "National Information Infrastructure in Developing Countries" in National Information Infrastructure, Brian Kahin and Ernest Williams (editors), MIT Press.

Tessler, Barr and Hanna (2003) 'Role of Software', Electronic Journal on Information Systems in Developing Countries on the Emergence of Software Exporting Industries in Developing and Emerging Economies. Erran Carmel, Editor

UNDP Report (2001). Human Development Report 2001: Making Technologies work for Human Development.

UN (1998). Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development. Oxford University Press

Vijayaditya, N. (2000) "Wired Village: The Warana Experiment" In S. Bhatnagar and R. Schwab (eds) Information and Communication Technology In Rural Areas. World Bank Institute

Wade, Robert (1990) Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization, Princeton, NJ: Princeton University Press

Wade, Robert (2002) "Bridging the Digital Divide: The Route to Development or a new form of Dependency?", Global Governance.

'Knowledge for Development', **World Development Report**, World Bank, 1998-99

(Матеріал скопійовано та перекладено на українську мову експертами Фонду „Інформаційне Суспільство України” за попередньою домовленістю та дозволом автора. Київ, 2004).

Матеріал було видано:

Why National Strategies are needed for ICT-enabled Development

[http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDS_IBank_](http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDS_IBank_Servlet?pcont=details&eid=000160016_20031215120304)

[Servlet?pcont=details&eid=000160016_20031215120304](http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDS_IBank_Servlet?pcont=details&eid=000160016_20031215120304)

Вступ до Розділу 2. Напрямки розвитку Інформаційного Суспільства

Враховуючи те, що міжнародна спільнота, використовуючи різноманітні засоби, робить важливий наголос на тому, що ІКТ є пріоритетним інструментом у прагненні людства досягти глобальних цілей розвитку (Декларація Тисячоліття ООН), лідерам кожної держави світу важливо виходити з наявних ресурсів, національного потенціалу, а також правильно розставити акценти на напрямках розвитку інформаційного суспільства.

Феномен інформаційного суспільства полягає, окрім усього іншого, ще й у тому, що незважаючи на глобальність цього явища, кожна країна здійснює поступ у даному напрямку власним неповторним шляхом. Відтак, не існує ідеальної моделі розвитку інформаційного суспільства. Сьогодні важливо робити ставку на тих галузях, де процес інформатизації має шанс відбутись якнайшвидше та ефективніше, і не важливо, що це – електронізація уряду, чи сфери охорони здоров'я, освіти чи бізнесу тощо. Звичайно, що в ідеалі хотілося б бачити інформатизованою кожен сферу, але це лише в ідеалі. Більш того, ідеалу поки що не досягнуто в жодній країні світу.

Проте кожна країна, оцінюючи власні ресурси та можливості, все-таки з чогось починає. А з чого починати відомо хоча б на теоретичному рівні вже добрих сорок років. Ще у далекі 60-ті ціла когорта західних дослідників майбутнього, зокрема Д. Белл, Е. Тоффлер, З. Бжезінські, Т. Стоуньєр, Ясперс, Ю. Хайяші та інші, обґрунтовувала, що основним ресурсом наступних поколінь стануть знання та інформація.

Отже, первинний та найбільш пріоритетний напрямок полягає у створенні належних умов для розвитку соціального капіталу, класу інтелектуалів, елітарного прошарку, представники якого розумітимуть, що без розвитку інформаційних процесів у будь-якій сфері соціально-економічного життя сучасного суспільства поступ вперед не можливий. Стагнація ж сьогодні – це, як і колись, – „рух на місці”. Більше того, у сучасних умовах розвитку ця тенденція посилюється ще й тим, що поруч з розвитком інформаційного суспільства має місце ще один вид соціального розподілу – інформаційний або ж цифровий. Відтак, сучасний світ можна умовно поділити також на „інформаційно багатих” та інформаційно бідних”.

Власне, роль ІКТ і полягає в тому, щоб допомогти людству зменшити рівень інформаційного та й усіх інших видів розподілу, вирішити глобальні проблеми, максимально забезпечити повноцінну життєдіяльність кожної людини тощо. Від того, який напрямок вибере та чи інша держава і заложить рівень розвитку інформаційного суспільства у ній. В свою чергу, чим більше буде успішних прикладів такого розвитку, тим скоріше людство перейде від індустріального до інформаційного.

Жаліло Я. А.

Економічна стратегія формування інформаційного суспільства

1. Основи стратегії формування інформаційного суспільства

Після розпаду комуністичної ідеології цілком природним є скептичне ставлення громадської думки в Україні до будь-яких амбіційних проектів цілеспрямованої побудови майбутнього суспільства. Між тим, об'єктивний хід розвитку людства формує певні закономірності, що обумовлюють модель суспільства, яка є найбільш прогресивною та "комфортною" для існування за даного стану продуктивних сил. Такою моделлю є інформаційне суспільство, що характеризується прагненням до оптимального використання доступних суспільству (природних, людських, економічних тощо) ресурсів на базі всебічного використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та перетворення знань та інформації на реальну продуктивну силу.

Відтак завдання побудови в Україні інформаційного суспільства є амбіційним, проте необхідним. Альтернативою його може бути лише перспектива повного занепаду держави, її політичного та етнокультурного розпаду, витіснення на периферію світового процесу розвитку. Зрозуміло, що значна відстань, яка поки що відділяє Україну від провідних країн світу, що вже знаходяться на порозі інформаційного суспільства, не дає підстав ставити це завдання як ціль середньострокової перспективи. Україна має починати з формування базових засад, на які спиратиметься формування інформаційного суспільства в майбутньому. Причому найпершим та ключовим завданням є створення саме **економічних** засад як фундаменту, без якого усі спроби впровадження інших складових інформаційного суспільства приречені на поразку.

Важливо відзначити, що вказане завдання в жодному разі не можна зводити суто до розвитку в Україні сектору ІКТ, хоча він, безперечно, є серцевиною "нової економіки". Пряма підтримка розвитку ІКТ не в змозі здійснити кардинальних структурних зрушень в напрямку формування інформаційного суспільства. Адже

Економічна стратегія формування інформаційного суспільства

економіка є цілісним організмом, і повноцінний розвиток сектору ІКТ можливий, лише якщо він включений до цього організму, зв'язаний тисячами ланцюгів з іншими галузями економіки та сферами суспільного життя.

Відтак стратегія створення в Україні економічних основ інформаційного суспільства та стимулювання розвитку бізнесу у сфері ІКТ повинна концентруватися на створенні *економічного середовища*, сприятливого для інноваційної діяльності та впровадження ІКТ в усіх сферах економіки та суспільного життя. **Суть стратегії полягає в тому, щоб державна політика стимулювання розвитку ІКТ була передусім спрямована на перетворення впровадження та використання цих технологій на предмет безпосереднього інтересу споживачів, виробників та інвесторів.** Це дозволить перетворити ІКТ з відокремленої, нехай навіть такої, що швидко розвивається, частини національної економіки на органічну складову національної економічної системи.

Кінцевим чином, досягти цієї мети можливо, створивши в українській економіці умови для конструктивної конкуренції, яка захоплюватиме підприємства до інноваційної діяльності та освоєння досягнень ІКТ з метою перемоги у конкурентній боротьбі, а одночасно – для створення та надання економічним суб'єктам ресурсів, необхідних для такої діяльності. Між тим, значне відставання України у процесі побудови інформаційного суспільства, фрагментарність розвитку сфери ІКТ на сучасному етапі не дозволяють залишати його повністю на відкуп автономним економічним процесам. Розвиток сфери інформаційних технологій потребує державної підтримки у вигляді стимулювання її зростання, диверсифікації та модернізації.

На наше переконання, очікувати визрівання в Україні економічних передумов і формування інституційних умов, які приведуть до формування інформаційного суспільства еволюційним шляхом, означає фактично виключити нашу державу зі світового цивілізаційного процесу та поступу світової економіки. Стратегія економічних перетворень, які здійснюються в Україні сьогодні та здійснюватимуться завтра, має містити заходи щодо активного формування засад інноваційного розвитку та формування інформаційного суспільства.

Така стратегія повинна бути спрямована на виконання триєдиного завдання:

— безпосереднє здійснення заходів, які сприятимуть підвищен-

Розділ 2

- ню *пропозиції* товарів і послуг сфери ІКТ, поліпшенню якісних характеристик вітчизняного науково-технологічного потенціалу;
- заохочення *попиту* суб'єктів національної економіки на продукти ІКТ, створення сприятливих умов для їхнього впровадження у виробничу діяльність та побут населення;
 - заохочення *інвестицій* інноваційного спрямування безпосередньо у сферу ІКТ та у впровадження елементів ІКТ до традиційних галузей економіки і сфер життя;

2. Інструменти економічної політики формування інформаційного суспільства

Стратегія створення в Україні економічних засад інформаційного суспільства передбачає комплекс заходів у податковій, бюджетній, грошово-кредитній, інституційній сферах та щодо розвитку людського капіталу та залучення іноземних інвестицій.

Податки традиційно розглядаються представниками українського бізнесу як одна з визначальних перешкод їхньому розвитку. Попри певну частку суб'єктивізму у такому ставленні, слід визнати, що податкова система України не сприяла і не сприяє розвитку складних виробництв, інвестиційним процесам, слугує переважно фіскальним цілям. Зміни, внесені в податкове законодавство в останні роки (щодо податку на доходи фізичних осіб, прибуток підприємств, ПДВ) принципово ситуації не поліпшили.

Між тим, податкова система повинна виступити в ролі одного з дієвих інструментів заохочення формування засад інформаційного суспільства в Україні. Ключовим завданням є виведення витрат підприємств на інвестиції в основні фонди з-під оподаткування податком на прибуток. Зважаючи на те, що здійснювати такий крок одразу і в повному обсязі – досить небезпечно для бюджету, цю норму можливо впроваджувати поступово, починаючи, наприклад, з інвестицій у впровадження складових ІКТ.

Дієвий інструмент, який широко використовується в розвинених країнах світу, полягає у запровадженні пільгового оподаткування пріоритетних видів інноваційної діяльності, пов'язаних з виробництвом та застосуванням ІКТ. В Україні ще у 2002 році було прийнято Закон "Про інноваційну діяльність", який передбачав комплекс таких пільг, проте його дію було призупинено законами про Державний бюджет 2003, а тепер – і 2004 року.

З огляду на обмеженість бюджетних коштів та потреби фінансового збалансування, запровадження інноваційних пільг має здійснюватися поетапно. Це потребуватиме виділення комплексу пріоритетів, щодо яких зазначені інструменти застосовуватимуться першочергово. Від визначення *технологічних пріоритетів* (пріоритетних напрямків науково-технічної діяльності, які нині встановлюються Законом України) слід перейти до більш гнучкої системи встановлення критеріїв відбору технологій та інноваційних проектів за їхніми *функціональними ознаками* (тобто тим, які стратегічно важливі питання соціально-економічного розвитку вони вирішують). Серед таких критеріїв:

- позитивний вплив проекту на умови життя та безпеку життєдіяльності людини, розвиток людського капіталу країни тощо;
- підвищення економічної ефективності виробництва, ресурсозбереження;
- досягнення світового технологічного рівня та міжнародної конкурентоспроможності;
- зміна ролі регіону в національній економічній системі, подолання депресивності територій;
- розвиток системи комунікацій і трансферу технологій.

При цьому довгострокова ефективність використання отриманих пільг має бути ретельно оцінюваною та відстежуваною. Так само слід забезпечити цільовий характер використання коштів, отриманих внаслідок податкових пільг, встановити відповідальність одержувачів у разі порушення умов їх надання.

Зазвичай, державна підтримка розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності розглядається переважно як розподіл на ці потреби **бюджетних видатків**. З нашої точки зору, такий підхід суттєво применшує дієздатність стратегії формування основ інформаційного суспільства. Водночас, реалізація бюджетних програм, спрямованих на фінансування стратегічно важливих напрямів розвитку науки та ІКТ, безперечно необхідна.

З огляду на обмеженість бюджетних ресурсів слід відшукувати шляхи більш ефективного та цільового їх використання в рамках стратегії формування інформаційного суспільства. Підвищення ефективності бюджетного фінансування науково-технічної сфери вимагає інвентаризації науково-технічних програм, що мають бюджетне фінансування, припинення реалізації програм, які втратили актуальність, або виконуються не на належному рівні; проведення науково-технологічного аудиту державних

Розділ 2

наукових і науково-дослідних установ та організацій з метою комплексної оцінки їхнього інтелектуального капіталу, визначення технологій, досвіду і знань, які мають комерційний потенціал, концентрації їхньої спрямованості на завдання побудови інформаційного суспільства. Це стосується й державних програм стимулювання розвитку ІКТ насамперед Національної програми інформатизації.

Відповідні бюджетні видатки мають бути сконцентровані в «бюджеті розвитку», прибуткова частина якого формуватиметься з бюджетних асигнувань на державні інвестиції, розвиток науки і техніки. Складовими «бюджету розвитку» в широкому розумінні мають стати також кошти, отримані суб'єктами господарювання внаслідок податкових пільг інвестиційного спрямування, кредити, надані Національним банком на підтримку довгострокового інноваційного кредитування, а у видатковій частині – здійснювані за рахунок цих коштів інвестиції приватних економічних суб'єктів на цілі розвитку. Таким чином вдасться забезпечити контроль за цільовим використанням коштів при збереженні за їхніми власниками права розпоряджатися ними у визначених цільових рамках.

Безперечно, бюджетні ресурси не можуть бути головним джерелом фінансування цієї стратегії як через значну обмеженість їхнього обсягу, так і через те, що бюджетні видатки як такі не створюють економічного механізму, орієнтованого на всебічне застосування та поширення ІКТ. Відтак принципово важливим є збільшення **фінансової спроможності суб'єктів господарювання** до здійснення бізнесу у сфері виробництва та впровадження продукції ІКТ, насамперед – завдяки розширенню їхніх ринків збуту, зниженню собівартості продукції та збільшенню прибутків, освоєнню сучасних фінансових інструментів тощо.

Зокрема, на думку експертів, суттєво сприятиме впровадженню інструментарію ІКТ скасування ввізного мита на комплектуючі та складові обладнання, яке використовується в рамках реалізації інноваційних проектів у сфері ІКТ (а в перспективі – на усі види інвестиційного імпорту).

Мають бути вжиті заходи щодо підвищення рівня капіталізації підприємств сектору ІКТ та сприяння оволодінню ними сучасними методиками залучення та консолідації фінансових ресурсів. Цей напрям, до речі, навряд чи може бути реалізований суто заходами державної політики: значна роль тут має відводитися ді-

яльності громадських об'єднань підприємств ІКТ, інститутів фондового ринку, провідних фінансово-інвестиційних компаній.

Не можна залишати поза увагою проблему цільового спрямування коштів, які виводитимуться до "офіційної" економіки в ході процесів детінізації, активізація яких була проголошена одним з пріоритетів дій уряду в 2004 році. Зокрема, можна було б передбачити спеціальні заходи щодо амністії капіталів, фактично задіяних у секторі ІКТ, пріоритетність амністії коштів, які інвестуються у цей сектор, або у впровадження ІКТ в інших секторах економіки.

З нашої точки зору, важливим стимулом попиту на продукцію сектору ІКТ виробничого призначення мають стати заходи щодо заохочення інвестиційної діяльності, які наведені вище. У сфері споживчого попиту заохочення витрат населення на споживання товарів і послуг, вироблених у сфері ІКТ, може відбутися завдяки практичній реалізації та розширенню положень запровадженого з 2004 р. Закону про податок на доходи фізичних осіб щодо вирахування з бази оподаткування особистих витрат на заходи з охорони та зміцнення здоров'я, освіти для себе та членів сім'ї (включаючи придбання певного устаткування та інформаційних послуг).

Досить часто в дискусіях експертів зустрічаються суперечливі підходи щодо ролі **кредитної політики** у стимулюванні розвитку ІКТ. Дійсно, досить високий рівень рентабельності, характерний для цього сектору, особливо – у сфері послуг, робить нині діючі кредитні ставки комерційних банків загалом прийнятними для підприємств сектору. Між тим, максимальне поширення ІКТ у традиційних секторах економіки потребує продовження процесу зниження кредитних ставок комерційних банків з метою виходу на рівень реальної ставки, прийнятний для підприємств цих секторів, які мають значно нижчий рівень прибутковості.

Зокрема, мають бути вжиті податкові та регуляторні важелі заохочення надання комерційними банками кредитів під інвестиційні проекти, які передбачають інноваційну діяльність в сфері ІКТ. Слід відновити розбудову системи довгострокового рефінансування комерційних банків, які надають кредити для реалізації інноваційних проектів. З 2004 р. НБУ припинив практику рефінансування на термін понад 1 рік.

Будь-які стимулюючі заходи економічної політики виявляться недієздатними без створення дієздатних суб'єктів самого інно-

Розділ 2

ваційного процесу, суб'єктів державного та громадського регулювання цього процесу та мережі інноваційної інфраструктури, яка забезпечуватиме поточну діяльність цих суб'єктів.

У світлі цього визначальне стратегічне завдання держави вбачається в створенні великих конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій – національних економічних лідерів. Досвід сучасних розвинених країн світу, а також “нових індустріальних країн” засвідчує, що саме в рамках контрактної співпраці малого й середнього бізнесу з великими фінансово потужними корпораціями стали можливими інтенсивне поширення та розвиток ІКТ. В Україні, попри фактичне існування низки фінансово-промислових утворень, на нормативно-правовому рівні це питання практично не врегульоване. Необхідно докорінно модернізувати Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні», створивши дійсно сприятливе правове середовище для довгострокової кооперації промислового та фінансового капіталів, необхідної для реалізації проектів у сфері інформаційних технологій, створення на цій основі дієздатних промислово-фінансових груп, в тому числі – з участю іноземного капіталу.

Великого значення набуває створення умов для ведення венчурного бізнесу та формування кластерів (регіональних та/чи галузевих об'єднань) інноваційних підприємств. Держава має цілеспрямовано надавати правове та методичне сприяння утворенню малих підприємств інноваційного спрямування, іншим формам самостійного інвестування заощаджень та самозайнятості населення, спрямованим на активізацію інноваційної діяльності та розвиток людського капіталу нації. Між тим, слід чітко розуміти, що розвиток цих форм діяльності саме в рамках розвитку сектору ІКТ можливий лише в “полі тяжіння” великих корпорацій (можливо, й зарубіжного походження), що діють на українському ринку.

Ефективна реалізація інноваційної стратегії неможлива без створення **Українського банку реконструкції і розвитку** (УБРР) як державного кредитно-фінансового інституту, орієнтованого на довгострокове кредитування в цілях розвитку. В рамках діяльності УБРР мають:

- відбуватися розподіл бюджетних коштів, які мають інвестиційне призначення;
- обліковуватися податкові пільги інвестиційного та інноваційного спрямування, концентруватися та розподілятися кошти,

Економічна стратегія формування інформаційного суспільства

- отримані внаслідок цих пільг, контролюватися цільовий та строковий характер їх використання;
- озподілятися довгострокове рефінансування комерційних банків з боку НБУ під інвестиційне кредитування;
 - надаватися цільові кредити під інвестиційні проекти інноваційного спрямування на пільгових умовах та з майновими гарантіями їхнього цільового використання.

Нажаль, досі не реалізованим практично залишається положення Закону «Про інноваційну діяльність» щодо визначення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань інноваційної політики та спеціалізованих небанківських інноваційних фінансово-кредитних установ в регіонах, які мають стати суб'єктами регулювання та стимулювання інноваційної діяльності. Між тим, без створення мережі таких суб'єктів дієздатність Закону практично заблокована.

Зрозуміло, що наведені вище спеціальні заходи економічної політики мають здійснюватися в рамках сприятливого загального економіко-правового середовища. Створення середовища, сприятливого для формування засад інформаційного суспільства, виходить далеко за рамки спеціалізованої політики стимулювання інноваційної діяльності. Інформаційна економіка базується на розгалужених горизонтальних зв'язках економічних суб'єктів, вільних міжгалузевих ресурсних потоках. Відтак створення сприятливих умов для розвитку ІКТ вимагає забезпечення динамічного реагування економічного середовища на коливання попиту і пропозиції, зовнішньоекономічної кон'юнктури, зміни рівня прибутковості галузей і виробництв, акумулювання та перерозподілу фінансових ресурсів. Це потребує запровадження нової парадигми грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики, які повинні для реалізації поставленої мети інноваційного розвитку мати стимулюючий, а не нейтрально-обмежувальний, як досі, характер.

Відтак **принципово важливим є включення стратегії формування основ інформаційного суспільства у реалізацію загальних стратегічних пріоритетів соціального та економічного розвитку України.** Завдяки цьому на державному рівні не повинні прийматися рішення, які обмежують чи зупиняють поступ на шляху формування інформаційного суспільства, у свою чергу, реалізація більш широких стратегічних завдань повинна спиратися на підвищення продуктивності економіки, яка забез-

печуватиметься внаслідок впровадження ІКТ.

3. Очікувані результати реалізації стратегії

Як уже вказувалося вище, розвиток ІКТ на є і не може бути самоціллю стратегії формування основ інформаційного суспільства в Україні. Головним очікуваним результатом є реалізація потенціалу ІКТ для виконання стратегічних завдань економічного та соціального розвитку, а саме:

- підвищення рівня та якості життя населення;
- створення нових робочих місць;
- вирівнювання міжрегіональних диспропорцій;
- підвищенні продуктивності праці та рентабельності підприємств;
- забезпечення стійкого економічного зростання.

Внаслідок формування основ інформаційного суспільства має відбутися зміна чинників економічного зростання та переорієнтація на ті з них, які базуються на розширенні внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту, зміцненні конкурентоспроможності національної економіки. Впровадження ІКТ до традиційних галузей української економіки повинне суттєво підвищити їхню конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішніх ринках. Водночас розвиток ІКТ розглядається як інструмент реалізації конкурентних переваг України новітнього рівня, які полягають в значному науково-технологічному потенціалі та розвиненому людському капіталі.

Широке застосування ІКТ та збільшення на цій основі доходів суб'єктів господарювання стане підставою для збільшення інвестиційного попиту та попиту на інформаційні продукти й послуги з боку цих суб'єктів. Відтак, кінцевим чином, слід очікувати **формування економічної системи, яка самостійно генерує стимули до прискореного розвитку сфери ІКТ, які лежать в основі становлення й розвитку в Україні інформаційного суспільства.**

Березовець Л.В.

Розвиток соціального капіталу

Сучасні загальносвітові тенденції економічної динаміки змушують визначати стратегічний шлях розвитку України, орієнтуючись на постіндустріальну трансформацію. Однак вступ нашої країни в постіндустріальну добу неможливий на основі використання традиційної техніки, застарілих технологій, вчорашніх методів організації і управління, перевірки кваліфікації працівників, що були сформовані в період індустріального розвитку.

Інтелектуалізація, швидкі темпи модернізації технологій та методів виробництва, посилення нецінової конкуренції висуває на перший план інтелект, здібності, знання, талант і професіоналізм працівника, технічні, технологічні й організаційні інновації, тобто характеристики, що входять у поняття "інтелектуальний капітал". Інтелектуальний капітал у розвинутих країнах світу сьогодні виступає одним із стратегічних ресурсів поруч з традиційними, такими як: запаси сировини, державна територія, золоті запаси, валютний резерв тощо. У сучасному світі триває постійна боротьба за інтелектуальний ресурс та доступ до джерел його формування. Досвід останніх десятиліть підтверджує те, що на роль лідерів у соціально-економічному розвитку претендують країни, що мають найвищий рівень освіти, науки, охорони здоров'я, культури і духовності. У зв'язку з цим насторожує напрямок сучасного економічного розвитку України, що всупереч наявному потужному інтелектуальному потенціалу державна політика приймає усе більш виражений сировинний і трудовий характер, що потенційно загрожує перетворенням держави в інтелектуальну колонію (*щорічно в Україні вищі навчальні заклади випускають 50 тис. ІТ-спеціалістів, включаючи математиків. Україна займає четверту позицію у світі за кількістю сертифікованих програмістів. В Україні є всі належні передумови для того, щоб пропонувати інтелектуальні послуги на світових ринках*) [1].

В сучасних умовах розвитку економічний ріст усе більш сприймається як якісний ріст, коли пріоритетний розвиток інтелектуального капіталу стає основою зміни не тільки структури виробництва, але й якості життя, включаючи рівень доходів, обсяги споживання, захист навколишнього середовища, вільний час і всебічний розвиток особистості. Власне інтелектуальна продукція генерує нові ідеї, вирішує проблеми обмеженості невідтворених ресурсів, товарів, послуг, робочих місць, проблему збереження навколишнього середовища та підвищення рівня життя населення.

Очевидно, що складові компоненти інтелектуального капіталу є неоднорідними. Незважаючи на те, що усі вони породжені людським інтелектом, одні з них існують у формі знань, а інші – утворюють об'єктивні

Розділ 2

умови застосування цих знань. Відтак, деякі фахівці включають до складу інтелектуального капіталу і соціальний капітал.

П. Бурдьє визначав соціальний капітал як “ресурси, засновані на родинних відносинах і відносинах в соціальній групі, що організована за принципом членства” [2]. Але найбільшу популярність термін “соціальний капітал”^{*} [3] одержав в розширеному трактуванні Джеймса Коулмена, відповідно до якого соціальний капітал – це потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що цілеспрямовано сформований у міжособистих відносинах: зобов’язання і очікування, інформаційні канали і соціальні норми [4]. На кшталт фізичному і людському капіталу, втіленому у знаряддях праці і навчанні, що підвищують індивідуальну продуктивність, соціальний капітал проявляється в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми і довіра, що створюють умови для координації і співпраці заради взаємної вигоди. Соціальний капітал – це соціальний об’єднувальний інструмент, що дозволяє мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі взаємодовіри людей [5]. “Соціальний капітал – це здатність індивідів використовувати обмежені ресурси за рахунок свого членства у певній соціальній мережі або ж більш широкій соціальній структурі. Здатність нагромаджувати соціальний капітал не є індивідуальною характеристикою особистості, це – особливість тієї мережі відносин, що вибудовує індивід, тобто соціальний капітал – це результат участі людини в соціальній структурі” [6].

Відкритий діалог дозволяє людям вчитись одне в одного. Цей процес може бути охарактеризований як соціальне навчання. Практично всі наші інтелектуальні переваги знаходяться у знаннях, що передаються суспільством, здобуваються у процесі соціалізації, інтеграції в систему суспільних відносин. Ці знання характеризують соціальний інтелектуальний рівень, або ж соціальну кваліфікацію. Термін “навчання” тут варто розуміти не у вузькому дидактичному сенсі, а системно – як процес самонавчання і саморозвитку через встановлення нових соціальних зв’язків, створення нових соціальних структур. Такий процес забезпечує інтеграцію досвіду окремих особистостей у суспільний досвід і навпаки.

Соціальний капітал характеризується наступними рисами. По-перше, соціальний капітал – це завжди продукт організованої взаємодії, тому він має суспільну, а не індивідуальну природу. З цього приводу Економічний капітал знаходиться на народних банківських рахунках, людський капітал – у головах людей, соціальний капітал властивий структурі їхніх відносин. Для володіння соціальним капіталом людина повинна бути зв’язана з іншими людьми, і ці “інші люди” – фактичне джерело його переваги. По-друге, соціальний капітал, як елемент функціонування соціально організованої суспільної системи, не може знаходитися в приватній власності, тобто є суспільним благом. Отже, соціальний капітал вкладений у соціальну структуру і є суспільним благом.

Так як поняття соціального капіталу передбачає існування інститутів,

Розвиток соціального капіталу

відносин і норм, що визначають якість і кількість соціальних взаємодій у суспільстві, з'являється усе більше доказів того, що соціальна єдність є необхідним для економічного добробуту суспільства і стійкого розвитку. Соціальний капітал має важливий сенс і для теорії, практики та політики розвитку. Традиційні рекомендації для підвищення економічних перспектив громад і народів передбачають покращення системи освіти охорони здоров'я, створення компетентних і відповідальних політичних інститутів, а також сприяння появі вільних ринків, здатних конкурувати в умовах глобальної економіки. Соціальний капітал співвідноситься з кожним з даних аспектів. Проекти можуть використовувати соціальний капітал для задоволення різних потреб зацікавлених сторін і водночас вони самі по собі можуть сприяти його збільшенню. Переваги соціального капіталу є найбільш очевидними саме у тих проявах, коли він допомагає окремим особам та соціальним групам подолати класові, гендерні, етнічні та релігійні бар'єри.

Найпоширеніший та всеохоплюючий погляд на соціальний капітал включає соціальне і політичне середовище, що формує соціальну структуру і дозволяє розвиватися нормам. Цей аналіз поширює значення соціального капіталу на самі формалізовані відносини і структури, такі як держава, політичний режим, верховенство закону, судова система, громадські і політичні свободи. Такий погляд не тільки пояснює якості та недоліки соціального капіталу, і важливість зміцнювати зв'язки всередині соціальних груп (об'єднань), але й визнає, що здатність різних соціальних груп діяти у своїх інтересах докорінно залежить від підтримки (або відсутності такої), яку вони отримують з боку держави, а також зі сторони приватного сектору. Подібним же чином держава залежить від соціальної стабільності і широкої суспільної підтримки. Отож, економічний і соціальний розвиток активізується, коли представники державної влади, корпоративного сектору і громадського суспільства створюють можливості для розвитку спільного діалогу, за допомогою якого вони можуть визначати і досягати поставлені цілі.

Підґрунтя формування в Україні інформаційної економіки, яка базується на інтелектуальних та інформаційних технологіях виробництва, становить розвиток соціального капіталу, основу якого складає людський капітал. Проект “Національної стратегії розвитку інформаційного суспільства України” у даному відношенні робить акцент на необхідності розбудови спеціальної системи взаємодії третього сектору з бізнесом та урядом шляхом:

- проведення соціального моніторингу – процесу контролю громадськості за виконанням урядових рішень, вимірювання їх ефективності та адекватності, висловлювання своєї точки зору;
- складання реєстру профільних організацій третього сектору, експертів та аналітиків з питань Інформаційного Суспільства, ІКТ галузі.

У глобальному сенсі стратегічну роль як для міжнародної спільноти

Розділ 2

загалом, так і для кожної країни світу зокрема, відіграватиме проведення II стадії Всесвітнього Самміту з питань інформаційного суспільства (Туніс, 2005). Це зумовлено тим, що відповідно з пунктом 8а затвердженого "Плану Дій" на Женевській стадії Самміту: "Необхідно стимулювати затвердження національних стратегій розвитку інформаційного суспільства у всіх країнах до 2005 року, враховуючи розвиток соціального капіталу та національних особливостей кожної країни". Отож, сьогодні світові лідери пов'язують успіх реалізації національних стратегій інформаційного розвитку з рівнем розвитку соціального капіталу у кожній країні світу. У проектах "Декларації Принципів" та "Плану Дій" Світового Самміту, затверджених представниками 161 країни світу, передбачений окремий розділ, присвячений проблемі накопичення (нарощування) потенціалу. Дані документи декларують те що, кожна людина повинна володіти вміннями, необхідними для використання переваг інформаційного суспільства у повній мірі. Тому варто накопичувати потенціал і підвищувати рівень грамотності у сфері ІКТ. У глобальному масштабі ІКТ можуть сприяти досягненню загальної освіти шляхом забезпечення засобів здобуття освіти і підготовки викладачів, створення належних передумов для навчання протягом всього життя та удосконалення професійних навичок, особливо для тих людей, які не можуть отримати освіту традиційним шляхом.

Отож, міжнародна громадськість закликає уряди, приватний сектор, громадські організації та інші зацікавлені сторони усіх держав світу до здійснення активних дій у даному напрямку на національному, регіональному та міжнародному рівні, зокрема:

Розробляти національні стратегії для забезпечення повномасштабної інтеграції ІКТ в освітню сферу та професійну підготовку на всіх рівнях, у тому числі в розробку навчальних програм, програм навчання протягом всього життя, підготовку викладачів та удосконалення рівня управління освітніми закладами.

Розробляти програми ліквідації неграмотності за допомогою ІКТ на національному, регіональному і міжнародному рівнях і сприяти їхньому впровадженню.

Сприяти в опануванні навичками електронної грамотності, шляхом розробки й організації курсів для державних службовців, використовуючи для цього такі заклади як бібліотеки, багатоцільові громадські центри, громадські пункти доступу, а також за рахунок створення на місцях центрів професійної підготовки в сфері ІКТ у співпраці з усіма зацікавленими сторонами. Особливу в даному напрямку увагу слід приділяти потребам проблемних та вразливих соціальних груп.

Забезпечити, необхідні умови для того, щоб молоді люди володіли необхідними знаннями та навичками використання ІКТ, зокрема вмінням творчо аналізувати й обробляти інформацію, обмінюватись таким досвідом з іншими і бути повноправними членами інформаційного суспільства.

Розвиток соціального капіталу

Розробляти програми нарощування потенціалу, у яких основна увага приділялася б створенню критичної маси кваліфікованих і досвідчених професіоналів і експертів у сфері ІКТ.

Розробляти пілотні проекти для демонстрації впливу альтернативних систем освіти, створених на основі ІКТ, в першу чергу, для досягнення цілей забезпечення освіти для всіх, у тому числі цілей стосовно забезпечення загального рівня грамотності.

Працювати над усуненням гендерних бар'єрів, пов'язаних з отриманням освіти і професійної підготовки в галузі ІКТ, сприяти забезпеченню рівних можливостей професійної підготовки у сферах, пов'язаних з використанням ІКТ для жінок і дівчат.

Сприяти активному обміну зразками найкращої практики щодо забезпечення принципу рівноправності чоловіків і жінок у сфері освіти.

Надавати місцевим громадам, у першу чергу, в сільських і в недостатньо розвинутих регіонах, можливість застосовувати ІКТ і сприяти створенню корисного і соціально необхідного контенту з метою забезпечення загальних благ для населення.

Розпочати реалізацію програм в галузі освіти і професійної підготовки, використовуючи, де це можливо, інформаційні мережі кочових і кочових народів, аби відкрити їм можливість повноправної участі в інформаційному суспільстві.

Планувати і здійснювати на регіональному і міжнародному рівнях спільні заходи з метою розвитку потенціалу, насамперед керівників і персоналу в країнах, що розвиваються, та малорозвинутих країнах, з метою ефективного застосування ІКТ в усіх напрямках освітньої діяльності. При цьому варто передбачати і навчання поза рамками освітньої системи, наприклад на робочому місці чи вдома.

Розробляти спеціальні програми професійної підготовки щодо застосування ІКТ для задоволення потреб у навчанні представників широкого кола спеціальностей. При підготовці фахівців в інформаційній сфері слід орієнтуватись не лише на нові методи і способи, призначені для розвитку і надання інформаційних та комунікаційних послуг, але й на відповідні навички управління, аби забезпечити оптимальне застосування технологій. При підготовці викладачів основну увагу слід зосереджувати на технічних аспектах ІКТ, розробці контенту, а також можливостях та перспективах, які відкривають ІКТ.

Розвивати дистанційне навчання, професійну підготовку й інші форми навчання та професійної підготовки в якості невід'ємної складової програм накопичення потенціалу. При цьому слід приділяти особливу увагу країнам, що розвиваються і особливо малорозвинутих країнам з різними рівнями розвитку людських ресурсів.

Сприяти розвитку міжнародного і регіонального партнерства в напрямку накопичення потенціалу, включаючи важливість реалізації програм ООН та її спеціалізованих структур.

Розділ 2

Реалізовувати пілотні проекти для розробки нових форм мережевої роботи на основі ІКТ, що з'єднували б педагогічні та професійно-технічні навчальні заклади і науково-дослідні установи в розвинутих країнах, країнах, що розвиваються, і в країнах з перехідною економікою.

Розвивати волонтерський рух, відповідно до пріоритетів національної політики і місцевих культурних традицій, який може бути цінним засобом як для підвищення здатності людей продуктивно використовувати інструменти на основі ІКТ, так і для побудови більш відкритого для всіх інформаційного суспільства.

Розробляти програми для користувачів, спрямовані на самоосвіту і самостійний розвиток.

Література

1. Проект "Національна стратегія розвитку інформаційного суспільства України" (www.e-ukraine.com.ua).

2. Bourdieu, P. The forms of capital // Handbook of theory and research for sociology of Education. Ed. by J. Richardson. New York: Greenwood Press, 1986, p. 21.

3. Loury, G. Dynamic Theory of Racial Income Differences // Women, Minorities and Employment Discrimination. Lexington, 1976.

4. Coleman, J. S. Social capital in the creation of human capital // American Journal of Sociology, 1988, n. 94, pp. 95-120; Coleman, J. Foundations of Social Theory. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1990. Див. також: Швері, Р. Теоретична соціологія Джеймса Коулмена: аналітичний огляд // Соціологічний журнал – 1996. – № 1–2.

5. Paldam, Martin. Social Capital: One or Many? Definition and Measurement // Journal of Economic Surveys, 2000, Vol. 14, Issue 5, pp. 629–654, p. 629.

6. Portes, Alejandro. Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview. // The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship. Ed. by Alejandro Portes. New York: Russell Sage Foundation, 1995, pp. 1-43, pp. 12-13; Portes, Alejandro; Patricia Landolt. The Downside of Social Capital // The American Prospect, 1996, 26, May-June, pp. 18-21; Portes, A. Social capital: Its origins and application in modern sociology // Annual Review of Sociology, Vol. 24, 1998, pp. 1–24.

7. Draft Plan of Action. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/5-E 10 December 2003.

* Вперше дане поняття використав Г. Лури. Див.: Loury, G. Dynamic Theory of Racial Income Differences // Women, Minorities and Employment Discrimination. Lexington, 1976

Електронний Уряд України: з чого починати?

Лисицький В.І.

Електронний Уряд України: з чого починати?

Досить широке використання словосполучення "Електронний Уряд", яке ми зустрічаємо останнім часом, створює необхідність його певної формалізації, аби викладення нашої точки зору було достатньо логічним.

Ми пропонуємо керуватися наступним визначенням: 1) Електронний Уряд – це система співпраці уряду і громадян (бізнесу, громадських організацій), яка базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій; 2) Електронний Уряд – це інформаційний простір, у якому взаємодія уряду та громадян (бізнесу, громадських організацій) організовується на основі синтезу:

1. Інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ);
2. Нормативно-правової бази (прийняття рішень);
3. Інформаційно-ресурсної бази.

Проблема Е-Уряду у країнах-лідерах. Історія Е-Уряду у "них"

Ідея Е-Уряду прийшла в Україну ззовні. Саме тому ми спробуємо повести розмову, спираючись на досвід країн високорозвинутих демократій, які є лідерами у реалізації Е-Урядів.

Кілька років тому удосконалення демократії у розвинутих країнах, підвищення ефективності спілкування виконавчої влади та громадян наштовхнулося на зростаючу невідповідність комунікаційних можливостей тим викликам, з якими зустрічалися уряди, наштовхнулося на комунікаційні обмеження. Йдеться про наступне:

1. Процедури, традиції роботи урядів у сучасних розвинутих демократичних країнах формувалися кілька сот років. Протягом цього тривалого проміжку часу, пройшовши через драматичні поневір'яння у різних варіантах антидемократичних державних систем, через сотні урядових криз ці країни виробили вимоги, дотримання яких дозволяє організувати найбільш ефективний режим співпраці урядів та громадян:

- **прозорість** роботи урядів, особливо у процедурах підготовки та прийняття урядових рішень;
- **участь громадян** у роботі урядів (постійний моніторинг гро-

Розділ 2

мадської думки, публічні слухання, референдуми);

- **відповідальність урядовців перед громадянами**, яка має не тільки чітке законодавче закріплення. Ця відповідальність стала важливою складовою суспільної моралі та етики поведінки політиків та бюрократів;

- **надійність самого спілкування уряду з громадянами**. Воно має бути сталим та характеризуватися наявністю задовільного зворотного зв'язку;

- **справедливість урядових рішень** з точки зору абсолютної більшості політично активних громадян;

- **здатність урядів до впровадження ефективних соціальних трансформацій**, до вчасного та прийняттого для більшості громадян удосконалення суспільних правил співпраці;

- **надання урядових послуг громадянам у максимально зручний для них спосіб**. Таке трактування суспільного обов'язку - призначення урядів є досить незвичним для нас. Адже сьогодні більшість громадян України прожила більшість свого віку в плановому соціалізмі, де таке завдання майже не декларувалося. На практиці ж досить рідко зустрічалися спроби реалізації такого підходу. Однак, по суті ця вимога є реанімацією класичного підходу до організації співпраці урядів і громадян у демократичних суспільствах, точніше, реанімацію родової форми, прямої форми демократії.

2. Зауважимо, що цей процес підтягування якості роботи урядів до задоволення 7 вимог і сьогодні далекий від завершення навіть у високорозвинутих демократіях. Безсумнівно, поки що залишається нерозв'язаною до кінця проблема усвідомлення та законодавчої формалізації цих вимог. Але все ж таки головною перепорою відновлення родової форми (прямої) демократії були суттєві обмеження, які накладалися технічними можливостями комунікацій.

3. З точки зору технологічності паперове спілкування урядів та громадян виключало повноцінне впровадження прямої демократії. Спроби досягти прийнятної прозорості та відкритості роботи урядів викликали величезні витрати і паперу, і інших ресурсів. Дуже важко було забезпечити вчасне інформування громадян. Ще складнішим було забезпечення інформування громадян у зручний для них спосіб. Дотримання інтегруючої, фінішної, підсумкової, 7-ої вимоги – зручне надання урядових послуг – в умовах використання паперових технологій залишалося лише бла-

Електронний Уряд України: з чого починати?

гим наміром.

4. Початок 90-х рр. знаменувався бурхливим розвитком відносно дешевих і зручних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Створилися умови для впровадження у життя інтерактивних моделей спілкування урядів та громадян. Саме тому приблизно в середині 1990-х років з'явилися різні модифікації ідеї "Електронного уряду", які до того ж мали і мають різні назви.

5. Різномісний у назвах і підходах не зупинив розгортання процесів консолідації використання Інтернету для налагодження більш ефективних стосунків у ланці "уряд – громадяни".

6. На цій основі прискорюються процеси удосконалення роботи урядів. Особливо чітко це проявляється у розвитку надання урядових послуг, спираючись на використання Інтернету.

Вивчення досвіду передових у впровадженні Е-Урядів країн дозволяє зафіксувати наступні головні переваги, які отримує суспільство:

- **по-перше**, нові технологічні ІКТ-можливості дозволяють надавати урядові послуги 24 години на добу, 7 днів на тиждень (24*7);

- **по-друге**, питання відновлення прямої форми демократії стає реальністю найближчої перспективи. Уже нема технологічних перепон для прямого контакту громадян з урядовцями;

- **по-третє**, критично важливим для впровадження Е-Уряду є успішне вирішення нормативно-правових питань удосконалення роботи уряду на основі використання ІКТ. Якісні переваги ІКТ не дадуть належного ефекту без зміни найважливіших процедур роботи урядів.

Згадаймо, що передувало появі Е-Урядів.

Сама по собі ідея Е-Уряду виникла в результаті бурхливого розвитку: (i) Інтернет-спілкування громадян та (ii) електронної комерції. Саме тому питання (1) підготовки кадрів та (2) інвестицій у ІКТ були значною мірою вирішені заздалегідь. Отже, на момент її виникнення ідея Е-Уряду мала досить потужне кадрове та інфраструктурне забезпечення, які склалися під впливом розвитку попиту на послуги з використанням ІКТ. **Ідея Е-Уряду – це природний продукт розвитку суспільства.**

Однак нові якості спілкування уряду і громадян, які виникали у результаті використання ІКТ, підняли **проблему удосконалення законодавчої бази**. Отже, проблема (3) оновлення законодавчої бази постала у повний зріст лише з реалізацією проектів

електронних урядів.

Аналіз практичного наповнення явища "Е-Уряд" на прикладах передових у його впровадженні країн вказує на наявність у ньому низки якостей, які й вимагають розвитку законодавства та, певною мірою, його змін.

1. Розробка, впровадження у життя та експлуатація Е-Уряду є багатоплановою, складною та політично відповідальною роботою. Адже, зрештою, **життя кінцевого споживача урядових послуг – пересічного громадянина – є багатофункціональним.** І він вправі вимагати від влади відповідей і рішень комплексних, без не завжди йому зрозумілої і необхідної структуризації за функціями органів влади. Уже ці обставини вимагають координації зусиль у національному масштабі.

2. Е-Уряд, як такий, немає галузевих або функціональних ознак. Адже його впровадження означає зміну якості стосунків уряду та громадян в цілому.

3. Розробка та впровадження Е-Уряду має часові ознаки. Можна і конче необхідно юридично чітко встановлювати початок і розробки, і експлуатації тих чи інших складових (підсистем). Не менш важливо встановлювати і терміни розробки, впровадження у дослідницькому (випробувальному) режимі, здачу у промислову експлуатацію та подальше сервісне обслуговування (шеф-монтажний нагляд). Отже, **Е-Уряд є загальноурядовим проектом, а не функцією** будь-якого окремого органу виконавчої влади.

Передові у використанні ІКТ уряди досить швидко почали демонструвати активну творчу політику та адекватну систему впровадження Е-Уряду. Найголовніше – практично всі уряди прийняли спеціальні інституційні рішення. Були розбудовані системи управління цим проектом Електронний Уряд. Дуже важливо – **відбулося призначення відповідальних за проект, які стали своєрідними генеральними конструкторами.** Наприклад, у Великій Британії запроваджена спеціальна посада Електронного уповноваженого (Electronic Envoy), який підпорядковується безпосередньо Прем'єр-міністрові. Електронний уповноважений має у підпорядкуванні досить розвинуту систему органів, які розробляють і впроваджують цей проект.

Канада у міністерствах та агенціях впровадила посади Головних інформаційних керівників. Загальну координацію здійснює Президент Казначейства, на якого покладено завдання управ-

Електронний Уряд України: з чого починати?

ління проектом. Це ледь не єдиний випадок, коли функціональний керівник є уповноваженим за проект Е-Уряду. В інших країнах прийняті у чомусь різні рішення щодо інституційної розбудови проекту. Але об'єднує все це розмаїття те, що, по суті, **управляють проектом Е-Уряд керівники проектів, а не функціональні керівники.**

Проблема створення Е-Уряду в Україні **має не тільки великий політичний зміст, а й претендує на національну значимість.** Уважні спостереження за роботою урядів та власний досвід роботи у виконавчій владі підвели нас до думки, що **актуальність реалізації проекту Е-Уряд в Україні посилюється тим, що формування сучасного демократичного уряду України ще далеке від завершення.** Йдеться, підкреслюємо, не про персоналії або про партійні нахили. **Йдеться про наявну низьку інституційну спроможність урядів незалежної України.** І тому впровадження ІКТ у спілкування, у співпрацю уряду і громадян шляхом створення Е-Уряду дозволяє радикально прискорити цей процес. **Проект “Електронний Уряд України” – це реальний шанс наздогнати демократично розвинуті держави у розбудові ефективного уряду.** Здійснюється це шляхом розвитку комунікацій у ланці: “Уряд – громадяни”:

1. Сьогодні, на 13-му році незалежності, навіть після вдосконалень 2000-го року уряд у цілому працює неефективно. Це твердження викличе спротив – ми ж маємо непогані темпи людського розвитку. Однак...! У стратегічних, у критичних важливих напрямках він ніяк не може досягти належних, добре сприйнятих суспільством, результатів. І до того ж... ми зростаємо від рівня руїни!
2. Є низькою ефективність зусиль урядовців на шляху досягнення прийнятої інституційної спроможності загального уряду у цілому. Попри шалені обсяги законів, постанов, розпоряджень та окремих доручень вищого керівництва ми змушені констатувати наявність **інституційної прірви** – уряд, будучи перевантаженим вирішенням не притаманних йому питань, не має інституційних засобів системно і вчасно розробляти та впроваджувати конче необхідні інституційні зміни, для того, щоб вибратися з цієї прірви. **Уряд не має інституційних сходинок**, які б дозволили йому вибратися з цієї прірви. Саме тому ми не маємо – що дуже важливо – національної ідеї, яку б можна було б довести до кожного верстата та робочого столу

Розділ 2

і яка б змогла об'єднати уряд і громадян саме у щоденній роботі. Не тільки народу України, а й його елітній верхівці часто-густо не зрозуміла конструктивна складова діяльності уряду. Натомість їм добре зрозуміле хабарництво і здирництво органів влади, з яким стикаються щоденно.

3. Проголошена розбудова відкритого демократичного суспільства, орієнтація на інтеграцію в ЄС передбачають, що спорудження цих інституційних сходинок має йти за широкою участю громадян.
4. Відкрите демократичне суспільство розбудовується протягом історично невеликого проміжку часу – лише 13-й рік. Однак у нас немає багато часу для відпрацювання демократичних процедур.
5. Необхідність забезпечення відповідності якості роботи уряду згідно з 7 вимогами повертає нашу увагу до використання ІКТ, як головної технології роботи уряду.

Створення Е-Уряду дозволить, у першу чергу:

- 1) покращити консолідацію Уряду та громадян;
- 2) прискорити формування відкритого громадянського суспільства;
- 3) наздогнати передові демократичні держави у розбудові реального народовладдя.

Розробка та впровадження Е-Уряду України повинна спиратися на програмно-цільові підходи. Україна ще з часів СРСР має досить потужний досвід використання таких підходів для вирішення надзвичайно складних проривних у науково-технічному відношенні завдань, адже виробництво сучасних літаків, ракет, танків, будівництво кораблів та ГЕС, розв'язання Проблеми-2000 – усе спиралося саме на використання таких підходів.

Україна має досить солідну базу для швидкої і успішної реалізації проекту Е-Уряд.

По-перше, ІКТ досить швидко впроваджуються у життя, що розвиває спільноту потенційних користувачів послуг Е-Уряду. Проект вже має величезну кількість клієнтів – як доказ, десятки тисяч звернень до урядових порталів і сайтів щоденно. Він не зависне у повітрі і не буде лежати на полиці.

По-друге, маємо непогану кібернетичну школу, яка щорічно постачає велику кількість добре підготовлених фахівців. Комп'ютерна письменність користується великою повагою у суспільстві.

Електронний Уряд України: з чого починати?

По-третє, досить швидко розвивається виробництво власних комп'ютерів та програмного забезпечення і зв'язок. Наші програмісти все активніше і успішніше працюють на світових ринках програмного забезпечення.

По-четверте, маємо достатню стартову громадську підтримку. Еліті Е-Уряд дуже потрібен, про що свідчать статистичні звернення до Веб-порталів та Веб-сайтів влади.

По-п'яте, світова спільнота налаштована на надання конче необхідної допомоги у створенні Е-Уряду.

Впровадженню ІКТ у співпрацю уряду та громадян влада в цілому та уряд зокрема приділяють значну увагу. Наприклад, нещодавно створений Веб-сайт Президента України, Веб-портал виконавчої влади, дуже корисні Веб-сайти різних органів виконавчої влади. Особливу увагу і повагу завоював інформаційний Веб-сайт Верховної Ради, який користується дуже великою популярністю у елітних верствах суспільства – тисячі звернень щоденно. Окрему позицію займає лідер у впровадженні ІКТ – Національна банківська система, що розроблена і експлуатується під керівництвом Нацбанку України.

Однак насторожує те, що Уряд є надзвичайно далеким від комплексного надання урядових послуг громадянам через Інтернет. Інформаційне обслуговування громадян вже започатковано, але до надання послуг, які вимагають юридичного оформлення (видача різних урядових документів) ще дуже далеко. Надзвичайно важливо, що провідна верства суспільства все ж має доступ до Інтернету, а інші громадяни ще не мають такої можливості. Такий стан речей є результатом **бездумного ставлення уряду до цього проекту**. Зокрема, про це свідчить той факт, що практично всі розмови про інформатизацію, про розвиток тих чи інших підсистем Е-Уряду розпочинаються з питань виділення ресурсів. В умовах відсутності системи це призводить до асиметричного розвитку інформатизації, у цілому та Е-Уряду, зокрема. В результаті вищий ешелон системи державного управління лише нещодавно почав наздоганяти у впровадженні ІКТ лідерів – Національний банк та банківську систему. Домінування паперового документообігу у вищому ешелоні системи державного управління є досить переконливим доказом існуючого безладдя.

Безсистемність у реалізації Е-Уряду є результатом відсутності урядових рішень по:

- 1) **інституціональній основі Е-Уряду** – не визначена систе-

ма органів, яка створюватиме Е-Уряд;

2) **інструментарію** – не визначено, які права та обов'язки повинна мати система органів влади відповідальна за реалізацію проекту Е-Уряд. Не встановлені норми та регуляції, який надаватимуться у розпорядження органів, відповідальних за створення Е-Уряду. Не виключено, що це можуть бути вже існуючі норми та правила що використовуватиме уже існуючий Регламент;

3) **ресурсах** – порядок виділення ресурсів для інформатизації, для створення Е-Уряду не є законодавчо регламентованим. Особисті впливи тих чи інших політиків є визначальними для виділення грошей. Часто-густо відомчі інтереси переважають над урядовими.

Пропозиції щодо подолання проблем

Інституціональна основа, принципи. У першу чергу, треба вирішити цю проблему – визначити систему органів, яка могла б ввести у життя цей проект та встановити її підпорядкування. Принципи формування мають бути наступними:

1. Проектний підхід. Система має формуватися як система управління складним і вельми відповідальним проектом. Обґрунтування наведено вище;
2. Провідна роль Президента України. Національні масштаби та зміст перетворень вимагають аби саме найвища політична особа держави була стратегічним керівником проекту;
3. Розбудова Електронного уряду як єдиної, інтегрованої системи. Цей принцип логічно виходить з того, що Україна – унітарна держава. Зміни на всіх поверхах виконавчої влади повинні відбуватися по єдиному алгоритму і орієнтуватися на створення єдиної системи як у технологічному, так і у процедурному планах.

Інституціональна основа. Структура.

Видається доцільним, аби інституціональна основа формувалася з наступних блоків:

1. **Програмно-цільовий блок** (блок стратегічного планування). У нього мають увійти: Президент України, Прем'єр-міністр України, інші політичні керівники, Наглядова Рада, Уповноважений КМУ з питань електронного уряду, керівники проекту в міністерствах та областях. Їх робота має обслуговуватися невеликою групою фахівців.

Електронний Уряд України: з чого починати?

- 2. Урядовий блок по проектуванню, впровадженню та експлуатації.** Доцільно базувати його на створенні державного комерційного підприємства, яке б організовувало налагодження та функціонування всього розмаїття комерційних зв'язків щодо проектування, розробки програмного забезпечення, створення технічної основи Е-Уряду та відповідала за організацію впровадження та проведення експлуатації.
- 3. Неурядовий блок по проектуванню та впровадженню.** Має складатися з приватних прибуткових і неприбуткових підприємств, асоціацій, які співпрацюватимуть з урядовим блоком на суто ринкових засадах.

Програмно-цільовий блок. Розподіл повноважень.

Принципово важливо аби Президент України був стратегічним керівником проекту. Прем'єр-міністр України повинен стати вищим політичним керівником відповідальним за впровадження проекту. Уповноважений КМУ з питань Електронного уряду має бути своєрідним генеральним конструктором проекту.

Завершальна складова програмно-цільового блоку – це керівники проекту в міністерствах та областях. Фактично вони мають бути членами команди Уповноваженого.

Права Уповноваженого КМУ по Е-Уряду

Впровадження цієї посади – ключове питання життєздатності проекту. Саме тому ми приділимо трошки більше уваги його правам та обов'язкам.

Головне призначення Уповноваженого це (i) координація робіт та (ii) контроль за виконанням прийнятих Президентом України та Наглядовою радою рішень. Спокусливе право (iii) на розподіл ресурсів має реалізовуватися в межах чинного Регламенту та з використанням існуючих інструментів.

Обов'язки Уповноваженого КМУ по Е-Уряду

У першу чергу, він має (1) сформувати команду по управлінню проектом. Далі він повинен (2) забезпечити управління розробкою та впровадженням проекту. До кола його обов'язків входить (3) забезпечення комунікацій з політиками та владними структурами. На його совісті має також лежати (4) розгляд та ухвала проектних рішень. Він не забезпечить реалізації проекту без належного контролю – тому він (5) має

Розділ 2

контролювати виконання проекту та налагодити систематичну звітність. Втілення проекту у життя ним забезпечується через (б) встановлення завдань для відповідальних за окремі фрагменти проекту, координації їх діяльності та вирішення спірних питань.

Інструментарій. Головні складові

Видається доцільним аби інструментарій формувався у вигляді 3-ох блоків:

Блок 1. Нормативно-правове забезпечення процедур взаємодії Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій та місцевої влади.

Блок 2. Загальносистемне законодавче забезпечення роботи Е-Уряду (Закон про електронний підпис та акти, які легалізуватимуть різні види електронних документів що замінять паперові документи).

Блок 3. Законодавче забезпечення, яке активізуватиме використання накопиченого потенціалу та залучення додаткових ресурсів з різних джерел. Йдеться про надання різних у перспективі відшкодуванні преференції учасникам реалізації проекту за використання їх власних ресурсів сьогодні.

Ресурсне забезпечення

Питання виділення ресурсів для реалізації проекту є одним із найбільш складних у поточній фінансовій ситуації в Україні. В даній роботі ми спробуємо запропонувати підхід до розв'язання цієї проблеми.

У першу чергу, необхідно забезпечити концентрацію ресурсів на напрямках, які, відкриваючи широкий фронт робіт усім учасникам проекту, дозволяють створити передумови максимально ефективного використання ресурсів.

Інституційне забезпечення – фундаментальна
передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства

Березовець Л.В.

Інституційне забезпечення – фундаментальна передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства

Одним з перших практичних кроків на шляху побудови інформаційного суспільства у будь-якій країні світу є усвідомлення на найвищому державному рівні необхідності проведення законодавчих та інституційних реформ, які б дозволили сприймати універсальний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в якості одного з найважливіших пріоритетів державної політики. Без цих невід'ємних складових належного розвитку інформаційного суспільства, а відтак і держави як сучасної конкурентноздатної одиниці, що ставить перед собою високі цілі соціально-економічного зростання, прагне максимально вигідно інтегруватись у міжнародні структури та успішно виконувати взяті на себе зобов'язання, не може бути.

Інформаційне суспільство за своєю природою є глобальним явищем не лише з географічних, чи навіть геополітичних міркувань, але й тому, що навколо його побудови та розвитку об'єднуються представники всіх суспільних секторів – держави, бізнесу, громадського суспільства. Відповідно і сам процес такої консолідації дає свої плоди, виключає домінантність, або ж навпаки пригнічення прав чи інтересів будь-якої з зацікавлених сторін. Те саме повинно відбуватись, і вже у багатьох країнах відбувається, в плані створення інституційного підґрунтя для належного розвитку інформаційного суспільства. Одна з найважливіших рекомендацій "Плану Дій" [1] Всесвітнього Самміту з питань інформаційного суспільства наголошує на тому, що успішна розробка і реалізація електронних стратегій можливі лише на основі діалогу і розвитку партнерства. Передбачено, що кожна країна до 2005 року повинна створити принаймні одне діюче партнерство між державним і приватним сектором, а також іншими суспільними секторами як зразок для подальших дій.

Лідери багатьох країн світу вже давно зрозуміли цю істину і не забарилась із реалізацією конструктивних реформ для налагодження спільного діалогу та досягнення спільної мети – побудови інформаційного суспільства для всіх, за участю суспільних секто-

Розділ 2

рів. Власне, плацдармом для такого розвитку є функціонування “органів з питань інформаційного суспільства” на високому державному рівні.

У даному матеріалі ми висвітлюємо позитивну практику діяльності таких структур у деяких країнах світу, а також дамо оцінку поточному стану та перспективам створення органу з питань інформаційного суспільства в Україні. Також одразу зазначимо, що неможливо однозначно визначити єдино правильну модель, функції, межі впливу, чи шлях розвитку такого органу. Очевидно, що формування “органів з питань інформаційного суспільства” відбувається у кожній окремій державі за сукупності різних обставин та ресурсів. Відтак, аналіз діяльності показує, що у них зовсім різні повноваження, статус, мета діяльності, підпорядкування, фінансування, майбутні перспективи тощо.

У відповідності з пріоритетами Європейської інтеграції та розвитку інформаційного суспільства 29 жовтня 2002 року міністри Албанії, Боснії та Герцеговини, Хорватії, Македонії, Молдавії, Чорногорії та Федеральної Республіки Югославії підписали “План Розвитку Інформаційного Суспільства”, у якому державам-учасникам запропоновано створити державний орган з питань розвитку інформаційного суспільства [2].

Загальні рекомендації:

Співпраця із зацікавленими сторонами /представниками неурядових організацій

- Питання розвитку інформаційного суспільства, декларативні положення та питання практичного запровадження повинні відкрито обговорюватись з усіма зацікавленими сторонами – громадськістю, представниками приватного сектору, науковими колами, іншими державними органами.
- Організацію обговорень повинна контролювати дорадчо-консультативний орган Рада з питань розвитку інформаційного суспільства у відповідності з прийнятою практикою надання консультацій.
- Рада з питань розвитку інформаційного суспільства повинна мати статус експертної, аполітичної установи, до складу якої входять фахівці з різних суспільних секторів.

Міжвідомчий орган з питань інформаційного суспільства

- Міжвідомчий орган з питань інформаційного суспільства – орган, що закріплює основні положення програм розвитку ін-

Інституційне забезпечення – фундаментальна передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства

формаційного суспільства для розгляду, обговорення та виконання міністерствами та відомствами.

- В разі необхідності, передбачене формування підвідомчого комітету для координації виконання Плану Дій програм розвитку інформаційного суспільства, а також спеціалізованих проектів в межах юрисдикції різних міністерств, відомств та адміністрацій.
- У склад Міжвідомчого органу з питань інформаційного суспільства повинні входити міністри та державні службовці, компетентні у питаннях інформаційного суспільства.
- Міжвідомчий орган з питань інформаційного суспільства очолює Прем'єр-Міністр.

Державний Департамент Електронного Управління

- Державний Департамент Електронного Управління – міжвідомчий орган, що відповідає за розробку та втілення в дію національної стратегії електронного управління.
- В разі необхідності, передбачене формування підвідомчого комітету для координації виконання стратегії електронного управління та інших спеціалізованих проектів в межах юрисдикції різних міністерств, відомств та адміністрацій.
- У склад Державного Департаменту Електронного Управління повинні входити міністри чи їх заступники, а також державні службовці, найбільш компетентні у питаннях модернізації державного управління та здійснення електронного управління.
- Державний Департамент Електронного Управління очолює представник Уряду, відповідальний за питання модернізації державного управління та здійснення електронного управління та підзвітний Прем'єр Міністру.

Центральний Інформаційний Орган

Центральний Інформаційний Орган – державний орган, відповідальний за координацію та моніторинг імплементації стратегії електронного управління. Даний орган підзвітний Державному Департаменту Електронного Управління

Коло повноважень Центрального Інформаційного Органу:

- Розробка та моніторинг політики, стандартів та керівних положень для реалізації стратегії електронного управління та контроль за їх дотриманням;

Розділ 2

- Підтримка відомчих та адміністративних органів у процесі розроблення та запровадження ними галузевих стратегій розвитку;
- Розвиток інтегрованої інфраструктури та інструментарію у співробітництві з відомствами та адміністраціями;
- Стимулювання процесів управління інформацією, включаючи аспекти приватності;
- Розвиток та удосконалення надання загальних державних послуг, та
- Координація навчального процесу та проведення семінарів (напрямок - інформаційне суспільство) в органах державної влади.

Цікавим для України є також досвід інших відносно “молодих” країн в інформаційному розвитку, а саме: Литви, Польщі, Угорщини, Словаччини, Словенії та Румунії, у яких створення подібних органів є позитивною практикою [3]. Отож, сьогодні, Україна має реальний шанс вивчити предметні кроки цих країн та використати цей досвід для початку принципових дій у даному напрямку. Власне, для України вивчення досвіду саме цих держав є найбільш оптимальним, оскільки вони:

- знаходяться у “спільній” географічній зоні;
- мають практично ті ж проблеми, переваги та недоліки, завдання та пріоритети, та мабуть і амбіції, що, сьогодні, у свій спосіб існують і в Україні;
- зробили лише перші кроки у процесі формування органів інформаційного суспільства, визначили пріоритети інформаційної політики, частково сформували законодавство галузі, визначити розміри фінансування галузі у державних та місцевих бюджетах, окреслили вектори інтеграції у глобальне інформаційне співтовариство.

Литва

1) В середині 2001 року було створено Комітет з питань розвитку інформаційного суспільства, який об’єднав науковців, урядовців, представників приватного сектору та провідних бізнесменів. Головним завданням даної структури – є здійснення управління політикою розвитку інформаційних процесів в країні. Також даний комітет виконує функції управління та нагляду за діяльністю органів сертифікації електронних підписів. Комітет з питань розвитку інформаційного суспільства при Парламенті Литви

Інституційне забезпечення – фундаментальна передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства

забезпечує нормативне регулювання усіх процесів ІКТ всередині держави.

2) Комісія з питань розвитку Інформаційного Суспільства була створена в 2001 році і є підпорядкованою Прем'єр-Міністру. Комісія відповідає за розробку стратегії Електронного уряду та відповідає за регулювання діяльності агентства з питань реалізації ініціатив е-уряду. До складу цього органу входять урядові представники з 5 міністерств, Міністерство внутрішніх справ і Прем'єр-Міністр.

3) Рада Знань – є дорадчим органом Президента з питань розвитку ІКТ. Це впливова група, в яку входять урядовці, парламентарі, політики та академічна еліта Литви.

Польща

1) 23 січня 2001 року, виконуючи зобов'язання Ради Міністрів, Міністр Науки (Голова Державного Комітету Наукових Досліджень) започаткував Форум Інформаційного Суспільства. У склад Форуму входять представники адміністрації уряду, місцеві органи самоврядування, бізнес сектор та НГО, що працюють в інформаційній сфері.

2) 28 березня 2001 року Комітет з Європейської Інтеграції створив Групу "Еуроре+" у яку ввійшли представники Державного Комітету Наукових Досліджень, Міністерство пошти та телекомунікацій, Міністерство економіки, Центральний статистичний орган, Міністерство внутрішніх справ та адміністрація, Міністерство зовнішніх справ, Міністерство фінансів, Міністерство охорони здоров'я та Міністерство аграрного розвитку.

3) 11 вересня 2001 року, Рада Міністрів затвердила документ "Польща – Стратегічний план розвитку інформаційного суспільства Польщі протягом 2001–2006 років". Документ розроблено у відповідності з загальним підходом, що передбачає стратегія "Європа+". Відповідно до положень документу, Міністр телекомунікацій Польщі є відповідальною особою за внесення змін та доповнень, встановлення строків та виконання стратегічного плану "Електронна Польща".

Угорщина

1) Після проведення виборів 2002 року, усвідомлюючи важливість ролі інформаційних технологій, нова коаліція Угорщини прийняла рішення про створення окремого міністерства з питань

Розділ 2

інформаційного суспільства – Міністерство інформатики та комунікацій, яке перебрало на себе функції Урядового Органу з питань інформатизації, що функціонував при Кабінеті Міністрів країни протягом здійснення повноважень попереднім урядом. В рамках Міністерства функціонують три (підпорядковані йому) державні секретаріати у трьох основних сферах. Перший з них виконує обов'язки законодавчого регулювання та гармонізації законодавства через чотири департаменти: (1) Телекомунікації; (2) Радіо зв'язок; (3) Поштові послуги; (4) Маркетинговий моніторинг. Другий державний секретаріат був створений для розвитку Стратегії та Політики і також функціонує через 4 департаменти: (1) Інтеграція в ЄС; (2) Стратегія Інформаційного Суспільства; (3) Узгодження дій між секторами; (4) Регулювання інформаційного суспільства. Третій Секретаріат працює над вирішенням соціально-економічних проблем у процесі побудови інформаційного суспільства: соціальне залучення, цифровий розрив, розвиток е-бізнесу. Дані програми розвитку передбачають фінансування таких напрямків, як: комп'ютерна грамотність, створення нових робочих місць, проблеми розвитку середнього та малого бізнесу, забезпечення контенту, з врахуванням міжкультурних та мовних особливостей.

Словаччина

1) Департаменти з питань інформатики більшості міністерств, а також Центральний Статистичний Офіс – наділені певними повноваженнями у сфері ІКТ, але, очевидно, сьогодні бракує концептуального планування та цілеспрямованої реалізації. Питаннями сфери інформаційних технологій у Словаччині займається Департамент з питань Інформаційного Суспільства при Міністерстві Освіти, котрий у співпраці з іншими органами підготував документ "Політика Інформаційного Суспільства" (Резолюція Уряду № 522/2001 від 13.06.2001), у якому задекларовано те, що розвиток інформаційного суспільства є одним з основних пріоритетів урядової політики. На базі цієї резолюції, Міністерство освіти Словаччини працює над підготовкою документу "Стратегія Інформаційного Суспільства в Словаччині", у який включено пропозиції щодо створення Агентства Інформаційного Суспільства (AIC) в якості координуючого органу інформаційно-технологічної галузі країни. Дану можливість також активно розглядає і уряд країни в перспективі подальшої трансформації даного

Інституційне забезпечення – фундаментальна
передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства

Агентства у Міністерство Інформаційного Суспільства Словаччини.

Словенія

1) Серйозність наміру щодо побудови інформаційного суспільства в державі було повторно проголошено в січні 2001 року шляхом створення Міністерства Інформаційного Суспільства. Міністерство активно співпрацює з Урядовим Органом з питань Інформатизації, а також з іншими урядовими органами та міністерствами. На загальнодержавному рівні цим Міністерством було розроблено Національний План Розвитку на 2001–2006 роки, а також Національну Програму Інформаційного Суспільства.

Румунія

Запровадження інформаційного суспільства є одним з стратегічних пріоритетів політики уряду Румунії на 2001–2004 роки. Побудову інформаційного суспільства у цій країні сприймають як базовий компонент національної програми політичного та економічного розвитку та необхідної передумови повноцінного функціонування на Європейському ринку. Уряд Румунії, в особі свого органу – Міністерства Зв'язку та Інформатизації (колишнє Національне Агентство Зв'язку та Інформатизації) розробив реформаційну програму у галузі телекомунікацій та інформатизації. На державному рівні була укладена угода, а також отриманий грант від Світового Банку для творення Загального Департаменту Зв'язку. На інституційному рівні в найближчій перспективі існують плани створення Національної Інспекції для моніторингу та контролю галузі ІКТ, а також Національного Органу з питань регулювання комунікацій.

Отож, сьогодні очевидним є той факт, що розбудова інформаційного суспільства в Україні повинна здійснюватись на підґрунті адекватного інституційного забезпечення його розвитку. Ефективне функціонування сучасної економіки, побудованої на знаннях та широкому використанні інформаційних технологій, є можливим тільки в умовах існування належної нормативно-правової бази, для створення якої необхідно розробити концепцію удосконалення і кодифікації законодавства, а на її основі прийняти нормативно-правові акти України, що стосуються окремих правових інститутів сфери ІКТ та сфер, в яких використовуються ІКТ, з максимальною гармонізацією з нормами законодавства ЄС.

Розділ 2

З огляду на стратегічну важливість, масштабність, міжгалузевий характер проблематики розвитку інформаційного суспільства, а також необхідність в якомога коротший час приймати рішення та ефективно їх виконувати, потрібна розбудова спеціальної інституційної системи з дотриманням наступних принципів:

- втілення функціонального принципу державного управління у сфері розбудови інформаційного суспільства;
- гармонійного поєднання зусиль громадськості, бізнесу та держави в процесі підготовки та виконання рішень, забезпечення відкритості та гласності цих процесів;
- чіткого визначення змісту повноважень, обов'язків органів державного управління;
- раціонального поєднання вертикальних та горизонтальних принципів управління та регулювання;
- раціональної концентрації повноважень в рамках діяльності окремих органів виконавчої влади; забезпечення чіткої ієрархії управління в державній сфері.

З метою підвищення ефективності поетапної реалізації діяльності інституційної системи у сфері розвитку інформаційного суспільства у проекті Громадської Робочої Групи “Електронна Україна” – “Національна Стратегія Розвитку Інформаційного Суспільства України” [4] пропонується:

- Якнайшвидше створити Раду з питань розвитку Інформаційного Суспільства при Кабінеті Міністрів України як постійно діючий орган для надання експертної та консультаційної допомоги у процесі державної діяльності у сфері розвитку інформаційного суспільства (початок 2004 року).
- Створити Національну Раду з питань розвитку Інформаційного Суспільства, правовий статус якої визначити законом. Головою Національної Ради повинен бути Прем'єр-Міністр України, а до її складу мають входити міністри, керівники інших центральних органів виконавчої влади, голови парламентських комітетів, відповідальні за реалізацію різних компонентів Стратегії, а також керівники підприємств, науковці, представники громадських організацій, які працюють у сфері ІКТ (у 2005 році).
- Ввести посаду віце-прем'єр-міністра з питань інформаційного суспільства, завданням якого буде координація дій міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в сфері

Інституційне забезпечення – фундаментальна передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства

реалізації державної політики розвитку інформаційного суспільства (у 2005 році).

- У перспективі створити Міністерство Інформаційного Суспільства, яке б стало основним державним органом, відповідальним за розробку і проведення державної політики щодо розвитку інформаційного суспільства, в тому числі за виконання плану дій щодо імплементації цієї стратегії (у 2006 році).
- Створити (визначити) мережу спеціалізованих науково-технічних центрів, діяльність яких повинна зосереджуватись на пріоритетних напрямках розвитку інформаційного суспільства: електронні інформаційні ресурси; електронний бізнес, телемедицина, дистанційне навчання тощо (з 2004 року).

Отож, найближчим пріоритетом, у відповідності з положеннями стратегії, є створення Ради з питань розвитку інформаційного суспільства при Кабінеті Міністрів України, яка покликана стати консолідованою платформою в Україні для налагодження суспільного діалогу між усіма зацікавленими сторонами у побудові інформаційного суспільства.

Основними завданнями Ради є [5]:

- формування узгодженої позиції представників громадських організацій та суб'єктів підприємницької діяльності щодо розвитку Інформаційного Суспільства в Україні, надання відповідної експертної та консультаційної допомоги Кабінетові Міністрів України, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади з цих питань;

- участь у виробленні ефективних механізмів державної підтримки і конкретних заходів, пов'язаних з розвитком інформаційного суспільства у всіх сферах суспільного життя, вивчення зарубіжного досвіду в цих питаннях;

- сприяння створенню правових і фінансово-економічних умов для розвитку Інформаційного Суспільства, участь у розробці проектів відповідних законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також проведення експертизи цих документів і управлінських рішень з метою визначення їх впливу на розвиток Інформаційного Суспільства;

- підготовка рекомендацій з питань міжнародного співробітництва на неурядовій основі та розширення партнерських зв'язків суб'єктів підприємницької діяльності та громадських організацій, сприяння залученню в Україну іноземних інвестицій, використанню зарубіжних технологій і досвіду;

Інформаційне Суспільство

Шлях України

Розділ 2

- сприяння проведенню інформаційно-аналітичної та науково-методичної роботи, спрямованої на розвиток Інформаційного Суспільства, створенню національної системи підготовки кадрів та розвитку науково-технічного потенціалу.

Література

1. Draft Plan of Action. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/5-E 10 December 2003.
2. UNDP "National Information Society Policies. ESEEurope Common Guidelines" "Stability Pact for South Eastern Europe".
3. UN Economic Commission for Europe Information Economy Report "E-Policy Development in Transition Economies" (Project Coordinator Daewon Choi).
4. Проект ГРГ "Електронна Україна" "Національна Стратегія Розвитку Інформаційного Суспільства України"
www.e-ukraine.com.ua/forum
5. ГРГ "Інформаційного Суспільства та галузі інформаційно-комунікаційних технологій при Кабінеті Міністрів України".
www.e-ukraine.com.ua/forum.

Бажал Ю.М.

Розвиток національної інноваційної системи як складової українського інформаційного суспільства

Сучасні інноваційні теорії обґрунтовують нову концептуальну візію природи успішного соціально-економічного розвитку. Цей новий погляд пов'язаний з баченням перспектив національної економіки через оцінку потенціалу виробництв, які належать до передових технологічних укладів. Технологічні зміни на їх користь розглядаються як головний фактор, що визначає шляхи еволюційної динаміки сучасної цивілізаційної системи. Ці технології генерують періодичну структурну перебудову економіки через широке впровадження у виробництво базових інновацій, утворюючих нові галузі-локомотиви загального розвитку. Сьогодні цю функцію реалізують інформаційні технології, які знайшли

Розвиток національної інноваційної системи як складової українського інформаційного суспільства

широке використання в усіх сферах життя. Тому стратегія розвитку інноваційних інформаційних технологій в Україні повинна бути центральним системоутворюючим фокусом загальної соціально-економічної стратегії, яка у цьому ракурсі повинна фактично перетворюватися на стратегією розбудови українського інформаційного суспільства.

Необхідність переходу на новий технологічний уклад, сьогодні – інформаційний, обумовлюється суто економічними чинниками. Досягаючи межі економічного зростання, господарська система набуває стану, коли взаємодія технічної та економічної сфер започатковує утворення нових технологій, які революційно змінюють виробничу систему. Традиційні соціальні та інституційні механізми були пристосовані до старої технологічної системи, і вони у принципі не можуть бути адекватними новій структурі інвестицій, новому ринковому попиту тощо. Вони природно замінюються в процесі поширення нових технологій, але від швидкості цього процесу в конкретній країні, залежить її глобальна конкурентоспроможність. Тому виняткового значення набуває державна інноваційна політика, яка стимулює широке впровадження нових інформаційних технологій в країні.

Інформаційні технології виступають ключовим фактором п'ятого техніко-економічного укладу, який сьогодні обумовлює економічний розвиток. Ключовий фактор стосується саме масового попиту на відповідні технологічні зміни. Тому лідери світової спільноти опановують ці технології з випередженням. Галузі, які інтенсивно використовують ключовий фактор, найбільш вдало пристосовуються до потреби відповідної організації виробництва, є головними інвесторами, позиціонуються у ролі пріоритетних галузей.

Аналіз української інноваційної політики крізь призму зазначеного концептуального підходу свідчить про те, що відтворювальна структура промисловості України, яка оцінена за технологічними укладами, не відповідає вимогам часу. Пануючий сьогодні у розвинутих країнах 5-й "інформаційний" уклад в Україні не перевищує п'яти відсотків промислового виробництва. Дивлячись у майбутнє, передові країни вже розгортають передумови для експансії виробництв 6-го укладу, де ключовим фактором разом з інформаційними технологіями виступають біо-технології. Сьогодні фактичним пріоритетом є галузі 3-го та 4-го укладів. Це віддзеркалює просте відтворення стану технологічної бази, яка сформувалася у минулому. Зрозуміло, що така політика не спроможна забезпечувати довгострокове економічне зростання країни.

Державна інноваційна політика повинна переорієнтуватися на забезпечення ресурсами програм, які будуть розвивати галузі сучасного "інформаційного" укладу. Така політика дозволить більш ефективно розподіляти обмежені ресурси на інноваційну діяльність. Без виділення достатнього ресурсного забезпечення для реальної реалізації таких програм політика державних науково-технологічних пріоритетів зали-

Розділ 2

шиться на декларативному рівні.

Для переходу в державній інноваційній політиці до цілеспрямованого розвитку пріоритетних галузей та сфер “інформаційного” технологічного укладу необхідно створити відповідну систему державного управління такими технологічними змінами. Ті інституції, що функціонують сьогодні, не націлені на реалізацію такого завдання, бо “родовим” недоліком існуючої системи визначення обсягів і структури видатків державного бюджету на фінансування науково-технічних та інноваційних програм є її відомча домінанта. Наприклад, процес формування бюджетних пріоритетів підтримки технологічних змін переважно базується на пропозиціях міністерств, відомств, інших центральних органів виконавчої влади, а не на незалежних оцінках їх наукового потенціалу та державних потреб.

Відомча модель фінансування, працюючи в режимі самозбереження, довела до абсурду відносні обсяги фінансування, що припадають на один проект чи вченого, унеможливаючи таким чином їх ефективну роботу. Практика виділення коштів тільки на заробітну плату, ще й в обсязі, що не забезпечує елементарних потреб науковців, створює ілюзію фінансування пріоритетів розвитку науки і техніки, і виконує по суті тільки функцію соціальних трансфертів.

Важливим фактором успішності реалізації програм пріоритетного розвитку галузей високих інформаційних технологій є комерціалізація результатів науково-технологічного пошуку. Вона відбувається через технологічні та продуктові інновації, які є формою впровадження цих результатів у реальне виробництво з метою підвищення суспільної продуктивності національної економіки. Основними причинами, що стримують комерціалізацію через інноваційну діяльність, є відсутність фінансування та коштів у замовників, високі кредитні ставки та великі витрати, що пов'язані з нововведеннями. Інноваційна сфера не стала привабливою для вітчизняних та іноземних інвесторів. Щорічно ними вкладається не більше 13–15% загальної суми інноваційного фінансування, а основним джерелом фінансування інновацій залишаються власні кошти підприємств.

Відсутним недоліком теперішньої інноваційної політики в Україні є намагання проводити її для дуже широко окресленої інноваційної сфери. Фактично держава не має чіткої концепції щодо інноваційних національних пріоритетів. Часто планується спрямувати бюджетні кошти в галузі, які самі повинні формувати фінансовий ресурс для інноваційних проривів, а не бути споживачами цього ресурсу. Також звертає на себе увагу відсутність чітких формулювань щодо розвитку пріоритетних технологій, у тому числі інформаційних. Це означає, що кошти можуть бути спрямованими на інші цілі, як це зазвичай робилося у випадку з діяльністю колишнього Держіннофонду та практикою фінансування пріоритетних науково-технічних програм. Процес удосконалення полі-

Розвиток національної інноваційної системи як складової українського інформаційного суспільства

тики стимулювання пріоритетного розвитку науки і техніки, на жаль, набув в Україні тенденції розширення, а не звужування пріоритетних напрямів.

Широко окреслені пріоритети також часто вступають у протиріччя з концептуальними теоретичними засадами методів стимулювання інноваційно-технологічної діяльності, де основним інструментом мотиваційного поля виступають різноманітні пільги щодо оподаткування суб'єктів науково-технологічної діяльності. Пільги, за своєю економічною природою, можуть розповсюджуватися на обмежене коло об'єктів. Якщо вони стають масовим явищем, то тільки руйнують ефективну координацію економічної діяльності, не приносячи користі тим, для стимуляції діяльності кого вони вводилися, зокрема, для суб'єктів технологічних змін.

В Україні ми вже маємо значний негативний досвід запровадження таких "широких" систем стимулювання у науково-технологічній сфері. Попередні спроби введення спеціальних систем стимулювання науково-технічної та інноваційної активності постійно наштовхувалися на інституційну невідповідність їх впровадження – досить швидко надані пільги ставали не стимулюючим виключенням, а правилом для багатьох, і починали перевищувати бюджетні можливості держави, що призводило до скасування цих пільг.

Виходячи з того, що ефективні інноваційні технологічні зміни є головним фактором довгострокового соціально-економічного розвитку, всі розвинуті держави створили і мають так звану "національну інноваційну систему", що уявляє собою комплекс інституційних, правових та економічних заходів щодо стимулювання інноваційних технологічних змін в країні для забезпечення національних стратегічних переваг та ефективної міжнародної конкурентоспроможності, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Сьогодні такими ефективними інноваційними технологічними змінами вважається впровадження і розповсюдження інформаційних технологій.

У цьому контексті постало на часі питання створення в Україні державної управлінської структури, яка перебрала б на себе роботу по оцінці, плануванню, та підтримці стратегічних технологічних змін в країні відповідно до загальнонаціональних інтересів. Головною метою цієї організації повинно стати державне сприяння діяльності щодо інноваційно-технологічного розвитку країни шляхом забезпечення нормативної та ресурсної бази, яка обумовила б ефективні технологічні зміни в країні у якості підмурку довгострокового економічного зростання.

Таким чином, реалізація державної політики щодо прогресивних технологічних змін на базі інформаційних технологій потребує створення системи стратегічного планування та оцінки розвитку таких технологій відповідно до національних інтересів з визначенням шляхів та засобів економічного розвитку на новій ресурсній і технологічній ос-

Розділ 2

нові. Необхідно створити відповідні державні інституції, які б започаткували цю діяльність в Україні та увійшли в світову мережу подібних державних інституцій, яка швидко розвивається. Це надасть можливість “не винаходити велосипед” та користуватися міжнародним досвідом і напрацьованими ресурсами у цій галузі державного управління.

Стимулююча інноваційна політика становить складне комплексне явище, яке складає елементи, з одного боку, національної макроекономічної політики щодо створення сприятливого інвестиційного клімату реалізації інноваційних проектів, а з другого – запровадження на державному рівні спеціальних стимулів інноваційних технологічних змін, що характеризуються і реалізуються наступними заходами:

- Забезпечення умов щодо формування конкурентноздатного національного виробника інноваційних продуктів ІКТ: проведення відповідної торгівельної політики з елементами підтримуючого протекціонізму, заохочення проектів спільних досліджень та розробок, які надають доступ до високих сучасних технологій, заохочення іноземного інвестора утворювати спільні підприємства, які виробляють наукоємну продукцію, зокрема з найбільш перспективних інноваційних напрямків ІКТ, впровадження міжнародних стандартів для вітчизняних виробництв.
- Запровадження статистичного обліку щодо обсягів та результатів використання інвестиційно-інноваційних податкових пільг: важливі управлінський моніторинг та гласність у цій справі, з обов’язковим оперативним зворотнім зв’язком щодо ефективності таких заходів стимулювання інноваційної діяльності.
- Введення системи податкового кредитування приросту обсягів витрат підприємств на дослідження та розробки: інвестування технологічних інновацій неможливе без зростання обсягів науково-дослідних робіт, пов’язаних з адаптуванням новітньої технології до конкретних умов виробництва, де вони впроваджуються. Підвищені витрати такого роду перших років випуску нової продукції потребують нормативної системи більш рівномірного розподілення їх обсягів на весь період життєвого циклу інновації.
- Запровадження системи стимулювання кооперації науки і виробництва в інноваційному процесі: встановлення пільгового режиму оподаткування та норм утворення і припинення діяльності організаційних форм, які здійснюють кооперативні (спільні) науково-дослідні та впроваджувальні роботи силами науково-дослідних установ (наукових підрозділів університетів) та підприємств і організацій, що інвестують наукомісткі технологічні зміни.
- Вдосконалення економічних відносин щодо охорони прав промислової власності: створення конструктивних механізмів реалізації правового режиму взаємовідносин, що складаються в ринкових умо-

**Розвиток національної інноваційної системи
як складової українського інформаційного суспільства**

вах між авторами, власниками, споживачами патенту та посередниками в процесі набуття та реалізації авторських прав та патентів на об'єкти промислової власності з тим, щоби гарантувати невід'ємне право кожного громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності, у тому числі в комерційному режимі.

- Відстоювання прав та інтересів вітчизняних інноваторів на зовнішніх ринках: підтримка активної участі вітчизняного виробника товарів та послуг в міжнародному розподілі праці з недопущенням випадків недозволеної та несумлінної конкуренції, активна участь у всіх провідних міжнародних організаціях, регулюючих світовий трансфер технологій.

Найважливішим сучасним фактором стимуляції та підтримки інноваційного процесу є контроль та заохочення якості продукції та її виробництва через систему державної сертифікації. Підтверджуючи відповідність товарів вимогам державних та міжнародних стандартів, сертифікація забезпечує можливість об'єктивного вибору інноваційної продукції. Існування на підприємствах визнаних через сертифікацію систем якості є важливою передумовою комерційного успіху. Наявність у вітчизняної продукції визнаного сертифікату якості обумовлює не тільки її ціну на світових ринках, а часто й саму можливість виходу на них. Сертифікація базується на законодавчих актах, що встановлюють обов'язкові вимоги до продукції.

У XXI сторіччі розраховувати на комерційний успіх зможе лише те виробництво, управління яким відбуватиметься з обов'язковим урахуванням стандартів ISO, які можуть з часом трансформуватись в єдині стандарти. Тому участь в роботі над цими стандартами та їх впровадження набувають важливого значення для забезпечення доступу українських підприємств на світові ринки.

Технологічна інновація – це передусім піонерний прорив у локальному місці економічної системи, який за своєю природою неможливий як масове явище. Тому при удосконаленні інвестиційної політики є дуже важливим створювати стимулююче економіко-правове середовище саме тим суб'єктам циклу “наука-техніка-виробництво”, які забезпечують позитивні кінцеві результати своєї діяльності у вигляді масової конкурентоспроможної продукції. Державна підтримка тут має носити точковий характер і спрямовується на досягнення реалізації національних пріоритетів розвитку. Можна запропонувати такі напрями і принципи технологічної політики, спрямованої на стимулювання розвитку галузей “інформаційного” технологічного укладу в Україні:

- Визначення реалістичних пріоритетів розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в Україні на державному рівні;
- Визначення державних пріоритетів щодо підтримки конкурентос-

Розділ 2

- проможності українських ІКТ на світових ринках;
- Створення ефективної системи програмно-цільового управління для реалізації визначених державних пріоритетів інформаційно-інноваційної політики;
- Проведення прагматичної промислової політики, жорстко спрямованої на ефективність кінцевого результату державних програм інформатизації;
- Запровадження ефективної системи економічних стимулів для учасників державних програм інноваційних ІКТ;
- Створення системи прямої та непрямої фінансової підтримки науково-технічних розробок та ефективних суб'єктів інноваційної діяльності в сфері ІКТ;
- Створення державної контрактної системи для ефективного розподілення бюджетних коштів на цілі технологічної політики щодо розбудови інформаційного суспільства в Україні;
- Створення законодавчої та інституційної бази для державної підтримки ефективних "лідерів" структурних змін у сфері ІКТ;
- Вдосконалення системи охорони прав промислової власності з посиленням економічних стимулів для українських винахідників та інноваторів, що впроваджують їх у виробництво;
- Розробка дієвих нормативних, інституційних та інфраструктурних заходів щодо підтримки розвитку малого науково-технічного та виробничого бізнесу в сфері ІКТ.

Для проведення аналітичної роботи щодо спостережень впливу технологічного розвитку країни на її економічний розвиток в контексті розбудови інформаційного суспільства необхідно удосконалити статистичну базу відповідної інформації. Зауважимо, що цю роботу, в багатьох аспектах, доцільно спрямувати у напрямі уніфікації нашої системи статистичних обстежень із прийнятої в провідних міжнародних організаціях: перш за все ОЕСР, Евростат, Світовий Банк. Наша статистика інформаційної економіки не повністю відповідає цим стандартам, що утруднює проведення порівняльного міжнародного аналізу. Слід зазначити, що наші сусіди – Росія, країни Східної Європи – уже зробили змістовні кроки у цьому напрямі і отримали можливість адекватно звіряти результати своєї інноваційно-технологічної політики з відповідними процесами в розвинутих країнах-лідерах світового економічного розвитку.

Вступ до Розділу 3. Інформаційне суспільство: виклики нової доби

Поруч із беззаперечними перевагами процес розвитку інформаційного суспільства несе численні виклики урядам, системам, державним апаратам, установам, організаціям та громадянам, які сьогодні по-різному переживають часи переходу від давно традиційного до нового (інформаційного). Процес такого переходу не є легким, оскільки включає в себе зміну ментальності, здатність опановувати нові вміння та знання, використовувати нові засоби для досягнення своїх цілей тощо.

Віртуальний світ став здобутком прогресивних прошарків населення і це природно для настання чогось нового. Але чи справедливо це? Не зовсім, оскільки інформаційне суспільство покликане служити всім не залежно від будь-яких зовнішніх чинників; у цьому і полягає фундаментальна суть цього феномену сучасності – "побудова на основі солідарності, партнерства і поваги до розмаїтості культур, етичних і моральних цінностей – орієнтованого на інтереси людей і розвиток, справедливого глобального інформаційного суспільства для всіх". (Проекти документів ВСІС, Женева 2003). Отож, на відміну від інших, інформаційне суспільство – це тип суспільства рівних можливостей, доступних для кожного, всюди і будь-коли.

Очевидно, що для втілення подібного положення в реальне життя слід зробити низку прогресивних кроків. На нашу думку, в якому б куточку світу не відбувався розвиток інформаційного суспільства, слід починати з реформи, яка сьогодні також набула міжнародного масштабу, а саме: „навчання протягом життя” (lifelong learning).

Інформаційне суспільство поступово приходить у ті країни, де зрозуміли цей принцип сучасного розвитку і надають йому відповідне значення. Навчання протягом життя – це і є той перехід, який повинен зробити кожен свідомий громадянин задля кращого майбутнього. Обравши такий шлях розвитку, кожен зрозуміє, що процес навчання та самовдосконалення не закінчився за шкільною чи університетською лавою, а повинен тривати завжди. Більше того, такий процес сьогодні не можливий без використання ІКТ.

Гірша ситуація у тих країнах, де цього не бажають розуміти, сповідуючи застарілі принципи, починаючи від управління державними проце-

Розділ 2

сами та закінчуючи нездатністю забезпечити добробут свої громадян. Що ж говорити про простих громадян, які й думати не хочуть про якесь віртуальне суспільство, мовляв, Інтернет – це добре, але хто ж вирішить наші буденні проблеми? Власне тому, інформаційне суспільство кидає виклик насамперед для еліти держави, того прошарку, який, діючи у правильному руслі, зуміє донести ІКТ до свідомості решти населення. Таким чином, матиме місце зміна ментальності більшості громадян, що і є найголовнішим викликом, з яким доведеться справлятися усім тим, хто щиро прагне побачити не лише себе, але й усю країну сучасною, розвинутою, справді демократичною. В іншому випадку, країни, що розвиваються, перебуватимуть на цій стадії ще довго, їх перехідні економіки – у затяжній стагнації, а пересічні громадяни таких країн продовжуватимуть заздрити, як добре жити за кордоном.

Звичайно, формат цієї брошури не дозволив нам включити усі матеріали, що відобразили б ті нові можливості, виклики та ризики, які притаманні для повсякденного життя. Однак треба щиро сподіватися у те, що висвітлення нових тем та їх глибокий аналіз стане предметом наших подальших досліджень вже у найближчому майбутньому.

Від імені авторського колективу,

Стратегічні наслідки розвитку інформаційних технологій
для військової справи

Почепцов Г.

Стратегічні наслідки розвитку інформаційних технологій для військової справи

Інформаційне суспільство зосереджує увагу на своїх інформаційних складових у всіх їх різноманітності. Вступ у світ інформаційної цивілізації одночасно позначається на розширенні застосування інформаційних технологій, як у мирних, так і у військових цілях. При цьому є варіанти руху вперед бізнесу, оскільки він має більш гнучкі можливості для вирішення завдань, але є варіанти виходу на перші місця військових, завдання яких можуть бути як більш важливими, так і підтриманими великим людським і фінансовим ресурсом.

Одночасно з новим інструментарієм, зміною самого простору безпеки виникає зміна завдань і цілей, і все це виявляється у певній взаємозалежності.

Можна навести думку заступника міністра оборони США П. Вулфовіца: "Ми рухаємося від межі, яка фокусувалась у минулому на відомих погрозах до більш гнучкої межі, заснованої на можливостях захищати себе від мінливих і невідомих погроз... від фокусу на програмах і платформах до фокусу на результатах ... від сегментованої інформації і закритої інформаційної архітектури до мережної інформації і відкритої архітектури..." (Wolfowitz P. Remarks at a conference on defence transformation, sponsored by Heritage Foundation. February 27, 2004 // www.defenselink.mil). Йдеться про принципову зміну всієї парадигми війни. Однак у всіх схожих випадках проходить паралельно і зміна парадигми світу, оскільки будь-яка нова технологія, де б вона спочатку не з'явилася, завжди починає розвиватися в найбільш популярних галузях.

Отримавши бурхливий розвиток, інформаційні технології змогли переформувати звичайні воєнні дії, змінивши при цьому стратегію і тактику. Ці зміни ми й розглянемо нижче.

Мережна війна (Дж. Арквілла і Д. Ронфельдт)

Дж. Арквілла і Д. Ронфельдт підкреслювали, що мережна війна не закінчується тільки Інтернетом (Arquilla J., Ronfeldt D. The advent of netwar // Networks and netwar. - Santa Monica, 2001 / RAND). Інформаційна революція підсилила мережну форму організації, чим скористалися у воєнних цілях. Інформаційна революція також створила залежність бойо-

Розділ 3

вих дій від інформації та комунікації. Зростаюча роль недержавних гравців і мережні форми організації з'єдналися разом, щоб відтворити можливість подій 11 вересня.

Новий вид мережної війни проти війни ієрархічної, ілюстрацією чого і стало 11 вересня і наступні події, виник у результаті нових інформаційних можливостей. По суті, мережна структура розірвана територіально, але зцементована інформаційно. Кожна структурність повинна поєднуватись когнітивно.

	Фізичний простір	Інформаційний простір	Когнітивний простір
Ієрархічна структура	Зв'язаність	Зв'язаність	Зв'язаність
Мережна структура	Розірваність	Зв'язаність	Зв'язаність

Звідси випливає, що розірваність фізична повинна компенсуватися посиленням інформаційної і когнітивної зв'язаності. Останній тип зв'язаності, ймовірно, і відображається на зростанні радикалізму. Мережні структури тероризму спровокували до життя нові методи боротьби з ними, у тому числі спроби контролювати нарративи, що поширюються в мережі, оскільки саме вони формують ту зв'язаність мережних учасників, що заміняє їм територіальну близькість.

Світ здійснив перехід від ладу геополітики до нової геоекономіки (*Ali-gica P. Geo-economics as a geo-strategic paradigm: an assessment // www.hudson.org*). Однак сьогодні геостратегія починає реалізовуватися у когнітивній сфері: типовою американською фразою, яку можна проследити від Сун-Цзи, є така: війни програються в головах полководців і солдат.

Якщо раніше перемога досягалася в геополітиці, потім у геоекономіці, то тепер дії істотно змістилися у сферу когнітивного простору.

Інформаційна революція змінює як систему озброєнь, так і систему цілей, у результаті чого відбувається перехід, наприклад, до нелетальної зброї, а також до атаки, спрямованої на електронні системи супротивника (*Arquilla J., Ronfeldt D. Information, power and grand strategy: in Athena's camp // In Athena's camp. - Santa Monica, 1997 / RAND*).

Дж. Арквілла і Дж. Ронфельдт вбачають майбутні можливості у захисті ціннісної системи суспільства, оскільки інформація має як процесну, так і структурну роль, що запрограмовує організацію системи (*Arquilla J., Ronfeldt D. Looking ahead: preparing for information age conflict // In At-*

Інформаційне Суспільство

Стратегічні наслідки розвитку інформаційних технологій для військової справи

hena's camp. - Santa Monica, 1997 / RAND). Автори вважають, що в майбутньому інформаційна революція зробить ідеї більш важливими, ніж матеріальні об'єкти.

Виходячи з усіх цих причин, виникає пропозиція, щоб інформаційна стратегія стала окремим виміром великої стратегії (*Arquilla J., Ronfeldt D. The emergence of noopolitik. Toward an American information strategy. - Santa Monica, 1999. - P. 41 / RAND*). Тим більше, що постійно виникають нові варіанти застосування інформаційних технологій, до яких суспільство не готове. Яскравим прикладом такої нової реалізації став Сапатистський рух у Мексиці, який за допомогою зв'язків між неурядовими організаціями різних країн виявився здатним утриматися в рамках як партизанської, так і інформаційної війн (*Ronfeldt D., Arquilla J. a.o. The Zapatista social network in Mexico. - Santa Monica, 1998 / RAND*). Тобто, повторився стандартний феномен, коли мала структура починає діяти як велика, скориставшись підтримкою інформаційного простору, що в змозі змінювати пріоритети. Інформаційно сильне стає просто сильним, у той час як реально сильна, але інформаційно слабка структура починає сприйматися як дійсно слабка.

Нові технології стимулюють до життя нові форми організації, що у свою чергу можуть порушувати наявний баланс сил, завойовуючи своє місце під сонцем. У відповідь для боротьби з ними повинні трансформуватися і збройні сили, як це відбулося, наприклад, зі спецпідрозділами, що одержали права на глобальне застосування.

Д. Фрам і Р. Перл підкреслюють, що атака на Всесвітній торговий центр коштувала не просто сто тисяч доларів, а за нею стоїть рекрутування і тренування сотень бійців джихаду, утримання таборів, де вони проживають, а також уся інфраструктура екстремістського ісламу (*Frum D., Perle R. An end to evil. - New York, 2003. - P. 229*).

Мережні структури пропонується аналізувати в рамках наступних п'яти рівнів (*Ronfeldt D., Arquilla J. What next for networks and netwars? // Networks and netwar. - Santa Monica, 2001 / RAND*):

- організаційний рівень: організаційна структура;
- нарративний рівень: те, які історії функціонують;
- доктринальний рівень: стратегії і методи;
- технологічний рівень: інформаційні системи;
- соціальний рівень: особистісні зв'язки, що забезпечують довіру і відданість.

Мережна організація як новий феномен одержала дуже швидке поширення, оскільки вона відповідає тим новим, що часто тільки формуються, реаліям світу, до яких ще не готові старі ієрархічні форми.

Мережно-центрична війна (А. Цебровські)

Адмірал А. Цебровські, який у Пентагоні відповідає за трансформацію усіх збройних сил, говорить про третю глобалізацію, в яку вступив

Розділ 3

світ після 11 вересня (*Cebrowski A. Speech to the Heritage foundation // www.heritage.org*). Якщо перша глобалізація тривала з 1800 рр. до великої депресії тридцятих років XX ст., друга – від Другої світової війни до кінця 90-их рр., то третя тільки починається. Кожна глобалізація характеризується різкою зміною правил гри і введенням нових. Так що наявний сьогодні визначений імперський підйом США пов'язаний також і з новими реаліями, що теж не контролюються і самими США. Більш того, виник навіть термін “вимушена імперія” (*Kennedy P., Perle R., Nye J.S., Jr. The reluctant empire: in a time of great consequence // Brown Journal of World Affairs. – 2003. – Summer – Fall*).

Варто згадати деякі риси цього нового світу, що формується. Різке прискорення процесів розвитку самих США призвели до відриву їх від своїх найближчих союзників і до ще більшого відриву від країн третього світу, що, між іншим, активізувало й сили протидії з боку ісламського світу. До речі, не зрозуміло, чому саме в цей період, коли США стали сильнішими, виникла можливість атаки 11 вересня. Однією з відповідей може стати руйнування старої системи біполярності, де над усім нависла велика загроза. Сьогодні світ став повен малих загроз, у результаті чого змінилася і його структурність: тепер зброя масового знищення може виявитися в руках нового типу гравців, які навіть не досягають рівня держави.

Паралельний розвиток інформаційних технологій привів до переходу цих нових недержавних гравців на новий рівень. До речі, саме тут виникає новий тип структурності – мережа, що порушує минулий тип структурності, який базувався на територіальній близькості. Дж. Най говорить у цьому аспекті про демократизацію технологій, що дозволяють робити недержавним гравцям те, що в минулому могли робити тільки держави, маючи на увазі Гітлера чи Сталіна (*Kennedy P., Perle R., Nye J.S., Jr. The reluctant empire: in a time of great consequence // Brown Journal of World Affairs. – 2003. – Summer – Fall*).

П. Кеннеді говорить, що поряд з територіальними імперіями, такими як, наприклад, Римська, можливі варіанти “неофіційних імперій”. При цьому заступник міністра оборони П. Вулфовіц уже провів семінар у Вашингтоні на тему виникнення і падіння імперій, що свідчить про істотний інтерес США до цього аспекту (*Ibid*). Імперіям завжди будуть цікаві закони падіння імперій.

Чим характеризується імперія? З одного боку, вона диктує правила іншим, з іншого – карає за відхилення від виконання цих правил. Чому дії США в цьому плані викликали відповідну реакцію на зразок 11 вересня? У межах фізичного простору не було традиційного військового зіткнення, але явно були у межах інформаційного і когнітивного просторів, хоч і в нетрадиційній формі. Тим більше, що захист цих просторів спочиває сам на собі – арабська культура захищалася тим, що була іншою і закритою іншою мовою. Глобалізація II зруйнувала ці варіанти захистів, глоба-

Стратегічні наслідки розвитку інформаційних технологій для військової справи

лізація III може їх взагалі скасувати.

Сучасна американська імперія була цілковито побудована у віртуальній площині, хоча природно була підтримана і реаліями світу. Можна виділити декілька критеріїв імперії, які явно вступили у протиріччя з ісламським світом. Імперія створює поділ на центр і периферію, створює центристські тенденції, породжує символічний продукт для споживання усіма. Жодна інша цивілізація не хоче, навіть визнаючи першість технологічну, символічно віддавати перевагу комусь іншому. Мета і зміст будь-якої цивілізації приховується у визнанні своєї переваги. Якщо їй не вдається вберегти свою ідентичність, вона втрачає право на існування у власних очах.

Якщо звичайна війна ведеться у межах фізичного простору, “холодна війна” відбувалася в рамках інформаційного простору, то сьогоднішня когнітивна війна, яка призвела до трагедії 11 вересня, була спрямована на захоплення віртуального простору. Імовірно, можна говорити на кшталт поняття інформаційного домінування і про поняття віртуального домінування, яке в результаті веде до ерозії цивілізаційних кордонів і про здачу свого цивілізаційного простору. Цікаво, що героїка віртуального пострадянського простору насичена типажми “піратського” типу – це, наприклад, “менти” чи “бригада”, тобто гравці, що виявляються можливими при принциповій втраті усіх інших членів “команди”. По суті, перед нами пострадянський вестерн, де панує не закон, а сила, що переходить з рук у руки. Героїка, як категорія, обов’язково повинна проявитися. Якщо в радянський час вона свідомо асоціювалася з такими типами як робітник і колгоспниця, які уособлювали торжество фізичної праці, то пізніше з’явилися інженер чи інші типи нефізичної праці (або змішані типи – наприклад, офіцери, що поєднують у собі два види праці).

Імперія силою своєї героїки ніби відбирає право на чужу героїку, що, власне кажучи, заповнюється героїкою локальних вестернів, які відображають на своєму рівні сформовані метаправила. Першістю завжди користався символічний продукт самої імперії, але не її периферії.

До речі, одне з метаправил для імперії полягає в тому, що імперія не любить зауважень на свою адресу. Це можна помітити і в анекдоті, який навів Р. Перл (*Ibid*), а саме: в Африці затримали за контрабанду французів, німця й американця. Перед розстрілом їм дозволили виконати їхнє останнє бажання. Француз попросив виконати Марсельєзу. Німець сказав, що хотів би прочитати лекцію про американську однополярність і її вплив на міжнародні відносини. А американець попросив, щоб його розстріляли другим, тому що не хотів слухати цю лекцію.

А. Цебровські говорить уже про американський спосіб війни як про зовсім особливий спосіб (*Cebrowski A.K., Barnett T.P.M. The American way of war // www.cdi.org*). Пропонується три типи війни: війни системного рівня (наприклад, холодна), війни на рівні “держави-держави”, а та-

Розділ 3

кож виникаючі війни, що ведуть групи індивідів. До речі, треба визнати, хоч про це і не говорить А. Цебровські, що імперія веде саме системну війну, проте вона будь-яку свою війну форматує як системну, оскільки це часто введення системного зі своїх позицій порядку в іншій системі.

А. Цебровські говорить не про імперію, а про роль системного адміністратора, що не зупиняє когось, а підтримує систему в діючому стані. (*Cebrowski A. Speech to the Heritage foundation // www.heritage.org*). У цій же системній сфері можна розмістити як орієнтацію на випереджаючі дії, оскільки, як він вважає, реагуючі дії є каральними. Військові підрозділи повинні тепер більше бути схожими на спецпідрозділи, як через зростаючу мобільності, так і через те, що їм доводиться діяти з мінімальною підтримкою з дому.

У недостатньо чітко сформульованому вигляді автор розрізняє горизонтальні наслідки і вертикальні шоки. 11 вересня – це безсумнівний вертикальний шок, з якого пішла безліч наслідків. Але при цьому і війну в Іраку він схильний також розглядати як варіант вертикального шоку, оскільки вважає, що для США більш цікаво рухатися, захоплюючи ініціативу, створюючи нові вертикальні шоки. Під дану ідеологію легко підходить систематика комплексних адаптивних систем і хаосу, де малі зміни початкових умов можуть приводити до істотних змін на виході. Звідси з'являється можливість при захопленні ініціативи змінювати ці початкові умови.

Якщо дії терористів подій 11 вересня були проаналізовані як мережна війна, і тут на перше місце вийшли аналізи Дж. Арквіллі і Д. Ронфельда, то відповідні дії армії США в Іраку були сприйняті і подані як мережно-центрична війна (Franks: net-centric tech is 'heaven' // www.fcw.com; Cebrowskiseestransformationchange//www.fcw.com; CaterinicchiaD. Net-centric warning delivered // www.fcw.com).

Термін "network-centric warfare" був переведений на російську мову як "сете-центрическая война" (українською – мережно-центрична), і ми скористаємося цим варіантом (Попов И.М. Сете-центрическая война Пентагона // Независимое военное обозрение. – 2004. – N 9). Однак більш пізніший вихід такої статті був би поганим показником. Хоча б на рівні концептуальному, це треба було зробити давно.

А. Цебровські пов'язує виникнення мережно-центричної війни з переходом від платформи-центричного програмування до мережно-центричного, що позначається на зростанні ролі Інтернету (*Cebrowski A.K., Garstka J.J. Network-centric warfare: its origin and future // Proceedings. – 1998. – January*). Перехід до мережних форм у бізнесі також створює можливість для більш гнучких і більш динамічних дій. По суті, ймовірно, усе це є відповіддю на різко зростаючу динаміку середовища.

З усього вищесказаного випливає природний висновок, що військові не могли не змінити свою тактику ведення війни. Природним переходом став перехід від орієнтації на виснаження супротивника до орієнта-

Стратегічні наслідки розвитку інформаційних технологій для військової справи

ції на швидкість управління і самосинхронізацію, коли окремі одиниці взмозі самі приймати потрібні рішення, що відповідають загальній спрямованості. Прискорення управління має три складових:

- інформаційна перевага дає глибше розуміння ситуації бою, а не просто збільшення сирого фактажу;
- дії з іншою швидкістю і точністю досягають масованості ефектів на противагу масованості сили минулого;
- як наслідок, виникає припинення дій супротивника і шок, що зупиняє його стратегію.

Є ще один важливий наслідок, сформульований авторами. Вони справедливо вважають, що кожна нова революція у військовій справі породжує нову еліту.

Дж. Гарстка пов'язує суть даного типу воєнних дій з можливістю обміну інформацією серед географічно розмежованих елементів сили (*Garstka J.J. Network centric warfare: an overview of emerging theory // www.mors.org*). Вивчення взаємозв'язку між інформаційною і бойовою силою вимагає нового аналітичного інструментарію і нових ментальних моделей. Когнітивний простір трактується ними як простір розуму, як сфера неспізнанного, де розміщені такі явища, як: лідерство, мораль, суспільна думка, знання ситуації, згуртованість бойових одиниць.

Перед нами результати дійсно загальних змін функціонування нашого світу, його відриву від матеріальної складової і зміщення убік інформаційної складової, що кардинально може змінити навіть місце ухвалення рішення. Так, у випадку війни в Афганістані рішення часто приймалися не в самому Афганістані, а в Темпі у Флориді, де розміщене центральне командування (*Jackson J. Network-centric warfare comes of age: a WT special report // www.washingtontechnology.com*).

І не тільки інформаційний акцент привніс новизну, тепер і когнітивний акцент став домінуючим. Адже і фізична й інформаційна складові спрямовані на досягнення ефекту в умах супротивника. Як пише П. Мердок: "Метою війни є досягнення політичних цілей шляхом використання організованого насильства для впливу на розум і поведінку ворожого лідерства" (*Murdock P. Principles of war on the network-centric battlefield: mass and economy of force. – Parameteres. 2002. – Spring*). Тому йдеться про поведінкові результати, про операції, спрямовані на результат (*effects-based operations*).

Т. Барнетт застерігає, що чимало в цій концепції побудовано на дзеркальному відображенні власної вразливості і спроб перенести те ж саме на супротивника (*Barnett T.P.M. The seven deadly sins of network-centric warfare // Proceedings. – 1999. – January*). Більш того, він вважає, що спроба увійти в систему прийняття рішень супротивником, прискорене власне прийняття рішень може взагалі привести до того, що доведеться реагувати на свої ж сигнали, оскільки супротивник діє у більш повільному темпі. При нульовому часі для передачі інформації все одно будуть зберігатися

Розділ 3

тривалість компонентом спостережень і орієнтації. Одержання величезного обсягу інформації буде приводити до інформаційної переважності, що також заважатиме розумінню стратегічного, тактичного й оперативного рівнів.

Мережні структури породили мережну війну і мережно-центричну війну, головною характеристикою яких стає відхід обов'язковості фізичної концентрації маси, що тепер є географічно розподіленою. Збереження ж її сили і єдності досягається завдяки новим інформаційним можливостям, коли усі діючі особи максимально обмінюються інформацією, задаючи своє інформаційне домінування. Це ніби внутрішнє інформаційне домінування; традиційно ж цей термін розглядається у зовнішньому вимірі, коли створюються перешкоди до використання своїх інформаційних ресурсів супротивником.

Війна, основана на ентропії (М. Херман)

Новим варіантом також став підхід аналізу, названий "війна, основана на ентропії" (*Herman M. Entropy-based warfare: modeling the revolution in military affairs // Joint Force Quarterly. – 1998–1999. – Autumn – Winter*). Метою цієї парадигми є руйнування порядку в супротивника зі збереженням своєї зв'язаності. Дана парадигма покликана змінити парадигму виснаження, що звичайно застосовується при аналізі і плануванні воєнних дій. До цього моделювання не враховувало таких характеристик, як бойовий дух, мораль, дисципліна, тренованість. Бойова одиниця без ентропії може реалізувати весь свій фізичний потенціал. Якщо попередні моделі акцентували кількісні аспекти, то модель, основана на ентропії, є більш збалансованою, надаючи новий вимір для визначення ефективності бойових дій. Відповідно, за чотири роки була створена комп'ютерна гра, що ґрунтується на цій новій ідеології (*Peck M. Successful war games combine both civilian and military traits // National Defense. – 2003. – November*). Причому військові звертаються за створенням таких ділових ігор саме в комерційні структури, які можуть зробити це набагато швидше.

Динаміка змін виниклого нового контексту безпеки диктує нові варіанти стратегії і тактики збройних сил, нові типи бойових угруповань, що, до речі, найбільш яскраво було продемонстровано війною в Іраку, де найбільш яскраво проявилися можливості застосування інформаційних технологій.

Загальні тенденції розвитку Інформаційного суспільства
в глобальному контексті...

Згуровський М.З.

Загальні тенденції розвитку Інформаційного суспільства в глобальному контексті: трансформації світового устрою

1. Головні риси інформаційного суспільства

Інформаційна революція і, як наслідок, виникнення інформаційного суспільства та його наступної фази – суспільства, побудованого на знаннях, – починають кардинально змінювати не лише світову і національні економіки, а й життя людей та спосіб влаштування сучасного світу. Тому ця проблема стала однією з головних для більшості міжнародних організацій, наукових та освітянських спільнот, ділових кіл і практично всіх освічених людей.

Наприкінці ХХ століття людство усвідомило, що запаси органічних видів палива, життєво важливих корисних копалин і екологічних ресурсів планети не безмежні. Тому продовження попередніх тенденцій нестримного індустріального розвитку вже через кілька десятиліть призведе до колапсу. Пошук нової парадигми влаштування світу, яка потребує глобалізації знань і наукових досягнень, і став передумовою виникнення наступної фази розвитку людства, пов'язаної з появою інформаційного суспільства та його найдосконалішої форми – суспільства, побудованого на знаннях. Її бурхливий розвиток відбувся протягом останніх п'ятнадцяти років з появою глобальних інформаційних мереж, засобів телекомунікації та Інтернету.

Сучасна інформаційна революція стала можливою лише завдяки збігові кількох факторів: появі цифрових способів обробки інформації; бурхливому розвитку електроніки; опануванню людиною космосу і створенню супутникових технологій зв'язку; розробці інформаційних мережевих технологій і створенню Інтернету.

Це дало змогу нагромаджувати й передавати в будь-які куточки світу величезні обсяги інформації та знань з колосальними непомітними для людини швидкостями та з дуже низькими затратами.

За даними саміту ЮНІДО з технологічного передбачення 2003 р., щорічний приріст світового ринку інформаційно-телекомуніка-

Розділ 3

ційних технологій протягом останніх десяти років становив у середньому 6–8%, а в таких країнах, як Китай, В'єтнам, Польща, сягав 25 - 27%. Розподіл цього ринку між різними регіонами світу досить нерівномірний, що відповідає загальному рівню їхнього економічного розвитку. Так, на США припадає 34% світового ринку, на Європу – 29%, Японію – 12% і на решту країн світу – 25%.

Знання перетворилися у найважливіший фактор суспільного розвитку. Для групи розвинених країн, які входять до організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), темпи зростання економіки залежать від підтримки і розширення глобальної бази знань, що стало можливим в умовах інформаційного суспільства. Сьогодні ці країни розбудовують свої економіки, які ґрунтуються на знаннях, створюючи мільйони робочих місць, пов'язаних з використанням новітніх знань по групах несподівано відкритих нових напрямів і дисциплін. За даними Світового банку, в більшості країн ОЕСР протягом останніх п'ятнадцяти років зростання доданої вартості в галузях, що ґрунтуються на знаннях, у середньому становило 3%, що стабільно перевищувало темпи загального економічного зростання, які не піднімалися вище 2,3%. Частка цих галузей у сукупній доданій вартості збільшилася в Німеччині з 51% до 60%, у Великобританії – з 45% до 51%, у Фінляндії – з 34% до 42%.

Процес глобалізації прискорює ці тенденції. Порівняльні переваги національних економік уже меншою мірою визначаються багатством природних ресурсів або дешевою робочою силою і дедалі більше – конкурентним застосуванням знань та науковими інноваціями. Суспільний прогрес сьогодні визначається насамперед процесом накопичення знань, що внаслідок цього забезпечує нагромадження капіталу. В країнах ОЕСР обсяги капіталовкладень у нематеріальні активи, що формують національні бази знань, зокрема в професійну підготовку кадрів, наукові дослідження, патентування та ліцензування, програмне забезпечення для обчислювальних систем, маркетинг, дорівнюють, капіталовкладенню в основні фонди, а інколи й перевищують їх.

Тому країни з передовою економікою створили для себе благодатне замкнене коло, де результати наукових досліджень і якісної підготовки кадрів забезпечують створення нових багатств, які є основою для подальшої підтримки власної науки та освіти.

В той же час країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою, до яких належить і Україна, ще не повною мірою використовують усі переваги й потенційні вигоди, які надає інфор-

Загальні тенденції розвитку Інформаційного суспільства в глобальному контексті...

маційне суспільство. Генерування і використання знань, інвестицій у науку та освіту задля забезпечення сталого розвитку і підвищення рівня життя в різних країнах істотно різняться. 85% сукупних світових інвестицій у науку здійснюють країни-члени ОЕСР, 11% – Індія, Китай і Бразилія та нові промислово розвинені країни Східної Азії, і лише 4% – решта країн світу, до яких належить і Україна.

Особливості розвитку інформаційного суспільства в Україні

Розвиток інформаційного суспільства в Україні має свої суперечності. З одного боку, Україна з 48-мільйонним населенням має один з найвищих у світі індексів освіченості (98%), величезний науковий потенціал і прекрасні традиції у цій сфері.

З іншого боку, Україна відноситься до групи країн з низькою технологічною промисловістю та слабкорозвиненою інфраструктурою. Цей фактор наводить на сумні роздуми тому, що якраз Україна змогла в 1952 р. створити третій у світі комп'ютер після США та Великобританії, якраз Україна сформувала всесвітньо відому школу в галузі кібернетики та обчислювальної техніки на чолі з академіками С.О.Лебедевим та В.М.Глушковым. Ще у 70–80 рр. минулого століття академік Глушков сформулював ряд дуже важливих ідей, пов'язаних з інформатизацією суспільства, зокрема, з впровадженням електронних грошей, розробкою державних АСУ тощо, які у поєднанні дають можливість говорити про формування інформаційного суспільства. Вказані концепції лягли в основу національної програми інформатизації, прийнятої Верховною Радою України в 1998 р.

На превеликий жаль, сьогодні виконання Національної програми інформатизації втратило інтелектуальну складову і звелось переважно до впровадження систем транспортування інформації, тобто систем зв'язку і автоматизації деяких адміністративних органів. Розв'язання цього питання дуже важливе, але не основне, бо якщо звести все до цього, нам залишиться роль звичайних, певним чином, залежних користувачів не найновішої техніки і технологій, а не ідеологів і розробників передових інформаційних систем.

Водночас такі важливі завдання, як стратегічне планування розвитку України, розробка державного бюджету, міжгалузевих

Розділ 3

балансів та інші питання державного будівництва, – це складні кібернетичні проблеми. Саме цієї складової в нинішній державній політиці інформатизації ми не бачимо і в той же час значний інтелектуальний потенціал НАНУ й університетів України в цій сфері не використовується.

У той же час, незважаючи на такі несприятливі умови, українські наукові школи в галузі інформатики і кібернетики й далі напружено працюють, що забезпечує нашій країні своє особливе місце у світовому розподілі праці у цій сфері.

У процесі розвитку суспільства, побудованого на знаннях, інформатика, кібернетика, системний аналіз набувають нових якісних ознак. Вони стають світоглядними напрямками науки, техніки, технологій, що дають живлення розвитку всім без винятку сферам людської діяльності: науковій, технологічній, економічній, суспільній та ін.

Особливістю українського підходу була значна частка інтелектуалізації інформаційного суспільства. Розроблені українською школою напрями, такі як штучний інтелект, теорія самоорганізації, системний аналіз, нові підходи до розробки ЕОМ тощо, характеризувалися як новий якісний рубіж у світовій кібернетиці. Вони ґрунтувалися на відтворенні механізму діяльності мозку людини при розв'язанні складних практичних завдань і виявилися найперспективнішими в кібернетиці. Учні В. Глушкова академіки В. Михалевич, І. Сергієнко, О. Кухтенко, О. Івахненко та інші підняли ці ідеї на високий рівень, чим прославили українську школу кібернетики у світі.

Дуже важливими елементами інформатизації країни є прийнята Міністерством освіти і науки програма інформатизації середньої школи, розробка Верховною Радою України Законів “Про телекомунікації”, “Про діяльність у сфері інформатизації”, “Про концепцію інформаційної політики”, “Про електронний цифровий підпис”, “Про внесення змін до діючого Закону “Про інформацію” та ін., всього прийнято та знаходиться у стані розгляду 32 закони.

Але, попри важливі рішення, що приймаються, технічний рівень і масштаби застосування інформаційних технологій в Україні залишаються значно нижчими, порівняно з європейських показниками.

Зокрема рівень охоплення сягає:

- фіксованими телефонними лініями зв'язку в Україні – 30%, у Європі – 40%;

Загальні тенденції розвитку Інформаційного суспільства в глобальному контексті...

- мобільною телефонією в Україні – 5,5%, у Європі – 50%;
- Інтернетом – в Україні 4,5%, у Європі – 36% .

Слід зазначити, що за темпами річного приросту всіх видів інформаційних ресурсів Україна значно випереджає країни Європи у зв'язку з істотною ненасиченістю вітчизняного ринку цими технологіями. Окрім того, за останні п'ять років цей ринок став найприбутковішим в Україні. Так, за даними Держкомстату України, сукупний дохід від послуг усіх видів зв'язку і телекомунікацій в 2002 р. склав 10,7 млрд. грн., а в першому кварталі 2003 р. – 2,875 млрд. грн. Бачимо, що річні доходи від цієї діяльності дорівнюють п'ятій частині бюджету країни.

Особливістю ринку телекомунікацій України є його значна монополізація компаніями УКРТЕЛЕКОМ та УТЕЛ (100% останньої належить УКРТЕЛЕКОМ), які фактично повністю контролюють надання всіх видів міжміського, міжнародного і місцевого телефонного зв'язку. Цим, насамперед пояснюються відсутність гнучкості в тарифній системі для цих видів зв'язку та з завищеними цінами на них, порівняно з міжнародними показниками.

Саме ці сектори характеризуються найвищими доходами, які в 2002 р. досягли 6,4 млрд. грн. Тому майбутня приватизація УКРТЕЛЕКОМ викликає величезний інтерес в іноземних інвесторів, насамперед у російських.

Другим за прибутковістю є сектор мобільного телефонного зв'язку. В 2002 р. він дав 2,7 млрд. грн. доходу. Безперечні лідери на цьому ринку – два оператори КІЇВСТАР GSM і УМС. Цим компаніям належать практичні рівні частки ринку. Завдяки конкурентній боротьбі між ними стають помітними розширення номенклатури послуг, підвищення їхньої якості та поступове зниження тарифів.

Розвиток українського сегменту комп'ютерного зв'язку, зокрема Інтернету, протягом останніх п'яти років характеризується стабільним зростанням. Приріст доходів у 2002 р. становив 164%, що навіть перевищило доходність від мобільного телефонного зв'язку. Кількість провайдерів на цьому ринку наблизилася до 300. Але найбільшим серед них - УКРТЕЛЕКОМ. Створений у листопаді 2002 р. "Український мережевий інформаційний центр" (UANIC) об'єднав представників усіх недержавних Інтернет-співтовариств та представників держави з метою координації діяльності провайдерів, розвитку Інтернету в Україні і в перспективі – адміністрування національного домену UA.

3. Цифрова нерівність

Ведучи мову про інформаційні аспекти у глобальному контексті треба зазначити, що на початку XXI століття 80% людей в світі ще ніколи не користувалися телефоном і 93% не використовували комп'ютер. Збільшується розрив у сфері розвитку та використання інформаційних технологій між розвинутими країнами та рештою світу, між різними верствами населення в середині країн – багатими і бідними, молодими і людьми похилого віку, здоровими порівняно з інвалідами тощо. Це явище відоме як *цифровий розподіл* (Digital Divide) або *цифрова нерівність*.

Цифрова нерівність визначає здатність країн чи окремих верств населення у відповідних межах використовувати, адаптувати, генерувати і розповсюджувати знання.

Цифрова нерівність має декілька вимірів.

Перший вимір цифрової нерівності полягає в тому, що 80% обсягу інформаційного і програмного продукту в світі сьогодні створюється англійською мовою, але 75% населення землі її не знають. Це викликає гостру потребу в формулюванні в більшості країн чи регіонів світу власних інформаційних середовищ за умови їх сумісності. За рахунок цього доступ до глобальних інформаційних ресурсів для значної кількості населення світу значно розшириться. Останнім часом всупереч загальним глобалізаційним тенденціям дуже активним став процес формування великих груп людей, які спілкуються в Інтернет однією мовою, не зважаючи на їхню належність до тієї чи іншої країни. На жаль, і це треба визнати, відсутня велика етнічна група людей, яка могла б і бажала б спілкуватися в Інтернеті українською мовою. Тому потребує якнайшвидшого відтворення українською мовою операційної системи WINDOWS та інших програмних продуктів компанії MICROSOFT.

Інформаційна нерівність існує і всередині окремих країн, що визначає її *наступний вимір*. Технологічні зміни призводять до того, що деякі групи населення, які і так були позбавлені сучасних можливостей цивілізації відокремлюються від елітної частини населення ще більше, а частка перших в більшості країн світу, включаючи країни ОЕСР, постійно зростає. До цієї групи людей в першу чергу відносяться сім'ї з невеликим достатком, мешканці сіл, люди похилого віку, інваліди, а в деяких країнах ще й представники етнічних меншин та жінки.

Загальні тенденції розвитку Інформаційного суспільства в глобальному контексті...

Інформаційна нерівність відіграє суттєву роль і для України. З одного боку, наша країна відноситься до групи п'ятдесяти найбільших країн за кількістю населення і за розмірами території, але за індексом телекомунікаційної підготовленості (Network Readiness Index) вона посідає лише 70-е місце з 80-ти країн, оцінених за цим критерієм. З іншого боку, в нашій країні інформаційні ресурси і їх споживачі розподілені дуже нерівномірно.

Так, 2002 р. рівень охоплення населення фіксованим телефонним зв'язком досяг 30 ліній на 100 осіб. У Києві він перевищує 46%. В найбільших обласних центрах України він коливається від 35% до 45%. Але в сільській місцевості, особливо в Західній Україні телефонізацією забезпечено 2–3% населення. Понад 3 млн. українців перебувають у черзі на підключення до телефонного зв'язку. Щодо охоплення Інтернету, то Київ нараховує 55% українських споживачів, ще одна третина (29%) перебуває в містах Одесі, Дніпропетровську, Донецьку, Харкові, Львові, Запоріжжі. На жаль, цієї можливості ще практично не мають жителі сільської місцевості, малозабезпечені сім'ї, інваліди, люди похилого віку і навіть частина збіднілої інтелегенції, тобто всього 46 млн., або 95,5% населення України. Це є однією з причин глибокої соціально-економічної кризи суспільства, оскільки його переважна більшість відокремлена від актуальних світових знань та інформації і їх генерування. Вселяє надію лише та обставина, що користувачами Інтернету й інших інформаційних технологій переважно є молодь, яка і має стати провідником майбутніх перетворень.

4. Наука й освіта у суспільстві знань та інформації

Нові можливості, які несе з собою інформаційна революція, чинять виклик традиційним системам генерування, розповсюдження та передачі знань, тобто перед системами науки й освіти. Потужні бази даних і знань відіграють роль гігантських "сховищ" для нескінченних фактів і базових даних у всіх сферах людської діяльності, а глобальні комп'ютерні мережі стають потужними інструментами для високошвидкісного доступу до цієї інформації з будь-якого куточка світу.

У зв'язку з цим суттєво зростає роль методологічних, системних, міждисциплінарних знань людини, необхідних для раціонального й осмисленого оперування з різноманітними знаннями і даними з метою вирішення нових, нестандартних проблем. В цій но-

Розділ 3

вій парадигмі найголовніше місце відводиться аналітичним здібностям ученого чи педагога, тобто його спроможності шукати і знаходити необхідну інформацію, точно формулювати проблеми і гіпотези, вбачати в сукупностях даних певні закономірності, знаходити рішення складних міждисциплінарних задач.

Ці обставини створюють нові можливості, але й вносять нові проблеми в методологію та організаційні засади сучасної науки й освіти. **Наука** стає капіталовкладенням у світовий громадський інтерес. Через дослідження та освіту вчені, будучи учасниками глобального інформаційного процесу, сприяють створенню та розповсюдженню знань. Це великою мірою впливає як на добробут окремого народу, так і на світові економіки в цілому.

Науковий прогрес спирається на повний і відкритий доступ до даних, які відбивають загальні факти природи чи суспільного розвитку. Цей принцип привів до проривів у науковому пізнанні, а також до економічних та суспільних винагород. Але протягом останнього часу вільний доступ учених до загальноприродничих та суспільних даних стає все більш обмеженим, що спричиняє гострі дискусії в світовому науковому співтоваристві. При цьому на користь відкритого доступу до даних наводяться такі аргументи:

Дані, одержані в результаті державно-фінансових досліджень, є всенародним надбанням, здобутим в інтересах всього народу, вони мають бути максимально відкритими та доступними. Доступність може обмежуватися лише інтересами національної безпеки, захистом конфіденційності та недоторканості, прав інтелектуальної власності та ексклюзивними правами основних розробників, що діють обмежений час.

Вчені є як користувачами, так і виробниками баз даних в конкретних розділах знань. Але наукові бази даних рідко є статичними. У ході своїх досліджень вчені часто звертаються до різних баз даних для створення нової бази, призначеної для цілей конкретних досліджень. Синтез даних, отриманих з різних джерел, дає можливість нового погляду та прогресу в розумінні природи і є суттєвою складовою наукового процесу. Історія науки багата на приклади, коли збір даних відіграв вирішальну роль в науковій революції, яка в свою чергу мала великий вплив на суспільство. Можна сказати, що дані дійсно є життєдайними соками науки.

Ринкова модель доступу до даних є непридатною для досліджень та освіти. В науці більш важливими є принципи кооперативності порівняно з принципами конкурентності. Жодна людина, ор-

Загальні тенденції розвитку Інформаційного суспільства в глобальному контексті...

ганізація чи країна не можуть зібрати всі дані, необхідні для цілісного розгляду складних наукових проблем. Таким чином, підходи, що сприяють обміну даними, необхідні для прогресу науки та для досягнення в результаті цього соціальних вигод. Якщо дані є формально доступними для наукових цілей, але плата за доступ до них є непомірно високою, то негативний вплив на науку буде такий самий, як при закритому доступі до даних. Це особливо стосується вчених в країнах, що розвиваються.

Публікація даних є важливою для наукових досліджень та розповсюдження знань. Достовірність результатів досліджень залежить від відкритої публікації даних, на які спираються ці дослідження, і які дають можливість відтворення подібних результатів колегами. Обмеження щодо публікації даних та вимога до колег повторно збирати дані з оригінальних джерел підриває можливість вчених розповсюджувати знання.

Інтереси власників баз даних мають бути збалансовані з потребою суспільства у відкритому обміні ідеями. Враховуючи великі інвестиції в збір даних та їх важливість для суспільства, також важливо, щоб дані використовувалися в максимальному обсязі. Дані, що були зібрані для різних цілей, завжди будуть корисними для науки. Юридичні засади та суспільні відносини мають сприяти створенню балансу між індивідуальними правами на дані та суспільною вигодою від обміну ними.

Законодавці мають враховувати, який вплив мають закони про інтелектуальну власність на наукові дослідження та освіту. Баланс, досягнутий в існуючих законах розвинутих країн про інтелектуальну власність, хоча і не досконалий, але він сприяв розквіту науки. Тому будь-які нові закони в цій сфері не повинні порушувати встановлений баланс щодо забезпечення повного та відкритого доступу до даних, необхідного для наукових досліджень і освіти.

Суспільство знань та інформації вносить суттєві якісні зміни і в методологію сучасної **освіти**. У зв'язку з ліквідацією бар'єрів, обумовлених фізичними відстанями, найбільш розвинуті університети світу активно входять в географічні простори інших країн, де успішно конкурують з місцевими навчальними закладами, маючи доступ до студентів у будь-якій країні світу через систему Інтернет і канали супутникового зв'язку. Це дистанційне навчання часто розглядається не як альтернативне до традиційного, а як таке, що доповнює останнє новими можливостями, не притаманними людині. Насамперед воно забезпечує неперевершену швидкість

Розділ 3

оновлення знань, які вибираються з світових інформаційних ресурсів. Воно дозволяє без обмежень розширити аудиторію викладача, ігноруючи при цьому географічні і політичні кордони. Ця форма дозволяє максимально наблизитися до спеціальних потреб інвалідів при отриманні ними освіти. Країни, які володіють більш прогресивними дистанційними технологіями та методологіями навчання залучають студентів незалежно від місця їх проживання і отримують за це величезні фінансові ресурси, але найголовніше, вони “прив’язують” до себе високоякісний людський капітал.

Інновації в сфері інформаційних і телекомунікаційних технологій ставлять нові непрості завдання. Вони торкаються педагогіки, методики, адміністративного управління та фінансування, потреб забезпечення якості навчання, прав інтелектуальної власності тощо. У контексті радикальних перетворень вищої освіти, викликаних появою суспільства знань та інформації, є декілька важливих аспектів.

По-перше, навчальні програми мають забезпечувати студентів базовими знаннями і навичками, необхідними для розвитку в усіх, хто навчається, можливостей і потреб оновлювати свої знання впродовж усього життя.

По-друге, навчальні заклади повинні пропонувати більш широкий вибір програм для різних категорій людей з різноманітними мотиваціями і цілями. Мають бути враховані потреби людей, незалежно від їхнього віку, які хотіли б змінити професію, отримати другу освіту, підвищити свій професійний рівень та кваліфікацію за рахунок короткотермінового навчання.

По-третє, з метою задоволення потреб галузей економіки, що швидко змінюються, необхідно мати ефективні механізми взаємодії з ринком праці, наприклад, важливо налагодити постійну систему моніторингу роботи випускників за місцем працевлаштування, проводити регулярні консультації з роботодавцями та випускниками і за цими результатами здійснювати корекцію навчальних програм. Це завдання стає можливим для виконання, якщо воно здійснюється з застосуванням Інтернету в асинхронному режимі або режимі он-лайн.

По-четверте, проблема оцінки якості навчання у віртуальних чи дистанційних університетах дуже складна не лише для нашої країни, а й для фахівців у цьому секторі освіти з усього світу. Аби суспільство могло переконатися в тому, що курси, програми і дип-

Загальні тенденції розвитку Інформаційного суспільства в глобальному контексті...

ломи, які пропонуються в рамках дистанційного навчання, відповідають необхідним стандартам, потрібні надійні, прозорі і зрозумілі процедури оцінки якості навчання, відмінні від традиційних. Очевидно, оцінюватись мають не стільки матеріальна база, професорсько-викладацький склад, методичне забезпечення та інше, так як ці складові в умовах віртуальних університетів втрачають свій звичайний сенс, а кваліфікація, здібності і знання випускників.

По п'яте, у відповідь на появу нових сфер науки і технологій потребують змін традиційні університетські дисципліни. Виникає необхідність відходу від класичних підходів, що ґрунтувалися на конкретних дисциплінах і наближення до проблемно орієнтованих методів формування знань, а також зменшення дистанції між фундаментальними і прикладними дослідженнями. Професійна підготовка і дослідження в нових сферах знань потребують інтеграції цілої низки дисциплін, які раніше вважалися самостійними і незв'язаними між собою. В результаті виникають міждисциплінарні і мультидисциплінарні програми навчання. Нові форми генерування знань потребують не лише реконфігурації університетських кафедр і факультетів, а й реорганізацію наукових досліджень і підготовки фахівців, орієнтованих на вирішення складних міждисциплінарних проблем.

Впровадження нових педагогічних підходів, що ґрунтуються на альтернативних механізмах передачі знань, є ще однією можливістю суспільства знань та інформації. Одночасне використання мультимедійних засобів, комп'ютерів і Internet дозволяє зробити процес навчання більш інтенсивним та інтерактивним. За висновками Світового Банку, найкращий результат досягається шляхом застосування таких методів, як взаємне навчання, самоорганізація, емпіричне навчання, навчання в умовах, наближених до реальних, навчання з використанням ресурсів та проблемно орієнтоване навчання, рефлексія, критичний самоаналіз, а також поєднання цих методів у будь-яких варіантах.

Таким чином, суспільство знань та інформації несе людству нові виклики та величезні можливості для вирішення його головних проблем і забезпечення подальшого розвитку. Але воно вимагає активної участі всього світового співтовариства в осмисленні та втіленні в життя нової парадигми. Тому дуже важливо, щоб наша країна не відставала від цих світових процесів і повною мірою скористалася благами цивілізації XXI століття.

Баранов А.А.

Подолання цифрової нерівності – шлях до побудови інформаційного суспільства в Україні

Різноманітні програми і плани відіграють дуже важливу роль завдяки тому, що в процесі їхнього формування на основі системного аналізу визначається комплекс факторів (погроз), що перешкоджають або утруднюють подальший розвиток суспільства, формулюється стратегія його розвитку, локалізуються проблеми, розробляються шляхи і методи їх вирішення. У результаті соціум усвідомлює напрямки і зміст свого руху.

Особливе місце серед таких планів має Програма розвитку ООН 1997 року, що охопила практично всі відомі на той час глобальні загальнолюдські проблеми і окреслила вектори розвитку землян. Серед низки названих проблем уперше пролунала проблема цифрової нерівності, цифрової прірви (digital divide), що згодом одержала знезацька великий резонанс у світі. Спочатку ця проблема була сприйнята громадськістю неоднозначно. Висловлювалися полярні точки зору: від визнання цієї проблеми як однієї з глобальних погроз для держав і суспільств в інформаційну епоху до позначення її як надуманої, сприятливої для подальшого збагачення комп'ютерних і телекомунікаційних корпорацій і фірм. Згодом дискусії перейшли в площину розробки практичних рекомендацій з подолання цифрової нерівності, як у міжнародному масштабі, так і масштабах окремих держав.

Додатковий імпульс в осмисленні феномену цифрової нерівності, його значимості для побудови інформаційного суспільства – суспільства XXI століття, пошуку шляхів вирішення цієї проблеми додала Окінавська хартія, прийнята на зустрічі глав держав “великої вісімки”. У 2000 р. були створені спеціальна Робоча група по використанню цифрових можливостей (Digital Opportunity Task Force – РГ DOT Force) і спеціальна експертна група в рамках Ради по економічних і соціальних питаннях ООН. У 2001 р. проблеми цифрової нерівності були поставлені в центр уваги Всесвітнього економічного форуму в Давосі і самміту «вісімки» у Генуї, планується надалі проведення всесвітніх зустрічей на вищому рівні з проблем інформаційного суспільства. Зокрема, на Всесвітньому самміті щодо питань інформаційного суспільства, який відбувся в Женеві у грудні 2003 р., проблемі подолання цифрової нерівності була приділена відповідна увага. Усе це свідчить про значимість і актуальність проблеми цифрової нерівності для людського співтовариства, що переходить у нову фазу свого розвитку – інформаційну.

Подолання цифрової нерівності – шлях до побудови інформаційного суспільства в Україні

1. Проблема цифрової нерівності в Україні

1.1. Нерівність у суспільстві

Перш ніж досліджувати проблему цифрової нерівності варто відзначити, що **нерівність як така є атрибутивною властивістю людського суспільства**. Нерівність з'явилася і має місце у всіх сферах соціального життя суспільства з моменту його виникнення. Це нерівність у доступі до життєво важливих ресурсів (продовольчих, сировинних, енергетичних і т.п.), до робочих місць, освіти, медичних послуг, культурної спадщини і т.п. В основі нерівності лежать різниця людей у соціальному статусі, кількості наявних коштів, освіті, віці, місці проживання, расі і т.д. Наслідки нерівності негативно позначалися не тільки на відносинах між людьми, але і на відносинах між державами.

Різниця в соціальному і економічному статусі і можливостях громадян, напевно, є найочевиднішою з погляду задоволення потреб людини. Безперечним є те, що соціальний статус і наявність грошей багато в чому визначають доступ до соціальних благ, тому це і приводить до основного розшарування суспільства. Нерівність через віковий фактор не завжди однозначна. Наприклад, при прийомі на роботу можуть бути обмеження, як по максимальному, так і мінімальному віці.

Нерівність за місцем проживання. Перший вододіл нерівності: місто – село. Нерівність, обумовлена проживанням у сільській місцевості, характерна для всіх країн. Крім того, позначається і географічна нерівність: для держав – як міжконтинентальна, так і усередині континенту; нерівність усередині країн: центр – провінція. Рівень освіти відіграє визначальну роль не тільки при одержанні хорошої роботи, але й у реалізації високої якості соціального життя людини.

Нерівність є причиною конфліктів і соціальних катаклізмів різних масштабів і глибини в соціальних групах і в державах. Тому світове співтовариство, у першу чергу розвинені країни, докладають зусиль для нейтралізації погроз глобальної і локальної стабільності, які викликані різного роду нерівністю. Протягом століть всі прогресивні учення і рухи за основну мету декларували досягнення рівності. Практично у всіх конституціях держав одне з основних положень – це проголошення рівності громадян.

Однак, слід зазначити те, що реальної, фактичної політичної, соціальної й економічної рівності громадян і держав поки ще ніхто не досяг, та й навряд чи це відбудеться в майбутньому людства.

Нерівність – це погано чи добре? Питання не риторичне. З одного боку, безумовно, соціальна нерівність окремо узятих людей або держав явище негативне, але з іншого – **усвідомлена нерівність є могутнім стимулом для прогресивних соціальних перетворень, для розвитку окремих людей, соціальних груп і в цілому держав.**

У випадку забезпечення потенційного рівного доступу до соціальних, економічних, культурних, освітніх, технологічних можливостей для усіх людей, усіх держав їм надається реальна потен-

ційна можливість досягти рівного стану. І уже від їхньої волі, від їхніх зусиль залежить чи буде продовжуватися фактична нерівність чи вона буде усунута. Тому акцентуація вирішення проблеми усунення нерівностей повинна лежати не в площині забезпечення фактичної рівності, а в площині забезпечення **потенційної** рівності в доступі до можливостей реалізації своїх потреб, рівень і якість яких визначається суб'єктом цих потреб.

1.2. Цифрова нерівність

Сьогодні найбільше поширено таке визначення: **цифрова нерівність – поділ суспільства, країн на основі нерівного доступу до сучасних інформаційних технологій.** Це досить вузьке, технократичне визначення, що не дає можливості врахувати соціальну значимість використання інформаційних технологій.

Простежимо діалектичні взаємовідносини цифрової нерівності й інших історично ранніх нерівностей. Цифрова нерівність є наслідком ряду інших нерівностей. Дійсно, люди, що мають невисокий дохід, низький освітній рівень, вік вище за середній, що проживають у сільській місцевості в країнах з неефективною економікою мають набагато менше шансів одержати доступ до сучасних інформаційних комп'ютерних технологій, ніж молоді випускники університетів, що працюють у центральних офісах багатих транснаціональних компаній. Але з іншого боку, з урахуванням сучасних реалій, цифрова нерівність може стати причиною поглиблення традиційних нерівностей. Таким чином, ми маємо ніби замкнуте коло – цифрова нерівність є наслідком інших нерівностей і, у той же час, поглиблює інші, історично більш ранні, нерівності.

Таким чином, приходимо до більш широкого визначення: цифрова нерівність – нерівність, яка поглиблюється, у доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей унаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій. Такий підхід до визначення дозволяє системно й обґрунтовано підійти до розгляду проблеми цифрової нерівності з врахуванням усіх соціальних і економічних аспектів використання інформаційних комп'ютерних технологій.

Наприкінці минулого сторіччя вперше в історії людства крім гасел політичної, соціальної й економічної рівності держав і громадян, було проголошене гасло технологічної рівності – цифрової рівності, яка несе в собі величезний соціально-економічний і моральний потенціал. Необхідно розуміти те, що це зовсім не альтруїстичний порив. Багаті країни піклуються про збереження світової стабільності, про свій добробут, про ринки збуту своєї продукції, а далеко не тільки комп'ютерів, про ринки робочої сили, яку можна залучати у свою економіку. Але, незважаючи на це, вирішення проблеми цифрової нерівності, насамперед, переслідує власні інтереси національних держав.

Під час обговорення проблеми цифрової нерівності найчастіше гово-

Подолання цифрової нерівності – шлях до побудови інформаційного суспільства в Україні

рять про те, що для всіх слаборозвинених країн і для ряду країн з перехідною економікою вона не є актуальною. Для них важливіше вирішити насущні проблеми: будівництво житла, шляхів, виробничої інфраструктури, реформування економіки і соціальних відносин, а проблеми інформаційних технологій – це від лукавого, що відволікають від вирішення першочергових завдань. Але вже наявний світовий досвід деяких країн свідчить про те, що таке протиставлення неправильне. **Широке використання інформаційних комп'ютерних технологій дозволяє більш ефективно і швидко вирішити питання забезпечення населення доступом до багатьох соціальних можливостей і благ.**

Як ми вже з'ясували, цифрова нерівність є наслідком раніше відомих соціальних нерівностей. Практично на можливість доступу до інформаційних комп'ютерних технологій впливають і економічне становище, і освітній рівень, і вік, і місце проживання громадян. Ці фактори носять загальний характер і лежать в основі багатьох видів нерівностей. Однак існує особлива група факторів, що впливає на зменшення саме цифрової нерівності. Це наявність у державі розвиненої сучасної телекомунікаційної мережі, що відповідає повнофункціональній інформаційній інфраструктури, системи освіти, орієнтованої на комп'ютерні технології, наявність відповідної атмосфери, що сприяє затребуваності інформаційних технологій у суспільстві і т.д. Саме ці фактори реально впливають на ступінь цифрової нерівності у суспільстві.

1.3. Актуальність проблеми цифрової нерівності для України

Значимість і актуальність будь-якої проблеми може бути оцінена тільки в контексті основних системних пріоритетів усього суспільства.

Якщо для України не важливі її місце і роль у міжнародній політиці й економіці, якщо її як європейську державу не цікавить реальна рівноправна участь у європейських міжнародних структурах, у тому числі й економічних, якщо українську державу не цікавить підвищення рівня життя своїх громадян, конкурентноздатність на міжнародному ринку товарів її підприємств і праці її громадян, то проблема цифрової нерівності не актуальна і може бути забута.

Якщо державі і суспільству байдужа доля мільйонів українців, що сьогодні важкою працею, в умовах безперервного реформування, повільно, але здається вже безповоротно, тягнуть нашу країну до стабільності та заможності, якщо байдужа доля юних українців, що йдуть сьогодні в дитячі садки, школи, інститути, готуючись до виконання своєї історичної місії – забезпечення розквіту України, то проблема цифрової нерівності надумана і не цікава.

Якщо ми не розуміємо, що глобалізація економічних, фінансових, виробничих, торгових відносин змушує наших фермерів, виробників товарів народного споживання, вчених і конструкторів реально конкурувати

Розділ 3

на внутрішньому українському ринку з колегами з інших держав і те, що така конкуренція, з урахуванням підготовленості роботи в ринкових умовах, – це не стільки механізм, що стимулює розвиток слабких чи недо-тепних, скільки механізм їхнього знищення, то проблема цифрової нерівності актуальна тільки для країн-лідерів світової економіки і нас не стосується.

Безсумнівно, ми все це розуміємо і нам це важливо і небайдуже. Тому як і для всіх країн світу, проблема цифрової нерівності актуальна й для України. Джерела цієї проблеми, наслідки її ігнорування, шляхи її вирішення в Україні, безсумнівно, мають як загальні для всіх країн риси, так і свої індивідуальні особливості.

2. Шляхи і методи подолання цифрової нерівності

2.1. Основні напрямки подолання цифрової нерівності в Україні

Світове співтовариство напрацьовувало різні рецепти подолання цифрової нерівності, що знайшли відображення в ряді документів: починаючи від Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства, Міністерської декларації «Розвиток і міжнародне співробітництво в XXI столітті: роль інформаційних технологій у контексті глобальної економіки, заснованої на знаннях» і закінчуючи документами численних експертних груп. Аналіз цих документів дозволяє зробити висновок про те, що **вирішення проблеми цифрової нерівності вимагає збалансованого загальнодержавного системного підходу, який необхідно зосередити на наступних основних напрямках: політика, доступ, контент, послуги, знання і навички, бажання.**

Перше – формування національної стратегії, міжнародної і внутрішньої політики, сприятливої законодавчої, суспільної, економічної атмосфери у сфері інформатизації, у сфері використання інформаційних комп'ютерних технологій.

Друге – забезпечення потенційної можливості повсюдного технологічного доступу населення до інформаційних комп'ютерних технологій за рахунок об'єднання зусиль державного і приватного секторів економіки щодо розвитку інформаційної інфраструктури.

Третє – сприяння збільшенню розмаїтості і кількості послуг населенню і бізнесу, наданих за допомогою інформаційних комп'ютерних технологій.

Четверте – концентрація зусиль держави і суспільства для створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів (контента) на основі вслякого урахування національних, світоглядних, політичних, економічних, мовних, культурних, релігійних та інших аспектів розвитку України.

П'яте – забезпечення можливості придбання знань, умінь і навичок використання інформаційних комп'ютерних технологій у процесі одер-

Права людини в інформаційному суспільстві...

жання базової, спеціальної і вищої освіти, а також створення умов для одержання початкових знань і навичок у цій сфері для всіх шарів населення.

Шосте – створення системи мотивацій впровадження і бажання використання інформаційних комп'ютерних технологій для формування широкого попиту на використання таких технологій у всіх сферах життя суспільства.

Досвід багатьох країн свідчить, що в процесі формування національної стратегії, виявляючи політичну волю, **проблему забезпечення широкого використання інформаційних комп'ютерних технологій у всіх сферах життя суспільства необхідно поставити в один ряд з іншими найважливішими для нашої країни проблемами – подолання бідності, поліпшення освіти, підвищення якості медичного обслуговування і т.п.** Заради справедливості необхідно відзначити, що така політична воля в Україні була виявлена, стратегія в основному сформована. Свідченням цього є кілька законодавчих актів нашого парламенту про Національну програму інформатизації, укази Президента України, у тому числі про розвиток українського сегмента Інтернет, постанови уряду, присвячені виконанню окремих положень цих законів і указів. Проте, можна констатувати, що саме сьогодні країні гостро необхідна цілісна і, найголовніше, послідовна, результативна політика у сфері інформатизації. Ми дуже часто захоплені чимось терміновим, не даючи собі можливості задуматися про головне, важливе, що буде мати наслідки через багато десятиліть.

Корнєєва Т. М.

Права людини в інформаційному суспільстві. Комунікаційні права: четверте покоління прав людини

Фундаментом всього сучасного інформаційного права є положення про невід'ємні права людини, до яких належать право на висловлення своєї думки і право на таємницю приватного життя. Ці права, хоча і в різних формулюваннях, закріплені у Загальній декларації прав людини, в Європейській Конвенції про права людини, в Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права.

Про існування цих прав знають усі, тому часто, коли держави тим чи іншим чином обмежують фундаментальні інформаційні права, доводиться чути посилання на Загальну декларацію прав людини, де ці права виражено в безумовній імперативній формі. Але, на жаль, Декларація

Інформаційне Суспільство

Шлях України

Розділ 3

не є діючим юридичним документом. Держави, що її підписали, не зобов'язувались дотримуватись її положень, а лише декларували своє прагнення до їх дотримання.

Вищим діючим юридичним документом, у якому закріплено інформаційні права громадян, є Європейська конвенція про права людини, у якій визнання інформаційних прав громадян супроводжується цілою низкою застережень, що дозволяють державам на законних підставах дуже істотно обмежувати первинні інформаційні права громадян. Саме ці застереження є юридичною основою і для діяльності спецслужб, і для захисту авторського права, і для всіляких обмежень поширення інформації. Вони ж дозволяють державам вводити майже як завгодно тверді обмеження фундаментальних інформаційних прав з єдиною умовою – обмеження повинні прийматися у формі законів. Таким чином, основні правові документи лише окреслюють рамки, у яких держави можуть регулювати інформаційні права, але, за великим рахунком, нічого не гарантують стосовно самих цих прав.

В ідеалі, відповідно до Загальної декларації прав людини, визнається свобода шукати, одержувати і поширювати інформацію й ідею будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів. Однак, конкретні обставини внутрішнього і міжнародного життя держави можуть привести до необхідності тією чи іншою мірою обмежувати це право. От саме навколо цих обмежень і відбувається основна боротьба інтересів. Завжди є сили, що бажають ввести нові обмеження, і завжди є ті, хто зацікавлений ці обмеження послабити чи зовсім скасувати.

З правової точки зору найбільш важливим є питання: чи можна інформацію вважати власністю? Вона, безсумнівно, може бути предметом купівлі-продажу і здатна приносити прибуток. Іншими словами, вона володіє як вартістю, так і споживчою вартістю, а отже, може вважатися товаром.

Прагматичні аргументи охоплюють групу питань, присвячених суспільному благу, непорушності законів і невідповідності законів і реальності. Знаходячись у рамках європейської парадигми розвитку, ми ні за яких обставин не можемо вважати закони непорушними.

Оскільки інформаційне суспільство стає реальною дійсністю з розширенням ІКТ та електронних комунікацій, що стали невід'ємними потребами людського життя, то і на місцевому рівні, і на глобальному важливість всебічного вивчення прав людини в інформаційному суспільстві є просто необхідністю. Принаймні можна назвати два способи вивчення проблеми [1]:

По-перше, може бути практичне використання ІКТ у галузі прав людини. Таким чином, виокремлюються різні прибутки від інформації і технологій зв'язку (Інтернет) як засобу підтримки для реалізації прав людини, організації мережі, інформаційного поширення, забезпечення демократії, контролю, більш легкого доступу до міжнародних організацій

Права людини в інформаційному суспільстві...

прав людини.

По-друге, підхід полягає в тому, щоб вивчити права людини в структурі інформаційного суспільства і піднімати такі проблеми як “колективні права” людей у межах такого суспільства, права зв’язків індивідуумів і груп.

Взагалі, права належать індивідууму як наслідок того, що він є людиною. Вони відносяться до широкого континууму цінностей, що є універсальними як в характері, так і в деякому змісті однаково необхідному для всіх людей. Французький юрист Карел Васак перший проілюстрував поняття “три покоління прав людини”, яке може бути розцінене як шлях до категоризації широкого спектра прав людини [2].

Перше покоління відноситься до цивільних і політичних прав, що включають права на життя, свободу і безпеку людини, місце проживання і рух, до притулку від переслідування, свободу від расових і подібних форм дискримінації, свободу думки і її виразу, свободу мирних зборів, свободу від довільної затримки, арешту або вигнання, свободу від катування й інших жорстоких негуманних форм покарання, свободу від втручання в особисту кореспонденцію і таємність, свободу совісті, думок, свободу віросповідання, право на безпосередню або побічну участь в уряді, право не бути довільно позбавленим власності, право мати власність і т. ін. Головне поняття першого покоління прав – свобода, що захищає людей проти будь-якого політичного або цивільного зловживання або неправильного застосування влади. Фактично, свобода є загальною вимогою індивідуумів проти будь-якої влади, що обмежує їх свободу [3].

Друге покоління прав – соціальні, культурні й економічні права, як от: право на працю і захист проти безробіття, право на соціальне забезпечення, право на дозвілля і відпочинок, право на освіту, право на рівень життя, адекватний для добробуту і здоров’я самого себе і своєї родини, права на захист літературного, артистичного і наукового характеру. Більшість цих прав формує поняття “соціальна рівність”. Фактично, друге покоління прав – це низка вимог до рівності.

Третє покоління прав складається з прав солідарності, прав на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення, права на соціальний і економічний розвиток, права на гуманітарну допомогу у нещасному випадку і права на розвиток.

Які ж права є головними в структурі інформаційного суспільства? І хоча кожне право так чи інакше повинно бути захищене в інформаційному суспільстві, свобода слова і думки, рівний доступ до інформації, право на таємність – це три головних ключових права, які формують цілий комплекс прав зв’язку такого суспільства, що засновані на сучасних технологіях інформації і комунікаціях.

З одного боку, права повинні бути розцінені як частина третього покоління прав, тому що вони відповідають характеру “права солідарнос-

Розділ 3

ті”, які збільшують ідеал прав людини і сприяють зростанню соціального, культурного та економічного життя людей в суспільстві та громаді [4]. Можна стверджувати, що ці права допомагають іншим правам також. З іншого боку, вони мають в собі сутність свободи, що пов’язує їх з набором прав у першому поколінні. Принаймні, частина комунікаційних прав, тобто свободи слова є фундаментальним правом людей і в цьому контексті це повинно розглядатися як право, що належить до першого покоління прав. Право на таємність, що також було згадане у ст. 12 Загальної декларації прав людини є головною частиною комунікаційних прав, тому що таємність індивідумів в кіберпросторі повинна надавати захист проти будь-якого втручання.

Дуже важко диференціювати комунікаційні права серед цих трьох поколінь, зважаючи на характер цих прав. Якщо в першому поколінні поняття “свобода” відіграє головну роль, якщо в другому поколінні прав поняття “рівність” є головним, а в третьому поколінні прав поняття “колективні права” є критичним, то в комунікаційних правах, не тільки поєднуються ці три поняття всі разом, але й додається поняття “комунікаційне”, що є унікальним. Здається, що ми повинні визначати це як “четверте покоління прав”.

Право на організацію мережі – інше ключове питання, що допомагає нам краще розуміти “комунікативне” поняття четвертого покоління прав людини. Це також нове явище. Мережі з їхніми горизонтальними структурами, що полегшують внутрішній потік інформації, просуваючи інформаційну технологію сьогодні, забезпечують важливу перевагу ефективності для організацій. Це є основним правом індивідумів, організацій та груп.

Ми не повинні забувати про негативне використання кіберпростору або зловживання правом комунікації. Джон Годжес пише: “Електронна комерція напружила міжнародні торговельні угоди, підвідомчі повноваження щодо оподаткування і регулювання юридичних гарантій для інтелектуальної власності” [5]. Характер електронної комерції також сприяв поширенню злочинної діяльності.

Існуючі права й обов’язки не будуть відповідними до порушень. До того ж існує небезпека можливого неправильного використання або зловживання інформаційними механізмами, або інформацією і технологіями комунікацій, тому існує термінова потреба в сукупності прав і обов’язків, щоб сформувати “правильне управління” в інформаційному суспільстві.

Стаття 19 Універсальної Декларації прав людини наголошує, що “кожний має право на свободу думки і її вираження; це право включає свободу думки без втручання і шукати, одержувати і передавати інформацію й ідеї через будь-які засоби інформації і незалежно від кордонів”. Фактично, це право було центром інформаційної свободи. Право на свободу вираження, яке є фундаментальним для демократії і задово-

Права людини в інформаційному суспільстві...

лення фактично всіх інших прав, включає багато традиційних форм засобів інформації: пресу, радіо і телебачення.

Доступ до інформації повинен бути рівноправним і ефективним. У наш час постає проблема універсального доступу. Концепція універсального доступу має довгу історію. Це пов'язано з ідеєю щодо телефонного доступу. Тобто це означає, що кожен повинен мати доступ до телефону у межах необхідної відстані і за доступною ціною [6].

Концепція універсального обслуговування встановлена як норма в законодавстві телезв'язку в багатьох країнах, наприклад США, ПАР та Ірландії. Чи може ця концепція універсального доступу бути поширена на Інтернет? Це означає, що ми можемо обговорювати проблему доступу як з технологічної точки зору (у межах права на розвиток), так і з погляду на рівноправний і рівний доступ до інформації.

Вільям Ф. Бирдсалл при цитуванні Десмонда Фішера зазначає "право зв'язатися" у контексті, яким він підкреслює "комунікаційне" поняття цих поколінь прав. Він пише: "Проблема визначення права комунікації повинна бути забезпечена тим розумінням, що це не є безглуздою спільністю. Щоб розв'язати цю проблему, один з прихильників Десмонда Фішера пропонує побудувати ієрархічну концептуальну структуру, що різнилася правами, свободами і назвами. Комунікаційне право виступає як внутрішнє ядро пов'язаних свобод. Ці свободи включали б свободу думки, вираження й інформації. Комунікаційне право стало основним правом, що здійснюється через вторинний набір свобод. Ці свободи, у свою чергу, використовуються на практиці через такі права як "свобода преси, відсутність цензури, незалежність радіомовлення, права журналістів, право їх захисту, право на доступ до інформації і так далі". Відповідно до Фішера, у межах цієї ієрархії прав і свобод відповідальність держави полягає в тому, щоб створити такі умови, при яких свободи і права можуть бути здійснені. Ці обов'язки носять не тільки законодавчий характер, але й включають також фінансові і технічні ресурси, що дозволяють громадянам здійснювати їх комунікаційне право [7].

Погляд на різні аспекти питань комунікацій зобов'язує юридичних експертів і неурядових організацій з прав людини забезпечувати належну увагу до прав і обов'язків у межах інформаційного суспільства. Звичайно, ці права можуть бути проаналізовані в новій структурі, що може бути названа як "четверте покоління прав". Якщо розглядати поняття "комунікаційне право", то особливе місце займає проблема гарантії того, що люди можуть вільно без упереджень виражати власні ідеї та думки.

Повний, систематичний і глибокий огляд цієї проблематики є можливий лише у тому випадку, якщо юридичний механізм у межах структури Організації Об'єднаних Націй може бути залучений з повною участю юридичних експертів з усіх країн. Світова зустріч на вищому рівні з питань інформаційного суспільства – чудова нагода для того, щоб узгоди-

Розділ 3

ти структуру дій для утвердження комунікаційних прав, що можуть включати норми, процедури здійснення, і механізми виконання.

Однак ми не повинні забувати про той факт, що, оскільки усі права людини є універсальними, знаходяться у взаємозв'язку, взаємозалежні та неподільні, то ми не можемо вивчати їх в окремій системі. Права повинні вивчатися комплексно, тому що вони взаємодіють одне з одним і усвідомлюються суспільством, коли оцінюються загалом [8].

Література

1. (ICTs in Support of Human Rights, Democracy and Good Governance, by Audrey N. Selian, August 2002, International Telecommunication Union (part of the Strategy and Policy Unit (SPU) background papers in preparation for the upcoming World Summit on the Information Society (WSIS) in 2003.) <http://www.itu.int/osg/spu/wsis-themes/humanrights/humanrightspaper.html>).

2. (Saeid N. Neshat. Communication Rights: Fourth Generation of Human Rights? Human Rights in the Information Society).

3. The Universal Declaration of Human Rights, adopted on 10 December 1948, in its Article One proclaims that: "All human beings are born free and equal in dignity and rights".

4. (Saeid N. Neshat. Communication Rights: Fourth Generation of Human Rights? Human Rights in the Information Society).

5. (John Godges, "The Information Revolution and the Direction of Governance". www.fathom.com).

6. (Saeid N. Neshat. Communication Rights: Fourth Generation of Human Rights? Human Rights in the Information Society).

7. (William F. Birdsall. "A Canadian Right to Communicate?" Government Information in Canada/Information gouvernementale au Canada No. 15 (September 1998)" <http://www.usask.ca/library/gic/15/birdsall.html>).

8. (Vienna Declaration and Program of Action adopted in 1993 (Article 5))

Запровадження ІКТ у системі сучасної освіти:
навчання протягом життя

Дробков Є.В.

Запровадження ІКТ у системі сучасної освіти: навчання протягом життя

У глобальному розумінні у процесі формування самодостатнього суспільства виключна роль належить інформації, освіті та формуванню практичних навичок. Адже саме вони є дієвими засобами поширення коректної інформації про кращі технології та досвід, що сприяє досягненню ефективності у масштабах суспільства. В системі показників розвитку інформаційного суспільства велике значення має розвиток ІКТ у галузі освіти. Кількість показників, що визначають рівень досягнень у цій галузі, достатньо велика і включає показники забезпеченості науки і освіти технічними засобами (наприклад, кількість комп'ютерів на одного учня, процент навчальних закладів і бібліотек, що мають доступ до мережі Інтернет тощо), показники використання інформаційних технологій (процент учнів та відвідувачів бібліотек, які використовують Інтернет у процесі навчання тощо), інтенсивності цього використання (середня кількість годин, які проводить учень за комп'ютером в мережі Інтернет на тиждень або в місяць), показників якості ліній доступу, а також можливості доступу до спеціалізованих освітніх мереж. Особливістю цієї системи показників є акцентуація уваги на якості доступу і можливості доступу до освітніх мереж. Одним з головних показників є швидкість надання послуг, які доступні між та у межах національних дослідницьких та освітніх мереж. Крім того, важливим індикатором розповсюдження ІКТ в освіті є частка викладачів, які використовують інформаційні технології (особливо Інтернет) для навчання дисциплінам, які непов'язані з інформатикою.

Безперечно, освіта на сучасному етапі має задовольняти нові потреби та водночас зберігати свої сильні сторони, тобто від освіти вимагається відповідна гнучкість.

Жодна країна, багата або бідна, велика або мала, не може дозволити собі ігнорувати ті потенційні можливості, які пропонують ІКТ. Для бідних держав ця потреба є ще більш актуальною, особливо враховуючи ті великі можливості розвитку, які доступні завдяки сучасним технологіям. Використання ІКТ для розвитку інтелектуального потенціалу нації разом з виваженою і своєчасною державною політикою має значний потенціал для досягнення цілей розвитку набагато швидшими і дешевшими способами.

Для країн, що розвиваються, ІКТ мають потенціал для подальшого розвитку та покращення якості освіти. У цьому розумінні це вказує на потенційно врівноважену стратегію для країн, що розвиваються.

Розділ 3

ІКТ значно полегшують процес оволодіння знаннями, і це надає країнам, що розвиваються, гарні можливості для удосконалення освітніх програм, покращення політики їх формулювання, виконання і розповсюдження та розширення діапазону можливостей для заможних та бідних та для багатьох інших, хто проживає в найбільш бідних країнах світу, тобто в ізоляції від сучасних технологій. Нові комунікаційні технології повинні зменшити рівень відмежування та відкрити доступ до знань, що довгий час залишалося неможливим.

Одним з головних аспектів цієї теми є те, які види ІКТ найчастіше використовуються у процесі навчання.

Взагалі ІКТ можна визначити як сукупність різноманітних технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікацій та створення, розповсюдження, збереження та управління інформацією. Під цими технологіями маються на увазі комп'ютери, мережа Інтернет, радіо - та телепередачі, а також телефонний зв'язок.

В останні роки відбулося зростання інтересу до того, як комп'ютери та Інтернет можуть покращити ефективність навчання на всіх рівнях. Але ІКТ означають значно більше, ніж саме технології. Застарілі технології, такі як телефон, радіо та телебачення, яким тепер приділяють менше уваги, мають довгу та багату історію як інструктивні засоби. Більше того, різноманітні технології частіше використовуються у поєднанні, аніж як єдиний механізм.

Що ж означає електронна освіта? Простими словами, поняття "електронна освіта" асоціюється з вищою освітою та з корпоративним навчанням, але електронна освіта охоплює навчання на всіх його рівнях як формальних, так і неформальних, і використовує електронний зв'язок через Інтернет, Інтранет та Екстранет повністю або частково. Інші віддають перевагу онлайн-навчанню. Web-освіта є підвидом електронної освіти та відноситься до навчання, що використовує Internet-паузери (наприклад, Netscape та Internet Explorer) [1].

Ще одним терміном у даному напрямку є змішане навчання. Воно відноситься до тих моделей навчання, які поєднують традиційну шкільну практику з аспектами електронного навчання.

Спробуємо пояснити, що мається на увазі, коли застосовуються такі поняття як відкрите та дистанційне навчання. Відкрите та дистанційне навчання можна визначити як "спосіб забезпечення можливостей навчання, що характеризується відмежуванням викладача та учня в часі або просторі або разом у часі і просторі". Тобто, це навчання, яке здійснюється через навчальний заклад за допомогою використання різноманітних медіа-засобів, комунікацій, які дозволяють учням та кураторам взаємодіяти, і надає можливість зустрічей тет-а-тет, а також являється спеціалізованим управлінням процесом праці у виробництві та забезпеченні процесу навчання [2].

Запровадження ІКТ у системі сучасної освіти: навчання протягом життя

Розглянемо, яким же чином ІКТ можуть допомогти розширити доступ до навчання.

ІКТ є потенційно потужним інструментом для розширення можливостей освіти для груп, традиційно виключених з процесу навчання через культурні або соціальні причини, наприклад, етнічні меншини, жінки, недієздатні особи, а також всі інші, хто через фінансові причини або причини браку часу не мають можливості зареєструватися в навчальному закладі.

Розглянемо особливості ІКТ в процесі навчання:

- *У будь-який час, де завгодно.* Однією з визначних особливостей ІКТ є їх здатність поєднувати час і простір. ІКТ роблять можливим асинхронне навчання, або навчання, що характеризується затримкою в часі між поставкою інструкції та її використанням учнями.

- *Доступ до віддалених ресурсів навчання.* Викладачам та учням більше не потрібне використання друкованих засобів та інших матеріалів в бібліотеках тощо (що наявні в обмеженій кількості) для їх потреб у навчанні. З використанням Інтернету та з наявністю різноманітних медіа-засобів навчальні матеріали практично з усіх предметів тепер можуть бути доступні де завгодно та у будь-який час дня для необмеженої кількості людей. Це є особливо важливим для багатьох шкіл у країнах, що розвиваються, та навіть у деяких розвинених країнах, які мають обмежені та застарілі бібліотечні ресурси. ІКТ також полегшують доступ до викладачів, експертів, дослідників, професіоналів, лідерів у бізнесі.

Тепер, відповідно до вищевикладеного, ми відповімо на питання, яким же чином ІКТ допомагають підготувати осіб до їх робочих місць. Однією з основних причин використання ІКТ в учбових кабінетах є намагання краще підготувати сьогодишнє покоління студентів для робочих місць, де ІКТ, особливо комп'ютери, Інтернет та пов'язані з цією мережею технології, стають дедалі більш необхідними.

Яким чином використання ІКТ допомагає покращити якість навчання?

Покращення якості навчання та тренування є критичною проблемою, особливо під час розширення можливостей навчання. ІКТ можуть підвищити якість навчання декількома шляхами: через підвищення мотивації учня, полегшення оволодіння основними вміннями та через збільшення тренінгів викладачів [3].

Мотивацією до навчання виступає велика кількість різноманітних ІКТ, таких як відео, телебачення та програмне забезпечення інформації, що поєднують в собі текст, звук, переміщення зображення, які використовуються для забезпечення можливості вибору причини мотивації студента до процесу навчання.

Полегшення оволодіння базовими навиками заключається у тому, що передача базових навиків та творчого потенціалу може бути полег-

Розділ 3

шена ІКТ за допомогою тренування та практики.

Збільшення тренінгів викладачів за допомогою ІКТ грає неабияку роль для того, щоб покращити якість навчання викладачів. Наприклад, інституції, подібні до СТТС у Південній Кореї, віддають перевагу Інтернет для того, щоб забезпечити кращий розвиток професійних можливостей викладача [4].

Дослідження показало, що відповідне використання ІКТ може прискорити парадигматичну зміну в педагогіці, що є основним стрижнем освітньої реформи ХХІ століття [5]. Правильно розроблене і впроваджене в дію навчання на основі ІКТ, може прискорити оволодіння знаннями та навичками і виступить безпосередньою мотивацією студентів до навчання протягом їх життя.

Можна виокремити такі види навчання:

Активне навчання – ІКТ мобілізують інструменти для перевірки, калькуляції та аналізу інформації, забезпечуючи таким чином основу для вимог студентів до аналізу та побудови нової інформації.

Сумісне навчання – ІКТ заохочують взаємодію та співробітництво серед студентів, викладачів та експертів незалежно від того, де вони знаходяться.

Творче навчання – ІКТ просувають існуючу інформацію та створюють світові навчальні продукти скоріше, аніж повторно отриману інформацію.

Інтегральне навчання – використання ІКТ, які базуються на тематичному та інтегральному підходах до освіти та процесу навчання. Цей підхід усуває розподіл між різними видами дисциплін та між теорією і практикою, який існує у традиційному шкільному підході.

Оціночне навчання – використання ІКТ, спрямованих самими студентами, та діагностичних. На відміну від статичних, текстових або друкованих технологій, навчання на основі ІКТ показує, що є багато різних способів навчання та чимало втілень знань. ІКТ дозволяють учням досліджувати та аналізувати швидше, ніж просто слухати та запам'ятовувати.

Тепер спробуємо дати оцінку використанню ІКТ безпосередньо в навчанні.

Як відомо, потенціал кожного виду технології варіюється залежно від того, як він використовується. Кожне з різноманітних ІКТ – аудіо/відео касети, радіо- або телепередачі, комп'ютери або Інтернет – можуть бути використані для презентації та демонстрації [6].

Спробуємо пояснити, що означає телеконференція і як вона використовується в навчанні. Телеконференція відноситься до "діалогового електронного зв'язку серед людей, які знаходяться одночасно у двох або більше різних місцях" [7]. Існують чотири типи телеконференцій, що різняться за їх характером та ступенем взаємодії та складністю технології: 1). аудіо-конференція; 2). аудіо-графічна конференція; 3). відео-конференція; 4). Інтернет-конференція.

Запровадження ІКТ у системі сучасної освіти: навчання протягом життя

• *Аудіо-конференція* включає живий обмін мовними повідомленнями за допомогою телефонного зв'язку. Коли існує можливість обміну текстами та всіма зображеннями (графіками, діаграмами або малюнками) поряд з мовними повідомленнями, то цей тип конференції називається аудіографічним.

• За допомогою *відео-конференцій* існує можливість обміну не тільки мовою та графікою, але також переміщенням зображень. Технологія відео-конференцій не використовує телефонні лінії, але використовує супутниковий зв'язок або телевізійну мережу.

• *Інтернет-конференція*, відповідно до своєї назви, включає в себе передачу тексту та графічних, звукових і візуальних засобів інформації через Internet. Для цього необхідне використання комп'ютера з браузером, тоді зв'язок може бути або синхронним, або асинхронним.

• *Телеконференція* використовується як у формальному, так і неформальному контексті навчання для того, щоб зробити легшими обговорення типу "викладач-учень" та "учень-учень". У відкритому та дистанційному навчанні телеконференція є необхідним інструментом для забезпечення підтримки учнів і мінімізації їх ізоляції від навчального процесу.

Тепер можна відповісти на питання, як комп'ютери та Internet використовуються для освіти та навчання.

Існують три основні підходи до навчального використання комп'ютерів та Internet, а саме:

- 1) навчання роботі на комп'ютері та з Internet, в якому технологічна література є кінцевою метою;
- 2) навчання за допомогою комп'ютера та Internet, в якому технологія полегшує навчання через навчальний план;
- 3) навчання через комп'ютер та Internet, що поєднує розвиток технологічних навиків з використанням навчального плану [8].

Що ж означає вивчати комп'ютер та Internet?

Навчання роботі на комп'ютері та з Internet ґрунтується на сучасній технологічній літературі. Це типово включає:

- основні принципи: основні терміни, концепції та операції;
- використання клавіатури та миші;
- використання виробничих інструментів таких, як обробка текстів, крупно форматні таблиці, бази даних та графічні програми;
- використання дослідних та таких інструментів як пошукові системи та пошта;
- основні вміння для роботи з програмами;
- розвиток соціального впливу технологічних змін [9].

Що означає навчання за допомогою комп'ютера та Internet?

Навчання за допомогою технологій означає, що технологія може бути засобом до кінцевого вивчення відповідно до навчального плану. Це включає:

Розділ 3

- презентацію, демонстрацію та управління даними, які використовують виробничі інструменти;
- використання учбово-специфічних способів навчання, таких як навчальні ігри, тренування та практика, моделювання, навчальні програми, віртуальні лабораторії, візуалізації та графічні репрезентації абстрактних концепцій, музичні композиції та експертні системи;
- використання інформації та ресурсів на CD-ROM або on-line, таких, як енциклопедія, діалогові карти та атласи, електронні журнали та інші [10].

Технологічна література допускає двоступеневий процес, коли студенти вивчають технології до того, як вони можуть дійсно використовувати їх у навчанні.

Навчання через комп'ютери та Інтернет поєднує навчання про них з навчанням з ними.

Економічні класи можуть проводити діалогові дослідження, використовуючи широкоформатні таблиці і програми баз даних для того, щоб допомогти організувати та аналізувати зібрані дані, а також використовуючи обробку тексту для того, щоб підготувати письмову доповідь.

Сьогодні багато вищих учбових закладів, які пропонують дистанційне навчання, використовують Internet для того, щоб вдосконалити різноманітність та якість їх програм.

Дистанційне навчання у більшості випадків виступає як продовження on-line- проектів. Це – самостійні навчальні курси, що характерні для дистанційного навчання; дистанційна підтримка існуючих навчальних курсів з метою поширення і вдосконалення інформаційних ресурсів; дистанційні фрагменти, інтегровані у навчальні курси, що спрямовані на поширення інформації і використання ІКТ з метою підвищення якості навчання.

Залежно від технології створення дистанційного курсу ці критерії можуть бути реалізовані за допомогою різних засобів. Якщо Internet-проект реалізовано у вигляді веб-сайту у сукупності з розсилками, спілкуванням через електронну пошту та телеконференції, всі положення реалізуються безпосередньо авторами курсу. Використання ж спеціальних програмних проектів більш легко реалізує основні критерії (автори програм для дистанційних курсів намагаються реалізувати технічні можливості для використання методичних напрацювань, таких як – тести, відео демонстрації тощо). Але деякі методичні проекти авторів курсів обмежені програмними можливостями готових рішень. Саме тому найкраще використовувати комплексне рішення переплітання власного навчального сайту та сайту на основі програмних технологій дистанційного навчання [11].

Віртуальне навчання – є найбільш розповсюдженою формою використання Internet в навчанні. Однак, це є не єдиним визначенням. Орга-

Запровадження ІКТ у системі сучасної освіти: навчання протягом життя

нізоване використання web-ресурсів та інструментів співробітництва для відповідних цілей навчального плану називається телеспівробітництвом. Найкращі проекти у телеспівробітництві – ті, які повністю об'єднані у навчальний план. Це використання технологічних ресурсів для мотивації студентів до активності, творчості, націленості на результат. На сьогодні існують сотні проектів телеспівробітництва, які впроваджуються у всьому світі, та багато інших, які або завершені, або знаходяться у розвитку [12].

Розглянемо проблеми у використанні ІКТ в освіті. Ефективність, ціна, доступ та витриманість – це чотири поширені проблеми, які можуть бути адресовані, якщо розглядати повний вплив використання ІКТ на навчання.

Відповімо на питання, чи дійсно працюють ІКТ, що покращують навчання. Ефективність навчання за допомогою ІКТ залежить від того, як вони використовуються та для якої мети. Та подібно до інших інструментів навчання ІКТ не працюють одним і тим же шляхом для кожного і де завгодно.

Складно визначити рівень, до якого ІКТ допомогли розширити доступ до базової освіти, враховуючи, що найвагоміші втручання у цю проблему є невеликі за розмахом та не завжди розповсюджуються.

Підвищення якості через вплив освітніх радіо- та телепередач на якість базової освіти залишається ще не досліджене у повній мірі, але, незважаючи на це, помітно, що ці втручання є ефективними.

Досить проблемним питанням є вартість ІКТ в процесі навчання.

Взагалі, освітні телепередачі та навчання на комп'ютері є більш дорогими, ніж радіопередачі. Однак існує твердження, що телепередачі є дешевшими, ніж комп'ютерне або on-line-навчання [13]. Це говорить про те, що категоричні оцінки ефективності є складними через недостатню кількість даних, відмінності в програмах, проблеми узагальнення, проблеми визначення результатів навчання та альтернативних витрат.

Поширеною помилкою у визначенні витрат навчальних ІКТ є те, що дуже багато уваги зосереджують на початкових встановлених витратах – купівлі устаткування, фізичних засобів обслуговування, початкових виробничих матеріалів і т.п.

Наступним досить вагомим проблемним питанням є наявність доступу до ІКТ в освіті. Враховуючи значні відмінності у доступі до ІКТ між багатими і бідними країнами та між різними групами всередині країн, існує серйозне передбачення, що використання ІКТ в освіті буде розширювати існуючі розбіжності за економічними, соціальними, культурними, географічними та гендерними напрямками.

В ідеалі хотілося б рівної можливості щодо прийняття участі в процесі навчання за допомогою ІКТ. Але доступ різних категорій осіб як користувачів, так і виробників, врівноважений їхніми ресурсами. Звідси випливає, що початкові розбіжності часто репродукуються, укріплюються та

Розділ 3

навіть збільшуються [14].

Як відомо, одним з аспектів розвитку програм, яким часто нехтують, є життєздатність. Життєздатність ІКТ, що мають за мету покращення програм, має чотири компоненти: соціальну, політичну, технологічну та економічну.

Економічна життєздатність відноситься до здатності школи або спільноти профінансувати ІКТ програми на тривалий термін. Соціальна життєздатність є функцією діяльності спільноти.

Політична життєздатність відноситься до проблем політики та ліберства.

Технологічна життєздатність включає вибір технології, яка має бути ефективною на тривалий термін.

Яке ж значення мають ІКТ для освітньої політики та планування?

Спроби покращити та реформувати освіту через ІКТ вимагають зрозуміти визначених цілей та керівних принципів, мобілізації необхідних ресурсів та політичних зобов'язань на всіх етапах процесу навчання. Наведемо деякі основні елементи планування для ІКТ:

1. Виважений аналіз поточного стану системи освіти.
2. Специфікація цілей освіти на різних рівнях навчання та підготовки, а також різні моделі використання ІКТ, які якнайкраще можуть бути використані в досягненні цих цілей.
3. Гармонізація зусиль через групи з різними інтересами.
4. Макетування вибраної моделі, що базується на ІКТ. Навіть моделі, розроблені найкращим чином, або ті, які вже були використані у роботі в інших контекстах, повинні бути перевірені в дії.
5. Специфікація існуючих джерел фінансування та розвиток стратегій використання виробничих фінансових ресурсів для підтримки ІКТ.

Інфраструктура освітніх технологій країни залежить від інфраструктури національних телекомунікацій та інформації.

Багато ІКТ-проектів, які орієнтовані на студентів або викладачів, незабезпечені достатньою підтримкою уряду, тому при впровадженні ІКТ безпосередньо в освіту необхідно лобіювати певні нормативно-правові акти, які зможуть удосконалити процес впровадження ІКТ в навчання і стати реальним поштовхом до розвитку електронної освіти та нових інформаційних засобів навчання.

Нові інформаційні засоби є більш ефективними у представленні та сприйнятті інформації, простіші у пошуку та зручніші у використанні. То ж зрозуміло, що їх роль у поширенні та втіленні ідей сталого розвитку у повсякденну практику нашого життя складно переоцінити.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що освітянські продукти знайдуть свого споживача тільки за умови підвищення рівня інформатизації в країні і після встановлення необхідної нормативно-правової бази. Але це не обумовлює припинення сьогодишніх досліджень та напрацювань у даному напрямку. Навпаки, проведення

Запровадження ІКТ у системі сучасної освіти: навчання протягом життя

досліджень, наявність шкіл дистанційного навчання та створення якісних інформаційних продуктів дає поштовх до розвитку державної підтримки інформатизації та Інтернет-економіки.

Література

1. Victoria L.Tinio ICT in Education. World Summit on the Information Society.
2. The Commonwealth of Learning, "An Introduction to Open and Distance Learning"; available from <http://www.col.org/ODLIntro/introODL.htm>; accessed 14 August 2002
3. Haddad, Wadi D. And Jurich, Sonia (2002), "ICT for Education: Potential and Potency", in Haddad, W.&Drexler, A. (eds), Technologies for Education: Potentials, Parameters, and Prospects (Washington DC: Academy for Educational Development and Paris: UNESCO
4. Jung, I., "Issues and Challenges of Providing Online In-service Teacher Training: Korea's Experience"; available from <http://irrod.org/content/v2.1/jung.pdf>; accessed 4 August 2002.
5. Bransford, J. How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School (Washington, DC: National Research council
6. Haddad, Wadi D. & Alexandra Drexler (2002), "The Dynamics of Technologies for Education", in Haddad, W. & Drexler, A. (eds.) Technologies for Education: Potentials, Parameters, and Prospects (Washington DC: Academy for Educational Development and Paris: Unesco.
7. Rao, V.Rama, "Audio Teleconferencing"
8. Richmond, Ron. Integration of Technology in the Classroom: An Instructional Perspective. SSTA Research Centre Report #97-02
9. Richmond, Ron. Integration of Technology in the Classroom: An Instructional Perspective. SSTA Research Centre Report #97-02)
10. Там же.
11. Victoria L.Tinio ICT in Education. World Summit on the Information Society
12. Harris, Judi, "First Steps in Telecollaboration";available from <http://ccwf.cc.utexas.edu/~jbharris/Virtual-Architecture/Articles/First-Steps.pdf>
13. Blurton, C., "New Directions of ICT-Use in Education" and Perraton, H. And C. Creed, "Applying New Technologies"
14. (Hernes, G. (2002), "Emerging Trends in ICT and Challenges to Educational Planning", in Haddad, W. And A. Drexler (eds.), Technologies for Education: Potentials, Parameters, and Prospects (Washington DC: Academy for Educational Development and Paris: UNESCO)

Корнєєва Т. М.**Електронна комерція та
електронний бізнес**

Сьогодні Інтернет – це ціла індустрія, яка швидко проникає у всі галузі людської діяльності. Саме зараз ця індустрія знаходиться у стадії стрімкого зростання, яке збережеться у найближчі десятиліття. Величезна кількість компаній у всьому світі вбачають у цьому ресурсі великий комерційний потенціал та можливість переведення свого бізнесу на якісно новий рівень. Тому Інтернет є об'єктом дослідження багатьох консалтингових компаній, які вивчають динаміку його розвитку, склад користувачів мережі, ринок електронних послуг та багато інших параметрів та процесів.

Перша можливість Інтернету, яку використовували багато компаній, полягає у розповсюдженні інформації про свою продукцію та запрошенні до співпраці. Цей спосіб роботи з клієнтами не просто розширює такі традиційні способи, як друкована та телевізійна реклама, але й забезпечує двостороннє спілкування – Інтернет-комерція. Значна частина компаній не зупинилася на досягнутому, перемістившись на наступний рівень – електронну комерцію. Електронна комерція дозволяє замовляти продукцію та послуги безпосередньо на сайті, а потім отримувати їх традиційним шляхом: за допомогою транспортної організації, або для інформаційних продуктів, пересилкою каналами Інтернету.

Загалом електронна комерція може бути визначена як здійснення угод (тобто купівлі і продаж товарів і/або послуг, переговори щодо купівлі і продажу) за допомогою електронних засобів через мережу Інтернет або електронні мережі іншого виду. Для традиційної електронної торгівлі мережа є засобом передачі даних; для електронної торгівлі через Інтернет мережа є ринком здійснення угод [1].

Основу електронної комерції складає "електронний обмін даними", що становить собою дані у формі електронних повідомлень, які створювані, збережені або передані з використанням електронних, оптичних або аналогових засобів. Тобто електронна комерція – термін, що характеризує використання Інтернету для проведення комерційних операцій між підприємствами або між підприємством та споживачами.

Одне з найважливіших завдань сучасної електронної комерції – заміна традиційного механізму торгівлі між підприємствами. При цьому передбачається, що клієнт попередньо вибирає товар, а з допомогою Інтернету проводиться операція продажу. У майбутньому, з розвитком віртуального ринку, принципи електронної комерції проникнуть і в решту сфер торговельних відносин між підприємствами. Вони будуть використовуватися для дослідження та зміни переваг корпоративних клієнтів, а також для створення та просування нових марок.

Найбільш далекоглядні фірми використовують Інтернет для підвищення ефективності усіх напрямків ведення свого бізнесу. На цьому рівні Інтер-

Електронна комерція та електронний бізнес

нет стає глобальним діловим середовищем, що об'єднує працівників підприємства, його клієнтів, партнерів, постачальників, виробників та учасників мережі продаж [2]. Така модель використання Інтернету розширює поняття електронної комерції, і тому її називають більш загальним терміном "електронний бізнес".

Словосполучення "електронний бізнес" містить головну ідею: зробити торгівлю більш ефективною та оперативною за допомогою переходу до електронної торгівлі. На перший погляд це неважко, однак суть електронного бізнесу не обмежується використанням програмного забезпечення та комп'ютерів. Реалізація простої та зрозумілої ідеї потребує перегляду всієї моделі ділового обігу. Електронний бізнес (як будь-який інший) потребує комплексного підходу, що включає планування та управління, яке підтримується технологією, процесами та структурою. Основна складність підтримки в електронному бізнесі полягає у необхідності дотримання безпечності та надійності програмного та апаратного забезпечення, мережі, каналів зв'язку і звісно Інтернету в цілому.

Намагаючись дати визначення електронному бізнесу, відзначимо, що це поняття включає всі сторони ділових відносин в Інтернеті, у тому числі продажі, маркетинг, фінансовий аналіз, платежі, пошук працівників, підтримку користувачів та партнерських відносин.

Електронний бізнес – це не далеке майбутнє. Завдяки можливостям Інтернету він розвивається вже зараз. Можна сказати, що концепція електронного бізнесу навіть старіша, ніж персональний комп'ютер. Тепер, коли десятки мільйонів підключених до Інтернету ПК об'єднують компанії одна з одною та зі всією споживачською аудиторією, змінилася сама структура ділових відносин, а підприємства, які колись першими розпочали використовувати комп'ютерні мережі, успішно опановують електронний бізнес.

Електронний бізнес включає в себе наступні елементи (у тому числі міжнародні і внутрішні операції): купівлю-продаж, поставки, угоду про розподілення продукції, торгове представництво чи агентство, факторинг, лізинг, проектування, консалтинг, інжиніринг, інвестиційні контракти, страхування, угоди про використання та концесії, банківські послуги, спільну діяльність та інші форми промислового та ділового співробітництва, перевезення вантажів та пасажирів повітряним або морським, залізничним транспортом.

Робота з діловими партнерами над проектами електронного бізнесу вимагає відповідності комунікаційних засобів тим, які використовуються партнерами. Така відповідальність і є однією з цілей менеджменту в системах електронного бізнесу в галузі стандартизації форми обміну даними між партнерами та засобів їх передачі.

Впровадження електронного бізнесу потребує змін інфраструктури. Тобто впровадження електронного бізнесу - це не просто черговий технологічний проект. При цьому потрібна значна організаційна перебудова, корекція комунікаційної інфраструктури підприємства [3]. Найчастіше корінні зміни в організаційній структурі пов'язані з інформацією та засобами те-

Розділ 3

лекомунікації. Тобто фундаментом інфраструктури повинен бути досконало підібраний комунікаційний засіб.

У світі є дві тенденції відносно електронної торгівлі: 1) американська передбачає звільнення від податків і максимальну лібералізацію; 2) європейська є більш обережною зі спробами протекціоністських заходів, включаючи повне оподаткування. Класичний спосіб здійснення розрахунків в Інтернет, що застосовується у світі, досить простий і зводиться до використання як інструменту розрахунків кредитних карток. При цьому жодних додаткових підтверджень (крім наявності самої картки і коштів на ній, або відкритого кредиту) не потрібно. Як правило, крім реквізитів картки (номер, тип, дата закінчення терміну дії, імені власника), додатково вказується адреса власника картки (зазначена при заповненні анкети на одержання картки в банку) і адреса, на яку має бути доставлено покупку. При цьому зберігається анонімність покупця, що для продавців є практично єдиним серйозним негативним фактором, внаслідок якого ризику такої торгівлі збільшуються (незважаючи на це, потенційні вигоди від неї значно перевищують можливі збитки від анонімності покупців).

Для того, щоб придбати товар через Інтернет в розвинутій країні, покупцю достатньо ввести у відповідний розділ веб-магазину найменування (код) товару та номер своєї кредитної картки (розрахункового рахунку в банку). Менеджеру (продавцю) магазину не обов'язково уточнювати наміри покупця по телефону. Кур'єр відразу постачає товар покупцю. Для успішного ведення бізнесу, особливо такого динамічного, як електронний, потрібно навчитися збирати інформацію, аналізувати її та робити висновки.

Зрозуміло, що включення держави в орбіту світової системи електронного бізнесу, а особливо онлайнної роздрібної торгівлі вимагає зваженої і технічно грамотної політики для захисту власних економічних інтересів. У законодавстві багатьох розвинених країн забезпечення правового режиму електронної комерції через мережу Інтернет залишається основною проблемою, що стримує глобальне заміщення реальної торгівлі віртуальною. Але навіть за таких умов Європейський Союз, побоюючись значного скорочення податкової бази, спричиненого різким зростанням обсягів електронної торгівлі, планує посилити контроль (і, передусім, податковий) за операціями в мережі Інтернет [4].

Невизначеним залишається правове забезпечення торгівлі віртуальними товарами, при якій не тільки оплата товарів, але й їх доставка здійснюється через мережу Інтернет. При такій формі торгівлі проблематичним є підтвердження одержання покупцем таких товарів (програмне забезпечення, інформація, бази даних, консультації, музичні твори тощо), оскільки розписки в їх одержанні взагалі не може бути. Найпоширенішою формою суперечки є відмова покупця від зробленого замовлення через те, що покупець при замовленні товарів через Інтернет не підписує ніяких документів. Довести наявність у покупця зобов'язання прийняти і оплатити товар досить важко. Основним доказом замовлення (хоча й не безспірним) вва-

Електронна комерція та електронний бізнес

жається наявність договору між замовником і банком (котрий укладається при одержанні засобів криптографічного захисту – електронного підпису), в якому замовник зобов'язується не заперечувати трансакції, підписані його цифровим підписом. Ця умова договору впливає з припущення, що таким цифровим підписом не зможе скористатись третя особа і що такий підпис однозначно ідентифікує власника картки і відповідно його згоду щодо укладення угоди. Але, незважаючи на це, таке положення договору має недостатню доказову силу, враховуючи відсутність у законодавстві визначення цифрового підпису, тобто формально однозначної ідентифікації особи при використанні такого підпису не відбувається (замовник фактично залишається анонімним). Тому в цьому випадку електронний торговець може нести відповідні ризики. З метою їх виключення практикується одержання додаткових підтверджень наміру замовника здійснити операцію, наприклад, у формі простого телефонного дзвінка. У випадку, якщо вартість придбаного товару списується з рахунку покупця ще до одержання товару, ризики відмови від товару відразу покладаються на банк, якому псевдо покупець може пред'явити претензію в необґрунтованому списанні коштів. Якщо ж предмету суперечки немає, тобто сторони добровільно виконали угоду (продавець здійснив доставку замовлення, покупець прийняв замовлення і розписався в його одержанні), то вважається, що угоду здійснено і її виконання не суперечить закону.

Якщо говорити про мережеву модель ведення бізнесу з іноземними партнерами, то з точки зору законодавства (а не технічних можливостей мережі) її повноцінна реалізація неможлива, оскільки для здійснення зовнішньоекономічних торговельних угод у всіх випадках необхідне складання паперового документа. Хоча це не означає, що Інтернет не може допомогти у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Потенційні вигоди від його використання зберігаються за тієї умови, що пошук партнерів здійснюється з використанням мережі, а реальне укладення договорів у паперовому вигляді. Отож, здійснити передоплату нерезиденту в іноземній валюті, використовуючи виключно мережу Інтернет, сьогодні практично неможливо.

Існують різні види електронної комерції. Головними видами є: "бізнес – бізнесу" (B2B); "бізнес – споживачу" (B2C); "бізнес – уряду" (B2G); "споживач – споживачу" (C2C); і мобільна комерція. Особливо активно розвивається модель електронної комерції B2B (business-to-business), яка дозволяє спростити комунікацію між діловими партнерами. B2B просто визначена як електронна комерція між компаніями. Це тип електронної комерції, що має справу з відносинами між і серед комерційних організацій. Приблизно 80% електронної комерції належить саме цьому виду [5]. Більшість експертів наголошує, що B2B продовжить зростати швидше, ніж частка B2C. B2B ринок має два первинних компоненти: електронна інфраструктура та електронні ринки. Електронна інфраструктура є основою B2B. Електронні ринки просто визначені як ділянки мережі, де покупці і продавці взаємодіють один з одним і проводять угоди [6].

Розділ 3

Друга модель – B2C (business-to-consumer) використовується для безпосереднього контакту між торговим підприємством та кінцевим споживачем (онлайн магазини). Електронна комерція "бізнес споживачу" або торгівля між компаніями і споживачами включає клієнтів, що збирають інформацію, купуючи інформаційні товари (товари електронного матеріалу типу програмного забезпечення або електронних книг) і одержуючи їх по електронній мережі. Це другий за обсягом вид електронної комерції. B2C зменшує витрати, збільшуючи доступ споживача до інформації і дозволяючи споживачам знайти найбільш конкурентноздатну ціну за товари або обслуговування. B2C також зменшує бар'єри ринку. Відносно інформаційних товарів B2C навіть більш приваблива, тому що це заощаджує кошти фірми. Крім того, для країн, що відрізняються помітним зростанням кількості населення, забезпечення інформаційними товарами стає все більш і більш здійсненним.

Що являє собою електронна комерція типу B2G? Електронна комерція "бізнес – уряду" або B2G взагалі визначається як торгівля між компаніями і державним сектором. Цей тип відноситься до використання Інтернету для державних закупок, ліцензування процедур та інші дії, пов'язані з урядом. Цей вид електронної комерції має дві особливості: по-перше, державний сектор грає основну роль у встановленні електронної комерції, по-друге, державний сектор має велику потребу в створенні більш ефективної системи електронної комерції [7].

Що означає такий тип електронної комерції як C2C? Електронна комерція "споживач – споживачу" або C2C означає просто торгівлю між приватними особами або споживачами. Цей тип електронної комерції характеризується ростом електронних ринків і онлайн-аукціонів. Цей тип має найбільш потужний потенціал для розвитку нових ринків [8]. "Споживач – бізнесу" (C2B) включає зворотні аукціони, що уповноважують споживача проводити трансакції.

Що означає мобільна комерція? Мобільна комерція охоплює закупівлю і продаж товарів і послуг через радіо технологію. Японія є глобальним лідером в мобільній комерції [9].

Крім скорочення вартості ведення торгівлі можна назвати ще деякі переваги електронної комерції для бізнесу. Електронна комерція слугує своєрідним "еквайлайзером". Це дозволяє і невеликим, і підприємствам середнього типу досягти глобального ринку. Електронна комерція дозволяє клієнтам вибирати і замовляти вироби відповідно до їх персональних потреб.

Чому електронна комерція є корисною для споживача? Електронна комерція надає доступну інформацію щодо виробів і ринку і збільшує цінову прозорість, що дозволяє клієнтам робити більшу кількість відповідних купівельних рішень.

Розглянемо електронну комерцію в країнах, що розвиваються.

Є щонайменше п'ять аспектів, за якими Інтернет та електронна комерція є корисними для підприємств країн, що розвиваються:

Електронна комерція та електронний бізнес

1. Це полегшує доступ малого та середнього бізнесу до світових ринків.
2. Це полегшує сприяння і розвиток туризму країн, що розвиваються, у глобальному масштабі.
3. Це полегшує маркетинг сільськогосподарських і тропічних виробів на глобальному ринку.
4. Це забезпечує можливість вступу до B2B і B2G для фірм у бідних країнах.
5. Це допомагає забезпечити обслуговування підприємств у країнах, що розвиваються, дозволяючи їм працювати більш ефективно і безпосередньо забезпечувати послуги клієнтів [10].

Крім того, для малого та середнього бізнесу у країнах, що розвиваються, Інтернет є швидким, легким, надійним і недорогим засобом для того, щоб забезпечити технічну підтримку та інструменти програмного забезпечення. В даний час Інтернет найбільше використовується малим та середнім бізнесом у країнах, що розвиваються, для комунікацій і досліджень і найменше для електронної комерції.

Визначимо головні проблеми електронної комерції: [11]

- *Нестача розуміння цінності електронної комерції.* Більшість малого та середнього бізнесу в країнах, що розвиваються, не приділяють відповідної уваги електронній комерції.
- *Низький рівень знань ІКТ.* Люди відіграють життєву роль у розвитку електронної комерції. Однак грамотність щодо технологій залишається низькою в більшості країн, що розвиваються. Спостерігається нестача кваліфікованих спеціалістів серед малого та середнього бізнесу.
- *Фінансові витрати.* Велика вартість комп'ютерів і доступу до Інтернету залишається бар'єром на шляху до електронної комерції.
- *Інфраструктура.* Національна мережа багатьох країн залишається недостатньо розвиненою, що залишається вагомим бар'єром.
- *Безпека.* Забезпечення безпеки платежів і таємності онлайн-угод є ключовим фактором прийняття електронної комерції. Нестача довіри все ще залишається бар'єром до використання Інтернету.
- *Інші проблеми, пов'язані з безпекою.* Можна назвати інші невирішені проблеми, як-то відхилення від податків, анонімність, таємність, шахрайство, юридична відповідальність.

У сьогоdnішньому розвитку електронного бізнесу можна виокремити три складові: технологію, бізнес і дизайн, що означає:

- необхідність побудови технологічної інфраструктури по забезпеченню бізнес-процесів;
- вибір адекватної бізнес-моделі, яка повинна відповідати умовам динамічного, сильно сегментованого ринку;
- пошук зручних інтерфейсів і форм, що забезпечують ефективну взаємодію всіх учасників бізнес-процесів (постачальників, споживачів і посередників) як на мікро, так і на макрорівні, як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Розділ 3

Технології електронного бізнесу доречно розглядати як практичний інструмент ефективної організації колективної взаємодії в нових економічних умовах.

З практичної точки зору завдання електронного бізнесу на сьогоднішньому етапі можна звести до наступного:

- забезпечення обміну і торгівлі нематеріальними активами (передусім інформацією і знаннями);
- побудова ефективних бізнес-ланцюгів “постачальник-споживач” на основі використання віртуальних організаційних структур і віртуальних форм взаємодії;
- побудова і збалансування ланцюгів “попит-пропозиція” на основі використання фінансових інструментів (наприклад, товарних деривативів), які передбачають доповнення торгівлі звичайними товарами торгівлею правами і зобов’язаннями на їх виробництво.

Електронний бізнес та електронні ринки не являються випадковими і тимчасовими. Вони характеризують собою фундаментальні зміни, які відбуваються у сьогоднішній економіці, які кардинально змінюють принципи і моделі ведення бізнесу, ринкову взаємодію, способи отримання прибутку і зростання благоустрою. Тому уважне і серйозне відношення до впровадження цих технологій є запорукою успіху і руху вперед в соціально-економічному розвитку суспільства, яке може принести користь для всіх без виключення і зменшити негативні наслідки трансформацій, які вже сьогодні відбуваються в економіці.

Література

1. Zorayda Ruth B. Andam. E-commerce and E-business. World Summit on the Information Society. Geneva 2003 – Tunis 2005).
2. Там само.
3. Там само.
4. Там само.
5. Там само.
6. (“E-commerce/Internet: B2B or Not 2B?” (Goldman Sachs Investment Research, November 1999), v.1.1, 16,68-71).
7. (TA Project, “E-commerce”; available from <http://www.tab.fzk.de/en/project/skizze/e-commerce.htm>; Internet; accessed 26 September 2002).
8. (Traderinasia.com; available from <http://www.traderinasia.com/classfields.html>; Internet; accessed 26 September 2002).
9. (Zorayda Ruth B. Andam. E-commerce and E-business. World Summit on the Information Society. Geneva 2003 – Tunis 2005).
10. (Zorayda Ruth B. Andam. E-commerce and E-business. World Summit on the Information Society. Geneva 2003 – Tunis 2005).
11. (Zorayda Ruth B. Andam. E-commerce and E-business. World Summit on the Information Society. Geneva 2003 – Tunis 2005).

Коліушко І.Б.
Демкова М.С.

Електронне урядування – шлях до ефективності та прозорості державного управління

Наприкінці XX сторіччя розвиток інформаційних технологій призвів до нової форми спілкування з державою – електронного уряду. Вважають, що така форма спілкування з державою приведе не тільки до більш ефективного й менш витратного адміністрування, але й до кардинальних змін взаємовідносин між громадянами і органами державної влади та місцевого самоврядування.

На сьогодні існує багато дилем з приводу визначення поняття “електронний уряд”. Так, наприклад, на Заході поняття “електронний уряд” (англ. – “e-government”) не завжди розуміли однозначно. У певний час так називали футуристичний уряд “електронних громадян”, що регулює життя і безпеку мережі в цілому й електронний бізнес зокрема. У сучасному розумінні термін “e-government” тлумачиться не лише як “електронний уряд”, а як “електронне управління державою”, тобто використання в органах державного управління сучасних технологій, у тому числі й інтернет-технологій. Сьогодні E-government – це дуже лаконічний опис сучасного підходу до визначення ролі урядових органів у житті держави і суспільства, що одержує усе більшого поширення на Заході.

Отже, однозначного визначення “електронного уряду” сьогодні не існує. Дослівний переклад “e-government” не зовсім точний за змістом. Зрозуміло, що мається на увазі не тільки мережева інфраструктура виконавчої влади, але в цілому і вся інфраструктура органів влади. Можливо, мова повинна йти про “електронну державу”, “електронний державний апарат”, електронну інфраструктуру держави, державу інформаційного суспільства, або ж “електронне урядування”. Замість “електронного уряду” більш доречно говорити про державну мережеву інформаційну інфраструктуру, як інформаційно-комунікаційну систему, що забезпечує оптимальне, з погляду суспільства, функціонування всіх гілок і рівнів державної влади.

Узагальнивши усі визначення поняття “електронний уряд”, на думку авторів, доцільніше використовувати термін “електронне урядування”, під яким слід розуміти спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, яка забезпечує функціонування певних служб в режимі реального часу та робить максимально простим і дос-

тупним щоденне спілкування громадянина з офіційними установами.

Система електронного урядування передбачає, що будь-яка фізична або юридична особа через Інтернет може звертатися із запитами до державних установ для одержання необхідної інформації та виконання юридичних трансакцій. При такій схемі взаємовідносин "громадянин – держава" можна розраховувати на підвищення ефективності державного управління та обмеження корупції. Електронне урядування здатний змінити саму природу влади, зробити її більш прозорою і підконтрольною громадськості. Електронне урядування також забезпечує реальну участь громадян у політичних процесах, зокрема у законотворчості. Кожний громадянин може взяти участь у створенні законів, обговорюючи та голосуючи за них у мережі.

Концепція електронного урядування складається з двох взаємозалежних (і одночасно самостійних) проектів (підконцепцій). Це внутрішня урядова інформаційна інфраструктура, аналог корпоративної мережі та зовнішня інформаційна інфраструктура, що взаємодіє з громадянами й організаціями. У рамках концепції "електронної держави" інтегруються інформаційні ресурси органів державної влади, забезпечується доступ до них, а також створюється система он-лайнних послуг (у тому числі, тих, що мають вартісне вираження). Урядова мережева інфраструктура повинна бути націлена на вирішення актуальних політичних, економічних і соціальних завдань держави і забезпечувати:

- реалізацію права громадян на доступ до відкритої державної інформації;
- доведення до громадськості об'єктивної і достовірної інформації про діяльність органів державної влади, що зміцнює довіру до держави та її політики;
- взаємодію і постійний діалог держави з громадянами й громадськими інститутами, а також необхідний рівень суспільного контролю за діяльністю державних органів і організацій;
- об'єднання інформаційних ресурсів і послуг органів державної влади, і місцевого самоврядування з метою зміцнення загальнонаціонального інформаційного простору;
- удосконалення системи державного управління, оптимізацію структури державного апарату, зниження фінансових і матеріальних витрат на його зміст, поетапне переведення частини державних послуг, що мають вартісне вираження, у систему державних мережевих послуг, що відповідає реальним потребам громадян і організацій;
- ефективну підтримку економічної діяльності державних суб'єктів, що займаються господарською діяльністю, дозволяючи їм ефективно інтегруватися в загальнонаціональний і світовий економічний простір;

Інформаційне Суспільство Шлях України

- взаємодію і співробітництво з державними органами закордонних країн і міжнародних неурядових організацій.

Сучасні комп'ютерні інформаційні технології пронизують практично всі сфери діяльності людини: бізнес, освіта, охорона здоров'я, державне управління, інформаційні послуги, дозвілля і багато чого іншого. Одна з експертних оцінок цифрової економіки вказує на те, що у 2003 році приблизно 5% валового продукту у світі буде припадати на інтернет-економіку. Через п'ять років кожний другий фахівець буде одержувати другу вищу освіту дистанційним шляхом [1]. Одним з підтверджень швидких темпів росту споживачів Інтернет-послуг є дані дослідження, проведеного американською компанією Nua.com, відповідно до якого 10% населення Землі, або 580,78 млн. чоловік, мають доступ до мережі Інтернет. За рівнем проникнення у «світову павутину» у травні 2002 р. лідирувала Ісландія, 69,8% населення якої мало доступ до Інтернету. Друге місце за цим показником посіла Швеція (64,68% жителів), третє – Данія (60,38%), далі – Гонконг (59,58%) і США (59,1%). Дуже важливий момент: під час дослідження з'ясувалося, що «цифровий розрив» між розвиненими країнами і такими, що розвиваються, продовжує збільшуватися. У Європі проживає 32% інтернетників, у Латинській Америці – лише 6%, на Близькому Сході та в Африці – 2% усіх користувачів мережі. Це пов'язано зі слабким розвитком телекомунікацій у цих регіонах. І тут байдуже, де причина, а де наслідок: кількість користувачів Інтернету обумовлена рівнем життя населення розвинених країн або рівень життя в цих країнах підвищується завдяки масовому використанню можливостей Інтернету. Швидше за все, можна говорити вже про «взаємодоповнюючий ефект» соціально-економічного розвитку і широкого використання «світового павутиння» у технологічно розвинених державах [2].

Взагалі, реалізація ідеї електронного урядування викликає величезний інтерес в усьому світі. США, Великобританія, Швеція, Данія, Норвегія, а також Коста-Ріка, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Латвія, Естонія, Чехія та багато інших країн вже застосовують або починають застосовувати методи електронного урядування. Зокрема, Уряд США надає громадянам різноманітні послуги через Інтернет: видачу ліцензій, сплату штрафів тощо. В Англії реєстрація фірм потребує заповнення через мережу тільки однієї форми.

На Заході використання Інтернету органами управління розглядається зараз як одна з можливостей підвищити ефективність державної влади, ось чому до популярних в Інтернеті позначень "B" і "C", що означає, відповідно, "бізнес" і "споживач" і давно використовується у всяких сполученнях (B2B: business to business – бізнес до бізнесу, B2C: business to consumer, citizen – бізнес до споживача, громадянина), тепер додалося нове – "G" – "Уряд". Як і

раніше, у випадку з B2B і B2C, зараз багато хто очікує, що впровадження інформаційних технологій у державне управління дозволить швидко все оптимізувати: знизити витрати на утримання держави, прискорити взаємодію органів державної влади між собою, і з громадянами. Один із найголовніших аргументів на користь електронного урядування, що приводять його прихильники, – підвищення прозорості влади за рахунок переходу на новий рівень зворотного зв'язку як із громадянами, так і з бізнесом. По суті, мова йде про зміну парадигми державної влади. Світовий досвід показує, що модель електронного уряду природна і приваблива для тих країн і культур, у яких держава сприймається як обслуговуюча, сервісна структура.

Роботи щодо запровадження електронного урядування в провідних країнах проводяться під гаслом відкритості і підпорядкування урядів громадянам. Підпорядкованість, у свою чергу, зводиться не лише до надання громадянам інформації електронним шляхом, а забезпечується відкритою специфікацією комплексів показників роботи конкретних держорганів і створенням доступних населенню засобів моніторингу цих показників.

Вибравши деякі позитивні приклади із світового досвіду запровадження системи електронного урядування, з впевненістю можемо констатувати її практичні переваги:

- 1) *для громадян* – одержувати послуги, надані органами та установами; мати до них доступ через мережу Інтернет; навчатися протягом усього життя і брати участь в управлінні державою;
- 2) *для бізнесу* – мати доступ до державних служб в Інтернеті, співпрацювати з державою з метою сприяння економічному розвитку;
- 3) *для державних структур* – підвищити свою ефективність; покращити відносини з клієнтами і залучити всіх громадян у політичні обговорення, зосередивши свою увагу на стратегічних напрямках.

З метою становлення електронного урядування в Україні необхідно послідовно вирішити чотири завдання:

Організація електронного документообігу в органах державної влади і місцевого самоврядування.

Цей етап передбачає досягнення таких результатів:

щодо технічного забезпечення:

- забезпечення усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування комп'ютерами та їх підключення до локальної електронної мережі;
- налагодження якості існуючого зв'язку;
- вжиття заходів щодо забезпечення захисту інформації, методів фільтрації й запобігання розповсюдженню забороненої законо-

Інформаційне Суспільство Шлях України

давством України інформації.

У цьому напрямку на сьогодні у декількох відомствах досягнуто рівня, який може стати основою для реалізації електронного уряду (не зважаючи на те, що майже не існує проблем з комп'ютерним забезпеченням державних органів). Серед таких органів – Державна податкова адміністрація, Пенсійний фонд, МВС, Держкомстат, Ліцензійна палата, Торговельно-промислова палата, Держкомпідприємництва, Держстандарт, Міністерство освіти і науки, Державна митна служба, *щодо правового забезпечення:*

У цьому напрямку уже досягнуто позитивних результатів – прийняті 22 травня 2003 р. два важливі Закони – “Про електронний цифровий підпис” та “Про електронні документи та електронний документообіг”, що набули чинності 1 січня 2004 р.

Інформування громадян про діяльність органів виконавчої влади і місцевого самоврядування через інформаційні технології (ІТ).

Дане завдання передбачає наявність веб-сторінок у кожного органу влади, де повинна міститися уся необхідна інформація, що ілюструє призначення, компетенцію того чи іншого органу, а також створення урядового веб-порталу, призначеного для інтеграції веб-сайтів органів виконавчої влади та розміщення інформаційних ресурсів відповідно до потреб громадян. Кабінет Міністрів України 4 січня 2002 року прийняв Постанову “Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади” за № 3, якою затвердив Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також зобов'язав оприлюднювати через Інтернет органами виконавчої влади інформацію (зміст та обсяг) про свою діяльність. На сьогодні майже усі органи державної влади мають власні веб-сторінки. Це головним чином стосується центральних та місцевих органів виконавчої влади, Верховної Ради України та ін. Проте існують проблеми щодо наявності сайтів в органах місцевого самоврядування, особливо на рівні районних, селищних, сільських рад. Позитивним кроком на шляху організації електронного документообігу, а також забезпечення інформування громадян, є створення і функціонування веб-порталу органів виконавчої влади (www.kmu.gov.ua).

Забезпечення можливості звернення громадян до органів державної влади через ІТ.

Це забезпечується поданням інформаційного запиту громадянами до органів державної влади, органів місцевого самоврядування через

Інформаційне Суспільство

Шлях України

Інтернет. Щоб ця система ефективно діяла, необхідно створити таке програмне забезпечення, яке б дозволяло прослідкувати рух звернення з моменту його надходження до моменту його виконання; визначення типу (переліку) звернень, які підпадають чи не підпадають під такі, що потребують чи не потребують розгляду і виконання (є чи не є юридично значимі). До того ж необхідно внести зміни до Закону України “Про звернення громадян” у частині регламентації процедури звернення громадян через Інтернет (порядок подачі такого звернення, строки розгляду та ін.)

Надання адміністративних послуг через ІТ.

Це означає, що громадянин, заповнивши певну анкету (реєстраційну картку тощо) безпосередньо на сайті певного органу, або заповнивши анкету в електронній формі і надіславши її електронною поштою у відповідний орган влади, може отримати ту чи іншу адміністративну послугу, наприклад, зареєструватися суб'єктом підприємницької діяльності. Це завдання включає прийняття Закону “Про адміністративні послуги”, у якому було б передбачено спосіб надання послуг – через Інтернет; визначення переліку адміністративних послуг, які повинні надаватися громадянам, в тому числі, через Інтернет; встановлення відповідальності за ненадання або несвоєчасне надання тієї чи іншої адміністративної послуги через Інтернет; програмне забезпечення здійснення контролю за наданням адміністративних послуг з боку вищих органів влади щодо їм підпорядкованих.

Надання управлінських послуг органами державної влади і місцевого самоврядування через ІТ зробить “спілкування” громадянина і держави прозорим і ще більш ефективним.

Таким чином, втілення Інтернет-технологій у сферу державної влади, з одного боку, дозволить підвищити її ефективність, а з другого – зробить більш відкритою роботу органів державної влади. Робота в режимі електронного урядування принципово змінює атмосферу взаємодії чиновників і населення. Кожний громадянин отримує можливість відстежувати події у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, знати про їх плани роботи, безпосередньо вступати у взаємодію з ними без черг та зайвої бюрократії. Електронне урядування – це автоматизація роботи з документами, із заявами громадян, довідками, ліцензіями, іншими формальними актами, які легалізують певну діяльність громадянина. Це також і можливість громадянина відслідковувати долю його запиту, скарги, пропозиції, вимоги. Офіційна установа перестає бути темним ящиком, в якому безслідно зникають всі вияви громадянської активності. Електронний уряд забезпечує, перш за все, прозорість роботи державного апарату, знижує, якщо не ліквідує, залежність громадянина чи організації від сваволі чиновника, а отже – попереджує корупцію.

Створення і розвиток урядової мережевої інформаційної інфраструктури вимагає відповідної формалізації в нормативно-правових актах і необхідне бюджетне фінансування. Необхідно розуміти, що запровадження електронного уряду - це масштабний і довгостроковий проект. Не все буде йти гладко. Створення інформаційної мережевої інфраструктури держави повинно супроводжуватися "реінжинірингом" (тобто, інформаційною перебудовою) усієї системи управлінських процесів, що, насправді, означає подолання стереотипів бюрократичної культури. А це не так просто. Можливо, реалізації концепції буде сприяти адміністративна реформа, ціль якої - модернізація системи державного управління.

Отже, електронне урядування, яке на перший погляд, є лише механічним з'єднанням інформаційних технологій і уряду, насправді створює умови для формування нової філософії державного управління, тому для реального втілення цієї ідеї в життя необхідна розробка нової законодавчої бази. Насамперед, мова повинна йти про надання правового статусу електронним документам і електронному підпису, що на сьогодні в Україні вже зроблено. Необхідна відповідна адаптація нормативної бази, що регламентує діловодство в державних установах до особливостей, що зумовлені використанням комп'ютерних технологій. Вимагає дослідження і регулювання питання визначення правового статусу електронних інформаційних ресурсів, що будуть розміщатися в комп'ютерних мережах державними органами як для міжвідомчого, так і для загальнодоступного використання. Але основні проблеми лежать у площині правової регламентації надання он-лайнних послуг населенню і бізнесу. Необхідно досить чітко виписати в законодавстві загальні умови надання таких послуг, а також особливості для окремих їхніх видів, регламентувати порядок звернень і стандартизувати форми заяв і інших документів, що будуть використовуватися. При цьому особливу увагу варто приділити питанню забезпечення законодавчих гарантій надання таких послуг. Без вирішення правових проблем ідея електронного уряду буде аматорством і приречена на провал [1].

Узагальнюючи усе зазначене вище, можна зробити висновок, що суть електронного уряду зводиться до забезпечення, у першу чергу, громадянам прозорості, відкритості та якості функціонування чи діяльності органів влади без зайвої бюрократії. Усі передумови електронного уряду в основному зводяться до таких, як правові, організаційні, технологічні та кадрові. До передумов також можна віднести психологічний аспект - усвідомлення необхідності як громадян, так і чиновників запровадження електронного урядування.

Наслідками запровадження електронного урядування буде відкритість та прозорість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; економія часу та матеріальних ресурсів; підвищення

якості надання адміністративних послуг.

Для досягнення цих та інших цілей, для успішного втілення ідеї електронного урядування потрібно, безперечно, виконати багато поставлених перед собою завдань, про які вже говорилося вище. Але основне – це бажання, зацікавленість, чого часто так не вистачає. Потрібно також багато працювати, щоб реалізувати поставлену перед собою мету і роль держави, при цьому, надзвичайно важлива. Тому, необхідно прикласти максимум зусиль кожному з нас аби досягти бажаного, пам'ятаючи, що втілення електронного урядування в Україні виступає надзвичайно важливим інструментом демократизації нашого суспільства.

Література

1. Баранов О. Цифрове законодавство. // Дзеркало тижня. – 2002. – № 20 (395).
2. Непомящий Б. Український освітній Інтернет: Удень з вогнем // Дзеркало тижня. – 2002. – № 33 (408).
3. “Внедрение концепции “электронного правительства”
http://www.microsoft.com/rus/government/whitepapers/eGov_Strategy.asp#2
4. Бюрократия он-лайн
<http://www.ecommerce.ru/digests/russian/issue91/press2063.html>
5. Дрожжинов В., Штрик А. «Электронное правительство информационного общества» (журнал PCWeek/Russian Edition)
www.pcweek.ru/year2000/n15/cp1251/strategy/index.htm
6. Direct Access Government www.dag-business.gov.uk

Берега Т.А.

**Культурне розмаїття та
багатомовність
у віртуальному просторі
(на основі загального аналізу
міжнародних документів ЮНЕСКО
та затверджених проектів документів
Світового Самміту з питань
інформаційного суспільства)**

Знаннєві суспільства повинні формуватись на основі повного дотримання прав та фундаментальних свобод людини, включаючи свободу вираження, а також в повній мірі забезпечувати право на освіту та культурні права. Доступ до інформаційних та знанневих ресурсів повинен бути максимально універсальним, а інформація повинна характеризуватись високою якістю та надійністю. Особливу увагу у цьому процесі слід приділити аспекту розмаїтості мов та культур в сучасному світі.

У знанневих суспільствах виробництво, розповсюдження освітніх, наукових та культурологічних матеріалів, збереження цифрової спадщини та підвищення рівня викладання і навчання – є критично вагомими елементами, тому інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) слід розглядати в якості педагогічного засобу, а також ефективного способу розвитку ефективних освітніх послуг.

Віртуальний простір не лише пропонує чи розповсюджує інформацію, але також є локомотивом комунікації та обміну знаннями. Масив інформації в Інтернеті про культуру та цінності різних народів дозволяє користувачу вивчити їх, водночас зберігаючи власну ідентичність. Все ж одна з основних проблем полягає в тому, що інформація та послуги в глобальній мережі в основному доступні на найбільш вживаних мовах світу. Якщо такий стан речей невдовзі не зміниться, то ми зіткнемося із руйнацією культурного та мовного розмаїття та навіть вимиранням окремих мов, звичаїв чи традицій.

ЮНЕСКО – є провідною міжнародною організацією, котра сьогодні вирішує подібні проблеми з метою зміцнення освітніх, культурних і наукових аспектів соціального розвитку та збереження культурну, наукову та інформаційну спадщину народів світу.

Критерії для вирішення подібних проблем були закріплені у положеннях ЮНЕСКО, зокрема:

- Загальної Декларації з питань Культурного Розмаїття та Плану Дій

2001 року [1];

- Рекомендації щодо проблем багатомовності і доступу до віртуального простору [2];
- Хартії цифрового спадкоємства 2003 року [3].

Культурне розмаїття

Ще з моменту свого створення у 1945 р. ЮНЕСКО розглядала важливість культурного розмаїття. Однією з місій цієї організації є заохочення розвитку спільних знань та взаємного розуміння між народами за допомогою засобів масової комунікації. Цього було досягнуто завдяки затвердженню низки міжнародних договорів для стимулювання вільного розповсюдження ідей та заохочення освіти, розвитку культури та знань.

В Загальній Декларації зазначено, що діалог між різними культурами і повага до культурного розмаїття та толерантності є фундаментальними аспектами у процесі забезпечення миру. Важливість цього положення наглядно підтвердила подія 11 вересня 2001 р. та її наслідки. Декларація визнає те, що процес глобалізації разом з блискучим прогресом ІКТ – представляють загрозу культурному розмаїттю, але водночас створюють нові форми порозуміння між світовими культурами та цивілізаціями.

Культурне розмаїття сьогодні трактується як частина загальної спадщини людства, яка, будучи джерелом обміну, новаторства та творчості, має таке ж значення для людства як біологічна варіативність для природи. Тому культурне розмаїття, як загальне право людини, необхідно захищати для блага теперішнього та майбутнього поколінь.

Незважаючи на те, що аспекти культурного розмаїття попередньо розглядалися у низці міжнародних декларацій, рекомендацій та договорів, наприклад: у Декларації принципів міжнародного співробітництва у галузі культури (1966 р.), Рекомендації щодо статусу артистів (1980 р.), Рекомендації щодо охорони традиційної та популярної культури (1989 р.), Договорі імпорту освітніх, наукових та культурологічних матеріалів (Флорентійський договір 1950 р.), Універсальній конвенції з авторських прав (1952 р.), Конвенції захисту світової культурної та природної спадщини (1972 р.), Загальній Декларації Культурного Розмаїття ЮНЕСКО 2001 р., яка є першим в історії документом, повністю присвяченим проблемі культурного розмаїття.

Отож, зміст Декларації охоплює чотири основні теми:

- розмаїття та плюралізм;
- культурне розмаїття та права людини;
- культурне розмаїття та творчість;
- культурне розмаїття і міжнародна солідарність.

1. Розмаїття та плюралізм

Декларація розглядає розмаїття як серцевину процесу розвитку, під яким розуміє не лише економічний ріст, але й спосіб досягнення належного рівня інтелектуального, емоційного, морального та духовного існування (Стаття 3). Культурний плюралізм потрібно досягати шляхом розробки національної політики, спрямованої на всіх громадян, як запоруки соціального об'єднання та досягнення громадських цінностей і миру.

2. Культурне розмаїття та права людини

Декларація поєднує поняття культурного розмаїття з універсальністю, неподільністю та взаємозалежністю прав і фундаментальних свобод людини. (Стаття 4). Культурні права визначаються як права на свободу вираження і розповсюдження авторських робіт на будь-якій мові світу, право на належну освіту та навчання, та участі у будь-якому культурному середовищі, а також заняття культурною діяльністю при цьому поважаючи права та фундаментальні свободи інших. В Декларації зазначено, що свобода вираження, плюралізм, багатомовність, рівноправний доступ до мистецьких, наукових та технологічних знань, включаючи цифрову форму доступу, а також можливість для всіх культур світу мати доступ до засобів вираження та розповсюдження – є гарантіями культурного розмаїття (Стаття 6).

3. Культурне розмаїття та творчість

Декларація визнає, що технологічний прогрес відкриває широкі можливості для реалізації творчого потенціалу, проте особливу увагу слід приділяти правам авторів та артистів. Вироби та послуги в культурній сфері визначені у Декларації як вектори ідентичності, цінності та важливості, котрі не можна сприймати як просту продукцію чи споживчі товари. (Стаття 8). Декларація також закріплює право кожної держави формувати власну політику у сфері культури, яка обов'язково передбачає можливість створення та розповсюдження різноманітних благ через відповідні ринки на локальному та глобальному рівнях. (Стаття 9).

4. Культурне розмаїття і міжнародна солідарність

Декларація зобов'язує ЮНЕСКО всіляко пропагувати принципи Декларації та Плану Дій у стратегіях розвитку, а також слугувати платформою, в рамках якої всі активні гравці, зокрема держави, міжнародні урядові та неурядові організації, громадський та приватний сектор, матимуть змогу розробляти концепції та політику в напрямку культурного розмаїття (Стаття 12).

План Дій

Держави-учасниці зобов'язані виконати 20 завдань, націлених на реалізацію принципів Декларації. Віртуальний простір у даному контексті слід розглядати як "меч з двома кінцями", який залежно від ефективності його використання може прискорити, або навпаки, загальмувати процес досягнення задекларованих цілей.

Наприклад, цілі 9, 10, 11, 12, 16 та 17 спеціально спрямовані на зменшення рівня цифрового розподілу та збільшення цифрового доступу в країнах що розвиваються до ринків та сучасних ресурсів. Держави-учасниці зобов'язані стимулювати:

- розвиток грамотності;
- опанування сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями;
- цифрове розповсюдження локальної продукції у сфері культури;
- забезпечення доступу до цифрових ресурсів у сфері освіти, науки та культури;
- створення дієвих механізмів для розповсюдження різноманітного контенту у ЗМІ;
- підтримку культурних індустрій у країнах, що розвиваються;
- створення конкурентоздатних локальних ринків, з виходом на глобальний ринок та міжнародні мережі розповсюдження контенту.

Частиною процесу імплементації також є започаткована ЮНЕСКО "Творча Програма" для підтримки творчості та новаторства у процесі виробництва місцевого контенту для засобів масової інформації. Програма також передбачає розробку програмного забезпечення для підтримки багатомовних, відкритих курсів у вузах, з подальшою перспективою його запровадження у системі загальної освіти та курсах професійної орієнтації.

З моменту затвердження Універсальної Декларації і дотепер триває дискусія щодо подальшої формалізації проблем у сфері культурного розмаїття та їх закріплення у вигляді міжнародної конвенції, яка на відміну від декларації буде нормативно зобов'язуючою. На 32 Конференції ЮНЕСКО у жовтні 2003 р., було прийнято рішення про те, що питання культурного розмаїття та свободи вираження необхідно закріпити положеннями міжнародної конвенції. Робочий проект міжнародної конвенції буде вперше представлений Генеральним Директором ЮНЕСКО на наступній сесії організації у 2005 р.

Багатомовність у віртуальному просторі

Проблеми багатомовності у віртуальному просторі закріплені у положеннях Рекомендації ЮНЕСКО з проблем багатомовності і доступу до віртуального простору у частині – "Розвиток багатомовного контенту та систем".

Глобалізація породила нову епоху взаємодії між націями, економіка-

ми та людьми, але водночас цей процес характеризується руйнівними та обмежувальними впливами. На боротьбу з негативними наслідками глобалізації, особливо коли мова йде про доступ до знанневих ресурсів, інформаційно-комунікаційних технологій, за розвиток багатомовності у мережі повинні стати міжнародні інститути та національні групи. Рішення проблеми не є простим, оскільки незважаючи на те, що нові технології широко розвивають інформаційні потоки, вони паралельно створюють розрив між інформаційно-бідними та інформаційно-багатими. Аналогічно, домінантність певної привілейованої групи мов обмежує можливості вираження на інших мовах світу і таким чином впливає на стандартизації культури [4]. Проблему підсилює і цифровий розподіл між багатими і бідними, місцевими та сільськими регіонами, привілейованими та непривілейованими місцевостями, розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. Зважаючи на це, навряд чи колись Інтернет справді відобразить розмаїття мов світу.

Процес у даному напрямку розпочався ще у 1997 р. коли в рамках проведення Генеральної Конференції ЮНЕСКО був зроблений запит Генеральному Директору цієї організації із вимогою щодо розроблення проекту рекомендації. Згодом проект був удосконалений пропозиціями з боку усіх Держав-Учасниць цієї організації, а також міжурядовими та міжнародними неурядовими організаціями, зацікавленими у розвитку даного процесу. Розгляд проблеми багатомовності також відбувся в рамках проведення Світового Самміту з питань інформаційного суспільства.

За даними агентства (Global Reach), сьогодні більш як 100 млн. людей користуються неангломовними сайтами. 43% Інтернет користувачів взагалі не володіє англійською, відтак у світі налічується близько 172 млн. неангломовних користувачів глобальної мережі. Відтак, англійська не є рідною мовою 50.4% користувачів Інтернету. Цікаво, що користувачі здійснюють у 4 рази більше покупок у мережі, якщо послуги представлені на рідній їм мові, а також вдвічі більше часу проводять на тих сайтах, де інформація перекладена на їх мову (Forrester Research). Сьогодні приблизно 1/3 сайтів представлена не на англійській мові.

Англійська мова в мережі Інтернет

Домінантність англійської, як основної мови міжнародного обміну, ще не скоро зміниться. Отож, сьогодні не потрібно намагатись боротися з цією гегемонією, а навпаки збільшувати кількість сайтів на інших мовах та багатомовних сайтів. Сайти, що, перш за все, задовольняють локальні потреби, повинні бути первинно написані на рідній мові потенційних користувачів, а вже потім перекладатися на мову глобального спілкування.

Інші мови в Інтернеті, зокрема:***1) китайська***

У звіті “Електронна Азія”, зазначено, що кількість активних користувачів, котрі володіють китайською мовою, в глобальній мережі збільшилась на 750%, з 2,5 млн. у 1999 р., до 21 млн. у 2003 р. Більше того, Китай та Індія планують перегнати Японію за цими показниками у найближчому майбутньому.

2) французька

Невдовзі очікується, що Франція стане третьою за масштабами Інтернет-економікою світу. Ринок Франції характеризується найбільшими темпами росту (47% приріст у 2002 р.) у порівнянні з Великобританією та Німеччиною.

3) японська

У 2003 р. 19,4 млн. японців використовують Інтернет. Цей показник вчить про 128.8% приріст порівняно з 2002 р. Більш як 20% осель – підключені до мережі. Показники росту електронної комерції збільшились з \$ 4 млрд. у 1999 році, до \$693 млрд. у 2003 р.

Проблеми культурної і мовної розмаїтості та культурної самотності, мовних відмінностей та місцевого контенту були затверджені окремим пунктом у проектах “Декларації Принципів” та “Плану Дій” на Світовому Самміті з питань інформаційного суспільства – С. 8 “Культурне розмаїття і культурна самотність, мовне розмаїття і місцевий конвент” [4].

Культурне і мовне розмаїття, що стимулює повагу до культурної самотності, традицій і релігій, є необхідною умовою розвитку інформаційного суспільства на основі діалогу між культурами та регіонального і міжнародного співробітництва. Це є також важливим фактором стійкого розвитку.

Рекомендовано:

а) Розробляти політику, що сприяє повазі, збереженню, розвитку і зміцненню культурної і мовної розмаїтості і культурної спадщини в рамках інформаційного суспільства, що відображено у відповідних прийнятих Організацією Об'єднаних Націй документах, у тому числі в Загальній Декларації ЮНЕСКО “Про культурне розмаїття”. Зокрема, необхідно стимулювати органи державного управління розробляти політику в галузі культури для сприяння виробництву культурного, освітнього і наукового контенту і розвитку на місцевому рівні тих галузей культури, що відповідають мовним і культурним особливостям користувачів.

б) Розробляти національну політику і законодавство, завдяки яким бібліотеки, архіви, музеї та інші установи культури в інформаційному суспільстві могли б повною мірою виконувати свою функцію постачальників контенту, включаючи традиційні знання, зокрема забезпечуючи постійний доступ до записаної інформації.

в) Підтримувати ініціативи по розробці і застосуванню ІКТ для збере-

Інформаційне Суспільство Шлях України

ження природної і культурної спадщини, та забезпечувати доступ до неї, як до невід'ємної частини сучасної культури. Для цього необхідно розробляти системи забезпечення постійного доступу до заархівованої інформації в цифровій формі і мультимедійного контенту в цифрових сховищах, а також підтримувати архіви, сховища предметів культури і бібліотеки, як елементи пам'яті людства.

г) Розробляти і здійснювати політику, що сприяла б збереженню, зміцненню, повазі та розвитку розмаїття культур, знань і традицій корінних народів за допомогою створення різноманітного інформаційного контенту і застосування різних методів, у тому числі перекладу в цифровій формі, як спадщини в галузі освіти, науки і культури.

д) Підтримувати діяльність місцевих органів влади по розробці, перекладу й адаптації місцевого контенту, створенню архівів у цифровій формі і забезпеченню розмаїтості форм цифрових і традиційних засобів масової інформації. Ці види діяльності можуть також сприяти зміцненню місцевих і корінних громад.

е) За допомогою доступу до послуг традиційних і цифрових засобів масової інформації забезпечити наявність контенту, актуального в культурному і лінгвістичному аспектах для громадян інформаційного суспільства.

є) За допомогою встановлення партнерських відносин між державним і приватним секторами прискорювати створення різноманітного місцевого і національного контенту, у тому числі доступного на мовах користувачів, а також визнавати і підтримувати роботу з використанням ІКТ у всіх галузях мистецтва.

ж) Розширювати в системах формальної і неформальної освіти навчальні програми, що враховують гендерні аспекти і підвищувати грамотність жінок в галузі зв'язку та ЗМІ, для того, щоб нарощувати потенціал дівчат та жінок в плані розробки ІКТ контенту.

з) Розвивати існуючий на місцях потенціал для розробки і поширення програмного забезпечення на місцевих мовах, а також контенту, актуального для різних груп населення, у тому числі неграмотних осіб, осіб з обмеженими можливостями, осіб, котрі знаходяться в несприятливому положенні, а також вразливих груп населення, особливо в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою.

к) Надавати підтримку засобам масової інформації місцевих громад і підтримувати проекти, у яких об'єднане застосування традиційних ЗМІ і нових технологій в інтересах більш широкого використання місцевих мов, документування і збереження місцевої спадщини, включаючи ландшафтне і біологічне розмаїття, і як засіб, що забезпечує охоплення сільських та ізольованих і кочових громад.

л) Зміцнювати потенціал корінних народів в напрямку розвитку контенту на їхніх рідних мовах.

м) Співпрацювати з корінними народами і традиційними громадами

для того, щоб в інформаційному суспільстві вони могли більш ефективно застосовувати свої традиційні знання й одержувати від цього вигоду.

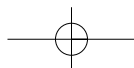
н) Здійснювати обмін знаннями, досвідом і позитивними практичними прикладами, що відносяться до політики й інструментів, спрямованих на сприяння культурному і мовному розмаїттю на регіональному і міжрегіональному рівнях.

р) Проводити на регіональному рівні оцінку внеску ІКТ у культурний обмін і взаємодію на підставі результатів цієї оцінки розробляти відповідні програми.

о) Органи державного управління, у рамках партнерських відносин між державним і приватним секторами, повинні сприяти поширенню технологій і здійсненню програм розвитку у таких сферах, як письмовий переклад, іконографія і послуги на базі мовного зв'язку, а також розвитку моделей необхідного апаратного і різноманітного програмного забезпечення, у тому числі програмного забезпечення, що розроблене окремими компаніями, програмного забезпечення з відкритими кодами і відкритого програмного забезпечення, такого як стандартні набори символів, мовні коди, електронні словники, термінологічні довідники і тезауруси, багатомовні пошукові системи, інструменти машинного перекладу, інтернаціоналізовані найменування доменів, постачання контенту за допомогою посилань, а також загального і прикладного програмного забезпечення.

Література

1. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity
<http://www.unesco.org>
2. UNESCO Recommendation on the promotion and use of multilingualism and universal access to cyberspace <http://www.unesco.org>
3. UNESCO Charter on the preservation of the digital heritage
<http://www.unesco.org>
4. Multilingualism on the Web. Cultural and Linguistic Diversity in the Information Society. UNESCO Publications for the World Summit on the Information Society
5. Draft Plan of Action. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/5-E 10 December 2003.

Право на приватність в інформаційному суспільстві

Кожна особа повинна мати право вільно вирішувати чи бажає він або вона та у який спосіб отримувати інформацію і спілкуватися з іншими... Збирання, зберігання, обробка, використання і розкриття персональних даних будь-ким повинно залишатись під контролем і визначатися особою, якої це стосується.

(Формуючи інформаційні суспільства для людських потреб / Декларація громадянського суспільства Всесвітнього Самміту з Інформаційного Суспільства, § 2.2.2. – Женева, 8 грудня 2003 р.)

Перехід від постіндустріального до інформаційного суспільства знаменується ключовою роллю інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах суспільного життя, що спричиняє актуалізацію захисту людини від раніше невідомих ризиків життя, здоров'ю, репутації, добробуту людини внаслідок небажаного вторгнення у приватну сферу життя людини шляхом неправомірного збирання і використання відомостей, що стосуються індивідів.

У західній правовій доктрині для позначення правового інституту, яким охоплюється захист недоторканності приватного життя, використовується термін "прайвесі" (англ. privacy). Найбільш вдалим його перекладом на українську мову є слово "приватність", яке походить від слова "приватний", що характеризує належність до "приватної сфери" життя людини. Термін "приватність" за останні роки здобув визнання і закріпився в лексиконі українських правників, завдячуючи лаконічності відображення сутності цього правового феномену.

Суспільне і приватне життя будь-якої людини супроводжується постійними контактами з іншими людьми, в ході чого відбувається інформаційна взаємодія і обмін, все те, що охоплюється поняттям "комунікація". Предметом комунікацій у більшості випадків явно чи неявно є інформація, що дозволяє створити уявлення, охарактеризувати індивіда як певних елементів фізичної, фізіологічної, психічної, економічної культурної або соціальної totoжності. Ця інформація дозволяє прямо або опосередковано ідентифікувати індивіда, в ході якої сама інформація набуває ознак персоніфікованої.

Йдеться не тільки про біографічні дані, наприклад, прізвище, ім'я, по батькові, дату й місце народження особи, національність, освіту, досвід роботи, відомості про сімейний стан, ставлення до військової служби, адресу. До персоніфікованої інформації також належать відомості про матеріально-фінансовий стан (банківські рахунки, платежі по них, нерухоме та рухоме майно, майнові права), стан здоров'я, релігійні, політичні чи філо-

софські переконання, особисті стосунки приватного характеру, у тому числі й ті, що відбуваються з використанням електронних комунікацій, та багато інших відомостей, які створюються, збираються, зберігаються, поширюються та використовуються в інший спосіб як з відома, так і без відома особи, якої вони стосуються.

Якщо ще півстоліття тому для здобуття інформації про людину необхідно було витратити значні зусилля, сучасний рівень розвитку технологій дозволяє здійснити обробку даних про тисячі людей за лічені секунди і без надмірних витрат. Можливості технічних засобів, що дозволяють збирати й обробляти персоніфіковану інформацію, постійно й стрімко розширюються; технології вдосконалюються, а ціна на них зменшується. Саме ці обставини викликали необхідність адекватного правового захисту людини від неправомірного використання персоніфікованої інформації. Особливістю захисту права людини на приватність персоніфікованої інформації є спрямованість на забезпечення свободи особи у визначенні просторових й часових рамок інформаційного контакту (комунікацій) з іншими суб'єктами, підконтрольності циркуляції персоніфікованої інформації в суспільстві, що є важливим для підтримання автономії особи, захисту приватної сфери її життя.

Право на приватність оформилось в окреме правове поняття не так давно, наприкінці XIX ст., хоча його коріння можна знайти у ранніх джерелах права. Проводячи дослідження витоків права на приватність, науковці відзначають, що у західних країнах захист приватності також має давні традиції [1]. Перше визначення права на приватність дається у науковій статті, що була опублікована у "Гарвардському Огляді Законів", датованому 1890 роком. Американські правники С. Воррен та Л. Брандес відзначали, що вже тогочасні методи провадження бізнесу вимагали відповідних заходів для правового захисту індивідів. На їхню думку, право на приватність – це право бути залишеним на самоті (англ. let to be alone) [2].

Поширення комп'ютерів і автоматизованої обробки персональних даних дозволило А. Вестіну сформулювати визначення приватності для "електронного віку" як інтерес індивіда визначати для себе, коли, у який спосіб і якою мірою інформація про нього передається іншим особам, як вільне й термінове уникнення загалу у фізичному чи психологічному розумінні" [3]. Зазначена дефініція стала загальновизнаною у наукових колах. Погоджуючись із нею, А. Міллер зазначає, що основною умовою для ефективної реалізації права на приватність є особиста можливість контролювати циркуляцію інформації, що стосується особи, яка є суттєвою для підтримання соціальних стосунків і особистих свобод [4].

Право на приватність одержало своє міжнародне визнання із прийняттям Загальної декларації прав людини. Право на приватність проголошується у Статті 12 Декларації:

"Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте й сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла,

Інформаційне Суспільство Шлях України

таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань” [5].

Право на повагу до приватного життя визнається як фундаментальне право людини в статті 8 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод:

“1. Кожна людина має право на повагу до її особистого й сімейного життя, житла й таємниці кореспонденції.

2. Держава не може втручатися у здійснення цього права інакше, ніж згідно із законом та у випадках, необхідних у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки або економічного добробуту країни, із метою запобігання заворушенням і злочинам, для захисту здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших людей” [6].

Закріплення права людини на приватність в універсальних і регіональних міжнародних договорах послужило основою для розвитку системи спеціальних норм і принципів, які становлять сучасний міжнародно-правовий інститут захисту приватності персоніфікованої інформації.

Ініціативи щодо уніфікації міжнародно-правового забезпечення захисту права на приватність персоніфікованої інформації, починаючи з 80-х років, були вжиті такими міжнародними організаціями як Рада Європи, Організація Економічної Співпраці і Розвитку, Європейський Союз і Організація Об'єднаних Націй [7].

Стандарти, запропоновані Конвенцією Ради Європи “Про захист осіб стосовно автоматизованої обробки персональних даних” 1981 року і Директивою № 95/46/ЕС Європейського Парламенту і Ради “Про захист фізичних осіб стосовно автоматизованої обробки персональних даних та безперешкодного руху цих даних” 1995 року впроваджують детальні вимоги щодо захисту прав суб'єктів даних, передбачають механізм забезпечення ефективної реалізації принципів приватності через наглядову інстанцію і заборону передачі даних до третіх країн, які не гарантують адекватного захисту приватності. З метою галузевого застосування принципів закріплених в Директиві 1995 року, Європейський Парламент ухвалив 15 грудня 1997 року Директиву № 97/66/ЕС стосовно обробки персональних даних і захисту приватності у телекомунікаційному секторі [8]. Директива № 97/66/ЕС доповнила і конкретизувала положення основної Директиви 1995 року щодо гарантування права на приватність інформаційних потоків у сфері загальнодоступних телекомунікаційних мереж і послуг. Ці зобов'язання, зокрема, стосуються приватності трансакційних даних, тобто інформації, яка збирається операторами під час надання телекомунікаційних послуг. У липні 2002 року Європейський Парламент прийняв Директиву про захист приватності у секторі електронних комунікацій, яка замінила собою Директиву 97/66/ЕС [9]. Положення Директиви розширюють і конкретизують права користувачів електронних комунікацій, надаючи додаткові гарантії захисту права на приватність.

Стимулом для становлення і подальшого розвитку міжнародно-правового регулювання відносин щодо поводження з персоніфікованою інформацією служать не тільки інтереси міжнародної спільноти у захисті права людини на приватність, а й, значною мірою, інтереси держав у забезпеченні безперешкодності транскордонної передачі персоніфікованої інформації. З огляду на розширення міжнародних інформаційних обмінів, вільна передача інформації незважаючи на кордони стає чинником, що обумовлює успіх міжнародного співробітництва.

Досягнення вищезазначених цілей захисту прав людини щодо поводження з персоніфікованою інформацією ускладнюється з огляду на наднаціональний характер її транскордонної передачі. Глобальна, наднаціональна мережа Інтернет, у порівнянні з уже звичайними засобами передачі інформації, такими як телебачення й радіомовлення, представляє собою новий медіум з унікальними характеристиками. Унікальність цієї мережі полягає у тому, що вона функціонує не тільки як засіб масової інформації, але до того ж є (масовим) комунікаційним засобом. Зазначені особливості вимагають пристосування існуючих стандартів захисту права на приватність до реалій глобальної комунікаційної мережі [10].

У жовтні 1998 року в Отаві (Канада) на засіданні Міністрів 29 країн-членів Організації Економічного Співробітництва і Розвитку, присвяченому електронній комерції, розглядалося питання захисту приватності в глобальних інформаційних мережах. Серед його результатів, зокрема, прийняття Декларації про захист приватності в глобальних мережах [11]. В Декларації відзначається важливість прийняття на національному рівні комплексної програми заходів для забезпечення приватності, зокрема, попередження користувачів мереж щодо проблеми приватності в інформаційному просторі, їх навчання, сприяння розвитку технологій, що гарантують приватність інформаційного обміну.

Важливість забезпечення захисту права осіб на приватність під час користування Інтернет підкреслюється в Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи, ухвалених 23 лютого 1999 року на 660-у засіданні заступників міністрів. В зазначених Рекомендаціях, що мають дотримуватися країнами-членами Ради Європи, наголошується на наступних принципах:

- застосування програмних та технічних засобів захисту персоніфікованої інформації повинно заохочуватись;
- анонімний доступ і використання послуг, у тому числі здійснення оплати анонімно – є найкращим захистом приватності;
- збирання, обробка й використання персоніфікованої інформації в Інтернет підпадає під дію міжнародних норм й принципів, зокрема тих, що містяться у Конвенції Ради Європи № 108 (1981 року);
- таємниця електронних комунікацій повинна поважатись і забезпечуватись, у тому числі шляхом застосування постачальниками послуг відповідних засобів захисту;
- передача персоніфікованої інформації через кордони під юрисдикцію

Інформаційне Суспільство Шлях України

інших країн дозволятиметься на підставі закону, якщо це не призведе до порушення або навіть до зменшення рівня захисту.

Для захисту права людини на приватність персоніфікованої інформації в Інтернет, суттєву роль мають відігравати саме міжнародні інструменти, оскільки це глобальне, як сам Інтернет, питання має вирішуватися саме на міжнародному рівні. Не випадково, що питання захисту приватності персоніфікованої інформації з огляду на розвиток інформаційних технологій є предметом уваги Великої Вісімки. На Бірмінгемському самміті у травні 1998 року це питання розглядалося у контексті проблеми боротьби з міжнародною злочинністю, а на самміті 2000 року в Окінаві – через призму розвитку інформаційного суспільства. В Хартії Інформаційного Суспільства учасники самміту, прагнучи максимізувати соціальні й економічні вигоди інформаційного суспільства, дійшли згоди про важливість такого пріоритету як “розвиток ефективного й комплексного захисту приватності для споживачів, а також захист приватності під час обробки персональних даних, гарантуючи, водночас, вільні потоки інформації” [12].

Питання захисту права на комунікаційну приватність розглядається і на численних нарадах в рамках Всесвітнього Самміту з Інформаційного Суспільства (WSIS). На засіданні однієї з робочих груп, що відбулось 17 липня 2002 року, експерти висловили своє занепокоєння з приводу такої гострої політико-правової проблеми, що створює суттєві загрози комунікаційній приватності, як слабкий контроль з боку громадянського суспільства за практикою зняття інформації з каналів електронних комунікацій спецслужбами [13]. З цього приводу в Декларації громадянського суспільства Всесвітнього Самміту з Інформаційного Суспільства ухваленій 8 грудня 2003 р. в Женеві зазначається:

“Влада приватного сектора і урядів над персональними даними підвищує ризик порушень, включаючи моніторинг і стеження. Така діяльність повинна зводитися до визначеного законодавством мінімуму в демократичному суспільстві і повинна залишатись підконтрольною” [14].

Необхідність правового забезпечення права на приватність в умовах розбудови інформаційного суспільства викликана тим, що це право знаходиться в самій серцевині персональних комунікацій. Не випадково, що більшість програмних документів з розвитку інформаційного суспільства Європейського Союзу та багатьох інших країн, розглядають питання забезпечення права на приватність, так само як і захисту інформаційної безпеки як ключові. Цікаво, що Сполучені Штати приділили ретельну увагу правовому аспекту цієї проблеми майже тридцять років тому. У доповіді за назвою “Персональна приватність в інформаційному суспільстві”, підготовленій Комісією з дослідження захисту приватності, що була представлена Президенту Джеммі Картеру 12 липня 1977 року, рекомендувалось запровадити адекватне правове регулювання захисту приватності в публічному і приватному секторах економіки для повноцінного користування громадянами усіма перевагами інформаційного суспільства [15].

Відсутність належного забезпечення права на приватність за чинним законодавством України є тим фактором, що, безперечно, гальмує розбудову інформаційного суспільства в нашій країні, а також створюватиме перешкоди для реалізації програм електронного урядування.

Чинне законодавство України про захист персоніфікованої інформації містить прогалини і внутрішні протиріччя; йому бракує системності та термінологічної узгодженості, що не сприяє дотриманню законності і негативно позначається на правах і свободах громадян. Серед недоліків українського законодавства можна зазначити наступні: брак дієвого механізму реалізації права на доступ до персоніфікованої інформації; недостатньо конкретно визначені випадки, підстави і рамки легітимного обмеження суб'єктивних прав в інтересах національної безпеки, економічного добробуту і прав людини; не запроваджено інституційний механізм нагляду (контролю) за додержанням законодавства. Потребують удосконалення й норми, що передбачають кримінальну й адміністративно-правову відповідальність за порушення правил поводження з персональними даними.

Для впровадження європейських стандартів (соціально-захисної моделі) у законодавство України у цій галузі необхідно прийняти базовий спеціальний закон, який повинен відповідати вимогам якості, тобто бути доступним і передбачуваним щодо наслідків для суб'єктів відносин з обробки персональних даних [16]. Для ефективної реалізації проголошених у статті 32 Конституції України прав і свобод громадян щодо персоніфікованої інформації повинен бути створений регулятивний механізм, покликаний перетворити конституційну теорію на практику.

Розбудова в Україні відкритого інформаційного суспільства неможлива без створення ефективних гарантій реалізації інформаційно-комунікаційних прав і свобод людини, у тому числі, права на приватність. Нашій державі необхідно стати учасницею Конвенції Ради Європи № 108 "Про захист осіб стосовно автоматизованої обробки персональних даних" 1981 року шляхом її підписання і ратифікації вже найближчим часом, а також вдосконалювати законодавство України з урахуванням положень Директиви № 95/46/ЕС Європейського Парламенту і Ради "Про захист фізичних осіб стосовно автоматизованої обробки персональних даних та безперешкодного руху цих даних" і досвіду провідних європейських країн.

Література:

1. Privacy and Human Rights: An International Survey of Privacy Laws and Developments. — Global Internet Liberty Campaign, 1998.
2. Brandeis Louis D., Warren Samuel D. The Right to Privacy // Harvard Law Review. — 1890. — P. 193–220.
3. Alan F. Westin. Privacy and Freedom. — New York: Atheneum, 1967. — P. 7.
4. Arthur R. Miller The Assault on Privacy. — Univ. of Mich. Press, 1971 — P. 25.
5. Загальна декларація прав людини. — К.: Право, 1995.

Інформаційне Суспільство Шлях України

6. Конвенція про захист прав людини та основних свобод. Із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу №11. Офіційний переклад МЗС України та Української правничої фундації. – К.: УПФ. – 31 с.

7. Див.: Пазюк А.В. Захист прав людини стосовно обробки персональних даних: міжнародні стандарти. – К.: МГО Прайвесі Юкрейн, 2000. – 88 с

8. Directive 97/66/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 1997 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the telecommunications sector // Official Journal. – 1998. – L 024. – P. 1–8.

9. Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications) // Official Journal. – 2002. – L 201. – P. 37–47.

10. Див.: Пазюк А.В. Захист права на приватність інформаційного обміну в глобальному інформаційному співтоваристві: проблеми і шляхи їх вирішення // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. – 2000. – Випуск 23 (частина II). – С. 124–132.

11. OECD Ministerial Declaration on Privacy on Global Networks // I-Ways. – 1998. – 4th Quarter. – P. 48.

12. Okinawa Charter on Global Information Society. – Okinawa, 2000.

13. Communication Privacy: Working Group on the Information Society, 17 July 2002; www.worldcivilsociety.org/REPORT/EN/06/17-jul-02/summ_17.21.html

14. Shaping Information Societies for Human Needs, Civil Society Declaration to the World Summit on the Information Society, WSIS Civil Society Plenary, Geneva, 8 December 2003.

15. Personal Privacy in an Information Society: The Report of the Privacy Protection Study Commission transmitted to President Jimmy Carter on July 12, 1977; <http://aspe.hhs.gov/datacncl/1977privacy/>

16. Критерії “якості” закону, який покликаний регулювати відносини з обробки персональних даних, сформульовано Європейським Судом з прав людини у справах *Malone v. the United Kingdom* (1984), *Amann v. Switzerland* (2000); див.: Пазюк А.В. Захист прав громадян у зв'язку з обробкою персональних даних у правоохоронній діяльності: європейські стандарти і Україні. – К.: МГО Прайвесі Юкрейн, 2001. – 258 с.

Демкова М.
Фігель М.

Інформація як основа інформаційного суспільства: визначення поняття та правове регулювання

Інформація виступає основним об'єктом інформаційного суспільства, роль якого сьогодні важко переоцінити. Відображаючи реальну дійсність, інформація інтегрується в усі напрямки діяльності держави, суспільства, громадянина. З появою нових інформаційних технологій, основою яких є впровадження засобів обчислювальної техніки, зв'язку, систем телекомунікації, інформація стає постійним і необхідним атрибутом забезпечення діяльності держави, юридичних осіб, громадських організацій та громадян. Від її якості та достовірності, оперативності одержання залежать численні рішення, що приймаються на різних рівнях – від глави держави до громадянина.

Інформаційний вплив на державу, суспільство, громадянина зараз є ефективнішим, ніж політичний, економічний і навіть військовий. Інформація стає реальною, майже фізично відчутною силою¹.

Поняття **“інформація”** використовується в усіх галузях науки, і в правовій зокрема. Воно набуло багатозначності й інтерпретується залежно від сфери вживання.

У перекладі з латинської мови “інформація” (information) – це роз'яснення, виклад²; тобто йдеться про відомості (або їх сукупність), про предмети, явища й процеси навколишнього світу. Сьогодні немає усталеного й вичерпного тлумачення цього терміну, тому слід розглядати його, виходячи з аналізу досліджень філософів.

Поняття інформації неодноразово змінювалось, його межі то розширювалися, то звужувалися. Спочатку під цим словом розуміли “уявлення”, “поняття”, згодом – “відомості”, “передачу повідомлень”. Вперше термін “інформація” знайшов своє відображення у математичній теорії інформатики і теорії передачі даних каналами зв'язку Клода Шеннона (1948), у якій він під “інформацією” розумів усі види повідомлень. К. Шеннон разом з У.Уівером запропонували імовірні методи для визначення кількості інформації, що передається. Однак такі методи описують лише знакову структуру інформації, не торкаючись її змісту.

¹ Черешкин Д. С. Оружие, которое может быть опаснее ядерного. // Независимая газета. - 1995. - № 123

² Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. - К.: Укр. енцикл., 1998. - С. 717.

Інформаційне Суспільство Шлях України

Н. Вінер запропонував "інформаційне бачення" кібернетики як науки про управління в живих організмах та технічних системах. Під інформацією почали розуміти вже не будь-які відомості, а лише ті, які є новими та корисними для прийняття такого рішення, що забезпечить досягнення мети управління. Інші відомості не вважались інформацією.

У свою чергу Л.М. Беккер, як і Н. Вінер, підкреслює у цьому понятті ознаку впорядкованості і зазначає: "інформація може бути охарактеризована як збереження і відновлення її носієм упорядкованості станів і її джерела, яке впливає на цього носія"³.

Розглядаючи інформацію як предмет правовідносин у правовій системі, предмет взаємовідносин між державою та юридичними і фізичними особами, доводиться повертатися до вихідних визначень інформації. Прикладом може стати визначення, яке запропонував С.І. Ожегов. На його думку, інформація – це: 1) відомості про навколишній світ і процеси, що в ньому відбуваються; 2) повідомлення про стан справ, про стан чого-небудь⁴. І це правильно, адже більшість суспільних відносин виникає саме з приводу інформації як відомостей і повідомлень під час її створення, розповсюдження, перетворення та споживання.

Схожі визначення давали й інші науковці. Так, В. Ровенський, А. Уємов, Є. Уємова під інформацією розуміють "повідомлення про події, що відбуваються як у зовнішньому по відношенню до системи середовищі, так і в самій системі"⁵. С.Ф.Анісімов вважає, що "інформацією називається будь-яке повідомлення або передача відомостей про будь-що, що заздалегідь не було відоме"⁶.

Однак були і більш витончені ідеалістичні інтерпретації поняття інформації. Відомий дослідник К. Фон Вайцзекер у своїх працях розкриває його за допомогою іншого поняття – форми, тобто стверджує, що маса й енергія еквівалентні інформації. На думку А. Блока, Г. Гунтера, П. Снайдера інформація є взагалі чимось третім, "нейтральним", "проміжним" між духом і матерією⁷.

Узагальнюючи, можна виділити **дві концепції інформації**. Прихильники **першої** концепції зробили спробу співвіднести інформацію з поняттям "відображення", розкриваючи у той же час необхідність єдності відображення й взаємодії як діалектичної єдності полярних категорій.

Друга концепція інформації, на думку багатьох вчених, є більш плідним підходом до вирішення проблеми інформації, – "різноманітна" концентрація інформації. У рамках даного підходу інформацію можна трак-

³ Беккер Л.М. Воспитание и основы его моделирования. - М. - С. 44.

⁴ Копылов В.А. Информационное право. // Юрист. - М., 1997. - С. 22.

⁵ Ровенський В., Уємов А., Уємова Е. Машина и мысль - М., 1960. - С. 69.

⁶ Анисимов С.Ф. Человек и машина. - М., 1959. - С. 8.

⁷ Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За ред. Бандурки О.М. - Харків, Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. - С. 9

тувати як “зняту нерозрізненість”, як розмаїтість. “Інформація, – підкреслює Б.В. Бірюков, – існує там, де є розмаїття, неоднорідність. Інформація “виявляється” тоді, коли хоча б два “елементи” у сукупності різняться, і вона “зникає”, якщо об’єкти “склеюються”, “ототожнюються”⁸. Багато авторів використовують у своїх дослідженнях ті визначення інформації, які наведені в енциклопедичному словнику: “інформація – це відомості, що передаються людьми усним, письмовим або іншим способом”⁹. Одночасно розглядається і більш узагальнене системне поняття: “інформація – це загальнонаукове поняття, що включає обмін відомостями між людьми, людиною й автоматом, автоматом і автоматом; обмін сигналами у тваринному й рослинному світі; передачу ознак від клітини, від організму до організму”¹⁰. Зазначено, що для цих двох визначень характерна єдина внутрішня сутність, що дає підставу застосовувати їх для різноманітних систем.

Категорія “інформація” виступає одним з найважливіших факторів системи суспільних відносин. У зв’язку з цим, у сучасній філософії, теоретичних та прикладних науках не можуть підібрати однозначного трактування (змісту) категорії “інформація”.

Під інформацією розуміють також корисний зміст про річ, явище, факт, людину, суспільство, державу тощо, тобто вилучені із них, чи про них дані. При цьому категорія “**дані**” розглядається як абстрактна категорія. Їх конкретний зміст визначається з прив’язкою до сфери пізнання¹¹.

Існує думка, що з точки зору **праксеологічного** аспекту, на практиці дуже часто неправомірно (нераціонально) встановлюють однозначність між даними та інформацією. На думку прихильників цієї теорії, дані реєструють явища та події, що відбуваються, а інформація – результат переробки та аналізу даних на рівні індивідуального інтелекту, тобто, їх усвідомлення конкретно людиною¹².

Для того, щоб окреслити інформацію у правовому контексті, ми повинні виділити такі юридично значимі ознаки, які зумовлюють специфіку інформації як об’єкта правового регулювання. До таких ознак найчастіше відносять¹³:

- нематеріальний характер (“самостійність відносно носія”, тобто цінність інформації полягає в її суті, а не в матеріальному носії, на якому вона зафіксована);

⁸ Там само. - С. 10.

⁹ Советский энциклопедический словарь. - М., 1983. - С. 498.

¹⁰ Там само. - С. 498.

¹¹ Информатизация, право, управління: організаційно-правові питання / Калюжний Р.А., Крупчан О.Д., Павловський В.Д., Гуцалюк М.В., Цимбалюк В.С., Швець М.Я. - К., 2002.

¹² Там само.

¹³ Международное информационное право: Методические материалы к междисциплинарному спецкурсу / Сост. Т.М. Смыслова. - М.: СТЭНСИ, 2002. - 192 с.

Інформаційне Суспільство Шлях України

- суб'єктивний характер ("інформація виникає в результаті діяльності суб'єкта, який наділений свідомістю", тобто вона є результатом інтелектуальної діяльності);
 - необхідність об'єктивації для включення у правовий обіг;
 - кількісна визначеність;
 - неспоживчість, можливість багаторазового використання;
 - зберігання інформації у суб'єкта, який її передає;
- здатність до відтворення, копіювання, збереження і накопичення.

Отже, інформація – це об'єкт багатофункціональний. Вона створюється й застосовується в усіх сферах діяльності і забезпечує виконання багатоманітних функцій і завдань, що постають перед найрізноманітнішими суб'єктами – органами державної влади, місцевого самоврядування, перед фізичними і юридичними особами, іншими соціальними утвореннями. Саме тому Закон України "Про інформацію" від 02.10.1992 р. розуміє інформацію як "документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі"¹⁴. Проте, таке визначення потребує суттєвого уточнення.

Розуміння інформації як відомостей лише про події та явища (статичні поняття) залишає поза увагою відомості про процеси (щось тривале у часі). Адже під інформацією слід розуміти і створювані в процесі інтелектуальної діяльності відомості (дані) про навколишній світ і процеси, що в ньому відбуваються або відомості про стан справ.

Закон України "Про інформацію" визначає перелік сфер, де інформація має місце. Це суспільство, держава та навколишнє природне середовище. Обсяг кожної з цих сфер можна розуміти по-різному. Закон не дає визначення термінам "суспільство" чи "держава". Швидше за все, цей перелік не є вичерпним.

Отже, краще чітко конкретизувати й розширити дію Закону, зазначивши у статті 1 весь перелік сфер діяльності, які існують, а також ті, які можуть виникнути. Але, зважаючи на недоцільність такого викладу, не слід обмежувати Закон вищезгаданим переліком, а вказати, що інформація – це відомості про осіб, предмети, факти, події, явища й процеси, незалежно від форм їх вираження.

Тому, слід зважати на те, що порівняно з філософським підходом, законодавча дефініція є недосконалою, а тому провокує термінологічні конфлікти.

З правової точки зору, інформація виступає об'єктом інформаційних правовідносин. Чимало дискусій точиться навколо питання, чи можна відносити "інформаційне право" до самостійної галузі права? Розглянемо це питання детальніше.

Право, виконуючи економічні і соціально-політичні функції і взаємо-

¹⁴ Закон України "Про інформацію" від 2.10.1992. - С. 1.

діючи з державою в особі уповноважених на правотворчість органів, постійно розвивається, удосконалюється і змінюється. Це слід пов'язувати з різноманітними стратегічними завданнями і цілями, які ставляться в той чи інший історичний період. Право як єдина система правил поведінки, регулює суспільні відносини, що різняться за об'єктом, змістом, суттю, суб'єктивним складом та іншими критеріями. Зазначена позиція передбачає поділ системи права на галузі та інститути.

У свою чергу, **під галуззю** права слід розуміти відокремлену в середині певної системи сукупність правових норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин. Об'єктивна необхідність сприяє виділенню галузі права. Законодавець лише усвідомлює і намагається оформити цю потребу.

Зважаючи на те, що особливості актуальності на сьогодні набули проблеми формування інформаційного суспільства, стрімко зросла кількість спеціалістів, зайнятих у цій сфері: у суспільстві виникають процеси трансформації багатьох державно-правових інститутів у зв'язку з підвищенням соціальної ролі інформації і розвитком глобальних мереж. Постають нові правові проблеми, пов'язані з використанням глобальних інформаційно-комунікативних систем в інфраструктурі ресурсів економіки, політики, інших соціальних сфер. Під впливом цих факторів формується особлива, комплексна галузь права – **інформаційне право**. Це не лише виділення особливої структури в системі комплексних галузей, а й відображення процесу значних змін в уже сформованих галузях права і законодавства.

У науковій літературі останніх років можна виділити цілий спектр понять, за допомогою яких автори намагаються назвати цю нову галузь права. До таких термінів можна віднести: "програмне право", "програмна інформатика", "право інформатики", "комп'ютерне право", "інформаційно-комп'ютерне право", "право знати", "право на доступ до інформації", "право на інформацію", а також "телекомунікаційне право" і "інформаційне право" (див. роботи А.Б. Агапова, Ю.М. Батурина, І.Л. Бачило, А.Б. Венгрова, М.М. Рассолова, Ю.А. Тихомирова і ін.).

В.А. Копилов¹⁵ у своїх працях зазначає, що всі вищезазначені терміни можна поділити на дві групи. Терміни першої групи, швидше за все, виникають завдяки об'єктам, у зв'язку з якими виникають суспільні відносини (це програми для ЕОМ; комп'ютери; інформатика як наука, що вивчає інформацію; одночасно "інформація" і "комп'ютери" як пов'язані поняття; телекомунікації як засіб отримання, передачі і знищення зв'язку. Друга група термінів базується на застосуванні понять, що уособлюють інформаційні права та свободи, що мають гарантуватись інформаційним правом, – "право знати", "право на доступ до інформації" та ін.¹⁶

Незважаючи на різноманітність цих понять, всіх їх можна об'єднати в

¹⁵ Копилов В.А. Информационное право: Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрист, 2002.

¹⁶ Там само.

один клас через поняття "інформаційна сфера" (сфера діяльності, пов'язана із створенням, поширенням, перетворенням і використанням інформації), в якій вони застосовуються або як її складові частини, або як асоційовано пов'язані з нею. Вважаємо, що інформаційну сферу слід розглядати в сукупності, а не зупинятись на її окремих складових – інформатика, програмні засоби, комп'ютери, їх системи, засоби зв'язку, телекомунікації та ін.¹⁷

На думку деяких науковців¹⁸, **повноцінність галузі права** може бути визначена при наявності **трьох її складових**, а саме: 1) самостійності предмета і методу відносно інших галузей права; 2) самостійності нормативно-правової основи галузі, достатньої для формування окремої галузі законодавства; 3) самостійності її доктрини і навчальної дисципліни.

Під **предметом** права, зазвичай, розуміють те, що регулює право, тобто певні види суспільних відносин, що регулюються правом.

Під предметом інформаційного права слід розуміти інформаційні відносини як відокремлену групу суспільних відносин, що виникають у процесі обігу інформації в інформаційній сфері в результаті здійснення інформаційних процесів у порядку реалізації кожним інформаційних прав і свобод, а також в порядку виконання обов'язків органами державної влади і місцевого самоврядування щодо забезпечення гарантій інформаційних прав і свобод¹⁹.

Проблематичним залишається питання про самостійність **методу даної галузі** права. Незважаючи на чітко виражену самостійність предмету правового регулювання, інформаційне право не може мати власного методу, на зразок цивільного чи кримінального права, оскільки є **комплексною галуззю**. Тут реалізуються методи усіх класичних галузей права: конституційного, адміністративного, цивільного і кримінального. За цією ознакою інформаційне право є галуззю другого рівня, що реалізує методи базових галузей права, що не заважає розвитку її теоретичної і нормативної основи²⁰.

Два інші індикатора для галузі інформаційного права – наявність **законодавства і навчальних курсів** з окремих напрямків і всього комплексу проблем себе вже проявляють. За останні 5–7 років сформовано значний масив українського законодавства і прийнято велику кількість підзаконних актів, які регулюють різноманітні напрямки діяльності в інформаційній сфері. Щодо навчальних курсів, то їх лише почали вводити в навчальні програми вищих навчальних закладів. Слід згадати також і

¹⁷ Там само.

¹⁸ Бачило И.Л., Копылов В.А. Есть ли основания для создания отрасли "Информационное право" // <http://di.iis.ru:82/arc/infosoc/emag.nsf/0/95b72f7be27308f4fc3256904002b0108?>

¹⁹ Копылов В.А. Информационное право: Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юристъ, 2002.

²⁰ Бачило И.Л., Копылов В.А. Есть ли основания для создания отрасли "Информационное право" // <http://di.iis.ru:82/arc/infosoc/emag.nsf/0/95b72f7be27308f4fc3256904002b0108?>

те, що згідно із Наказом Вищої Атестаційної Комісії України від 03.06.2003 N 291, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 1 липня 2003 р. за N 532/7853 "Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань", до галузей науки, за якими присуджується науковий ступінь під шифром 12.00.07, додано "інформаційне право".

Таким чином, є підстави для виділення **інформаційного права** в нову комплексну галузь права, яку слід розглядати як **сукупність однорідних правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають в інформаційній сфері**.

Якщо розглядати інформацію в контексті інформаційного суспільства, то вона (інформація) разом із знаннями виступає головним продуктом і основою його функціонування. Функціонування інформаційного суспільства забезпечується розвитком інформаційної інфраструктури, одним з основних елементів якої є інформаційні ресурси. Інформаційні ресурси становлять собою документи та масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, депозитаріях, музейних сховищах та ін.)²¹; тобто, вони виступають джерелами інформації.

Інформаційне суспільство у правовому відношенні функціонує на основі нормативних актів, які регламентують **інформаційні відносини** й процеси, в тому числі відносини власності на інформаційні ресурси та авторські права, доступ до публічної інформації, захист інформації, права на інтелектуальну власність, використання інформаційних технологій у державному управлінні.

Таким чином, інформація виступає об'єктом інформаційних відносин, які пов'язані з реалізацією права на інформацію та інформаційною діяльністю у галузі створення, збирання, отримання, використання, поширення та зберігання інформації. З точки зору функціонування інформаційного суспільства цікавим є питання саме використання інформації (задоволення інформаційних потреб суб'єктів інформаційних відносин), проблема доступу до неї. Право на доступ до інформації та недоторканості особистості є загальними правами людини, їх законодавче оформлення створює правовий фундамент інформаційного суспільства. Тому розглянемо дану проблематику.

Функціонування інформаційного суспільства можливе лише за умов існування демократичної, правової держави, де панує принцип верховенства права і максимально забезпечується реалізації прав людини. Право на доступ до інформації є одним з невід'ємних прав людини і громадянина.

²¹ Голобуцький О.П., Шевчук О.Б. Електронний уряд. - К., 2002.

Інформаційне Суспільство Шлях України

Конституція України закріпила право людини на свободу інформації. Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Ця норма Конституції України ґрунтується на положеннях Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (стаття 18, 19) та ін.

Це право повинно забезпечуватися, у першу чергу, наявністю відповідного ефективного законодавства, що є правовою підставою забезпечення здійснення конституційного права людини на свободу інформації, а також наявністю реальних механізмів здійснення цього права.

Насправді сьогодні існує багато труднощів у сфері доступу громадян до публічної інформації (інформації, якою володіють органи державної влади та органи місцевого самоврядування). Свідченням цього є скарги громадян на відмову в задоволенні запитів на інформацію до органів вищого рівня чи суду. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування фактично безпідставно відмовляють у наданні інформації, відносячи її до інформації з обмеженим доступом; неправомірно застосовуються грифи обмеження доступу до інформації, такі як: **“опублікуванню не підлягає”, “не для друку”, “для службового користування”**; органи державної влади та органи місцевого самоврядування не повністю виконують вимогу оприлюднювати інформацію про свою діяльність; існують великі труднощі в отриманні громадянами локальних нормативно-правових актів (а в деяких випадках це взагалі неможливо) місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, не говорячи вже про проекти таких актів.

Таким чином, однією з важливих проблем, пов'язану із забезпеченням права громадян на доступ до публічної інформації, – це **наявність та широке неправомірне застосування грифів обмеження доступу до інформації**.

За режимом доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом (ст. 28 Закону України “Про інформацію”). Інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну і таємну. До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі. Порядок обігу таємної інформації та її захист визначається відповід-

ними державними органами за умови додержання вимог, встановлених цим Законом (ст. 30 Закону “Про інформацію”).

Оскільки ст. 21 Закону “Про інформацію” передбачає, що джерела і порядок одержання, використання, поширення та зберігання офіційної інформації державних органів всіх рівнів визначаються актами законодавства про ці органи, то можна очікувати, що вони можуть бути відображені у відповідних законах, наприклад, Законах “Про міліцію” (1990 р.) або “Про службу безпеки України” (1992 р.). Наприклад, ст. 3 Закону України “Про міліцію” забороняє розголошення відомостей, які становлять службову таємницю, а ст. 7 Закону “Про Службу безпеки України” – військову, службову, комерційну таємниці, проте визначення цих термінів у законі немає. Тому, можливо, віднесення інформації до категорії таємної визначається та регулюється внутрішньовідомчими актами та інструкціями, і підставою до їх створення може бути лише ст. 37 Закону “Про інформацію”, яка містить загальні положення про інформацію, яка не підлягає розголошенню згідно з іншими законодавчими або нормативними актами. Відомо, що не всі внутрішньовідомчі акти публікуються в офіційних виданнях, і, таким чином, державні органи стають подібними до власників інформації, які на власний розсуд приймають рішення про надання або відмову у наданні інформації²².

Законодавством України чітко не визначено, яка саме інформація захищається державою. Із наведених норм видно, що тільки Законом може бути визначено, яку інформацію слід відносити до категорії таємної. У цій сфері у нас є лише один Закон - Закон України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року. Тому грифи, якими державні органи щедро наділяють різні правові акти (Укази і розпорядження Президента, постанови, інструкції, накази органів виконавчої влади тощо) – “службова таємниця”, “для службового користування”, “не для друку” – є самочинними і незаконними. Законними можна визнати тільки такі грифи секретності як “особливої таємності”, “цілком таємно”, “таємно”, які відповідають встановленому ступені секретності відповідно до Закону “Про державну таємницю”.

Втім, навіть, якщо на документи ставляться грифи “службова таємниця”, “не для друку” тощо, то повинні існувати відповідні процедури надання та зняття цих грифів, визначатися підстави для таких дій. Вочевидь потрібним є також і регламент організації доступу до потрібних документів. Проте, офіційно зареєстрованих Міністерством юстиції нормативних актів щодо порядку роботи з документами, які мають грифи “службова таємниця”, “не для друку”, взагалі не існує.

Що ж до порядку роботи з документами, які мають гриф “для службового користування” (ДСК), то він був схвалений КМУ у Постанові № 1813 від 27 листопада 1998 року “Про затвердження Інструкції про

²² Гонцзяк Я., Гнидюк Н. Свобода інформації та виконавча гілка влади: Правові норми. Інституції. Процедури. - К., 2002.

Інформаційне Суспільство Шлях України

порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави”. Згідно з п. 2 Постанови центральні і місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування повинні у шестимісячний термін розробити і ввести в дію переліки конфіденційної інформації, що є власністю держави. Цій інформації надається гриф ДСК. Хто саме і виходячи з яких критеріїв повинен вирішувати, які саме відомості є конфіденційними Інструкція не визначає. Також не зрозуміло, чи будуть доступні ці переліки для широкого загалу. Адже мало не кожне відомство відтепер може мати подібний перелік. Можливо логічно прийняти “Звід відомостей, які віднесені до конфіденційної інформації, що є власністю держави”²³.

При такій ситуації інформація, що потрапила до державного органу, може стати конфіденційною завдяки рішенням керівника цього органу, про що її творець (першоджерело) може навіть не здогадуватися. Також на сьогодні суттєво розширеним став обсяг інформації, яка засекречується. До інформації у сферах оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, яка може бути віднесена до державної таємниці, відтепер додана також інформація у сфері науки і техніки, а саме інформація “про наукові, науково-дослідні, дослідно-конструкторські та проектні роботи, на базі яких можуть бути створені прогресивні технології, нові види виробництва, продукції та технологічних процесів, що мають важливе оборонне чи економічне значення або суттєво впливають на зовнішньоекономічну діяльність та національну безпеку України” (ст. 8). У сфері державної безпеки і правопорядку з’явилися нові позиції: до державної таємниці може бути віднесена інформація “про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність”, “про організацію режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, державні програми, плани та інші заходи у сфері охорони державної таємниці”, “про організацію, зміст, стан і плани розвитку технічного захисту секретної інформації” та “про результати перевірок, здійснюваних згідно із законом прокурором у порядку відповідного нагляду за додержанням законів та про зміст матеріалів дізнання, досудового слідства та судочинства з питань, зазначених у цій статті сфер”²⁴.

Таким чином, видно, що крім недоліків законодавчого забезпечення права на доступ до інформації, існують проблеми його застосування, а точніше – грубе порушення правових норм, яке, як показує практика, у більшості випадків є безкарним.

Чинне законодавство України не відповідає сучасному рівню розвитку інформаційних відносин та не в змозі адекватно вирішувати проблеми, що виникають. Більшість чинних законів та підзаконних нормативно-

²³ Захаров Є., Рапп І. Доступ до інформації: починаємо заново? // www.krytyka.kiev.ua

²⁴ Там само.

правових актів, спрямованих на регулювання інформаційних відносин, були прийняті до набрання чинності Конституцією, і навіть із значними змінами і доповненнями непридатні для задоволення потреб сьогодення. Здебільшого вони або наводять терміни, або декларують певні положення без вказівок на шляхи їх реалізації, або мають місце “посилання на посилення”, або посилання на такі норми окремих законів, які до сфери інформаційних відносин неможливо застосувати без врахування специфіки об’єкта.

Підхід до формування законодавства України у галузі свободи інформації, з погляду пізнавального аспекту, викликав ряд проблем правового регулювання відносин даної галузі. До них можна віднести:

- відсутність локальної чіткої ієрархічної відповідності законів, що викликають суперечливе тлумачення для застосування норм на практиці;
- велика кількість законів і підзаконних актів у сфері інформаційних відносин ускладнює їхній пошук, аналіз і узгодження для практичного застосування.
- має місце розбіжність у розумінні структури і складу системи законодавства у сфері інформаційних відносин і підходи до їх формування. Нерідко в окремих законах у систему законодавства включають норми, виражені в підзаконних нормативних актах, що приводить до колізійності норм, а найчастіше і до ігнорування норм закону на користь норм підзаконного акту.
- нові правові акти в сфері інформаційних відносин, нерідко не погоджені концептуально з раніше прийнятими, що приводить до правового хаосу²⁵.

Таким чином, виникає потреба розробки концепції розвитку інформаційного законодавства, як окремої галузі, що об’єднує у собі окремі правові інститути.

Отже, звідси можна визначити наступну проблему – **хаотичний розвиток інформаційного законодавства**, який полягає в існуванні великої кількості нормативно-правових актів різних рівнів, що суперечать одне одному.

Недбалим також є використання понятійного апарату, що набуває особливого значення в контексті питань, пов’язаних з обмеженнями в доступі до інформації, застосуванні інформаційних технологій, функціонуванням інформації певного змісту. Питання щодо обмежень або вилучень з прав суб’єктів інформаційних відносин мають бути врегульовані на законодавчому рівні, як того вимагає Конституція, оскільки прогалини з цього приводу можуть призвести до неконтрольованих обмежень прав зазначених суб’єктів і до виникнення загроз інформаційній безпеці. Звідси – наступна проблема – **невизначеність (невпорядкованість) термінології ін-**

²⁵ Калужний Р.А., Павловський В.Д., Цимбалюк В.С., Гуцалюк М.В. Питання концепції реформування інформаційного законодавства України
// <http://www.crime-research.org/library/Rost.htm>

формаційного законодавства, що нерідко приводить до різного застосування правових норм на практиці.

Можна виділити наступні аспекти даної проблеми:

- у зв'язку з тим, що різні закони і підзаконні акти, що регулюють суспільні відносини, об'єктом яких є інформація, приймалися в різний час без узгодження понятійного апарату, вони мають ряд не досить коректних термінів або взагалі не мають чіткого визначення свого змісту. Наприклад, щодо інформаційних відносин, можна відзначити такі як "інформація", "таємна інформація" і "таємниця", "документ" і "документована інформація", "майно", "власність", "володіння", "інтелектуальна власність", "автоматизована система", "суб'єкт суспільних відносин" і "учасники суспільних відносин", "система інформаційних відносин".
- термінологічні неточності, різне тлумачення однакових за назвою і за формою понять і категорій приводить до їхнього неоднозначного розуміння і застосування на практиці. У законодавстві України міститься три різних визначення поняття "інформація", п'ять визначень поняття "конфіденційна інформація", три визначення поняття "захист інформації", два визначення поняття "таємна інформація", два визначення поняття "інформаційна послуга", два визначення поняття "інформація органів державної влади та органів місцевого самоврядування".

Наступна проблема, пов'язана із забезпеченням доступу до інформації, полягає у **невизначеності механізмів забезпечення відповідальності за порушення інформаційного законодавства**. Тобто, необхідно чітко на законодавчому рівні передбачити, яка відповідальність настає за протиправні дії, а також передбачити механізми її забезпечення та перелік органів, їх компетенцію у сфері забезпечення відповідальності за порушення інформаційного законодавства.

Крім перелічених існує низка й інших проблем (відсутність чітких процедур та інституцій, спеціально призначених для захисту права на інформацію; відсутність інструкцій чи форм для складання запиту на інформацію; невизначеність механізму надання документів, які зберігаються органами влади; відсутність правового регулювання щодо доступу до інформації на регіональному рівні; наявність у правовому регулюванні оціночних понять, дискреційних меж щодо визначення режиму відкритості/закритості інформації та ін.), проте зупинимося на цих трьох основних, з яких загалом і випливають усі інші.

Така ситуація практично унеможливляє реалізацію громадянами права на участь у політичному житті держави, а інформація про діяльність державних органів перетворюється майже на державну таємницю, що є неприпустимим. Усі ці проблеми прямо пов'язані, по-перше, із відсутністю ефективних правових механізмів реалізації права на доступ інформації, залишаючи закріплення цього права лише на рівні декларації.

Щодо **здійснення права на інформацію в європейських країнах**, використовують кілька взірців (моделей) при реалізації відповідних положень.

(1) Закон про свободу інформації трактується як нормативний акт, що має силу конституції, і тому він є законом прямої дії для всіх державних інституцій. Це означає, що не існує окремого органу, який виконує положення цього закону та не існує окремих структур у системі виконавчої влади, які відповідають виключно за питання доступу до публічної інформації. Зазвичай, нагляд за реалізацією закону здійснюють парламенти, а у випадку захисту інтересів громадян – омбудсмени та суди.

(2) У деяких країнах реалізація положень закону законів про свободу інформації супроводжувалась створенням окремих органів, які відповідали за підготовку підзаконних актів та за координацію процесу впровадження відповідних програм у системі державного управління. Подібні органи функціонували від двох до п'яти років та були ліквідовані після виконання покладених на них функцій та завдань. Підготовчий етап запровадження відповідних механізмів у сфері доступу до інформації було віднесено до сфери повноважень Міністра юстиції, або до компетенції Міністра фінансів.

(3) Кілька країн застосовували іншу стратегію для здійснення управління питаннями доступу до інформації – вони прийняли рішення про створення окремих органів виконавчої влади, які будуть відповідати за весь спектр питань, пов'язаних з інформацією²⁶.

Загальноприйнятою практикою для більшості європейських країн є розмежування інформаційних служб в організаційній структурі кожного державного органу. Основне завдання цих послуг – сприяти потоку інформації між відповідним державним органом, засобами масової інформації та пересічними громадянами.

Інформаційні служби в сучасних урядах європейських країн відповідають за надання громадянам комплексної та достовірної інформації щодо всіх аспектів діяльності уряду на всіх можливих типах інформаційних носіїв. Комплексний характер цієї діяльності призводить до того, що, зазвичай, інформаційні послуги діляться на дві частини: послуги, які надаються через урядовий інформаційний центр та інформаційні служби в міністерствах. В основному структурні підрозділи виконують п'ять груп завдань:

- Консультативні послуги для службовців, які обіймають посади спеціалістів департаментів;
- Організація комунікацій зі ЗМІ;
- Надання інформації громадянам;
- Дослідження та аналітична робота;
- Координація інформаційної політики та покращення інформаційних потоків всередині урядових органів.

Одним з механізмів реалізації права на доступ до інформації є інститут омбудсменів і та роль, яку вони виконують при реалізації права на доступ до інформації.

До сфери повноважень омбудсмена віднесено здійснення нагляду за

²⁶ Гонцяж Я., Гнидюк Н. Свобода інформації та виконавча гілка влади: Правові норми. Інституції. Процедури. - К., 2002.

Інформаційне Суспільство Шлях України

функціонуванням державних та місцевих органів влади, а також державних інституцій. Більшість омбудсменів наділені правом пропонувати парламенту скасувати, внести зміни до чинного та прийняти нові акти законодавства.

Без сумніву запровадження інститутів омбудсмена в країнах Центральної та Східної Європи мало значний вплив на розвиток політичних свобод та покращення захисту прав людини в цій частині світу. Створення такого інституту є дієвим інструментом для віднаходження балансу позицій між державою та громадськістю в різноманітних аспектах їх відносин. Видається, що створення інституту омбудсмена має найбільш важливе значення для свідомості громадян – вони відчують, що вони не самотні та не безсилі у відносинах із органами виконавчої влади. Завдяки втручанням, які здійснювали омбудсмени, змінилось багато аспектів у функціонуванні державного управління в напрямку більшої поваги та позитивного ставлення до прав та інтересів громадян²⁷.

Окрім цього, наприклад, у Великобританії створено Документ про Відкритий уряд, що декларує безкоштовне і безперешкодне одержання інформації, що стосується прав і привілеїв громадян. А спеціальний кодекс регулює практику доступу до урядової інформації, з яким, до речі, можна ознайомитися в Інтернеті.

У Швеції й Австрії всі офіційні документи вважаються суспільно важливими, якщо тільки вони не віднесені законом до секретних. Більше того, в Австрії, якщо виникає попит на секретну інформацію, представники влади вправі вирішувати, чи зберегти конфіденційність чи задовольнити зацікавленість громадськості і розкрити її.

Для вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням доступу до інформації, необхідно чітко, на законодавчому рівні, визначити інформацію, доступ до якої обмежується, і мету обмеження. При цьому перелік відомостей, доступ до яких обмежено, має бути вичерпно визначений і оприлюднений. У даному випадку необхідно також дотримуватися двох принципів. Перший – принцип максимального оприлюднення: вся інформація, яка знаходиться у володінні державних органів влади, підлягає оприлюдненню; кількість винятків повинна бути обмежена. Другий принцип характеризує вимоги щодо обмежень: а) винятки повинні бути зрозумілими, б) описуватися стисло, в) підлягати контролю на предмет наявності "шкоди" і впливу на "суспільні інтереси".

Вирішивши проблему неефективного законодавства на етапі становлення інформаційного суспільства в Україні, передбачивши механізми його реалізації, можна буде забезпечити реальне здійснення передбаченого Конституцією України права людини на свободу інформації, оскільки для України настав час, коли цим питанням буде надано комплексного та дієвого характеру.

²⁷ Там само.

Іванов В.Ф.

Регулювання діяльності комп'ютерних мас-медіа у сучасному світі

У період бурхливого розвитку новітніх технологій з'явилися нові засоби масової комунікації. Це комп'ютерні мережі, об'єднані у Всесвітню Павутину (WWW). Відразу виникає питання, а чи варто відносити Інтернет до засобів мас-медіа і досліджувати його саме з цієї точки зору? Для цього потрібно дати визначення процесу масової комунікації. На наш погляд, видається справедливим розуміння під масовою комунікацією процесу розповсюдження соціальної інформації (тобто інформації позагенетичної, семантичної, яка фіксується в знаках) за допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, відео, кіно, комп'ютерні мережі тощо) на велику і розташовану в різних місцях аудиторію, що спрямований на передачу нових знань і/чи організацію громадського дискурсу.

Як особливий вид соціального спілкування масова комунікація здійснюється в масштабах усього суспільства, виступає найважливішою умовою суспільного розвитку і організації. Особливістю масової комунікації є, перш за все, її соціальна обумовленість, що дає підставу розглядати її у системі соціальних відносин і як їх визначений вид.

Важливою особливістю процесу масового спілкування є використання машин, технологічних процесів, різних технічних пристосувань, які дають можливість швидко збирати, обробляти, випускати і розповсюджувати інформацію в масовому масштабі на великій території і майже одночасно. Цьому служать новітні досягнення електроніки, ротаційної техніки, електрогравіювальних автоматів тощо.

Як бачимо, комп'ютерні мережі повністю входять у межі масової комунікаційних процесів, але, звичайно, відрізняються від традиційних засобів масової комунікації. Інтернет виділяється насамперед своєю децентралізованою системою. При цьому, на сучасному етапі розвитку комп'ютерних мереж, дуже слабким, а іноді зовсім відсутнім є контроль з боку урядів чи фінансових структур. Саме відсутність цензури і можливість висловити свої погляди на скільки завгодно велику аудиторію обумовили особливу популярність Інтернет. До цього ще додається легка доступність цього засобу масової комунікації. Для повідомлень, переданих через Інтернет, характерні такі ознаки, як, по-перше, глобалізація, тобто вони розповсюджуються фактично у межах всього світу, перетинають державні кордони і проходять десятки тисяч кілометрів. По-друге, широке використання можливостей мультимедіа, тобто текст може поєднуватися із рухомим зображенням та звуком. По-третє, інтерактивність, тобто на різницю від традиційних мас медіа, для Інтернету притаманний активний двобічний зв'язок між комунікатором і реципієнтом, який сам у будь-який момент стає комунікатором.

Інформаційне Суспільство Шлях України

Таким чином, Інтернет є надзвичайно привабливим засобом комунікації, що, до речі, пояснює його безпрецедентний розвиток. Новітні засоби зв'язку дозволили об'єднати розрізнені комунікаційні системи у глобальну мережу. Завдяки цьому людина отримала можливість обмінюватися інформацією в межах усієї планети, не звертаючи уваги на кордони і відстані. Саме Інтернет є однією з ознак переходу суспільства від індустріальної стадії розвитку до інформаційної.

Питання щодо віднесення Інтернету до засобів масової інформації набуло практичного звучання в Росії під час виборів до Державної Думи у 1999 р. та президентських виборів 2000 р. Річ у тому, що за п. 5 ст. 38 російського закону "Про основні гарантії виборчих прав та права на участь у референдумі громадян Російської Федерації" "протягом трьох днів до дня голосування, а також на день голосування публікація у засобах масової інформації результатів опитування громадської думки, прогнозів результатів виборів і референдуму, інших досліджень, які пов'язані з виборами і референдумом, не допускається". 19 грудня 1999 р. у день голосування на виборах в Державну Думу Фонд ефективної політики виставив на своєму сайті www.election99.com "Вибори в Росії" результати опитування громадської думки, що були здійсненні за методикою "exit poll", тобто опитування виборців після їх виходу з виборчих дільниць. Тоді проти цього виступили представники Центрвиборчкому Росії, і доступ до сайту був перекритий. На березневих президентських виборах Фонд вчинив інакше. Усі бажаючі мали змогу замовити на сайті результати опитування "exit poll", і вони надходили на електронну пошту замовників. Суперечки між Центрвиборчкомом і мережевими ЗМК виникають тому, що за законом "Про засоби масової інформації" інтернет-газета має зареєструвати свою діяльність. Однак абсолютна більшість російських інтернет-газет цього не зробила і тепер вважає, що норми законів, які стосуються діяльності ЗМІ до них не відносяться.

Не дивлячись на численні загрози, які можуть виникнути через Інтернет (про них ми поговоримо нижче), треба визнати, що Інтернет – це засіб спілкування наступного тисячоліття і перевага в його регулюванні має віддаватися не правовим засобам (законам, нормативним актам тощо), а зусиллям самих користувачів, тобто саморегулюванню.

До речі, у деяких країнах влада штучно обмежує розвиток Інтернету. Серед країн колишнього Радянського Союзу варто назвати Туркменистан. Генеральним провайдером зв'язку там є державна компанія електрозв'язку "Туркментелеком". У травні 2000 р. Міністерство зв'язку Туркменистану відібрало ліцензії у всіх приватних інтернет-провайдерів. Станом на 1999 р. приватні особи не могли стати користувачами Інтернету навіть на рівні електронної пошти. Штучні обмеження призвели до того, що навіть у столиці країни, Ашхабаді число користувачів (фірм будь-якої форми власності) складало 85–90 адрес.

У квітні 2003 р. особливу стурбованість було висловлено організацією "Репортери без кордонів" щодо стану справ у казахському Інтернеті. Влада

за допомогою монополіста “Казахтелекома” припинила доступ до тих Інтернет-ресурсів, на яких критично висвітлюється діяльність президента Н.Назарбаєва. Така діяльність проводиться з листопада 2000 р. Тоді два найбільших провайдерів “Казахтелеком” та “Нурсат” перекрили доступ до сайту інформаційно-аналітичного центру “Євразія”.

В Китаї у травні 2003 р. був засуджений на п'ять років позбавлення волі власник одного з веб-сайтів Хуан Ці. Його злочин полягав у “підривної діяльності”, а саме у розміщенні на сайті матеріалів про події на площі Тяньаньмень у 1989 р. Сам процес тягнувся 3 роки. Цікавим є те, що жоден матеріал на сайті не був написаний самим Хуан Ці. Вони розміщувалися гостями сайту. Метою сторінки був пошук людей, які зникли, однак там регулярно з'являлися політичні матеріали. Таким чином, Хуан Ці став першим громадянином Китаю, засудженим за інформацію в Інтернеті.

У більшості цивілізованих країн інтернет-інформація регулюється тими ж законами, що й інші види інформації. Особливості ж інтернет-інформації враховуються тільки для її зберігання (щоб можна було подати позов до суду з якимись доказами). Так, у США провайдери мають зберігати трафік протягом 180 діб.

Проблеми виникають при використанні Інтернету й у зв'язку з необхідністю забезпечити духовне відродження українського народу, неприпустимі порушення прав громадян на особисту та сімейну таємницю, захистом честі, гідності та ділової репутації, таємницею листування. Необхідно забезпечити в умовах глобальних комп'ютерних мереж захист від пропаганди та агітації, яка підбурює ненависть і ворожнечу. Швидко може виникнути за допомогою Інтернету і загроза інформаційній безпеці держави, тобто безпеці життєво важливих для суспільства систем управління транспортом, військами, господарством тощо. Можливість досягнення цих цілей, особливо першої, напряму пов'язана з розвитком власних інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Багато дослідників звертають увагу ще на одну небезпеку Інтернету, а саме: на можливість використання конфіденційної інформації особи без її дозволу. Це можливо і з комерційною метою, щоб адресувати рекламу певних товарів тільки тим споживачам, які можуть нею зацікавитися, можливо і з метою збору інформації про погляди тієї чи іншої особи, що ще більш небезпечно. Збирати такі відомості можна аналізуючи інформацію, якою людина користується в Інтернет.

Ще одна проблема, яка виникає у зв'язку з розвитком глобальних комп'ютерних мереж – це проблема дотримання авторського права. Наприкінці 1996 р. представники Міжнародної організації по захисту інтелектуальної власності обговорювали у Женеві три нові міжнародні договори про введення авторського права в Інтернеті. В проектах передбачені такі умови: електронна копія користується тими ж правами, що й оригінал, і при її копіюванні необхідно виплачувати авторові гонорар; ці правила стосуються і тимчасових файлів (наприклад, музика, що звучить у режимі он-лайн із Ін-

Інформаційне Суспільство Шлях України

тернету, але не зберігається на комп'ютері користувача); забороняються креки, тобто програми для розкриття шифрів дистрибутивів і незаконного копіювання ліцензійного продукту; юридичний захист розповсюджується на бази даних, створення яких вимагало від авторів значних зусиль чи коштів. Така увага міжнародного співтовариства не випадкова. Тільки за даними США, щорічні порушення авторських прав в Інтернет виражаються у сумі близько 10 млрд. дол. У Сполучених Штатах зараз активно обговорюється питання, чи мають видавництва газет право розміщувати авторські статті позаштатних кореспондентів в електронних версіях своїх газет. Взагалі, у США ще 1995 р. були вироблені рекомендації до Закону про авторські права у зв'язку з бурхливим розвитком Інтернету і переходом суспільства від індустріальної фази розвитку до інформаційної. При цьому відкидалися точки зору, що захист авторських прав має бути послаблений в умовах Інтернет, бо, з одного боку, новітні технології дозволяють легко їх порушувати, а, з іншого – суспільство вимагає більше вільної інформації, і закон має це передбачати. Американські юристи вважають, що тільки впевненість авторів у надійному правовому захисті інформації буде сприяти створенню нових висококласних творів, і таким чином цей захист служить інтересам суспільства. Обов'язковою умовою для фіксації авторського права, за американським законодавством, є фіксація інформації на матеріальному носії. Тобто інформація, що записана на вінчестері, охороняється згідно із Законом США про авторські права, а якщо якийсь твір просто транслюється в ефірі без його запису на матеріальний носій, то цього ще недостатньо для визнання авторських прав.

В цілому, провідну роль у визначенні факту порушення авторських прав відіграє доктрина "чесного використання". Вважається, що обмежене використання авторського твору у розумних межах не може завдати шкоди інтересам автора. Для того, щоб визначити ці розумні межі використовують такі критерії як мета і характер використання (тобто чи використовується твір з комерційними цілями); характер самого інформаційного продукту (якщо це творчий доробок, то він більш захищений); кількість використаного матеріалу; чи завдало це шкоди розповсюдженню твору. Карне покарання застосовується тільки до тих, хто порушує авторські права з комерційною метою.

Розглядаються справи із захисту авторських прав у Інтернеті не тільки в США, а й в інших країнах. Так, у середині серпня 1998 р. Верховний Суд Австрії вирішив на користь позивача справу щодо розповсюдження творів швейцарського письменника К.Байєра. Його твори були наведені у каталозі "The Vienna Group", який був розташований у мережі Інтернет, а також продавалися на компакт-дисках. Не дивлячись на те, що письменник помер ще у 1964 р., а за угодою його вдови з видавництвом від 1984 р. до неї переходили права тільки "на відтворення у друкованій формі", суд вирішив, що передбачити у 1984 р. розвиток комп'ютерних технологій було неможливо, а тому розповсюдження інформації на CD-носіях та комп'ютерних мережах можна вважати відтворенням у друкованій формі. Цікаву справу за-

кінчив розглядати у лютому 1998 р. Апеляційний суд Франції. Оператори Інтернет-сайту, які використовували фрагменти інформаційних програм компаній "France 3" і "DNA", мають виплатити штраф за це. Але не всі справи вирішуються на користь позивача. Так, бельгійський суд відхилив позов Auvibel, органа який займається питаннями збору виплат за відтворення аудіо-візуальних творів, проти компанії "Хьюлетт Паккард", яка продає пристрої для запису на компакт-диски, а також чисті компакт-диски. Auvibel зажадала, щоб з покупців забиралася платня за виготовлення приватних копій. Позов був відхилений на тій підставі, що покупці попереджували, що вони мають робити копії не для комерційного розповсюдження, а тільки для приватного користування.

15 грудня 1998 р. своє рішення з приводу захисту авторських прав в Інтернеті виніс Верховний Суд Норвегії. Він вирішив, що інформація в мережі, яка відповідним чином не захищена, є суспільною власністю. Це рішення було підсумком довготривалої судової справи. Інженер однієї з норвезьких фірм, що займається зберіганням даних, за допомогою працівників програми новин національної телекомпанії "НРК-ТВ" спробував несанкціоновано (у якості "гостя" чи анонімно) увійти у базу даних університету Осло. Спроба не вдалась, але інженер достатньо повно вивчив порушення у захисті баз даних університету. Жодного файлу при цьому не було пошкоджено чи скопійовано. Однак інженеру та "НРК-ТВ" було висунуто звинувачення за ст. 145 ("крадіжка даних" – незаконний доступ до інформації в мережі) та 292 (незаконне використання чужої власності) Кримінального кодексу Норвегії. У результаті інженеру був присуджений штраф у розмірі 10000 крон, а НРК-ТВ – 100000 крон. Апеляційний суд відхилив звинувачення у крадіжці даних, але підтвердив незаконне використання чужої власності. Проте Верховний Суд повністю став на захист інженера і телекомпанії. Він визнав, що відповіді, які давав сервер університету, не є порушенням права власності. У червні 1999 р. окружний суд Гааги встановив, у яких випадках провайдери Інтернет-послуг можуть нести відповідальність, а саме: тоді, коли провайдери були повідомлені про порушення авторських прав, але не вжили заходів, щоб прибрати матеріал-порушник чи заблокувати доступ до нього. Дане рішення було прийнято у зв'язку з позовом церкви сайєнтології до 33 інтернет-провайдерів за порушення авторських прав. Суд вирішив, що провайдери тільки передають, отримують і зберігають інформацію, але не редагують і не змінюють її. Дії провайдерів не приводять до порушення авторських прав, тому вони несуть відповідальність тільки тоді, коли знали про таке порушення, але не вжили заходів для його припинення. Почалися зрушення щодо авторського права в Інтернеті й на пострадянському просторі.

На Заході провайдери обов'язково включають у договори пункт про дотримання користувачами авторських прав (посилання на авторство запозичених матеріалів, заборона комерційного розповсюдження матеріалів без згоди автора тощо). Цікавою є також справа, яку виграв власник сайту "Proto.Ru — Енциклопедія Інтернет-реклами" Т.Бокарев. У вересні 1999 р. ви-

давництво "Пізнавальна книга плюс" опублікувало книгу А.Висоткіна "Реклама в Інтернеті. Тонкощі, поради, приклади і способи роботи". З 167 сторінок книги 91 копіював сайт Т.Бокарева (54 %). Сайт Т.Бокарева згадувався у списку використаної літератури, але без посилання на конкретну інтернет-адресу. Для доказу пріоритетності матеріалів, що були розміщені на сайті Т.Бокарева, юристи компанії "Гарант-парк", які представляли його інтереси, використали заключення російських пошукових систем Rambler, Yandex, Aport про те, коли вперше було проіндексовано поява спірних матеріалів на сайті, а також свідчення провайдера "Зенон Н.С.П.", на сервері якого розташований сайт "Promo.Ru — Енциклопедія Інтернет-реклами".

Цікава пропозиція щодо попередження про авторські права в Інтернеті міститься в рекомендаціях Спілки журналістів Данії від 11 серпня 1997 р. П. 6 цих рекомендацій пропонує вміщувати на веб-сторінки таку заяву: "Цей матеріал є доступним тільки для демонстрації або читання. Ви не маєте права робити копії на папері чи копіювати його електронним способом. Передрук з екрану можливий тільки для вашого приватного користування. Додаткові права на цей матеріал ви можете отримати після контакту з (ім'я, адреса, номер телефону, факсу, e-mail)".

Не дивлячись на ці небезпеки, існує досить багато видань, які розповсюджують не тільки свої паперові версії, а й електронні. У США більшість веб-сторінок таких видань носить платний характер, тобто є варіантом купівлі газети. Але у країнах СНД найчастіше ці веб-сайти безкоштовні, а гроші заробляють за допомогою реклами. Перша реклама в Інтернеті з'явилася, мабуть, у 1994 р., коли компанія Nando.Net почала так будувати веб-сторінки, щоб там залишалося місце під рекламу. У жовтні 1994 р. в Інтернеті з'явився перший журнал — HotWired, а наприкінці того ж року ще два видання. Вони почали активно розміщати рекламу на своїх сторінках. Зараз реклама розташовується в основному на банерах (banner — прапорець, значок), а ефективність розміщення вимірюється у відвідуваннях, тобто скільки разів хтось натискав на цей банер. Найбільш цінуються новинні вузли, бо вони порівняно частіше відвідуються.

Хоча з розміщенням реклами в Інтернеті теж проблем вистачає. Річ у тому, що багато відвідувачів не хочуть гаяти час і гроші на завантаження і перегляд банерів. Для цього використовуються спеціальні ліцензійні (тобто дозволені і офіційно зареєстровані) програми для "відсікання" банерів. При цьому банери просто не з'являються на екрані комп'ютера. Найбільш відомою такою програмою є "Етгард" (Atguard). Ця програма при отриманні повідомлення, що частина інформації поступає з іншого серверу (того, де зберігаються банери), автоматично відключає графічне зображення. Звичайно, такий стан речей не подобається ні рекламодавцям, ні тим, хто рекламу розміщує. Причому ні рекламодавець, ні рекламорозповсюджувач не можуть прослідкувати чи відключають користувачі перегляд банерів, чи ні. Противники відключення банерів наполягають на тому, що веб-сторінка є об'єктом захисту авторського права, і переробляти її не можна. Але корис-

тувач переробляє не саму веб-сторінку, а тільки її копію, яка потрапляє на його дисплей. Таким чином, порушення авторського права тут не має. На Заході у 1997 р. кілька Інтернет-організацій прийняли відповідні рішення з цієї проблеми. Ці рішення носять подібний характер, а подивитися, яким чином пропонується вирішувати проблему, можна на прикладі рішення Бельгійської асоціації Інтернет-провайдерів: "відбиття графічних об'єктів під час роботи в режимі он-лайн має здійснюватися кожним користувачем згідно з його інформаційним і матеріальним ресурсам... Рекламодавець має бути готовий до того, що його рекламу можуть не дивитися. Користувач може взагалі відмовитися від перегляду реклами як такої, причому він може це зробити будь-яким доступним для нього способом". Здається, це виважене рішення, на яке треба зважати всім, хто буде вирішувати таку проблему.

Взагалі, США та багато інших країн виступають за обмеження втручання держави у справи Інтернет. Але не втручатися взагалі не виходить. У жовтні 1998 р. Конгрес США схвалив аж три законопроекти щодо регулювання Інтернету. Згідно з Актом про податкове звільнення Інтернету заборонено державним органам чи органам штатів оподатковувати доступ до Інтернету. Оподатковується тільки прибуток, який отриманий внаслідок комерційної діяльності в Інтернеті. Також протягом 18 місяців має бути створена спеціальна Дорадча комісія з електронної торгівлі. Крім того, був прийнятий Акт про захист дітей в он-лайн мережах. Цим законом схвалені міри покарання для тих, хто вільно розповсюджує в Інтернеті шкідливі для неповнолітніх матеріали. Такі особи можуть бути оштрафовані до 50 тис. доларів чи навіть позбавлені волі на термін до 6 місяців. Третій закон – Акт про захист приватного життя дітей в он-лайн мережах, передбачає, що розповсюджувати приватну інформацію про дітей до 16 років можна тільки за згодою їх батьків. Неповнолітні позбавляються права мати власні Інтернет-адреси, виділені лінії тощо. Крім того, Федеральна комісія по зв'язку США має протягом 1 року розробити спеціальні правила діяльності неповнолітніх в Інтернет.

У світовій практиці вже почалися юридичні справи з приводу того, хто має нести відповідальність за зміст у Інтернеті. Звичайно, це у першу чергу ті, хто розміщує незаконні інформаційні матеріали. Але дуже часто цих осіб неможливо встановити і тягар відповідальності переноситься на провайдерів Інтернет. Такий підхід викликає невдоволення останніх та не завжди підтримується судами. Звичайно, провайдерам дуже важко встановити характер інформації, що розповсюджується у їх мережах. Чи є там матеріали, що порушують авторське право, або матеріали, пов'язані з порнографією, показом начальництва, расової дискримінації, чи є, наприклад, інструкції для виготовлення вибухівки, наклепницькі твердження тощо. Деякі суди США, які перші у світі зустрілися з цією проблемою (бо Інтернет, як відомо, має американське походження), прийняли рішення вважати провайдерів видавцями. Це означає, що саме вони несуть відповідальність за зміст інформаційного продукту. До цього провайдерів вважали тільки дистриб'юторами, тобто розповсюджувачами інформаційних матеріалів. Але ці рішення були прий-

Інформаційне Суспільство Шлях України

няті тільки стосовно тих провайдерів, які брали на себе редакційний контроль за змістом матеріалів. У Великобританії, згідно з Білем про дифамацію, синонімом редакційного є "ефективний контроль". Якщо провайдер зобов'язується його нести, то він відповідає за зміст інформації, що передається.

До речі, в США у 2001 р. Верховний суд цієї країни прийняв рішення, згідно з яким усі сайти визнаються як мас-медіа, а всі, хто розміщує матеріали в Інтернеті вважаються журналістами. Для США це має велике значення, бо тоді матеріали Інтернету підпадають під дію Першої поправки. Суть справи полягала в тому, що сайт NarcoNews (www.narconews.com), який спеціалізується на боротьбі з наркоманією у Латинській Америці, розмістив інформацію про можливий зв'язок деяких керівників Національного банку Мексики (Banamex) з наркобаронами. Банк подав до суду заклеп, але рішення Верховного суду захистило творців сайту, які були визнані журналістами і на яких, таким чином розповсюдився Перший пункт Білля про права про захист свободи слова.

Цікаві рішення щодо природи Інтернету та відповідальності за інформацію, що розповсюджується через світову мережу, були прийняті у Франції. Так, влітку 1999 р. два окружних суди, до обов'язків яких належить розгляд цивільних справ з позовом до 500000 франків, прийняли рішення у справах щодо відповідальності за інформацію в Інтернеті. Обидва вирішили, що ці справи не підлягають юрисдикції цих судів. Розглянемо аргументацію суддів. 3 серпня 1999 р. окружний суд 11-го округу Парижа відмовився розглянути позов компанії, що випускає комп'ютерні журнали, на автора критичних зауважень щодо цих журналів. Ті зауваження були розміщені в Інтернеті. Суд послався на ст. R 321-8 Судового кодексу Франції, за якою суди даної категорії не можуть розглядати справи про клеп, що висловлений у пресі. Закон від 1 квітня 1986 р. дає таке визначення друкованому виданню: "те, що використовує друкований метод розповсюдження відомостей, відкрите для всього суспільства чи його частин, та яке з'являється з регулярними часовими інтервалами". Суд вирішив, що веб-сайт, який містить редакторські матеріали, рекламу (банери), перелік інтернет-адрес, регулярно оновлюється та постачає інформацію, є засобом масової інформації, а справа про нього не підлягає вирішенню окружним судом. Окружний суд Путо прийняв таке ж рішення, але з іншою аргументацією. Суддя вирішив, що Інтернет є аудіовізуальною службою, бо його робота базується на передачі необмеженому колу осіб сигналів, знаків, зображень і звуків, які не є відомостями приватного характеру.

Були й судові рішення щодо права на відповідь в Інтернеті. 5 червня 2002 р. окружний суд Парижа розглянув справу щодо позову проти сайту Gotha.fr. Заявник вважав, що документи, які були розміщені на сайті щодо права спадкоємності престолу у Румунії неповні. Зокрема, королю відмовили у праві називатися "Принцем королівських дворів" тощо. Редактор сайту не відповів на вимогу про відповідь заявника і той звернувся до суду. Цього разу суд відмовився вважати цей сайт медіа-засобом (у цьому випадку діє за-

кон 1881 р. про право на відповідь у медіа), але суддя дав розпорядження розмістити на сайті комюніке із викладенням міркувань заявника.

У серпні 2000 р. Франція прийняла закон про реформування аудіовізуального сектору, за положеннями якого треба встановлювати осіб створення сайтів та відповідальність власників серверів. Вони мають повідомляти для публіки своє ім'я, прізвище, адресу, назву компанії, деякі інші відомості. Провайдери мають зберігати інформацію для ідентифікації осіб, які розміщують матеріали.

Цікаве рішення прийняв у грудні 2002 р. Верховний суд Австралії. Він вирішив, що суд австралійського штату Вікторія може розглядати справу громадянина Австралії Дж. Гутника проти інформаційно-видавничого концерну Dow Jones за звинуваченням в образі, яка була розміщена на сайті Barron, що належить відповідачу. Проблема полягає у тому, що публікація матеріалу була здійснена на території США, але суд вирішив, що місцем спричинення шкоди є Австралія (Дж. Гутник стверджує, що публікацію могли прочитати його знайомі у Мельбурні) і розглядати цю справу можна тут. Якщо цим шляхом підуть інші країни, то Інтернет-компаніям прийдеться враховувати законодавство усіх країн світу, що практично неможливо. Dow Jones вважає, що справа є непідсудною в Австралії. Цю позицію підтримує Reuters, News International та amazon.com.

У Німеччині в 1999 р. Гамбурзький апеляційний регіональний суд вирішив, що провайдер Інтернет-послуг має утримуватися від функцій оператора сайту (Рішення Oberlandesgericht, 4. 11. 1999, file No. 3 U. 274/98). Річ у тому, що суд визначив як порушення правил конкуренції випадок, коли провайдер послуг зареєстрував на себе кілька доменних імен і став виступати як провайдер змісту. Тобто провайдери послуг мають займатися тільки технічним забезпеченням функціонування Інтернету, а випадок, коли один з них спробував поєднати це з діяльністю у якості провайдера змісту, є недобросовісною конкуренцією.

Взагалі, за кордоном усе частіше постають питання, пов'язані зі зловживанням можливостями Інтернету. У Німеччині наприкінці 1995 р. баварський прокурор визначив, що більш ніж 200 телеконференцій порушують німецьке законодавство по боротьбі з порнографією. Але заподіяти нічого не зміг, бо сервери, де були розміщені ці матеріали, знаходилися далеко за межами країни. У Канаді та Японії були заарештовані особи, які розміщували порнографічні картини на своїх домашніх сторінках в Інтернеті. У Сінгапурі влада зобов'язала провайдерів послуг Інтернету контролювати зміст домашніх сторінок, звертаючи увагу на матеріали про секс, політику та релігію. Причому політичні партії для того, щоб відкрити свою домашню сторінку в Інтернеті, мають отримати урядову ліцензію. Франція через небезпеку тероризму у 1996 р. навіть звернулася до уряду США, з тим, щоб було притягнуто до відповідальності ісламське угруповання, яке діяло в Каліфорнії і розповсюджувало через Інтернет інструкції по створенню саморобних бомб на зразок тих, що вибухнули у паризькому метро. До найрадикальніших заходів звер-

Інформаційне Суспільство Шлях України

нулися у Китаї. Там усі користувачі Інтернету мали обов'язково зареєструватися у кантонах та префектурах і повідомляти владу про всі зміни у своїй діяльності.

У квітні 2002 р. окружний суд Амстердаму наказав провайдеру XS4ALL припинити доступ до сайту, на якому група лівих активістів розмістила інформацію про способи порушення та підбив роботи німецької залізничної мережі. Зокрема, була інструкція по виготовленню пристрою для руйнації контактних проводів повітряної лінійної мережі на залізниці.

Деякі країни приймають спеціальні законодавчі акти щодо розповсюдження порнографії в Інтернет. Так, у жовтні 1998 р. в Ірландії був прийнятий закон, який забороняє використання дитячих образів при виготовленні аудіовізуальних матеріалів сексуального характеру, а також розповсюдження дитячої порнографії. Дітьми тут вважаються особи, що не досягли 17 років. Порушники будуть штрафуватися у розмірі до 25 тис. фунтів або засуджуватися до 14 років позбавлення волі.

Треба відзначити (і це підкреслювалося неодноразово) Інтернет дуже специфічний засіб комунікації і через свій транскордонний характер важко піддається правовому регулюванню. Усі учасники Інтернету підпорядковуються законам своїх країн. Але незаконний зміст може бути виявлений не на території тієї країни, де він зберігається на сервері. Тому для врегулювання правових відносин в Інтернеті необхідні міжнародні угоди у цій сфері. А це в свою чергу ускладнюється різними підходами законодавства країн до тих чи інших порушень, наприклад, різний зміст вкладається у поняття "порнографія". Зараз загальний напрямок законодавчих ініціатив у галузі Інтернету спрямований на встановлення відповідальності провайдерів хостових послуг за зміст інформації, що міститься на їх комп'ютерах. Звичайно, це дуже складно з технічної точки зору і тому в деяких законодавствах відповідальність провайдерів обумовлюється тим, що вони знали про зміст незаконної інформації. Мережеві оператори, як правило, не притягуються до відповідальності, але у них вимагають припиняти доступ до клієнтів, що розповсюджують незаконну інформацію. Цікаво, що у Великобританії вже працюють системи саморегулювання в роботі провайдерів Інтернет. Там прийнятий "Кодекс поведінки" і створений Фонд "Безпечна мережа", який допомагає провайдерам визначитися чи є та чи інша інформація незаконною. Саморегулюючим органом Великої Британії є фонд Internet Watch Foundation (IWF), керівництво якого складається із трьох структур: політична рада, рада управління (до неї входять провайдери) та директорат. Створений цей фонд був під тиском обставин. У 1996 р. поліція відправила провайдерам лист, де були перераховані 140 груп, які розміщували дитячу порнографію в Інтернеті. Провайдери мали почати розслідування, а 23 вересня 1996 р. вони об'єдналися для саморегуляції. У грудні того ж року держава створила "гарячу лінію", по якій користувачі могли повідомляти про незаконні матеріали. Ці повідомлення передаються у фонд для прийняття рішення про реагування. Якщо матеріал незаконний і розміщений у британського провай-

дера, то фонд примушує його цей матеріал прибрати і слідкує за тим, щоб він не з'явився у новому місці. Незаконними вважаються дитяча порнографія, деякі види дорослої порнографії (наприклад, з тваринами), фінансові махінації, пропозиції жінок щодо сексу з їхніми дітьми тощо.

Канадська асоціація провайдерів послуг Інтернету також розробила Кодекс поведінки в Інтернеті. Його мета – допомогти членам Асоціації у дотриманні правових стандартів у роботі. У Франції існує Хартія Інтернет, у якій визначаються добровільні обов'язки користувачів і провайдерів в Інтернеті. У Німеччині провайдери Інтернет об'єдналися у *Freiwillige Selbstkontrolle Multimedia Dienstleianbieter (FSM)* — Спілку добровільного саморегулювання служб мультимедіа. Ця організація створена з метою вживати заходів по скаргах на зміст он-лайн потоків, але скарги мають стосуватися виключно інформації, що є пропагандою насильства або може інакше зашкодити молодим людям. Кроки щодо створення подібних організацій саморегулювання зроблені і в деяких інших країнах. Деякі неурядові організації у Великобританії навіть організують тиск на членів парламенту з вимогою забезпечити законодавчу підтримку приватності спілкування у WWW. Члени цього руху "Візьми шефство над депутатом" створили свою веб-сторінку, на якій всі бажаючі можуть взяти шефство над одним з депутатів парламенту і проводити з ним через Інтернет чи пошту роз'яснювальну роботу з цього питання. У Бельгії в травні 1999 р. був підписаний протокол між Асоціацією провайдерів інтернет-послуг, Міністерством юстиції та Міністерством у справах телекомунікації. Мета протоколу – попередження злочинів за допомогою Інтернету: дитячої порнографії, пропаганди расизму, порушення законодавства про ігровий бізнес. У протоколі закріплений обов'язок провайдера інформувати виконавчу владу про порушення, які він помітив. Корисно й те, що провайдери не зобов'язані перевіряти інтернет-ресурси та шукати порушення.

В Росії портали Mail.ru та Jewish.ru за підтримки кількох громадських організацій та діячів розпочали у 2002 р. акцію під назвою "Інтернет без расової неприязні". Головна увага приділяється зупиненню функціонування фашистських, націоналістичних та шовіністичних сайтів. На спеціальній сторінці www.jewish.ru/nonazi.asp виставлений "чорний список" екстремістських сайтів.

22 квітня 2002 р. окружний суд Аскера і Берма (Норвегія) приговорив фізичну особу Т. до позбавлення волі на 30 днів за розповсюдження расистських матеріалів (плюс 45 днів умовно). Цей Т. Був активістом організації *Vigrid*, яка пропагує нацистські ідеї. На сайті та в журналі цієї організації було багато заяв про переваги білої раси, звинувачення євреїв у педофілії, некрофілії, содомії, торгівлі білими жінками тощо.

У березні 1999 р. Європейська Комісія прийняла звіт про результати обговорення положень Доповіді про конвергенцію телекомунікацій, ЗМІ та інформаційних технологій ("Зелена книга"). Основний висновок такий: правове регулювання в Інтернеті має носити прозорий, ясний і пропорційний характер, а також бути різким стосовно передачі даних і змісту повідомлень.

Інформаційне Суспільство Шлях України

Подібні заклики до обережності при спробах регулювання Інтернету лунають часто. Так, у Франції Вища Рада з аудіовізуальної політики організувала у 1999 р. міжнародну дискусію на тему регулювання інтернет-послуг. Сама Рада дотримується думки, що окремих спеціальних законів не потрібно, а надання радіо- чи телепослуг за допомогою Інтернету має регулюватися за вже існуючими законами щодо функціонування телерадіопростору.

Велику проблему становлять анонімні повідомлення. Річ у тому, що за анонімними повідомленнями майже завжди неможливо прослідкувати хто саме є власником незаконної інформації і притягти його до відповідальності. Тому експерти багатьох країн пропонують законодавчо закріпити заборону анонімних повідомлень, дозволивши, однак, повідомлення під псевдонімами, за якими можна у випадку необхідності встановити автора.

Взагалі, шлях повного законодавчого регламентування діяльності в Інтернеті – безперспективний. Це визнають у багатьох країнах. У США Верховний Суд у 1996 р. скасував на підставі Першої поправки закон про регулювання Інтернету. У Франції у вересні 1998 р. була підготовлена спеціальна доповідь Державної ради про юридичні питання, пов'язаних з використанням Інтернет. Загальний висновок доповіді такий: створювати спеціальне правове поле для Інтернету немає необхідності. Всі питання вже регулюються іншими законами. Навпаки автори доповіді рекомендували пом'якшити деякі положення щодо розвитку Інтернету у Франції, зокрема, про порядок реєстрації сайтів.

З'явився і такий новий вид правопорушень, пов'язаний з Інтернетом, як запуск сфальсифікованих повідомлень ніби-то від інформаційних агентств. Наприклад, у розпалі президентської кампанії в Росії 1996 р. у західні країни надійшло повідомлення від імені агентства ІМА-ПРЕС про смерть президента Б.М.Єльцина. Агентство у випуску 6 мусило офіційно спростовувати це повідомлення і розцінило його як провокацію. Від імені цього ж агентства у московські ЗМК і банківські структури було розіслано сфальсифіковане повідомлення про "наїзд" на один з банків. А за наступне втручання хакерів у мережу ІМА-ПРЕС довелося відповідати волгоградській газеті "Молодежный курьер". Річ у тому, що у сфальсифікованій інформаційній стрічці, яка надійшла до газети електронною поштою ніби-то від ІМА-ПРЕС, містилися наклепницькі відомості про астраханського губернатора А.П.Гужвіна. Газета вимушена була виплатити губернатору 10 млн. руб. і надрукувати спростування. Нашумілі скандали були пов'язані із сайтами "Коготь". На цих сайтах з'являлися компрометуючі відомості про відомих російських політиків та бізнесменів. Інформація бездоказова, але вона дуже впливала на загальні настрої населення. З одного боку, це може викликати подив, адже кількість користувачів Інтернету залишається невеликою, проте з іншого – згідно із теорією багатосходинкового потоку комунікації саме "лідери думок" в основному формують громадські настрої. Таким чином, роль порівняно дешевих компаній по пропаганді (часто дезінформації) в Інтернеті важко переоцінити.

Трапляється, що навіть солідні медіа стають об'єктами розіграшів. Так, у

травні 2003 р. на веб-сторінках кількох українських медіа (наприклад, <http://www.podrobnosti.com.ua/society/2003/05/19/59926.html>) з'явилися повідомлення про те, що нібито газета "Нью-Йорк Таймс" ніколи не існувала, а була махінацією румунського авантюриста, і кількість її передплатників нібито не перевищує 6 осіб (а не 1,2 млн.). Звичайно, це нісенітниця, але вона показує можливості мережі для різного роду маніпуляцій.

В цілому, проблеми правового врегулювання Інтернет стоять в центрі уваги юристів та законодавців багатьох країн світу. В таких умовах, щоб не залишитися на узбіччі прогресу при переході суспільства від індустріальної фази розвитку до інформаційної, Україні треба вжити низку заходів, які б сприяли всьлякому розповсюдженню комп'ютерних мереж, і перш за все Інтернету. Шлях у майбутнє лежить тільки через загальну інформатизацію суспільства, а отже, й через створення сприятливих умов для розвитку Інтернет-медіа.

Література:

1. Актуальные проблемы правового регулирования телекоммуникаций. – М., 1998.
2. Бюлетень Центру інформації та документації Ради Європи. – К., 1997–2003.
3. Відеоквадрат. – Київ, 1998–2003.
4. Вільна преса. — Вашингтон, 1996.
5. Вісник Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. – 2002.
6. Вказівки продюсерам Бі-Бі-Сі. – К., 1998.
7. Дзялошинский И. К информационной открытости власти // <http://www.internews.ras.ru/sreda/22/11.html>
8. Європейські стандарти в галузі свободи слова. – К., 2002.
9. Журналистика и право. – Минск, 1997–2003.
10. Законодательство и практика масс-медиа. – М., 2002–2003.
11. Законодательство и практика массовой информации: Тематическое приложение "ЗиП – Телеком". – М., 1997–2003.
12. Законы и практика средств массовой информации в Европе, Америке и Австралии. – М., 1996.
13. Законы и практика средств массовой информации в странах СНГ и Балтии. – М., 1999.
14. Кін Д. Мас-медіа і демократія. – К., 1999.
15. Москаленко А.З., Губерський Л.В., Іванов В.Ф. Вергун В.А. Масова комунікація. – К., 1997.
16. Москаленко А.З., Губерський Л.В., Іванов В.Ф. Основи масово-інформаційної діяльності. – К., 1999.
17. Пазюк А.В. Захист прав людини стосовно обробки персональних даних: міжнародні стандарти. – К., 2000.
18. Российский медиа бюллетень. – Дюссельдорф, 2000–2003.
19. Средства массовой информации в современном мире. – СПб., 2002.

Макаренко Є.А.

Проблема безпеки в інформаційному суспільстві

Серед глобальних проблем сучасності, до яких привернуто увагу ООН, інших авторитетних міжнародних організацій (ОБСЄ, НАТО, ЄС), політичних лідерів, науковців, широкої громадськості, є проблема об'єктивного ускладнення структури міжнародних відносин, проникаючі контакти цивілізацій і відповідно проблема глобальної міжнародної безпеки, тобто підтримання сталого миру, попередження конфліктів, уникнення нової гонки озброєнь із використанням новітніх науково-технологічних досягнень.

Проблеми глобальної безпеки посідають особливе місце в інформаційному суспільстві. Впливаючи на сучасний стан міжнародного розвитку, вони можуть поставити під загрозу забезпечення світопорядку, реалізацію стратегій становлення глобального інформаційного (інтелектуального) суспільства, навіть саме існування цивілізації. Глобальна безпека як чинник міжнародних відносин, вплив якого має універсальний характер і врахування якого в діяльності міжнародного співтовариства та в зовнішній політиці окремих держав призводить до радикальних змін у поведінці акторів міжнародних відносин, до трансформації самої сутності проблеми безпеки після закінчення "холодної війни" і розпаду біполярної міжнародної системи, потребує концептуального перегляду принципів функціонування міжнародних та національних інститутів, що відповідають за безпеку, а також врахування в нових доктринах інформаційної складової міжнародного співробітництва.

Вважають, що глобальна система міжнародних відносин буде розвиватися під впливом різнопланових факторів: "шестиполюсного світу" з центрами сили у США, Європі, Китаї, Японії, Росії, Індії (Г. Кіссінджер, М. Лібіцкі), трансформації і протиборства цивілізацій на основі концепції національної і культурної самобутності (С. Хантінгтон), "однополюсного світу" (американоцентристська модель) як визнання лідерства США у становленні нового глобального світопорядку (Б. Бузан, А. Гіршман, З. Бжезинський), впровадження концепції "м'якої сили" (soft power) як інструменту вирішення майбутніх конфліктів (Б. Беркович Л. Джонсон Р. Шафрански, Дж. Най, У. Оуенс, О. Шерман), безконфліктності міжнародного розвитку і відмови від доктрини раціональності воєн і збройних конфліктів, забезпечення транспарентності усієї системи міжнародних відносин та її складових ресурсів для безпечного і безупинного прогресу глобальної спільноти (К. Аннан, Ф. Фукуяма, Ч. Шаохуа, Р. Інглегарт).

Використання нових інформаційних технологій і засобів впливу високорозвинутих країн на менш технологічні країни світу призвело до зміни

глобального і регіонального балансів сили, обумовило нові сфери конфронтації між традиційними і новими центрами глобального протистояння, уможливило досягнення переваг в інформаційних технологіях і засобах маніпулювання суспільною свідомістю для широкомасштабної експансії із застосуванням не обмежених міжнародним правом видів озброєнь. До нових інформаційних видів зброї проявляють інтерес як політичні угруповання, так і терористичні та кримінальні організації, що загрожує новим витком гонки озброєнь, втратою міжнародних ресурсів для вирішення глобальних проблем бідності, стихійних лих, техногенних катастроф, голоду, епідемій тощо.

Визнання проблеми інформаційної безпеки на міжнародному рівні обумовлюється такими чинниками глобалізації комунікації як: у більшості індустріально розвинутих країн проводяться дослідження і розробки нової інформаційної зброї, що дозволяє здійснювати безпосередній контроль над інформаційними ресурсами потенційного противника, а в необхідних випадках прямо впливати на них. За даними аналітичних центрів США, розробки такої зброї ведуться у 120 країнах світу. Для порівняння: розробки в галузі ядерної зброї проводяться не більш, як в 20 країнах; у деяких країнах завершено розробку засобів інформаційного протиборства (війни) з можливим противником як в умовах воєнних конфліктів різної інтенсивності, так і у мирний час на стратегічному, оперативному, тактичному рівнях та в польових умовах з метою захисту національної інфосфери від агресії і несанкціонованого втручання; у розвинутих країнах концепція інформаційної війни є складовою воєнної доктрини, що обумовлює спеціальну підготовку особового складу і окремих підрозділів для проведення інформаційних операцій; практика міжнародних, регіональних та етнічних конфліктів виявила унікальність застосування інформаційної зброї для впливу на міжнародне співтовариство та для боротьби за геополітичні інтереси.

Істотні прояви інформаційних чинників міжнародної безпеки кардинально змінили оцінку доктрини інформаційної безпеки в цілому і позиції більшості країн світу, які усвідомили потенціал інформаційних загроз і необхідність створення відповідного міжнародного механізму для контролю інформаційного протиборства. Політичні дискусії на Міжнародному семінарі з проблем інформаційної безпеки (Женева, 1999 р.), який відбувся під егідою Інституту ООН з проблем роззброєння (ЮНІДІР) за участю департаменту з питань роззброєння Секретаріату ООН та представників більш як 50 країн світу, підтвердили актуальність проблеми та своєчасність її розгляду в рамках ООН. Проте у визначенні підходів до її вирішення виявилися різні позиції, які відповідали стратегічним інтересам учасників дискусії. Позиція розвинутих країн передбачала визнання проблеми міжнародної інформаційної безпеки як гіпотетичного силового протистояння; перенесення розгляду концепції міжнародної інформаційної безпеки на регіональний або тематичний рівень; виділення з

Інформаційне Суспільство Шлях України

комплексної проблеми міжнародної інформаційної безпеки таких складових, як кримінальні та терористичні міжнародні інформаційні загрози і створення міжнародного механізму контролю подібних інформаційних злочинів. Позиція країн, які не належать до західної моделі цивілізації, передбачала пропозиції щодо встановлення міжнародно-правової норми про заборону застосування засобів впливу на інформаційні ресурси та інформаційний потенціал міжнародного, регіонального та національного призначення; створення спеціального Міжнародного суду з інформаційної злочинності; спільні розробки технології глобального захисту від інформаційної агресії. У Заяві міжнародної зустрічі було проголошено про узгодження Програми дій з попередження інформаційних війн та обмеження гонки інформаційних озброєнь.

Особливу позицію "наздоганяючого лідера" з проблеми міжнародної інформаційної безпеки зайняла Росія, представники якої активно любіють в ООН та інших міжнародних Форумах ініціативи щодо протидії потенційним загрозам нових інформаційних технологій, підкреслюючи новий фактор дисбалансу сил і домінування в глобальній інфосфері однієї країни (США) або альянсу країн (ЄС). Суть пропозиції Російської Федерації – створення міжнародного механізму під егідою ООН та загальних принципів забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, які були б закріплені поетапно в багатосторонній декларації, масштабній концепції міжнародної інформаційної безпеки, міжнародному договорі або конвенції комплексного характеру з врахуванням структури інформаційних загроз (військових, кримінальних, терористичних, цивільних). Для реалізації пропозицій Росія запропонувала розробити систему понять для аналізу і обговорення проблеми; визначити технологічні джерела та характер інформаційних загроз; розробити основні принципи побудови глобальної системи міжнародної інформаційної безпеки; прийняти в рамках ООН багатосторонню декларацію, конвенцію з міжнародної інформаційної безпеки на основі розроблених принципів; узгодити принципи протидії міжнародному інформаційному тероризму та злочинності з принципами функціонування міжнародних організацій в галузі інформації, телекомунікацій, ЗМК та прав людини; розробити основні принципи для гармонізації національних законодавств з відповідною міжнародною нормою; розробити основні принципи організації механізму контролю безпеки міжнародної інфосфери та його взаємодію з міжнародними системами регулювання глобальної комунікації та економічного контролю (інформаційні продукти та послуги подвійного застосування, а також засоби для виробництва психотропної зброї); таким чином гарантувати міжнародному співтовариству вирішення нових складних проблем в добу становлення глобальної цивілізації та інформаційного суспільства і реальне забезпечення глобальної та міжнародної інформаційної безпеки. Женевська зустріч (1999 р.) виявила стратегічну проблему міжнародної інформаційної безпеки – проблему домінування в глобальній ін-

фосфері із застосуванням інформаційних озброєнь, тобто прагнення до контролю значних територій та соціумів, проблему інформаційного дисбалансу сил міжнародного світопорядку.

Враховуючи високу здатність інформаційних озброєнь до інтеграції з іншими традиційними і технологічно новими видами військових засобів, потенційні наслідки безконтрольного застосування багатопарового страту можуть виявитися катастрофічними для існування людства. Тому тільки широке багатостороннє співробітництво може гарантувати світові вирішення нових складних проблем інформаційної доби і забезпечити реальну міжнародну інформаційну безпеку.

Концепція міжнародної інформаційної безпеки визначає критичні структури, які, в першу чергу, зазнають впливу в умовах інформаційного протистояння. Найбільш вразливими вважаються політична, суспільна, економічна, військова, науково-технологічна, духовна сфери життєдіяльності суспільства.

У політичній сфері інформаційна безпека стосується всіх елементів політичної структури держави та суспільства: структур підготовки та прийняття політичних рішень, структур управління місцевої та регіональної влади, структур виборчих систем, інформаційно-телекомунікаційних урядових систем спеціального призначення. Так, перебіг міжнародних інформаційних операцій "Спільні зусилля" (1996 р.), "Союзна сила" (1998 р.) свідчать про інтенсивний психологічно-пропагандистський тиск на політичного лідера Югославії С. Мілошевича та політичні структури країни з метою дискредитації югославського керівництва та заміни, як наголошувалося у зверненнях до населення СФРЮ, "військового злочинця" і передачі його Міжнародному трибуналу. За розпорядженням Президента США Б. Клінтона, було здійснено ряд інформаційних заходів на підтримку югославської опозиції, зокрема, президента Чорногорії М. Джукановича, поїздки якого до західних держав та критичні висловлювання щодо політичного курсу Белграду широко висвітлювались і підтримувались у світових засобах масової комунікації. Політичною перевагою США та країн НАТО, дипломатичним виміром інформаційної могутності коаліції стало підписання Дейтонської угоди по Боснії (1996 р.), врегулювання політичного і збройного конфлікту в Македонії (2001 р.), де політична влада на чолі з Б. Трайковські погодилася на внесення змін до Конституції країни для вирішення гуманітарних проблем албанської меншини. Ідеологічна операція "Perestroika" (1980–1990 рр.) підтвердила стратегію глобальних інформаційних операцій США у забезпеченні лідируючих позицій в системі міжнародної безпеки та світової політики. За словами Б. Клінтона, США, вплинувши на ідеологічні основи СРСР, вивели із війни за світову гегемонію державу – основного конкурента Америки, а наступні інформаційно-психологічні операції та політичні рішення були спрямовані на встановлення західної моделі демократії у нових суверенних державах Центральної та Східної Європи. Відо-

Інформаційне Суспільство Шлях України

мі також інформаційні операції проти політичних лідерів та політичних режимів на Гаїті, в Афганістані, Індії, Індонезії, Африці та на Близькому Сході. США здійснили потужний інформаційний вплив на світову громадську думку, виступаючи з жорсткими політичними заявами щодо президентських виборів у Республіці Білорусь (2001 р.). У заяві Білого Дому підкреслено, що "Лукашенко як останній диктатор Європи не лише викрав вибори у білоруського народу, він викрав у народу можливість повернутися на шлях демократії і ринкової економіки", тому США будуть співробітничати з європейськими союзниками та міжнародними організаціями для захисту демократій і верховенства права в Білорусі різними засобами.

Для економічної сфери критичними вважаються системи загальноекономічного аналізу та прогнозування економічного розвитку, структури прийняття рішень та координації управлінських дій в економічній сфері, зокрема, в умовах надзвичайного стану, інфраструктури банківських мереж та систем, системи управління в критично важливих для функціонування держави структурах (енергетика, транспортні комунікації, телекомунікаційні та інформаційні мережі). Досвід інформаційно розвинутих країн свідчить, що економічні переваги ґрунтуються в сучасному світі на прогресивній інформаційній експансії, і саме ті країни, які найбільше просунулися у напрямку інформаційної цивілізації, будуть переважати у світовій господарській системі та в міжнародній конкуренції з технологічно відсталими країнами і регіонами. Економічні аспекти інформаційних операцій простежуються у світовій фінансовій системі, що стала головною ареною глобального інформаційно-психологічного протистояння між провідними країнами світу. Так, відомий Інститут аналізу фінансових ринків Дж. Сороса розробив і здійснив інтервенції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, Російській Федерації та Європі (1992, 1997, 1998 рр.), які супроводжувалися спеціальними інформаційно-психологічними операціями: виступи і заяви Дж. Сороса у "Financial Times" та інших мас-медіа про невизначеність валюти "євро", необхідність девальвації російського рубля, трансформацію ринку цінних паперів у Японії, про залежність німецької марки від девальвації фінансового ринку Росії. За оцінками британських і французьких експертів, чистий прибуток Сороса в результаті інформаційної акції та інтервенції на ринках склав близько 300 млн. дол. Здійснення несанкціонованих інформаційних атак проти банківських мереж і систем Іспанії, коли найбільші іспанські банки "Drety Bank", "Retwods Bank", "Tyten Bank" втратили 127 млн. дол. США, змусило в подальшому уряд Іспанії розпочати загальнонаціональну програму боротьби з міжнародною комп'ютерною злочинністю в економічній сфері, об'єднати свої зусилля для протидії транснаціональним угрупованням з іншими країнами у Європі, Латинській Америці, Азії в рамках Інституту глобальних інформаційних досліджень (Мілан, Італія). Специфікація діяльності Інституту – захист інформаційно-комунікаційних

систем банківської сфери, телекомунікацій, страхового бізнесу, урядових структур та систем національної безпеки. Завдяки спільному проекту "ПАРС" вдалося досягти сталої безпеки банківських систем, взаємодії країн та регіонів світу у боротьбі з промисловим шпигунством, характером та міжнародним інформаційним тероризмом.

Як елемент впливу на урядові структури Югославії було використано інформаційну загрозу превентивної економічної блокади. Держсекретар адміністрації Б. Клінтона з проблем зовнішньої політики М. Олбрайт з цього приводу заявила, що країни НАТО та їх союзники розглядають можливості обмеження поставок енергоносіїв в Югославію, а хакерам ЦРУ було поставлено завдання розкрити секретні рахунки С. Мілошевича в зарубіжних банках як мотив притягнення його до Міжнародного Суду за економічні злочини перед своїм народом.

Корпоративні війни в інформаційній сфері позначені інтенсивним злиттям ТНК, домінуванням в інформаційному секторі світової економіки групи інформаційно розвинутих країн, використанням стратегії інформаційного імперіалізму та значним обмеженням розвитку економічної системи країн незахідної цивілізації. Діяльність корпорацій Японії на ринку високих технологій за участю "Номура ресерч", (філіали якої у всіх країнах світу відстежують ринок високих технологій, інтелектуальної власності та ноу-хау), стала однією із складових потужного економічного зростання країни в повоєнний період і жорсткої конкуренції на міжнародній арені із застосуванням маніпулятивних технологій мас-медіа для дискредитації потенційних конкурентів.

Суспільна сфера виступає найбільш вразливою для інформаційних впливів, оскільки включає системи формування громадської думки, структури засобів масової комунікації, інформаційно-організаційні структури політичних партій, громадських рухів, національно-культурних та релігійних інституцій, структури забезпечення основних прав і свобод, плюралізму і незалежності виявлення поглядів, вільного обміну ідеями та інформацією. Так, в рамках операції НАТО "Союзницька сила" було застосовано засоби впливу проти інфраструктури Югославії, проурядових ЗМК, системи формування громадської думки: від бомбардування телерадіостанцій, жорсткого контролю національного інформаційного простору, заборони на мовлення в аналоговому форматі до заміни і виведення інформаційного простору за межі національної території за допомогою технологій Internet і створення нової інформаційної реальності для національного суспільства. Сербський парламент у відповідь на загострення косівської кризи прийняв Закон про суспільну інформацію, за яким було заборонено трансляцію зарубіжних програм на території країни через національні канали комунікації. Зокрема, дискримінаційні штрафи, які потрібно було сплатити протягом доби, і заборона інформаційної і професійної діяльності торкнулися таких засобів масової комунікації, як "Danas", "Nasa Borba", "Dnevni Telegraf", "Eu-

Інформаційне Суспільство Шлях України

gor/Janin". Перебіг подій виявив нові форми, методи та елементи інформаційних озброєнь, підтвердив, що в умовах збройного конфлікту досконале управління інформаційними кампаніями обумовлює досягнення переваг. В результаті інформаційної війни у Чечні (Росія) було сформовано систему відповідної суспільної думки в країні про необхідність саме воєнного силового розв'язання проблеми.

Глобального характеру набули інформаційні загрози в науково-технологічній сфері: від феномену транскордонного переміщення інтелектуальних ресурсів, тобто вивезення інформації унікального науково-технологічного характеру на біологічних носіях до міжнародних систем спостереження, аналізу та прогнозування тенденцій науково-технологічного розвитку в різних країнах з метою доступу до конфіденційних баз і банків даних. Критичними для безпеки у сфері науки та технологій є структури накопичення науково-технічної інформації, інституції та структури фундаментальних і прикладних досліджень, об'єкти інтелектуальної власності, ноу-хау. Інформаційно-технологічний аспект безпеки зорієнтований на реалізацію системних заходів, спрямованих на максимальне вдосконалення науково-технологічної сфери, ефективний захист інтелектуальних ресурсів. Проблема інформаційної безпеки в цій сфері тісно пов'язана з діяльністю промислової розвідки, несанкціонованим втручанням у конфіденційні мережі та системи, кібернетичними (хакерськими) війнами спеціалізованих підрозділів окремих країн, конкуренцією на світових ринках. Відомими стали інформаційні операції в галузі цифрового мобільного телебачення, "нейронних" комп'ютерів, новітнього програмного забезпечення, біотехнологій Японії, США, Ізраїлю, країн ЄС, де системи аналізу науково-технологічної інформації є елементом державної політики та доктрини воєнної безпеки. Аналітичні дослідження науково-технологічного потенціалу країн Європи за допомогою методик "Моссад" дали змогу Ізраїлю скерувати технологічний розвиток країни, розширити ринки збуту інформаційних продуктів та біотехнологій, усунути конкурентів (викрадення технологій проекту "Міраж", Франція). Аналіз системи наукових грантів, які поширювалися в Україні зарубіжними фондами, свідчить про особливу зацікавленість провідних країн світу до науково-технологічних розробок Інституту Патона, Інституту надтвердих матеріалів, Інституту біотехнологій, Інституту проблем матеріалознавства тощо. Так, представництвом Deutsche Bank в Україні протягом 1992–1998 рр. було здійснено широкомасштабне дослідження ходу реформ в Україні, аналіз діяльності банківської системи, використано можливості для перспективного придбання ліцензій та патентів на винаходи, які віднесені до категорії національного надбання і не мають аналогів у світі. З одного боку, це свідчить про потужність інтелектуального потенціалу України, з іншого – про міжнародну конкуренцію зі сторони західних країн у галузі високих технологій та наукових досягнень.

У військовій сфері вразливими в умовах інформаційного протистояння вважаються інформаційні ресурси збройних сил, ВПК, системи управління військами, системи контролю і постійного спостереження, канали надходження інформації стратегічного, оперативного, розвідувального характеру. Наприклад, США використали свої інформаційні можливості за допомогою системи "Echelon" (код 1947 "UKUSA Agreement") для виявлення програми розробки ядерної зброї в Кореї і для укладення детальної угоди з її ліквідації; для оперативного з'ясування і попередження співробітництва Росії та Китаю з Іраном в ядерній та ракетній галузях; для забезпечення механізму контролю ООН з інспектування іранських ядерних об'єктів, а також для вивезення ядерного потенціалу і тактичної зброї з України, викриття контракту "Thomson CSF" – поставки французької зброї до Бразилії, операції з відмивання грошей за продаж зброї в треті країни. Система "Echelon" як засіб доступу до будь-яких видів інформації у глобальному вимірі (телекомунікаційні мережі та системи, супутниковий, мобільний та високочастотний зв'язок, Internet) орієнтована на перехоплення інформації урядових, комерційних, приватних структур в будь-якому регіоні світу. За допомогою системи здійснюється доступ до всіх основних компонентів глобальної інфраструктури. У ході операції "Союзнська сила" у відповідь на бомбардування інфраструктури Югославії сербські хакери заблокували за допомогою атаки ring of death офіційний сервер НАТО, ряд інших військових та урядових сайтів країн-членів Альянсу повідомленнями з макровірусами, що підтвердило прогнози про перенесення військових операцій у кіберпростір, на рівень інформаційного протистояння. А керівництво СФРЮ розсекретило через мережу Internet інформацію про американський план "Корені", яким планувалася етнічна та воєнна дестабілізація на Балканах з метою закріплення тенденції необоротних змін на посттоталітарному просторі.

Духовна сфера стає критичною в умовах конфесійного протистояння, релігійного фанатизму, трансформації духовних ідеалів та морально-етичних цінностей. Проявом критичності духовної сфери (Ірландія, Алжир, Ізраїль, Афганістан, Китай, Іран) на міжнародному рівні стала проблема, пов'язана з рішенням керівництва ісламського радикального руху "Талібан" (Афганістан) про руйнування неісламських релігійних пам'яток, що віднесені до глобальної культурної спадщини і перебувають під охороною ЮНЕСКО. У терміновому порядку було схвалено резолюцію ГА ООН, заяву голови Ради Безпеки та Генерального директора ЮНЕСКО (16 березня 2001 р.), в якій було засуджено вандалські акти руйнування пам'яток з причин релігійного фанатизму.

Відповідно до критичних сфер міжнародного співробітництва класифікуються загрози для інформаційної безпеки. Існують різні типології загроз, але, узагальнюючи, можна виділити: інформаційно-технологічні, інформаційно-комунікаційні, інформаційно-психологічні. Інформаційні

Інформаційне Суспільство Шлях України

загрози реалізуються через порушення інфраструктури, вільного обігу інформації, неправомірні дії щодо використання інформації; через невідповідність інформаційної політики, засобів інформування громадськості та ЗМК життєво важливим інтересам суспільства. Широке використання маніпулятивних технологій, тенденційна модифікація інформаційних ресурсів, формування викривленої інформаційної реальності призводить до зруйнування глобального інформаційно-психологічного середовища, трансформації ціннісних орієнтацій суспільства, порушення фундаментальних прав і свобод як складових міжнародної інформаційної політики.

Феномен міжнародної інформаційної безпеки обумовлюється стратегічною спрямованістю інформаційних озброєнь проти критично важливих структур життєдіяльності і функціонування міжнародного співтовариства, визнання інформаційної зброї як нового глобального виду зброї масового ураження, катастрофічного за наслідками свого застосування (деякі дослідники називають інформаційні озброєння "інформаційним апокаліпсисом"), необхідністю створення міжнародного механізму протидії і попередження глобальних інформаційних війн в рамках політичної компетенції ООН, регіональних міжнародних організацій з проблем безпеки та оборони, політичних рішень на національному рівні.

Література

1. Макаренко Є.А. Міжнародні інформаційні відносини. – К.: Наша культура і наука, 2002.

Жиляєв І.Б.**Діалог бізнесу і влади на початку
XXI століття з метою створення
українського інформаційного права**

Завдання розробки Україною стратегії інформаційного суспільства усе частіше актуалізується. При розробці української стратегії інформаційного суспільства важливе значення має побудова моделі успішного діалогу суспільства і влади з метою створення сучасного інформаційного права.

Інформаційне законодавство визначається як сукупність нормативних актів та окремих правових норм, що регулюють відносини, які виникають при збиранні, отриманні, використанні, поширенні та зберіганні інформації (інформаційні відносини). У значенні інформаційне законодавство вживається також термін "законодавство про інформацію". інформаційне законодавство охоплює відносини, пов'язані з реалізацією

права на інформацію та інформаційною діяльністю у таких галузях, як: виробництво, збирання, одержання, поширення, зберігання інформації; формування інформаційних ресурсів; інформаційні послуги; розроблення і застосування інформаційних систем і інформаційних технологій; створення механізмів захисту інформації від несанкціонованого доступу¹.

За визначенням В.О. Копилова: "Інформаційне право – система соціальних норм та відносин, які охороняються силою держави та виникають у інформаційній сфері – сфері виробництва, перетворення та споживання інформації. Основний предмет правового регулювання інформаційного права – це інформаційні відносини, тобто відносини, які виникають при здійсненні інформаційних процесів – процесів створення, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, передачі, розповсюдження та споживання інформації"².

Існуюча сукупність юридичних актів у цій сфері дозволяє виділити її в автономну галузь законодавства (законодавство, яке регулює відносини у сфері інформаційно-комунікаційних технологій). В Україні продовжується розбудова інформаційного права як сукупності різних галузей права, які регулюють відносини, пов'язані з інформацією, інформаційно-комунікаційними технологіями, інформаційною безпекою тощо. Інформаційне право (Information Law або Law, Relating to Information) будується на принципах інформаційної відкритості та свободи, гарантованості інформаційної безпеки особистості, суспільства, держави. Інформаційне законодавство має регулювати протиріччя між потребами особи, суспільства та держави у розширенні вільного обміну інформацією і окремими обмеженнями на її поширення³.

Ця галузь права – галузь "молодих законів"⁴ (emerging). Вони зазвичай з'являються разом із появою масових нових технологій. Не можна, скажімо, правила регулювання руху для коней переносити в сторіччя автомобілів – навіть за зовнішньою схожістю цих двох правил руху. Поширення застосування авіації вимагало розробки відповідних правил повітряного руху. Наприкінці XX сторіччя основним фактором появи нових "молодих" законів стали нові інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), особливо поява Internet. Ці нові закони обслуговують правила розв'язання специфічних відносин, які виникають при створенні, збереженні, обробці і використанні інформації, у тому числі з використанням комп'ютерів і телекомунікаційних мереж.

Відомий російський юрист з інформаційного права І.Л. Бачило виді-

¹ Костецька Т.А. Інформаційне законодавство / Юридична енциклопедія. К.: Вид-во "Українська енциклопедія", 1999. - С. 715

² Копылов В. А. Информационное право. М.: Юристъ. 2002. - С. 87

³ Інформаційна політика в Україні: стратегія розвитку (Додонов О.Г., Литвиненко О.В., Жигалюк В.В., Янішевський С.О.) // Стратегія розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. - К.: НІСД, 2002. - С. 615

⁴ Левенчук А. "Молодые" законы // Компьютерра № 29, 1997, (Internet <http://www.libertarium.ru>)

Інформаційне Суспільство Шлях України

ляє десять умовних блоків інформаційного законодавства:

- Вирішення загальних організаційних проблем;
- Інформація та інформаційні ресурси;
- Право на інформацію;
- Міжнародний обмін інформацією;
- Інформатизація;
- Засоби масової інформації та телерадіомовлення;
- Інформаційна безпека;
- Управління в сфері інформації та інформатизації;
- Інформаційна діяльність та інформаційні відносини;
- Відповідальність за правопорушення в галузі інформації та інформатизації⁵.

Українське інформаційне законодавство вміщує безліч пережитків минулого. Це виражається, з одного боку, у неадекватно великій кількості регулюючих норм та інститутів, значному адміністративному і податковому тягареві, неприйнятно високій кількості зобов'язань, покладених на суб'єктів суспільно-господарської діяльності. Численні обмеження перешкоджають реалізації прав приватної власності та підприємницької ініціативи, тобто саме тих правових норм, що визначають зростання добробуту. Держава, займаючи головну позицію в регулюванні відношень у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, часто демонструє не здатність ефективно справлятися з прийнятими повноваженнями.

Основний принцип національного нормативно-правового регулювання такої високотехнологічної галузі, як інформаційно-комунікаційні технології протягом останніх років полягає в поєднанні застосування норм діючого права і використання діючих законодавчих актів в усіх випадках, коли це можливо, із створенням додаткових інструментів законодавчого регулювання у випадках, коли це неможливо. Сучасне нормативно-правове регулювання сфери інформаційних технологій здійснюється за двома підходами: а) фрагментарне вирішення на законодавчому рівні в окремих юридичних актах проблем правового регулювання відносин у визначеній сфері (англо-американський підхід); б) визначені галузей законодавства з їх наступною кодифікацією (європейський підхід).

Основу підгалузі з питань інформатизації національного інформаційного права складають спеціальні Закони України, а саме: "Про захист інформації в автоматизованих системах" (1994 р.); "Про Національну програму інформатизації" (1998 р.); "Про Концепцію Національної програми інформатизації" (1998 р.); "Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 1998-2000 роки" (1998 р.); "Про внесен-

⁵ Бачило І. Л. Інформаційне право: основи практичної інформатики. М.: Издание г-на Тихомирова М. Ю. 2001. - С. 26-29.

ня змін до Закону України "Про Національну програму інформатизації" (2001 р.); "Про електронний документ та електронний документообіг" (2003 р.); "Про електронний цифровий підпис" (2003 р.) тощо. Крім того, на розгляді Верховної Ради України знаходяться законопроекти про внесення змін до Закону України "Про захист інформації в автоматизованих системах" (прийнято у першому читанні); про використання Відкритих форматів даних та Вільного програмного забезпечення в державних установах і державному секторі господарства; про захист персональних даних (прийнято у першому читанні); про діяльність у сфері інформатизації (прийнято у першому читанні) тощо. При цьому до системи національного інформаційного права слід включити також ратифіковані Україною міжнародно-правові акти, предметом регулювання яких є інформаційні відносини.

На жаль, в Україні вважається, що вирішення проблем нормативно-правового забезпечення інформаційних відносин можливе на основі ситуативного реагування. Певні проблеми правового врегулювання суспільних відносин в цій сфері вирішуються в окремих законах та підзаконних нормативних актах достатньо фрагментарно⁶. Результатом є те, що ряд встановлених законами та підзаконними актами юридичних норм, які прямо або опосередковано регулюють суспільні відносини у сфері інформаційно-комунікаційних відносин концептуально не узгоджено між собою. Непоодинокі випадки, коли викладені в цих актах норми суперечать одне одному.

Деякі дослідники займають більш жорстку позицію, вважаючи, що "Важливою проблемою залишається певна несистемність вітчизняної правової політики в інформаційній сфері. Значна кількість законодавчих актів ухвалюється з метою вирішення певних тактичних завдань, задоволення кланових інтересів, часто без урахування стратегічних орієнтирів та реальних українських умов". Або: "Для стороннього спостерігача, в Україні є велика кількість суперечливих законів, актів, нормативів, стратегій та указів, які всі разом не складають передбачуваності та надійності даного сектору, особливо для інвесторів та користувачів. Через загальну нестачу єдиної державної політики, стратегія розвитку ІКТ є непослідовною, а уряд вимушений працювати в "пожежному" режимі замість прогресивного... Українські бізнесмени звикли до цієї системи і навіть вважають, що суперечливе законодавство може навіть допомагати, бо якщо один указ суперечить іншому, це створює можливості для маніпулювання"⁸.

Хоча має право на існування інша точка зору: "Експертиза україн-

⁶ Певним прикладом, який яскраво демонструє досягнення та недоліки законодавчого регулювання в національній інформаційній сфері взагалі є збірка нормативних актів "Правове регулювання інформаційної діяльності в Україні: Станом на 1 січня 2001 року. / Упоряд. С.Е. Демський. Відп. ред. С.П. Павлюк. - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 688 с.

⁷ Стратегії розвитку України: теорія і практика. - К.: НІСД, 2002. - С. 638.

⁸ Оцінка електронної готовності України. Стратегічні рекомендації. Доповідь проекту Уряду України / ПРООН. К.: 2002. - С. 6.

Інформаційне Суспільство Шлях України

ського інформаційного законодавства, яка неодноразово здійснювалась протягом останніх років, зокрема представниками ОБСЄ, свідчить про те, що законодавча та нормативно-правова база функціонування інформаційної сфери України в цілому відповідає європейським нормам⁹.

Недоліки українського інформаційного права пояснюються тим, що, по-перше, часто правова база створювалась у стислі строки; по-друге, правові акти створювались різними законотворчими установами. Багато із названих актів має різну юридичну силу. Деякі з них розповсюджуються на різні суб'єкти правовідносин, мають протиріччя та неузгодженість. Кількість правових актів постійно зростає, це створює складнощі з їх використанням. Багато із напрямів інформаційного права не мають достатнього нормативного забезпечення. Все це вимагає подальшого розвитку та вдосконалення цієї галузі права.

Разом з тим, незважаючи на те, що інформаційне законодавство знаходиться на етапі розбудови, вже можна констатувати наявність його певної упорядкованості.

Держава повинна забезпечити розробку та активне впровадження правових і економічних стимулів для взаємовигідної участі українських інформаційних організацій і компаній, громадян у глобальних технологічних альянсах і міжнародних програмах, усунувши в першу чергу мало-ефективні бар'єри (митні, податкові і т. п.). Побудова інформаційного суспільства залежить від стану розробки сучасного інформаційного права. Вирішальну роль в цьому процесі відіграють лінії ефективної комунікації між бізнесом і владою, розбудова сучасної системи діалогу ІКТ-бізнесу і влади.

Проблема кваліфікованого діалогу бізнесу і влади не нова. Історія знає чимало прикладів успішного, а ще більше – невдалого (частіше невдалого для бізнесу, але іноді для влади) співробітництва. З одного боку, консули, імператори, барони та ін., з другого – представники бізнесу намагалися знайти прийнятні рішення для спільного існування. Але не варто так далеко забиратися в історію – розглянемо близький для нас досвід становлення та організації діалогу бізнесу і влади.

Сучасна історія дозволяє виділити декілька етапів такого діалогу.

Перший етап – зародження. У горбачовську епоху народився кооперативний рух. У створенні і роботі малих форм бізнесу брав участь майже весь Радянський Союз – від піонерів до пенсіонерів. Щодня створювалися і розпадалися тисячі малих фірм. При цьому питання налагодження діалогу бізнесу і влади не стояло, усі були стурбовані роботою конкретного бізнесу, одержання швидких бізнесів-результатів.

На етапі «становлення», влада була стурбована, з одного боку, стра-

⁹ Додонов О.Г., Литвиненко О.В., Янішевський С.О. Інформаційна політика органів державної влади: напрями удосконалення / В: Стратегії розвитку України: теорія і практика. За ред. О.С. Власюка. - К.: НІСД, 2002. - С. 637.

тегічними проблемами становлення інститутів державності, формування конституційної структури політичного, соціального та економічного життя, владі було не до діалогу. Бізнес хворів «дитячими» проблемами росту, занепокоєний проблемою простого виживання. Фактично успішно працюючий типовий підприємець тих років був свого роду «тетріс-менеджером», що реактивно реагував на швидку зміну умов ведення бізнесу. Для цього етапу була характерна імітація діалогу: з одного боку, можна привести численні приклади бізнесів-ініціатив, створення різних союзів і асоціацій і т.п., з іншого – владних ініціатив по створенню різноманітних «консультативно-експертних рад». Надаючи належне енергії їхніх творців, їхнім благим намірам, варто визнати, що дослід не вдався. Підприємницькі союзи і асоціації не змогли абстрагуватися від політизації. Невдалим, на думку автора, був і досвід інституціалізації діалогу шляхом створення «білявладних» структур. Знаючи багатьох учасників цих «експертних рад» із позитивної сторони, слід зазначити, що основною причиною невдачої діяльності створених структур можна вважати відірваність від широкого бізнесу-співтовариства (зворотного зв'язку і можливості вирішувати загальнонаціональні завдання), цілком зрозумілі спроби експертів вирішити в діалозі завдання «рідного» бізнесу. Діалог влада-бізнес зводився до формування персональних зв'язків.

Для третього етапу характерне зменшення нестабільності як бізнесу, так і влади. Природно, в умовах реформи структури влади не можуть (та й не повинні) бути стабільними, вони повинні адаптуватися до політичних та економічних умов, що постійно змінюються. Однак, структурне реформування влади і зміна керівництва проходили в умовах збереження основного кадрового складу «осіб, що готують рішення». Фактично завершилося «конституціонування» влади, були створені базові закони і регламенти, тобто завдання формалізації загальних принципів бізнесу-діяльності на законодавчому рівні було виконано. Настала черга посилення контролю влади за бізнесом з виконання законодавчих норм і формуванням нових спеціальних норм, «гармонізованих» із європейським законодавством. Це різко збільшило як ціну прийнятого рішення, так і ступінь його впливу на конкретний бізнес. Бізнес зрозумів, що вимоги влади по виконанню розпливчато сформульованих законодавчих норм багаті на великі непродуктивні втрати. Це актуалізувало вимогу діалогу бізнес-влада.

Свою частку вносить загальнополітичний процес: продовжується формування сучасного громадянського суспільства в Україні, невід'ємною частиною якого є національний бізнес. Останнім часом політична влада, усвідомлюючи необхідність цивільного суспільства, звертає увагу на проблеми регулювання процесів його становлення. Хоча нерідко за інтересами політичної влади ховаються інтереси традиційної української бюрократії, не менше сильною сьогодні, ніж учора.

Не вимагає доказів й те, що діалог «бізнес-влада» сьогодні тільки за-

Інформаційне Суспільство Шлях України

роджується. Влада має усі важелі впливу на діяльність бізнес-структур, установлюючи регуляторну політику. При цьому приватний сектор економіки має дуже мало легальних способів впливу на державну владу (існування «розриву» зв'язку влада-бізнес). Зв'язок «влада-бізнес» набув односторонній характер, ефективний зворотний зв'язок практично відсутній – склався і підсилюється дисбаланс відношень.

Влада теоретично пред'являє попит на подібний діалог. Такий попит з боку представників влади формується досить активно, виходячи з того, що сучасний чиновник при всіх його недоліках функціонує у середовищі з демократичними інститутами різного ступеня зрілості. Роблячи спроби реалізувати свої функції (та інтереси), «нормальний» чиновник усвідомлює, що без підтримки інститутів (структур) громадянського суспільства він свої інтереси не в змозі реалізувати. Ключові рішення неможливо втілити в життя, не спираючись на сформовану суспільну думку. Для рішення завдання ефективної роботи виникає потреба, по-перше, в пошуку ключових фігурантів сформованої думки і налагодження діалогу з ними. По-друге, загострюється розуміння, що без діалогу з головними інститутами громадянського суспільства, інтеграції лідерів цих інститутів у процес ухвалення рішення неможливо домогтися ефективної реалізації стратегічних завдань. В очікуванні цього діалогу починаються спроби запропонувати значну кількість варіантів рішень. Це відбувається переважно не тому, що владі це дуже подобається, а тому, що прийняття стратегічних рішень без діалогу з бізнесом і підтримки суспільної думки сьогодні менш ефективні. Влада і бізнес повинні бути інтегровані в систему контактів і контрактів. Фундаментом ефективної національної влади повинна стати своєрідна сукупність суспільних контрактів.

Обов'язковість діалогу «влада-бізнес» для структур державної влади, на жаль, не встановлена. Досить згадати загальні норми Конституції, Законів України про державну службу, про об'єднання, про звернення громадян; конкретні законодавчі норми, що регламентують діяльність комітетів парламенту, міністерств і відомств, розподіл обов'язків уряду і т.п. Таким чином, на думку автора, першочерговим завданням формування обновленої національної регуляторної політики є законодавче фіксування такого діалогу як обов'язку органів державної влади з наступною конкретизацією персональної відповідальності.

А чи готовий бізнес до діалогу? На думку автора, можливі дві демократичні форми діалогу: варіант прямої демократії – прямої індивідуальної участі та участь у діалозі через представництво.

Сучасне суспільство, що активно впроваджує в життя інформаційно-комунікаційні технології, має широкі можливості розвивати інститут прямої демократії, здійснюючи прямі горизонтальні зв'язки в діалозі бізнес-влада.

Другий, більш традиційний варіант – діалог «влада-бізнес» через не-

комерційні корпоративні об'єднання. Правове положення таких структур у захисті і відстоюванні інтересів у системі «влада-бізнес» слабо відбивається чинним законодавством. Поняття представництва інтересів для союзів (асоціацій) недостатньо повно розкриті чинним законодавством, закріплені лише деякі рамкові положення. Їхній правовий статус і діяльність регулюється лише окремими юридичними нормами. Відсутність законодавчої регламентації правового статусу недержавних бізнесів-асоціацій в адміністративно-процедурних відношеннях погіршує відсутність концепції участі таких організацій у державному керуванні. Як вище підкреслювалося, прецеденти такої участі в діалозі з владою мають переважно негативний досвід.

Для ефективної участі некомерційних корпоративних об'єднань у широкому колі питань діяльності державних органів необхідно законодавчо закріпити відповідні повноваження союзів (асоціацій). Їхня участь у діяльності органів державної влади повинна передбачати наступні права:

- інформування членів асоціацій про державні рішення, що готуються, нормативно-правові акти, що розробляються¹⁰;
- спільна участь у підготовці рішень з найважливіших питань соціально-економічного життя¹¹;
- введення обов'язкової суспільної експертизи проектів нормативно-правових актів у найбільш важливих питаннях та ін.

При цьому за органами державної влади повинен законодавчо закріплюватись обов'язок врахування позицій об'єднань і асоціацій при підготовці рішень з певних питань.

Сучасний етап реформ – це етап реформування суспільних відносин, у яких потрібно встановити цивілізовані правила роботи бізнесу і функціонування ринку праці, як економічної основи розвитку громадянського суспільства. Істотним є активізація бізнесу і громадянських структур у нормотворчості, забезпеченні і правовому захисті власних інтересів. Потрібно збільшити якість стосунків між бізнесом і державою, побудованих на демократичних засадах.

Висновки. Аналіз законодавства свідчить, що створено основи інформаційного права в Україні¹². Разом з тим, незважаючи на прийняті

¹⁰ Досвід роботи автора з цього питання показує, що ІКТ-бізнес-асоціації та некомерційні структури ще не в змозі забезпечити ефективну роботу з доведення до широкої ІКТ-спільноти інформації щодо державних рішень на стадії їх підготовки та проходження.

¹¹ Часто ІКТ-бізнес-асоціації та некомерційні структури "б'ють на спалах" вже тоді, коли відповідні пропозиції уже сформульовано. Це "запізнення" часто призводить до створення серед працівників органів державної влади враження щодо "гальмування" прийнятих рішень. Влада вважає за доцільне уникати від залучення представників ІКТ-бізнес-асоціацій на етапі формування концепцій відповідних рішень. Проводиться політика за принципом: «ми підготували проект рішення - тепер ви робить постатейні зауваження»

¹² Баранов О.А., Жилієв І.Б., Семенченко А.І. Українське інформаційне право на початку ХХІ століття // Інформатизація та відкритість влади як засоби демократизації суспільства. Матеріали круглого столу. - К.: Альтерпрес. - 2003. - С. 88-100.

Інформаційне Суспільство Шлях України

протягом останніх років рішення та здійснені заходи, якість нормативно-законодавчого забезпечення цієї діяльності потребує поліпшення. «По суті в жодній із сфер економічної діяльності поки що немає логічно завершеного системного законодавчого забезпечення»¹³.

Особливе значення у сучасній ситуації має завдання формулювання концептуальної основи оновлення механізмів регулювання інформаційних відносин. Треба приділити серйозну увагу економіко-правовому забезпеченню ІКТ, органічною часткою якого повинен бути економічний аналіз інформаційного права (система «право-економіка-інформатика»).

Слід зазначити, що нормативно-правове забезпечення сфери інформаційних відносин потребує подальшого розвитку і вдосконалення, зокрема, питань:

- формування та використання національних інформаційних ресурсів;
- підтримки вітчизняної індустрії програмного забезпечення;
- обміну інформацією у електронному вигляді, насамперед, ведення електронного документообігу, надання офіційного статусу електронному документу;
- посилення стану інформаційної безпеки, захисту державних інформаційних ресурсів, захисту персональних даних;
- створення єдиної системи стандартів з інформаційних технологій, сертифікації засобів інформатизації;
- підвищення інвестиційної привабливості сфери інформатизації тощо.

Розв'язання цих проблем сприятиме подальшому розвитку потенціалу України в сфері інформаційних технологій та подальшої інтеграції в світове інформаційне співтовариство. Сьогодні не можна залишатися осторонь від активізації розробки нормативної бази для нових технологічних процесів.

Окремою є проблема імплементації нормативно-правової бази України до норм міжнародного права, яка є загальною і стосується не тільки інформаційного права. Є певні проблеми щодо проведення аналізу ефективності тих чи інших нормативно-правових актів, причин їхнього невиконання, відповідності потребам суспільства та держави тощо.

Нові ініціативи у сфері законодавчого забезпечення інформаційних технологій необхідні для того, щоб ефективно працювати в постіндустріальному світі. Сьогодні існують серйозні міжнародні обмеження для країн, які зволікають із прийняттям нових інформаційних законів.

¹³ Україна: Поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України від 23.02.2000 р.

Городенко Л.**Інтернет-медіа як новий вид ЗМІ**

Твердження про те, що сучасний світ переходить від індустріального суспільства з його автомобілями і машинами, до нового – інформаційного, побудованого на комп'ютерах та мережах, – це вже не гіпотеза чи позиція Д. Белла¹, а реальність. Нові форми розвитку вимагають нових правил і шукають нові шляхи досягнення результатів. Принцип дії всесвітньої мережі зв'язку, яка народжувалась для забезпечення військових потреб американського уряду, ніс у собі ідею Дж. Ліклайдера («Взаємодія людини та машини в реальному часі», 1962). Відповідно до основних положень цієї ідеї: безліч комп'ютерів та локальних мереж будуть об'єднані в єдину систему, в якій кожен користувач матиме можливість скористатися будь-якими даними і програмними продуктами, що знаходяться в системі, тобто за допомогою мережі будь-яка людина з будь-якої точки Землі може одержувати інформацію й обмінюватися файлами з будь-якою іншою людиною. Під керівництвом Дж. Ліклайдера у рамках Агентства дослідницьких проектів особливої складності (ARPA, США) здійснювалась робота над комп'ютерним проектом, завданням якого було створення каналів зв'язку, які не піддаються руйнації. Нині ця концепція втілена у сучасній мережі Інтернет.

Інтернет як сегмент інформаційного ринку сформувався досить недавно (сучасний інтерфейс існує трохи більше десяти років²) і перебуває на стадії активного розвитку і поширення. Поява у всесвітній павутині засобів масової інформації стала логічним продовження цього розвитку.

Українські мас-медіа почали з'являтися у мережі з середини 90-х рр. XX ст.³ Частина з них пішла шляхом, притаманним для всіх західних ЗМІ – представлення Інтернет-версії друкованого (аудіо, візуального) продукту, що частково або повністю відтворює зміст традиційного видання. Інші – шляхом, властивим для країн СНД, – створення оригінального продукту, що не має аналога серед традиційних ЗМІ. Ще один напрям розвитку Інтернет-медіа – це публікування друкованої версії свого елек-

¹ Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. - К., 1996. - С. 194-251.

² У 1990 р. мережа АРПAnet перестала існувати і на її місці виник Інтернет. Він уможливив вільний обмін інформацією, незважаючи на відстані та державні кордони. Проте спочатку його ресурси були доступні лише за допомогою програмного забезпечення, зорієнтованого виключно на пересилку файлів і неформатованого тексту. Згодом фізики Т. Бернерс-Лі та Р. Кайо (Женева, Швейцарія) розробили інфраструктуру, яка дала змогу обмінюватися результатами досліджень через Інтернет у вигляді звичного відформатованого й ілюстрованого тексту, що включає публікації на інші посилання. Саме ці принципи стали основою WWW (World Wide Web) - Всесвітньої інформаційної павутини, яка на сучасному етапі охопила своїми мережами майже весь комп'ютерний світ і зробила Інтернет доступним і привабливим для мільйонів користувачів.

³ <http://www.uatoday.net> - перша українська Інтернет-газета

Інформаційне Суспільство Шлях України

тронного ресурсу. Українське Інтернет-видання «Кореспондент.нет» пропонує аудиторії тижневий журнал «Кореспондент», який структурно та змістово відрізняється від свого первинного джерела: містить аналітичні та інформаційні розвідки не в межах однієї години, а протягом тривалого часового періоду.

Мультимедійні засоби, у тому числі й Інтернет, – це потужний конкурент традиційних мас-медіа у процесі донесення відомостей споживачам інформації. Деякі видавничі будинки навіть виступили з пропозицією заборонити розробку та впровадження стільникових телефонів з умонтованою цифровою фотокамерою, оскільки накладі журналів різко впали у зв'язку з тим, що читачки, зайшовши до книжкового магазину, фотографували, наприклад, ексклюзивні моделі одягу й одразу передавали їх своїм друзям. Таким чином, уже не було потреби купувати журнал мод.

З подібною пропозицією виступив й уряд Саудівської Аравії. У цій країні досить строгі ісламські закони, які забороняють жінкам демонструвати руки чи ноги на публіці. Чоловіки здійснювали найнеочікуваніші фото, які викликали хвилю обурювань⁴.

У цьому контексті виникає логічне запитання: чому ЗМІ намагаються виходити в Інтернет, адже вони самі собі створюють конкурентів? Відповідь досить проста: якщо не встигнеш сьогодні, завтра може бути вже пізно. Інформаційне та цифрове суспільство розвиваються так стрімко, що годі й услідкувати за всім. Наприклад, у Німеччині є досить звичним: нова фірма тільки-но зареєструвалась, а вже має свій сайт в Інтернеті. До речі, в Україні також така практика зустрічається⁵.

Основні аргументи на користь виходу ЗМІ в Інтернет:

1. Репрезентація. Американська газета «USA Today» (www.usatoday.com), яка першою представила себе в мережі, на зверхні закиди своїх конкурентів зауважила, що цим кроком вона робить собі майже безкоштовну рекламу в інформаційно-комунікаційному світі. Тобто, видання без надмірних затрат повідомляє про себе: подає свої концептуальні засади, пріоритети діяльності, представляє автуру, тематичні напрями та ін.

2. Просторовий континуум. Традиційні ЗМІ досить обмежені у просторі (як географічному, так і в обсязі). Придбати в Україні газету, видану, наприклад, у Швеції чи Нідерландах, досить складно, а то й неможливо зовсім. Аналогічну ситуацію ми маємо і з телеканалами (доступ до телевізійних станцій зарубіжних країн може здійснюватися тільки або через кабельну мережу, або через супутниковий зв'язок). Представлен-

⁴ <http://www.hpc.ru/news/nw/57/5756.shtml>

⁵ Керівники готелю "Гуцул" (http://www.getour.lviv.ua/karp_ukr.htm) у гірській місцевості (м. Косів, Івано-Франківська обл.), який має тільки номери люкс, ще на стадії проектування розмістили в мережі відомості про нього із можливістю бронювання. Проте при спробі замовити кімнату з'явилось повідомлення, що, на жаль, всі номери зайняті або заброньовані на півроку вперед.

ня мас-медіа в Інтернеті географічно розширює аудиторію, «руйнує» кордони на політичній карті світу.

3. Часовий континуум. Особливо актуальна проблема часового проміжку для аудіовізуальних ЗМІ. «Двічі увійти в одну й ту саму ріку неможливо», – сказав грецький філософ Гераклід Ефеський. Інший філософ Кратіл поправив тезу: «Навіть один раз увійти в ту саму ріку неможливо». Категорія часу найбільш рухома і змінна одиниця. Інтернет «призупиняє» цю зміну для телепрограм: канали можуть розміщувати копії своїх інформаційних продуктів і доступ до них можливий у будь-який час.

В Інтернеті, на відміну від телебачення, час передачі інформації не обмежено. Наприклад, програми «Подробиці» на каналі «Інтер» чи «Репортер» на Новому каналі передають новини, які в сукупності складають трохи більше години за день. Проте на веб-сайтах новини оновлюються постійно і доступні цілий день. До речі, подібну тактику використовують і деякі газети, наприклад, «Факти». У більшості випадків інформація на сайтах телеканалів відрізняється від тієї, яку озвучують в ефірі: на веб-сторінці новин набагато більше і вони різноманітніші.

4. Тематичне розширення. Телебачення, радіо, періодика можуть тематично розширювати свій зміст і водночас публікувати матеріали, призначені для вузькоспеціалізованої аудиторії. Це досить зручно, оскільки деякі статті через своє тематичне спрямування чекатимуть на публікацію кілька тижнів, проте може втратитись їх актуальність. Розміщені в мережі матеріали доступні більш широкому колу користувачів і тому обов'язково знайдуть свого читача.

Інформація на сайті може відрізнятися ще однією характеристикою, яку не може дозволити собі ні телебачення, ні навіть газети: *глибиною розкриття теми*. Наприклад, матеріал про екологічну катастрофу (наприклад, вибух на Чорнобильській АЕС) недостатньо обмежити кількома хвилинами на телебаченні чи 1000–2000 знаками в газеті. В електронному варіанті стаття на цю тему може бути будь-якого обсягу, супроводжуватися фотографіями і діаграмами, звуковими інтерв'ю з фахівцями та лікарями, відеозйомками очевидців. На сайті напевно буде розміщена таблиця посилань на медичні заклади, де лікуються постраждалі, на лабораторії, які працюють з атомними речовинами і т.д. Крім того, на веб-сторінці у руслі цієї катастрофи можна розглянути й інші, подібні ситуації. І, зрозуміло, не обійдеться без технічних характеристик об'єкту, прогнозів і т. д. Тут же можна прослідкувати динаміку розслідування, переглянути версії та офіційні трактування, висловити свої міркування, перерахувати кошти на допомогу сім'ям загиблих та постраждалих, а найголовніше – проглянути список постраждалих, який на телебаченні (у програмах новин чи спеціальних передачах) «пробігає» настільки швидко, що глядач не встигає нічого вловити.

5. Оперативність. Аудіовізуальні ЗМІ, інформаційні агентства досить швидко реагують на події сьогодення. Для друкованих ЗМІ така реакція неможлива у зв'язку з їхньою технологією виготовлення. 27 липня 2002 р. на аеродромі у Сквилові (Львів) літак-винищувач СУ-27 під час показових вправ упав на натовп глядачів; загинуло більше 80 людей. Інформація про трагедію менше, ніж за годину з'явилась на телеканалі ICTV; «Новий канал» відмінив усі розважальні програми і регулярно подавав відомості з місця події; екстрені випуски каналу «1+1» мали як новостійне, так й ідеологічне забарвлення. Газети не змогли так швидко прореагувати на катастрофу, оскільки подія трапилась у суботу, а наступний номер більшості газет як загальнонаціональних, так і регіональних, виходить у вівторок. Таким чином, газети розмістили більше аналітики і більше достовірних фактів.

Мережа Інтернет дала змогу друкованим мас-медіа прирівнятися в оперативності до аудіовізуальних: інформація про падіння літака на сайтах газет з'являлась вчасно, без зволікань.

6. Інтерактивне спілкування. Для будь-якої газети надзвичайно важливим є процес спілкування зі своєю аудиторією: хоч вони часто зазначають, що переписка ведеться тільки на шпальтах, сприйняття читачем кожного матеріалу – це складова процесу формування думки громадськості, оскільки мас-медіа виконують не тільки інформаційну, розважальну, а й виховну функції. Теле- та радіоканали час від часу проводять прямі ефіри, до участі в яких намагаються залучити якомога більше глядачів та слухачів, а така сучасна форма зворотного зв'язку, як чат у прямому ефірі, стала візитною карткою розважальних каналів.

Інтерактивність дає змогу авторові й редакції дізнатись оцінку кожній статті за допомогою діалогового вікна чи приватних повідомлень. До речі, дискусія навколо важливої теми, розгорнута користувачами на сайті, може бути стержнем аналітичного дослідження журналіста⁶. Хоча саме дискусія може бути цікавішою за статтю і привертати увагу більшої аудиторії.

7. Бізнес. У час, коли інформація стає товаром, за який споживачі готові сплачувати немалі кошти, досить вигідним є її продаж. Для України, на жаль, така практика не надто поширена, проте більшість західних видань мають непогані прибутки за користування архівними матеріалами. Для того, наприклад, щоб проглянути відомості про висвітлення якоїсь події, яка трапилася три роки тому, читачу доведеться проглянути у бібліотеці величезну кількість підшивок. За те, щоб скопіювати інформацію на ксероксі (чи зробити копію з електронного архіву), доведеться заплатити гроші. Та й часу на цю процедуру піде немало. Інтернет-архів

⁶ Шведська газета "Nerikes Allehanda" на своєму сайті www.nerikes.se містить дві інтерактивні рубрики: "Поточне обговорення", тема якого міняється щодня, та "Актуальне обговорення" (максимум дві теми на тиждень). За результатами "актуальної" дискусії готується тижневий підсумковий матеріал на шпальту або дві. Автори використовують висловлювання відвідувачів сайту і таким чином "оживляють" статтю.

дуже зручний для використання: тут можна зробити вибірки за темою, за часом публікації, за авторами та ін.; пошук здійснюється майже миттєво; інформація зберігається в електронному форматі, що полегшує подальше опрацювання даних (наприклад, створення цитатного матеріалу). Таким чином, редакції газет можуть мати прибуток за статті, які продавалися у газетах кілька років тому.

Іншим способом заробляння грошей є розміщення на сайті видання рекламних матеріалів. Банерну рекламу виданням краще використовувати для популяризації своїх матеріалів, хоча зустрічається й практика банерного обміну чи навіть банерної торгівлі.

8. Мультимедійність. Традиційні мас-медіа, вийшовши до мережі мереж, втрачають основні характеристики зовнішньої структури: Інтернет-видання відрізняються від звичайних, у першу чергу, формою подачі інформації; вони поєднують властивості всіх ЗМІ, та ще й мають свою унікальну рису – це гіперпосилання. Завдяки цьому на першій сторінці видання можна розмістити (анонсувати) досить велику кількість матеріалів. Коли говорити про анонсування у звичайній газеті, на телебаченні чи радіо, то виникає просторово-часова проблема. Газета може присвятити, як правило, одну сторінку формату А3 чи А2 для реклами своїх матеріалів, що знаходяться на 10, 13 чи 33 шпальті – газета просторово обмежена. Анонси на радіо та телебаченні обмежені в часі. По-перше, для Інтернет-видання таких проблем просто не існує: ніхто не лімітував простору для Інтернет-медіа. А щодо проблеми сторінок, які «не читаються», то їх просто не існує. Може бути інформація, яку не переглядають, але не ціла шпальта. Система гіперпосилань миттєво перекине вас до потрібного матеріалу, і ви навіть не задумуєтеся, де саме розміщена ця стаття. По-друге, часових обмежень для такого видання також не існує: інформація подається миттєво.

Іншою характеристикою мультимедійності ЗМІ у процесі їхньої інтеграції до світової мережі (це використання невласних для першоджерела засобів чи створення нових видів медіа) є *глобалізація* інформаційних процесів та продуктів. Наприклад, газета може створити радіостанцію, журналісти якої озвучуватимуть в Інтернеті опубліковані матеріали (чи ті, що готуються до друку), проводитимуть різні обговорювання в прямому ефірі і транслюватимуть музику. Таким шляхом пішла шведська газета "Stelandsposten"; після цього кроку вона відчутно розширила свою аудиторію за рахунок прихильників «розмовного» інформаційного радіоканалу в мережі.

Усе популярнішою формою спілкування між газетою та аудиторією стають *відеоконференції*, які за допомогою Інтернету набувають іншого звучання: компетентні у деякій галузі люди (науковці, дослідники, економісти та ін.) можуть проводити консультації чи дискусії, а користувачі не тільки спостерігати, але й брати активну участь.

Сучасний технічний пристрій *веб-камера* забезпечує для Інтернет-

Інформаційне Суспільство Шлях України

видання можливість здійснення прямих трансляцій з місця події. Наприклад, телеканал «1+1», який має один з найбільш насичених мультимедійними засобами сайт, велику увагу приділяє картинці веб-камери, розташованої на першій сторінці.

Чати та інші форми інтерактивного спілкування стали невід'ємною частиною полілогу мас-медіа та аудиторії. Інтернет-видання використовують конференції між цікавим для користувачів співрозмовником (наприклад, спортсменом, актором, співаком) у формі чату. Серед молоді такі «розмови» викликають захоплення.

9. Інформаційне цифрове суспільство. Компанія LG запропонувала на ринку комп'ютерних технологій інтелектуальну кімнату, яка містить повний комплекс сучасної побутової техніки, об'єднаний в єдину мережу, інтегровану в Інтернет. Раніше ця компанія запропонувала холодильник «високого інтелекту», який можна використовувати для доступу до веб-сайтів, електронної пошти і зв'язку по відеотелефону; також телевізор можна використовувати як телевізор, музичний центр, цифровий фотоапарат і відеокамеру⁷. Стрімкий розвиток цифрових технологій не міг не зачепити й мас-медіа. Сучасного журналіста уже не асоціюють з блокнотом та ручкою; це людина, яка в одній кишені має цифрову фотокамеру, а в іншій – цифровий диктофон. Технічне обладнання репортера – це мінімізований офіс, який покликаний максимально спростити роботу в екстремальних чи буденних умовах. Уся цифрова техніка має безпосередній вихід на комп'ютер, а то й безпосередньо до Інтернету. Журналіст може безпосередньо з прес-конференції передати через стільниковий телефон створену за допомогою портативного комп'ютеру звіт чи репортаж редактору на затвердження. Традиційні мас-медіа не можуть залишатись осторонь від процесів інформатизації суспільства.

Д. Тапскот, теоретик електронно-цифрового суспільства, аналізуючи інформаційні технології, зазначає: «Якщо в організованого безпорядку є штаб-квартира, то – це головна станція сортування «Федерал Експрес»⁸. Дослідник порівнює Інтернет із службою доставки пошти: усе має свій пункт призначення, за яким кожен лист чи бандероль прямує. Всесвітня мережа також має свої точки призначення, й інформація рухається своїм шляхом. На перший погляд, надмірний надлишок різних відомостей і даних може спричинити хаос. Скептично налаштований користувач може зазначити: я візьму газету й прочитаю її на дивані, смакуючи бутерброд та події, що трапились сьогодні; я не буду півдня вишукувати якусь статтю. Він матиме рацію. Проте треба зауважити: дійсно, можна на дивані прочитати матеріал, але за допомогою «павутини» можна паралельно проглянути, що про цю подію пишуть інші видання, яку позицію займає уряд і чи взагалі вона має якесь суттєве значення. І якщо користувач точно знає що йому потрібно (а не заходить до Інтернету просто згяти

⁷ Джерело: Журнал "Собака.нет". - 2002. - №1.

⁸ Тапскот Д. Електронно-цифровое общество / Пер. с англ. - К., 1999. - С. 161.

час), він використовуватиме пошукові системи чи портали (у випадку, якщо не знає точного розташування адреси) або просто введе доменне ім'я в адресний рядок і одразу потрапить у потрібне місце.

Засоби масової інформації прямують шляхом інтеграції в Інтернет. Проте це не означає, що мережні проекти витіснять чи замінять газети і журнали, теле- і радіопрограми. Пошук форм координації та глобалізації – це якраз той період розвитку, в якому перебувають мас-медіа. Адже Інтернет має багато переваг: це й численні форми зворотного зв'язку – гостьові книги, форуми, конференції, які дають читачу можливість брати участь у виробництві інформаційного продукту і «розмивають» межу між автором і читачем; і різні інтерактивні ігри під час перегляду фільмів, які проводять телеканали он-лайн для цього; сегментація програм та багато інших засобів, якими послуговуються традиційні ЗМІ для власної популяризації.

Дацюк С.А.

Сприяння розвитку інформаційного суспільства в інституціональній реальності за його власними правилами

Інформаційне суспільство розуміється як суспільство інфокомунікаційних технологій, до яких, очевидно, належать комп'ютерні технології, мобільні телефони та Інтернет.

Згадування комп'ютерних технологій пов'язано винятково з інституціональними поглядами з даного питання. Чиновники вважають, що обмін дискетами, придбання CD і т.д., має також відношення до інформаційного суспільства, інформаційних технологій. Виникає питання: чому до технологій не віднести мобільні телефони (комунікація між абонентами), банкомати (комунікація між банком і користувачем)? Ні обмін дискетами і CD, ні розмови по мобільному телефону, ні обмін SMS і трансакції в банкоматах не створюють стійку цілісність суспільних відносин на рівні особливої реальності і складних, принципово інших форм взаємодії.

Об'єднання, що намагаються створити корпорації з маркетинговою метою (корпоративні співтовариства, клуби споживачів продукту, мобільні «родини» і т.д.) є функціональними (користувальницькими) об'єднаннями. Інтернет – єдине середовище, де не тільки можливі об'єднання в цільові співтовариства, але й створення фіксованих багаторівневих структур комунікації з приводу колективних змістовних проектних прос-

Інформаційне Суспільство Шлях України

торів. В Інтернеті такі співтовариства створюються під власні цілі їх членів, а не тільки під цілі державних та корпоративних організацій. Тобто Інтернет є реальністю, співмірною для інституціональної.

Саме Інтернет створює інформаційне суспільство як особливу й окрему реальність. **Інформаційне суспільство можна виділити як об'єкт розгляду тільки фіксуючи середовище специфічного розвитку цього об'єкта — Інтернет.**

Таким чином, під інформаційним суспільством можна розуміти дві принципово різні структури:

— громадянське суспільство, пов'язане за допомогою Інтернет та інших інформаційних технологій;

— Інтернет-співтовариство, що загалом протистоїть інституціональній опозиції “держава і громадянське суспільство”, тобто власне Інтернет поза розглядом його як засобу відносин у громадянському суспільстві.

За першим підходом, інформаційне суспільство наближається до рівня електронної демократії й електронної комерції, тобто виявляється справою держави або корпорацій. Суть цього підходу — “Реальність та Інтернет”, тобто реальність — самодостатній світ феноменів.

За другим підходом, ми повинні говорити про неінституціональні форми розвитку суспільства шляхом самоорганізації віртуальних структур — доменів, зі своїми етичними кодексами, правилами відносин з інституціональним світом. Суть цього підходу — “Інтернет і реал”, тобто реал — світ реальності, вторинний стосовно Інтернет як реальності самодостатньої.

У такий спосіб інформаційне співтовариство виокремлюється з громадянського співтовариства не особливим типом відносин щодо Інтернет, а епізодичним перебуванням цих людей в інституціональній реальності та більш ґрунтовною приналежністю до інформаційної реальності, де їхні відносини укладаються в інший спосіб, за іншими правилами.

Суть проблеми — інституціональна реальність втручається в Інтернет тільки функціонально, тобто використовуючи Інтернет за своїми правилами, нав'язуючи йому інституціональні обмеження і викривляючи його простір. Корпоративна реальність розвиває тільки ті сегменти Інтернет, що можуть служити відносинам купівлі-продажу.

Інтернет поки що мало втручається в інституціональну реальність, майже не змінюючи її. Тобто Інтернет поки що втрачає смисл в інституціональній реальності. Наведемо інтерпретацію наслідків розвитку Інтернет в інституціональній реальності мовою останньої:

- 1) обмеження компетенції держави — звуження сфери непублічних знань державного службовця;
- 2) обмеження повноважень держави і корпорацій — звуження сфери повноважень державного службовця та працівника корпорації поза публічним контролем;

3) обмеження юрисдикції держави – поява зони, що знаходиться поза юрисдикцією держави – власне Інтернет.

А в чому ж зміст Інтернету його власною мовою? Це скасування значення статусу в комунікації, знищення бар'єрів вступу в комунікацію, нівелювання фізичних відстаней для взаємодії, утримання всього досвіду людства безпосередньо доступним у будь-який момент (якщо він деє описаний в Інтернет), легкість пошуку будь-яких знаннєвих засобів (перелік яких розширюється), просте і природне виділення зон для будь-яких соціально-етичних експериментів, що у випадку успіху і легко і швидко поширюються, зміна принципів економічної взаємодії людей (зміна функції грошей) та ін.

Головна проблема при розгляді інформаційного суспільства – до якого підходу – першого чи другого – тягнє ваша позиція; якою вона є при цьому – проектною чи управлінською. У проектній позиції ви можете задавати нові характеристики або створювати нові якості об'єкта проектування. Тобто проектувати інформаційне суспільство можна тільки в інноваційному процесі мережним чином. Ми, як країна, не знаходимося в інноваційному процесі, тому що сам процес поки що поза нашою країною.

Ми, як країна, не знаходимося також в управлінській позиції, оскільки фокус управління, як було вище показано, знаходиться усередині другого підходу, тобто в самому Інтернеті. За першим підходом забезпечити розвиток інформаційного суспільства неможливо. Можна тільки функціонально використовувати інформаційну реальність за правилами інституціональної реальності, відтак – розвивати процес інформатизації держави чи корпорації. **Будучи в інституціональній реальності (на держслужбі, у корпорації) ми знаходимося поза фокусом управління щодо інформаційного суспільства – ми можемо тільки споживати розвиток інформаційного суспільства, тобто відноситись до нього функціонально.**

Фокуси управління, позиціоновані відносно Інтернет

Існують три джерела розвитку інформаційного суспільства і фокуси управління:

- інституціональний фокус (контрольований і регульований державою Інтернет);
- корпоративний фокус (сегменти Інтернету, що розвиваються корпораціями);
- фокус індивідуальних ініціатив і самоорганізації Інтернет (сегменти Інтернету, що розвиваються співтовариством окремих індивідів).

Держава мислить Інтернет з погляду «заборонити-дозволити», корпорації мислять Інтернет з погляду «купити-продати», а індивіди, що самоорганізуються, у рамках вільних асоціацій, вільних обмінів інфор-

мацією, продуктами і т.д. мислять Інтернет з точки зору «ініціювати, підтримати-ігнорувати». При цьому останні мають обмежені ресурси для розвитку Інтернет. **Тобто розвиток Інтернет досі був можливий за рахунок корпорацій та індивідуальних користувачів, незалежно від державних інститутів. Важко назвати хоча б одну інновацію в Інтернет, що була б внесена державою і прижилася б в Інтернеті (контроль і обмеження не є інноваціями, тому що їх не підтримують користувачі Інтернет). У своїх дослідженнях на цю тему автор уже описував цю ситуацію як неможливість обмежень в Інтернет – створення зони заборони або обмежень дозволить інтернет-співтовариству дуже швидко і безболісно обійти цю зону. Тепер ми тільки ставимо проблему: настільки держава може розвивати Інтернет – тобто НАСКІЛЬКИ ВЗАГАЛІ ЧИНОВНИК МОЖЕ РОЗВИВАТИ ЩО-НЕБУДЬ, ЗОКРЕМА ІНТЕРНЕТ.**

Розглянемо кожне з трьох джерел розвитку Інтернет детально.

Держава. Насамперед держава і не намагалася розвивати Інтернет. Її турбує тільки, щоб Інтернет не заважав існуванню та впливовості держави і, по можливості, допомагав створювати інформаційну легітимність державних структур. Державна структура, що є присутня в Інтернет, – інформаційно легітимна. Держава вже звикнула до нових інфо-комунікаційних технологій і зуміла певним чином пристосувати їх під свої завдання. **Однак, створюючи веб-сайт будь-якої державної організації, ми найчастіше створюємо змістовно порожній простір не тому, що туди нічого не вкладається, а тому, що вкладається не в тій структурі. Це віртуальне місце (веб-сайт) не створює масових асоціацій індивідів, що відвідують цей веб-сайт. Більше того, на освоєння Інтернету зараз виділяється та одночасно розкрадається величезна кількість бюджетних грошей.**

Корпорації. Як показує досвід первісного розвитку Інтернет, корпорації можуть обмежено виступати провідниками як соціальної ефективності, так і асоціативної ефективності мережі (тобто тільки там, де їм вигідно). Поки корпораціям не вистачає соціального кругозору, кваліфікації мережних аналітиків. Криза Інтернет-індустрії пов'язана з тим, що період первісного нагромадження мережних ресурсів закінчився, а технології розвитку Інтернет не зробили нового кроку.

Інтернет, що самоорганізується. Які критерії його розвитку? Головний критерій – запропоновані яким-небудь суб'єктом розвитку інновації приживаються в Інтернеті, масово використовуються і поліпшують ефективність якогось з ресурсів. В інституціональній реальності розвивається те, що соціально ефективно. Інтернет – простір комунікації, технології якого чуттєві до питань асоціативної ефективності. Пропоную інструмент розуміння і критерій оцінки ефективності розвитку Інтернет: у Інтернет розвивається тільки те, що ефективно з погляду породження асоціацій індивідів, що користуються Інтернет-ресурсом або цілим сег-

ментом Інтернет досить масово.

Інтернет має свою специфічну логіку розвитку, відмінну від логіки розвитку держави або корпорацій. Корпорації мають перевагу над державою щодо розвитку Інтернет. Кризи корпоративного сегмента Інтернет можуть переборюватися шляхом масових ініціатив індивідуальних користувачів Інтернет. Тобто на будь-якому зібранні представників держави та/чи корпорацій немає чого сказати, щоб могло сильно вплинути на сам розвиток Інтернет. Найбільше ефективно буде сказати це в самому Інтернеті. Але тут можна сказати щось таке, що обмежить втручання держави в Інтернет, допоможе корпораціям вийти з того глухого кута, де вони опинилися, і тим самим посприяти розвитку. Тобто простір розвитку Інтернет може знаходитися в інституціональній і корпоративній реальності, але тільки тоді, коли люди, що приймають рішення, враховують другий підхід.

Розглянемо позиційну схему, що враховує три фокуси управління — інституціональний, корпоративний і фокус самоорганізації.

«1» — інституціональне поле. «2» — поле індивідуального Інтернет, що самоорганізується. «3» — корпоративне поле. Поле «4», з одного боку, визначається процесом обмеження інституціонального фокуса (контролю, функціоналізації Інтернет), з іншого — умовно відділено потенційним процесом інноваційного розвитку з боку Інтернет (інновації вторгаються в інституціональний фокус, а чиновники його саботують). Поле «5», з одного боку, обмежено комерціалізацією, з іншого — некомерційними гуманітарними процесами, що поступово підхоплюються корпораціями (наприклад, освіта). Поле «6» — поле розвитку, де повинні бути враховані усі чотири описані процеси. Існування цього поля потенційне, умовне, його

го ще потрібно створити адекватним процесом інноваційного розвитку, комерціалізації, інституціонального обмеження і гуманітарних процесів.

Тепер відслідковуємо процедури процесів зваженого розвитку інформаційного суспільства. У полі «1» виробляється набір цілей. Вони модифікуються в полі «4» для адекватного втілення в полі «2» (тобто в індивідуальному сегменті Інтернет). У цьому полі «2» із усіх запропонованих цілей відбираються тільки деякі, найбільш цікаві індивідуальним користувачам. Те ж саме і щодо набору корпоративних цілей у полі «3». Вони модифікуються в полі «5». З них відбираються деякі в полі «2». Тобто в полі 6 (де, власне, і відбувається розвиток) опиняються тільки деякі цілі, модифіковані та відібрані в Інтернет з інституціональної і корпоративної реальностей.

А тепер ми повинні по відношенню до інформаційного суспільства з інституціональної реальності (держави та/чи корпорацій), залежно від того, де кожний з нас знаходиться, але поміщаючи себе усередині другого фокуса, правильно поставити питання: **як в інституціональній (корпоративній) реальності можна сприяти розвитку інформаційного суспільства за його власними правилами?**

Тобто, головна проблема розвитку інформаційного суспільства – розвиток можливий тільки усередині другого фокуса, що не властивий ні інституціональній, ні корпоративній реальності. Сам формат інституціонального обговорення розвитку інформаційного суспільства вже накладає інституціональні обмеження на розгляд питання, роблячи принципово неможливою проблему розвитку інформаційного суспільства.

Коли знаходитися в інституціональній реальності, в принципі не можна говорити про розвиток інформаційного суспільства нашими засобами, а тільки про використання його розвитку, що відбувається в інформаційній мережній реальності Інтернет поза нашими зусиллями. **Тепер у нас є вибір – змінити формат обговорення, або констатувати його неадекватність об'єктів і продовжувати імітувати підхід до розвитку об'єкта, тобто вдаватися до ФДП – фіктивно-демонстраційної поведінки.**

Базові проблеми розвитку Інтернет

Позначимо проблеми, де, на нашу думку, можливий розвиток, ініційований з інституціональної чи корпоративної реальності. Проблеми будемо позначати відповідно до описаних полів.

Поле 1. Як би не намагалася держава освоїти Інтернет, вона не може змінити своєї природи — встановлювати порядок і обмежувати свободу.

Державі для повноцінного освоєння Інтернет не вистачає двосторонньої комунікації. Комунікація держави і суспільства за допомогою Інтернет, як правило, однобічна.

Інтернет-ЗМІ не перетворилися в засоби масової комунікації.

Форуми не стали засобом інституціонального спілкування, оскільки для інститутів інтерактивне спілкування не введене як законодавчо обов'язкове.

Інтерактивність спілкування виникає не тоді, коли існує зворотний зв'язок, а тоді, коли зворотний зв'язок змістовно впливає на саме спілкування. Інтерактивність інфокомунікаційних технологій не може розвиватися в суспільствах з непублічною владою.

Адміністративне інформаційне суспільство – це пристосований до недоліків держави Інтернет, що може розвиватися тільки в адміністративній логіці.

Поле 4. Проблема домінування інформації від державних органів у структурі пропозиції.

Влада прецедентно відстоює своє право надавати інформацію в структурі пропозиції – сайти інститутів розміщують інформацію в структурі їхньої адміністративної діяльності. Наприклад, якщо це електронний уряд, то сайт представляє інформацію в структурі самого уряду: скільки міністерств – стільки й посилань, плюс пошук, лінки, іноді сервіси.

Найважливіше право громадян – отримання інформації з Інтернет-сайтів держструктур у структурі попиту з боку суспільства, а не в структурі пропозиції з боку влади. Необхідно законодавчо закріпити надання інформації в Інтернет державними структурами винятково в структурі попиту. Це передбачає здійснення соціального маркетингу з боку влади на ринку – інтересів громадян і корпорацій.

Поле 3. Корпоративний диктат технологій на ринку призвів до кризи в Інтернет-бізнесі.

Стосовно Інтернет позиції держави слабші, ніж позиції корпорацій. Тому в кризі Інтернет-бізнесу винуваті насамперед самі корпорації, які:

- не будують інноваційну економіку в співробітництві з державою;
- мало розвивають мережну аналітику;
- слабо використовують знання у сфері теорії комунікації;
- не осмислюють методологію специфіки Інтернет-комунікації і не задовольняють фундаментальні дослідження у цій сфері.

Головна проблема – корпорації розглядають Інтернет як порівнюваний з реальністю ресурс, який вони використовують за традиційними правилами ринку.

Деякі типи мережних ресурсів не можуть у принципі з'явитися в результаті маркетингу, потрібні соціальні механізми іншого роду.

Наприклад, багатьом уже зрозумілий глухий кут розвитку порталів. Проте вони будуть існувати, поки не з'явиться більш сильний і універсальний тип мережного ресурсу.

Поле 5. Проблема «рекламного шуму».

Поки веб-сайтів було мало – користувачів Інтернет, реклами на кожному веб-сайті було теж мало. Реклама виступала як неминучий супровід інформаційного доступу до змісту. Найголовніше – така реклама працювала.

Збільшення кількості відвідуваних сайтів кожним користувачем (збільшення бук-марка), збільшення кількості користувачів Інтернет і ріст їх технологічної обізнаності, збільшення кількості реклами на кожному веб-сайті створюють великий обсяг надлишкового рекламного шуму, що займає значну кількість трафіку при мінімальній соціальній ефективності. Тобто, якщо раніше, переглядаючи 3–4 веб-сайти, можна було клікнути на баннер, то тепер, переглядаючи більше 20 веб-сайтів, цього просто не встигаєш зробити. Це значить, що мережна реклама перетворюється в шум — надлишкову інформацію, яку майже не використовують.

Реклама – це продукт оффлайнового світу. В Інтернеті реклама повинна бути замінена більш сучасними технологіями просування інформації про товари і послуги.

Поле 2. Домінування порталів – продукту інститутів і корпорацій, що себе майже вичерпав. Однак через відсутність інновацій вони не можуть бути замінені чимось іншим.

Портали складають левову частку мережного контингенту. При цьому портали – неперспективний шлях мережного розвитку. За будь-яких умов та або інша компанія може підтримувати на досить популярному рівні тільки один з напрямків порталу – або навігацію, або сервіси, або інформування.

Вирішення проблем домінування соціально-неефективних порталів і надлишкового рекламного шуму можливе за рахунок принципово нових мережних ресурсів. Вихід з цієї ситуації можливий шляхом переходу 1) до особливих форм рекламування і надання сервісів-інформації-навігації; 2) до так званих веб-планерів, принцип створення і структуру яких автор пропонує на вітчизняному ринку. Веб-планери у тій або іншій формі, не до кінця усвідомлюючи всю міць цієї технології, використовують сервісні пошукові веб-сайти. Однак майбутнє корпоративного і державного сегментів Інтернет саме за веб-планерами.

Автор **займає проектну позицію в полі 6**. Але на неї немає практичного попиту на нашому ринку. Пропонований веб-планер, як інновація, ось вже 2 роки не може знайти ані реального бюджетного фінансування, ані корпоративного інвестування.

Автор міг би зайняти управлінську позицію, але на неї немає попиту в інституціональній реальності, оскільки опинитися в ситуації замовлення на управління розвитком інформаційного суспільства можна тільки

тоді, коли твій замовник є клієнтом процесу проблематизації, клієнтом процесу світових тенденцій інформаційного розвитку. Однак автору не відомий жоден керівник, який був би таким складним клієнтом.

Висновки

1. Інформаційне суспільство можна виділити як об'єкт розгляду тільки фіксуючи середовище специфічного розвитку цього об'єкта – Інтернет.

2. Інформаційне суспільство в інституціональній реальності можна розвивати тільки не створюючи для нього обмежень з огляду на власну специфічну логіку розвитку Інтернет. Суть розвитку – підтримка різними інститутами інновацій, що здійснюють істотний вплив на інформаційну структуру в проблемних зонах.

3. Необхідно законодавчо закріпити надання інформації в Інтернеті державними структурами винятково у структурі попиту.

4. Корпорації можуть стимулювати розвиток Інтернет, якщо будуть глибоко досліджувати не тільки відносини «купівлі-продажу» у Мережі, але й специфіку її вільних асоціацій.

5. Корпорації, що займаються Інтернет-бізнесом, повинні стимулювати дослідження специфіки Інтернет-комунікацій та створення принципово нових інноваційних продуктів у Мережі для виходу з кризи.

6. Потрібно сміливіше просувати інноваційні технології в Інтернет, які дозволяють зменшити кількість рекламного шуму, зробити рекламу більш ефективною, перейти від порталів до більш сучасних технологій організації Інтернет-ресурсів.

Піскорська Г.А.

Інформаційна безпека та стратегії інформаційного суспільства

Зростання значимості інформації є важливою рисою світового суспільного прогресу. Україна вступає в нову еру інформаційного суспільства. На цьому шляху відкриваються широкі можливості розвитку країни і водночас виникають нові загрози та виклики.

Існує цілий комплекс інформаційних загроз, серед яких: відсутність яскравої ідентифікації України у світовому інформаційному просторі та чіткої стратегії входження в Глобальне інформаційне суспільство.

Нині вперше в історії з'явилися технічні можливості суверенного розвитку для більшості людства. Всі країни світу так чи інакше здійснюють процес інформатизації. Об'єднати вільний розвиток з використанням новітніх досягнень науки і техніки – це не тільки магістральний напрям руху людс-

Інформаційне Суспільство Шлях України

тва, але й найактуальніша проблема молодій українській державі.

Неправильно обрана стратегія інформатизації або її недостатній динамізм і мобільність можуть призвести до суттєвих, подекуди драматичних, змін в усіх сферах життєдіяльності країни. Ті, хто вчасно не підготувалися для інтеграції у світовий інформаційний простір, ризикують залишитися на периферії історичного розвитку. В світі утворилася загроза нового поділу країн за ознакою рівня розвитку інформаційної сфери на: "інформаційно багаті" та "інформаційно бідні". В Україні рівень інформаційної безпеки наближається до критичної межі. Негативні тенденції розвитку інформаційного простору країни пов'язані зі складностями реформ, кризовим станом економіки, неефективністю реалізації державної інформаційної політики. Шлях реформ Україна розпочала як одна з найрозвиненіших індустріальних держав, а нині за рівнем розвитку знаходиться у другій сотні країн світу.

В більшості країн світу розуміють, що без надзвичайних зусиль відставання у галузі інформаційних та комунікаційних технологій може мати руйнівні наслідки. Лідери держав "третього світу" з тривогою констатують своє відставання від розвинутих країн світу, що здійснюють інформатизацію. Це у повній мірі стосується і України. В будь-якій країні незалежно від рівня розвитку розуміють необхідність та невідворотність перетворення в життя ідей інформатизації суспільства. Багато країн мають національні програми інформатизації з урахуванням місцевих особливостей та умов. При створенні та реалізації таких програм слід спиратися на досвід передових країн світу, враховуючи їх досягнення та недоліки, відображаючи в них існуючі та перспективні тенденції інформатизації.

Метою процесу інформатизації є створення інформаційного суспільства, в якому особливу роль відіграють не матеріальні об'єкти, а символи, ідеї, образи, інтелект, знання.

Ці зміни вже відбуваються у світі за історично короткий строк, за життя одного покоління. Упродовж 40 років повністю сформувалися передумови для переходу до інформаційного суспільства. Глобалізація всіх сфер людського буття, прискорений технологічний процес "згортають" час, відведені державам для формування політики, що дозволить безконфліктно підвестися на новий щабель розвитку під назвою "інформаційне суспільство".

Інформаційне суспільство виникає у рамках існуючих закономірностей індустріального та постіндустріального суспільств з різним рівнем інтенсивності, але за загальними правилами. Їх аналіз дозволяє вченим виробити рекомендації, що прискорюють процес його формування в інтересах особистості та суспільства.

У 60-і рр. XX ст., коли в західній літературі почали вивчати теоретичні засади інформаційного суспільства, зазначалося, що основою його формування є розвиток обчислювальної та інформаційної техніки. Визначалися й інші ознаки, серед яких: інформація набуває глобального характеру; державні кордони нездатні зупинити вільний рух інформаційних потоків; обме-

ження вільного обігу інформації шкодить країні, яка створює їй перепони; зростають можливості збору, обробки, зберігання та передачі інформації; збільшується вплив інформації на розвиток усіх сфер людського життя; поглиблюється процес децентралізації суспільства; відбувається перехід до нових форм зайнятості, передусім, в інформаційній індустрії.

На початку 90-х рр. до теми інформаційного суспільства залучилися також вітчизняні вчені. У політологічних, соціологічних словниках, виданих в Україні, розкривається суть понять “інформаційне суспільство”, “інформатизація”. Вчені вбачають сутність інформаційного суспільства в забезпеченні комп’ютерного доступу громадян до надійних джерел інформації та перехід від рутинної до творчої праці на базі новітніх технологій. Вказується на наявність єдиного інформаційного простору для держав-учасниць, масове використання інформаційних технологій, створення і розвиток ринку інформаційних послуг і продуктів.

Вчені виділяють три базові характеристики інформаційного суспільства. *По-перше*, інформація використовується як економічний ресурс. *По-друге*, інформація стає предметом масового споживання у населення. *По-третє*, швидкими темпами формується та зростає інформаційний сектор економіки. Новітні інформаційні технології значно збільшили можливості людини обробляти інформацію. Водночас відзначається затримка у розвитку законодавчого забезпечення прав людини на інформацію, недоторканість особистого життя, збереження персональних даних. Відсутність обмежень на концентрацію засобів масової інформації і комунікації може реально призвести та призводить до маніпуляції масовою свідомістю, контролю за особистістю з боку державних або кримінальних структур. Отже, в інформаційному просторі існують чинники негативного впливу на суспільну свідомість.

Автори книги “Глобалізація та безпека розвитку” зазначають, що у силу зростання масштабів комп’ютеризації головним стає не технічний елемент, а соціальний і гуманітарний. На їх думку, сам підхід до феномену інформації подекуди спрощується, а її глибинна сутність та фундаментальна соціальна функція залишається неусвідомленими. Нині ще відсутня методологічна основа інформатизації. В глобальному вимірі по планеті крокує практична інформатика (йдеться про “перехідні містки” в інформаційне суспільство. Це – телеробота, дистанційна освіта, телепатичні послуги для бізнесу (електронна пошта, передача файлів, відеоконференції та ін.), комп’ютерне управління транспортними послугами, комп’ютерний контроль за повітряним сполученням, комп’ютерні мережі в галузі охорони здоров’я, електронна торгівля та ін.)

Комп’ютеризація сьогодні не дає належного соціально-економічного ефекту. Попри позитивні можливості для сфери зайнятості, організації праці аналітики акцентують увагу на проблемі “виключення” з активного соціального життя певних соціальних груп, що становить загрозу стабільному розвитку. Серед них: люди з низьким рівнем доходів, пенсіонери,

Інформаційне Суспільство Шлях України

безробітні, батьки-одиначки, жінки. Вони не можуть дозволити собі придбати нову цифрову інтерактивну техніку, працювати в комп'ютерних мережах, мати мультимедійні продукти.

Є ще одна причина "соціального виключення" з інформаційного середовища. Нові медіа вимагають від людей нових якостей – високого рівня абстрактного мислення, швидкої реакції, готовності до постійного підвищення освітнього рівня. Традиційна культура засобів комунікації в аграрному та індустріальному суспільствах була заснована на прямих людських контактах, літературній освіченості та "паперовій інформатиці", на базі старих методів збереження, пошуку та поширення інформації (бібліотек, ручних методів пошуку та аналізу, пошти, телеграфу). Сучасна віртуальна комунікація змінює як поведінку користувачів, так і засоби репрезентації інформації (бази даних, інформаційно-пошукові системи, комп'ютерні мережі, супутниковий зв'язок, волоконно-оптичні кабелі, системи обробки текстів, локальні обчислювальні мережі, автоматизовані робочі місця).

Для подолання нерівності потрібна продумана політика, що допоможе запобігти виникненню дворівневого інформаційного суспільства. Інформатизація повинна вміщувати в собі не тільки комп'ютеризацію, але й моделювання інформаційних процесів, перебудову організаційних структур, юридичних норм, а також підготовку і перепідготовку кадрів. Це – свідомо перебудова соціального інформаційного середовища, створення знань, ефективних методів інтелектуальної діяльності. Вона передбачає радикальний крок людства у вирішенні надзвичайно важливої проблеми ефективного використання людського потенціалу та новітніх інформаційних технологій.

Зміст інформатизації – забезпечення соціальних, економічних, правових, культурних і технологічних умов зберігання та активізації нових ідей та створення умов для людської творчості, доступності інформації кожній людині для її використання.

Світовий досвід свідчить про різноманітні шляхи вирішення проблем інформатизації. США вже 40 років створює інформаційну індустрію. Країни Західної Європи понад 30 років будують сучасну інформаційну структуру. Японія за рахунок державної науково-технічної політики ліцензування вирішила цю проблему менше, ніж за 20 років. Країни Південно-Східної Азії (Південна Корея, Бірма, Таїланд, Сінгапур) широко використали досвід розвинутих країн світу та в умовах регулюючої ролі держави – 10 років успішно реалізують національні програми інформатизації.

Деякі держави (США, Японія, Північна Корея) мають на меті втілення в життя ідеї створення інформаційного суспільства самостійно. Розвинуті європейські країни в своїх національних програмах передбачають об'єднати ресурси та спільно координувати програми інформатизації. Водночас з національними програмами існують програми та концепції, прийняті міжнародними організаціями та спільнотам.

Досвід Європейського Союзу привертає особливу увагу в контексті

глобальної орієнтації національної стратегії України на співробітництво з ЄС та подальшу інтеграцію в Європу.

Проте, за даними експертів Ради Міністрів ЄС, в Європі повільно використовуються новітні інформаційні технології, порівняно зі США та Японією. Персональні комп'ютери в Європі мають лише 20% сімей, що у два рази менше, ніж в США, де в чотири рази більше, ніж в Європі сімей отримують послуги в режимі реального часу. Європейці менше користуються послугами електронної пошти. США є визнаним лідером сучасного етапу інформаційної революції. Тут активно експлуатуються мультимедійні технології, користуються інформаційними послугами і відповідно створюють нові корпорації – мультимедійні гіганти. Починаючи з 1990 р., у структурі американського бізнесу відбулися зрушення на користь компаній, які спеціалізуються в інформаційній галузі. Сьогодні вони посідають домінуюче місце в американській економіці і вважаються символом могутності Америки.

Відповідно до стратегії розвитку "Європейського інформаційного суспільства", прийнятої наприкінці 1999 р., Європейський Союз робить енергійні зусилля для подолання відстані від США в інформаційній сфері. Серед пріоритетних напрямів досліджень, що активно фінансуються Комісіями ЄС, важливе місце відводиться розвитку індустрії інформації, передусім, електронних засобів для її передачі, нагромадження і обробки, а також програмного забезпечення. Розвиток інформатики стимулюється також тим, що 55% промислової продукції та 62% робочих місць в країнах ЄС залежать від новітніх інформаційних технологій.

Надаючи пріоритетну роль інформаційній сфері економіки, стратегія Євросоюзу відзначається своєю відвертою соціальною спрямованістю. На відміну від США, де перевага надається технологічним аспектам інформаційної супермережі, в Європі робиться акцент на соціальному вимірі. Так, саме соціальні складові розвитку стоять на першому плані у дослідженні, підготовленому Європейською Комісією "Робота та життя в інформаційному суспільстві". У цій "зеленій книзі" підкреслюється, що сучасні технологічні трансформації створюють складні соціальні проблеми, що пов'язані зі сферою зайнятості: чи зможуть люди адаптуватися до змін в умовах, коли інформаційні та телекомунікаційні технології руйнують робочі місця? Інша проблема – інформаційний розрив між індустріальними та менш розвинутими країнами, молодим та старим поколінням. Також у дослідженні зазначається, що втрата соціальної орієнтації технологічного розвитку загрожує також посиленням контролю над особистістю, маніпуляцією масовою та індивідуальною свідомістю з боку тих, хто володіє знаннями, має доступ до інформації.

З позиції визначення знань своєю головною цінністю та маючи на меті інтеграцію усіх прошарків населення в інформаційне суспільство, Європейська Комісія розпочала широке обговорення ідей інформаційного суспільства. Форуми ЄС з інформаційного суспільства проводяться з весни 1995 р. двічі на рік, у яких беруть участь представники влади, промисло-

Інформаційне Суспільство Шлях України

вості та культури.

Діяльність форумів відбувається, головним чином, по підгрупах, де обговорюються проблеми економіки та зайнятості, людських цінностей та демократії. Зокрема, робота підгрупи "Майбутнє культури та ЗМІ" сконцентрована навколо питань нейтралізації негативного впливу ЗМІ на суспільну свідомість і психіку громадян. З метою збереження європейської ідентичності запропоновано: вдосконалити відповідне законодавство; зберегти систему державного мовлення в практиці інформаційного суспільства; ввести обмеження на свободу поширення негативної інформації, зокрема насильства та порнографії, на рівні національних рішень, орієнтуючись на загально гуманістичні та спільно європейські ідеали; підвищити роль медіа-освіти в суспільстві.

Європейська Комісія підкреслює на значення дискусії про інформаційне суспільство для подальшого розвитку демократії, освіти, суспільної злагоди. Дискусія спрямована і на залучення до участі в ній представників бізнесу. Саме на їх фінансову підтримку розраховано основні програми створення нових інформаційних структур.

З 1 січня 1998 р. телекомунікаційний простір Європейського Союзу відкрито для вільної конкуренції. Перехід до політики лібералізації здійснюється з метою створення майже мільйона нових робочих місць упродовж найближчого десятиріччя та підвищення конкурентоспроможності європейського бізнесу. Через лібералізацію забезпечується залучення приватного сектора економіки до фінансування конкретних проектів побудови інформаційного суспільства. Так, чисельні оператори телефонних та комп'ютерних мереж мають право пропонувати нові інформаційні та комунікаційні послуги (передача даних, кабельне телебачення), створювати конкуренцію колишнім монополістам – національним Телекомам. Цей процес розпочався ще до формального початку лібералізації в Європі. На європейському та світовому ринках лідерами стали два транснаціональних об'єднання: "Глобал Уан", до якого увійшли "Франс-Телеком", "Дойче-Телеком" і корпорація "СПРІНТ"(США) та "Юнісос", у якому здійснюють співпрацю американська "Ей-ті енд ті" та телекомунікаційні компанії Швеції, Швейцарії, Нідерландів, Італії.

Оскільки реалізація великих інформаційних та телекомунікаційних проєктів – досить ризикований бізнес, держава не має права вкладати у цю сферу гроші. Тому всі ризики покладаються на акціонерів, а держава тільки створює умови для діяльності приватного бізнесу. Бажання бути лідером на ринку, перемагати конкурентів – природне прагнення бізнесменів. Якщо держава не контролює цей процес, то відбувається монополізація ринку. Підтримка конкуренції та боротьба з монополізмом окремих виробників є наріжним каменем державного регулювання. В європейських країнах в галузі телекомунікацій об'єднання різних компаній на національному та міждержавному рівнях відбувається обов'язково з дозволу відповідних органів. Вони визначають, чи не призведе це об'єднання до монополії, яка

не тільки зведе нанівець конкуренцію, але й знизить якість послуг, приведе до зростання цін.

Європейська політика лібералізації телекомунікацій сьогодні є складовою частиною глобальної стратегії, ухваленої Світовою організацією торгівлі. СОТ – це багатосторонній форум, де обговорюються та приймаються угоди, що руйнують бар'єри, які стоять на перешкоді міжнародній торгівлі. В лютому 1997 р. під егідою СОТ 69 країн світу, що становлять 90% ринку телекомунікацій, підписали договір про його лібералізацію. Таким чином, європейська позиція наближується до американської. Але в довгостроковій перспективі підхід Європейського Союзу засновується на суспільних пріоритетах – демократичних цінностях та правах людини, освіті, підвищенні зайнятості.

Використання новітніх інформаційних технологій в Європі зорієнтовано на досягнення соціальних цілей. Вивільнюючи шлях приватним ініціативам, Європейський Союз залишає за собою право визначати суспільні пріоритети та основні напрямки спільної політики переходу до інформаційного суспільства. Так, у 1995 р. "Велика сімка" провела в Брюсселі нараду, присвячену проблемам інформаційного суспільства, де було висунуто ідею "глобальної інформаційної інфраструктури", у створенні якої країни "сімки" покликані відігравати провідну роль.

Високого ступеню інтегрованості у світовий інформаційний простір можуть досягти лише країни з високим науково-технічним потенціалом і культурно-освітнім рівнем населення. Про це свідчить факт, що на розвинуті країни світу припадає майже 90% усіх наукових кадрів і приблизно 94% сумарних витрат на науку, що врешті-решт і забезпечило стрімку інформатизацію цього регіону. Перспективи інтеграції до глобальної інформаційної інфраструктури переважно залежать від ставлення суспільства до специфічного інформаційного ресурсу. Саме така залежність зумовлює дисбаланс, нерівномірність соціально-економічного розвитку країн світу та створює в геополітичному плані напругу та протистояння.

Усвідомлення вирішальної ролі інформаційного ресурсу державами, що прагнуть інтегруватися у світове інформаційне співтовариство у найближчому майбутньому, стає важливою передумовою здійснення інтеграційних процесів. Становлення інформаційного суспільства супроводжується потужним соціальним замовленням на ринку інформаційних послуг. Створюються всі умови для придбання засобів інформатизації та користування послугами за доступними цінами. Кінцевою метою такої політики повинен стати такий самий попит на засоби інформатизації, який існує на телефонний зв'язок. Нове інформаційне середовище стає природним середовищем для людей.

Державна підтримка процесу інформатизації має забезпечуватись відповідною національною політикою. Держава повинна чітко визначити своє ставлення до проблеми і конкретизувати дії й наміри уряду в досягненні поставлених цілей. Аналіз закордонної практики регулювання інформацій-

Інформаційне Суспільство Шлях України

ної сфери суспільства дозволяє виділити низку основних напрямків діяльності державних органів, а саме:

- заохочення до конкуренції: боротьба з монополізмом, контроль за концентрацією власності в одних руках;
- юридичне та технологічне забезпечення права та технічних можливостей на доступ до інформації та інформаційних ресурсів для всього населення;
- реалізація концепції універсального доступу, що передбачає гарантію держави на інформаційні та телекомунікаційні послуги своїм громадянам (телефон, електронна пошта, мультимедійна освіта);
- дотримання свободи слова незалежно від технологічного середовища розповсюдження інформації;
- захист інтересів національних меншин, молодого покоління в інформаційній сфері, особливо в сфері моральності;
- зміцнення національної культури, мови, протистояння експансії інших держав;
- переорієнтація системи освіти з врахуванням вимог інформаційного суспільства, поширення дистанційної освіти;
- широке використання телемедицини для надання послуг населенню віддалених регіонів;
- забезпечення інформаційної безпеки особи і суспільства, зокрема боротьба з комп'ютерною та високотехнологічною злочинністю;
- охорона інтелектуальної власності;
- цілеспрямоване використання новітніх інформаційних технологій для формування відкритої, демократичної держави, поширення діалогу з громадянами.

В Україні стан і темпи впровадження новітніх інформаційних технологій не відповідають світовим тенденціям розвитку, національна інформаційна інфраструктура знаходиться на початковому рівні. Наявні лише розрізнені мережі, що не складають загальну систему. Створення технологічної бази інформаційного суспільства в Україні затяглося: рівень інформатизації українського суспільства порівняно з розвинутими країнами Заходу становить лише 2–2,5%. Паростки інформаційного суспільства виявляються у вигляді базової інформаційної та телекомунікаційної інфраструктури. Проте у відриві від перетворень у соціальній та економічній галузі вони так і залишаються паростками.

З іншого боку, відбувається процес уніфікації масової свідомості, оскільки в Україні через канали телебачення “споживають” практично ті самі новини та серіали, йде масована пропаганда способу життя західної, техногенної цивілізації. Окрім того відомі випадки, коли через мережу Інтернет поширюються інструкції по виготовленню вибухівки в домашніх умовах, поширення порнографії та інша шкідлива інформація. Особливо сильно цей механізм діє на молодь. Відповідно через років десять виросте покоління агресивних молодих людей, що повністю поділятимуть стереотипи

західного суспільства. Тут йдеться не про технічний бік інформатизації, а про соціальні, правові аспекти інформаційної безпеки країни. В Україні існує гостра необхідність у введенні національних пріоритетів в інформаційній сфері, які потрібно контролювати.

Вирішити ці питання в країні може лише держава. На державному рівні необхідно захистити інформаційний ринок України, надати державну підтримку підприємствам, що впроваджують новітні технології в галузі інформаційного обслуговування, діяльність яких спрямована на розвиток інформаційних мереж на рівні стандартів високорозвинених країн світу.

Маючи багатий людський потенціал, Україна стоїть перед завданням розробки інноваційної політики та стратегії, що сприятимуть ефективному зростанню власного багатого історичного потенціалу. Держава координує всі процеси, які перетворюють основи суспільства. Здебільшого, це стосується зовнішнього напрямку її діяльності. Тут український уряд працює дуже активно. Сьогодні Україна представлена в таких впливових міжнародних організаціях, як Міжнародний Союз електрозв'язку, Європейська конференція Адміністрацій зв'язку, Європейський інститут телекомунікаційних стандартів та Регіональне співтовариство в галузі зв'язку. Досягненням є також підписання Паризького меморандуму взаєморозуміння стосовно розвитку Інформаційного суспільства, за яким високий пріоритет у взаємовідносинах між Європейською Комісією і Україною належить побудові в Україні інформаційного суспільства.

Уряд держави усвідомлює, що новітні інформаційні технології спроможні розкрити потенціал України та перетворити її на активного учасника глобальної економіки. Український уряд надає пріоритетного значення політичним ініціативам та законодавчій діяльності, які сприяють приватному сектору та створенню стимулів для розбудови економіки, заснованої на інформаційних технологіях. Особливе значення в цьому плані мають Національна Програма інформатизації (1998 р.), цілі якої було визначено парламентським рішенням у 2000 р.; Закон України "Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України" та Указ Президента України від 31 червня 2000 р. "Про заходи стосовно розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та гарантій широкого доступу до цієї мережі в Україні". Нормативно-правова база забезпечує підґрунтя для поширення послуг інформаційних та комунікаційних технологій в країні для "гарантування прав громадян на інформацію". Президент визнає важливість Інтернету як ключового фактору у державному управлінні, освіті, бізнесі.

Діяльність приватного сектору дуже активна. В містах створюються сотні інформаційних мереж, інвестори з ризиковим капіталом інтенсивно вкладають гроші у численні додатки, які з'являються в умовах інформаційного вибуху.

Відповідно до Указу Президента, розроблено Програму розвитку Інтернету в Україні. Вона зорієнтована на створення на основі Інтернету інфор-

Інформаційне Суспільство Шлях України

маційного та економічного середовища, що сприятиме відновленню позицій України як активного учасника європейського та світового процесів, збереженню позицій країни з високим інтелектуальним та технологічним потенціалом. Важливим фактором є час – відставання становить реальну загрозу, бо може призвести до втрати конкурентоспроможності на світовому ринку з негативними наслідками для економіки, соціальної сфери, науки, культури та освіти.

З 10 по 12 грудня в Женеві (Швейцарія) проходила перша стадія Всесвітнього Самміту з питань інформаційного суспільства (WCIS), який прийняв документи: "План дій" та "Декларація принципів", що визначили основні пріоритети розвитку інформаційного суспільства в світі на регіональних, національних рівнях. Україна брала активну участь у підготовці та прийнятті цих документів, згідно з якими усі країни світу до 2005 року мають розробити та прийняти національні стратегії розвитку інформаційного суспільства. Під час самміту, був представлений проект "Національної стратегії розвитку інформаційного суспільства України". Стратегія складається з чотирьох компонентів:

- створення відповідного економічного, а також інституціонального режиму, що сприяє розширенню й ефективному використанню локальних і глобальних знань у всіх секторах економіки, зміцнює розвиток підприємництва і здатний адаптувати і розвивати економічні та соціальні трансформації, породжені революцією знань;
- створення суспільства грамотних, універсальних і творчих індивідів, здатних прийняти виклик довічного навчання;
- побудова динамічної інформаційної структури, а також конкурентного й інноваційного сектору економіки, що стимулює присутність розходження ефективних і конкурентноздатних інформаційно-комунікаційних послуг і інструментів відкритого доступу. Мається на увазі не тільки високоякісна інформація або комунікаційні технології, але й інші базисні елементи самодостатнього інформаційного суспільства, наприклад: ЗМІ, комп'ютери, а також інші засоби збереження, обробки і використання інформації;
- створення ефектної інноваційної системи, включаючи фірми, наукові і дослідницькі центри, університети, а також інші організації, здатні сприяти розвитку економіки знань, адаптувати дану тенденцію до локальних особливостей, і використовувати її як ресурс для створення нових продуктів, послуг і нових шляхів ведення бізнесу.

Ствердження інформаційного суспільства буде носити характер біфуркації – якісної зміни самих основ цивілізації і соціальної природи суспільних відносин. Відкидаючи, у принципі, будь-яку соціальну інженерію, ми не маємо права не уявляти собі можливих наслідків цієї цивілізаційної перебудови, не маємо права ігнорувати можливі небезпеки.

Як і будь-який революційний процес, перехід до інформаційного суспільства може мати непередбачувані наслідки. Завдання полягає не в то-

му, щоб планувати його розвиток, а в тому, щоб запобігти можливим негативним наслідкам. Небезпечний поворот подій цілком ймовірний. Достатньо уявити собі ситуацію, що виникне при монополізації планетарної інформаційної системи і її підпорядкуванні егоїстичним інтересам окремих груп людей.

Ось чому проблеми формування інформаційного суспільства – колективна турбота всього людства.

Література

1. Глобалізація і безпека розвитку / Монографія. / Білорус О.Г. та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
- Європа – сервер Європейського Союзу europa.eu.int/
- Зернецька О.В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999. – 351 с.
- Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М.: Логос, 2000. – 304 с.
- Інформаційна політика країн світу
<http://www.dwinfoserver.com/otto/highway.shtml>
- Інформаційна політика регіонів та країн світу
<http://www.unesco.org/webworld/observatory/index.shtml>
- Макаренко Є.А. Європейська інформаційна політика. – К.: Наша культура і наука, 2000. – 368 с.
- Макаренко Є. А. Міжнародні інформаційні відносини. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 452 с.
- Макаренко Є.А. Інформаційне суспільство, політика, право в програмній діяльності ЮНЕСКО. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 385 с.
- Новая постиндустриальная волна на Западе / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
- Офіс офіційних публікацій Європейської Комісії
europ.eu.int/
- Офіс проекту Інформаційного суспільства
www.ispo.cec.be/
- Правове регулювання інформаційної діяльності в Україні: станом на 1 січня 2001 р. / Упоряд. С.Е. Демський; Відп. ред. С.П. Павлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 688 с.
- Сторінка “ЕС-Україна” сервера “Європа”
europa.eu.int/comm/external_relation/Ukraine/intro/index.htm
- Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні”
- Українська мережа Інформаційного суспільства
<http://e-ukraine.org.ua/first.htm>

Бажал Ю.М.

Знаннева економіка – економіка конкурентоспроможності

Концепція знанневої економіки сформувалася в процесі аналітичного узагальнення закономірностей економічного розвитку світової спільноти за останні 15-20 років. Цей період характеризується безпрецедентним зростанням впливу науки і нових технологій на соціально-економічний розвиток усіх країн. Виявилося, що неспроможність здійснювати структурну перебудову національної економіки, у відповідності до вимог нової технологічної парадигми (укладу) чи зволікання з проведенням таких структурних змін, не просто гальмує її розвиток, а й призводить до економічної деградації. Тому актуальним стало завдання розбудови інтегральної національної системи стратегічного управління, спрямованої на забезпечення високого рівня глобальної соціально-економічної конкурентоспроможності країни. Для регіональної політики це завдання не змінюється, тому що новою важливою особливістю розвитку стало суттєве підвищення міжнародної конкуренції не тільки на зовнішньому, але й на внутрішньому, ринках. Таким чином, розвиток знанневої економіки – це підвищення глобальної конкурентоспроможності виробництва як країни, так і окремих її регіонів.

Еволюція від низького до середнього, а за тим до високого доходного статусу у більшості випадків відбувається шляхом переходу від економіки, що імпортує технології, до економіки, що сама їх генерує. Тому пріоритети економічної політики небагатої країни, що прагне потужного зростання, мають бути пов'язаними з розвитком як фізичної інфраструктури (порти, телекомунікації, шляхи тощо), так і регулятивних механізмів (митниця, податки, корпоративне законодавство). У цій фазі нова технологія переважно імпортується, тому важливо сприяти зростанню прямих іноземних інвестицій. Практика показує, що спочатку вони є найбільш ефективним у виробництві стандартних товарів і послуг, які стають конкурентоспроможними перш за все на внутрішньому ринку країни з поступовою експансією на ринки подібних країн, як правило, сусідніх. На цій стадії відбувається не тільки асиміляція імпортованої технології, а й її інноваційне удосконалення.

Найважчим є перехід від розвитку, заснованому на імпорті технологій, до розвитку, заснованому на інноваційності. Це потребує прямої участі держави в забезпеченні високого рівня інновацій за допомогою бюджетних і приватних інвестицій у дослідження й розвиток, піднесення рівня освіти, зміцнення ринків капіталу й регулятивної системи, яка

сприяє появі високотехнологічних підприємств. Учасники ринку часто об'єднуються в гнучкі виробничо-розподільчі системи, які пришвидшують інновації і зміни в розподілі праці. Зростає значення підвищення кваліфікації персоналу. Дослідники вважають, що сьогодні майбутня конкурентоспроможність багато у чому залежить від можливостей створення й діяльності регіональних інноваційних кластерів.

Інноваційний розвиток технологій здійснюється шляхом їх постійного ускладнення. Але такого ж ускладнення потребують і відповідні управлінські системи цих виробництв. Емпіричні дослідження еволюції організаційних структур передових фірм світу показали, що тривалий успіх на теренах інноваційних складних технологій знаходиться у прямій залежності від спроможності фірм до реорганізації своєї організаційної структури у більш складний управлінський і технологічний комплекс. Органічним наслідком такого процесу є входження фірми у взаємодію з іншими фірмами в рамках розгалуженої складної підприємницької мережі. Тому еволюція розвитку інноваційних виробничих систем відбувається у напрямках пошуку нових організаційних форм, які дозволяють підвищувати продуктивність залучених ресурсів. Це є головною ознакою і причиною утворення нових підприємницьких агломерацій, зокрема кластерного типу.

Проте в Україні мало звертається уваги на деякі принципово нові особливості сучасних підприємницьких мереж. Мова йде, перш за все, про перехід від лінійно-ієрархічних систем управління, які обслуговували вертикальну чи горизонтальну кооперацію виробництв, до систем, що базуються на реалізації принципу самоорганізації та нелінійних управлінських зв'язків. Причиною такої зміни виступає зростаюча складність виробництва. Випуском складної високотехнологічної продукції часто вже не може ефективно керувати один генеральний менеджер. Так само сучасна мережева підприємницька структура не може ефективно контролюватися з єдиного центру, зокрема, і у регіональному аспекті. Деякі економісти вважають, що сьогодні стає дедалі важче забезпечувати ефективність екзогенного (зовнішнього) управлінського впливу на діяльність виробничої фірми, якщо вона не сформувалася в режимі самоорганізації, тобто внаслідок дії ендогенних (внутрішніх) чинників. Українська державна інноваційна політика залишається концептуально у рамках старої "лінійної" парадигми управління, що не в останню чергу обумовлює її неефективність.

Аналіз свідчить, що утворення нових виробничих структур інноваційного типу стає ефективним тільки у разі виникнення їх внутрішньої потреби і мотивації щодо входження у мережу, тобто у випадку діяльності структури в режимі самоорганізації. Самоорганізація відбувається як кібернетичний процес із зворотними інформаційними зв'язками, який переважно інтегрує діяльність щодо опанування, створення та реалізації нових знань, які втілюються в науково-технічні іннова-

ції. Якщо одна фірма з певним рівнем самоорганізації взаємодіє з іншою фірмою в процесі створення та використання нової технології, то їх спільна адаптація до цієї технології створює новий більш складний тип самоорганізації, як цієї мережі, так і кожної з цих фірм, що сприяє адаптації та розвитку нових технологій і збільшенню конкурентоспроможності продукції.

Ефективність виробничої поведінки даного типу більшою мірою починає залежати від державної інноваційної політики, яка повинна створювати сприятливе інституційне бізнесове середовище для всезростаючої кількості кооперативних зв'язків між фірмами регіону, країни, решти світу. В цьому процесі значно зростає роль стимулюючих важелів, які може запропонувати держава, наприклад у вигляді податкових пільг, для стимулювання не просто окремого підприємства, а цілої виробничої системи, яка може помітно вплинути на економічний розвиток регіону, країни. І, навпаки, намагання поставити дані мережеві системи під жорсткий лінійний контроль державної бюрократії може настільки збільшити трансакційні витрати її членів, що зникне внутрішня мотивація для самоорганізації і, таким чином, дана мережа перестане бути економічно ефективною.

Оцінити результати економічної політики країн і регіонів щодо успіхів на теренах підвищення конкурентоспроможності можна за допомогою індексу конкурентоспроможності різних країн. Подальший аналіз буде здійснено за допомогою розрахунків таких індексів, які щорічно представляються у міжнародному аналітичному виданні "Звіт про глобальну конкурентоспроможність", який видає організація *Світовий економічний форум* (The Global Competitiveness Report – 2002. – World Economic Forum).

Загальний індекс конкурентоспроможності (GCI - Growth Competitiveness Index) визначається з параметрів поточної економічної динаміки для вимірювання спроможності національної економіки досягати сталого розвитку у середньостроковому періоді. Цей композит не враховує короткострокові коливання реального бізнес-циклу. Тому при визначенні рейтингу країни враховуються фактори, які визначають економічне зростання внаслідок збільшення економічного потенціалу країни. Останні дослідження засвідчили, що можна виділити певні загальні фактори, які впливають на економічний розвиток будь-якої країни, а саме: технології, суспільні інституції, та макроекономічне середовище. Загальний індекс зростання конкурентоспроможності країн був у даному аналізі визначений для 80 країн, до яких увійшла і Україна. Ми зробили вибірку країн-аналогів для України, переважно за принципом сусідства та історичних зв'язків, а також маючи на увазі необхідність представництва основних груп країн. Місця вибраних країн за підсумковим індексом конкурентоспроможності, як і окремо за його трьома компонентами, наведено у Таблиці 1.

Таблиця 1

**Загальний індекс конкурентоспроможності
(GCI - Growth Competitiveness Index) вибраних країн та
їх місця у рейтингу 80 країн, для яких робився аналіз
у “Звіті про глобальну конкурентоздатність”
(Світовий форум, 2002).**

	ВНП на душу населення в 2001 (ІКС оцінка)	GCI 2002, коефіцієнт	GCI 2002, рейтинг	Технології	Громадян- ське суспільство	Макроеко- номічне середовище	Зміна місця у рейтингу GCI у 2002 проти 2001
Канада	28 611	5,27	8	8	9	12	-5
Корея	18149	4,89	21	18	32	10	+2
Португалія	17571	4,87	23	13	21	40	+2
Греція	17482	4,32	38	30	44	47	-2
Угорщина	12941	4,63	29	21	30	49	-1
Аргентина	12098	3,66	63	44	66	65	-14
Польща	9327	3,98	51	36	61	54	-10
Росія	8948	3,64	64	66	65	35	-2
Туреччина	6716	3,31	69	54	63	78	-16
Україна	4224	2,97	77	72	72	77	-9

Як бачимо, і Україна, і її сусіди втрачають позиції конкурентоспроможності. Можна звернути увагу, що, перш за все, це обумовлено низьким рейтингом технологічного фактору, який сьогодні є вирішальним у глобальному змаганні країн. Тому без суттєвої зміни своєї інноваційно-технологічної конкурентоспроможності, годі й мріяти про перемоги у світовому конкурентному “змаганні”. Серед колишніх “соціалістичних” країн, найбільше зростання конкурентоспроможності було в Угорщині. Але ми можемо бачити і її високе місце за індексом технологічних змін. Іншим позитивним прикладом для нас може бути Португалія – найбідніша країна Європейського Союзу, яка проте завдяки розвитку технологічного фактору динамічно покращує свою конкурентну позицію.

Фактор технологічного прогресу має дуже важливе значення саме для середньо- і довгострокового економічного розвитку. Хоча без технологічних змін країна може підняти стандарти життя, наприклад, шляхом збільшення інвестування, але це не забезпечує сталість розвитку. Економічна література останнього двадцятиріччя переконливо довела, що тільки фактор технологічних змін забезпечує сталий розвиток країни, незалежно від її місця у світовому рейтингу розвитку.

Інформаційне Суспільство Шлях України

Індекс технологічного фактору як компонент загального індексу конкурентоспроможності (GCI) розраховувався для двох груп країн: країн ключових інновацій та неключових. До першої групи зараховано країни, щодо компаній яких зареєстровано 15 і більше використаних патентів, виданих у США, на мільйон населення. Таких країн виявилось 24. Інші країни зараховано до неключових інноваційно-технологічних країн. Індекс технологій є композитом з таких субіндексів: індекс інновацій, який відображає інновації, які сприяють економічному зростанню, індекс інформаційних та комунікаційних технологій, та індекс технологічного трансферу, який також враховує ліцензії на іноземні технології.

Важливу роль щодо ефективності впровадження інновацій відіграє бізнесове середовище, яке сприяє чи гальмує адаптацію передових іноземних технологій. Проведені дослідження багатьох країн показали, що можна виділити в країнах, що розвиваються, три головні бар'єри, які не дозволяють їм ефективно впроваджувати нові технології. Перший – недостатня законодавча та інституційна база для стимуляції динамічної незалежної ризикової підприємницької конкуренції. Другий бар'єр – скорочення кількості підприємців, у яких виникає бажання (мотивація) працювати на ринку високих технологій. Третій – низький рівень доходу на душу населення, що не створює стимулів і фінансових можливостей працювати на довгострокову перспективу.

Однією з головних проблем впровадження концепції знаннєвої економіки є висока вартість її реалізації. Збільшення розриву між бідними і багатими країнами в умовах розгортання нового, інформаційного, етапу науково-технічної революції, також були обумовлені тим, що для розвитку знаннєвої економіки потрібні значні фінансові ресурси, які переважно концентруються в багатих країнах. Утворилося “зачароване коло”: розвиток залежить від ефективної реалізації науково-технологічних інновацій, для створення і розповсюдження яких потрібне фінансування, обсяги якого прямо залежать від рівня розвитку країни. Тому сьогодні безсумнівно перевагу отримали багаті країни, які притримуються стратегії розбудови знаннєвої економіки.

У цих умовах динамізм економік країн, що розвиваються, та, відповідно, їх регіонів прямо залежить від спеціальних неординарних зусиль і спеціальної політики проривного типу. Цей висновок є дуже важливим для українських реалій, де економічна політика поки що характеризується тільки деклараціями щодо прихильності до “інноваційного вектору економічного зростання”, продовжуючи зволікати із запровадженням діючих заходів для стимулювання прогресивної структурної перебудови економіки та з проведенням ефективного реформування сфер освіти, науки, інноваційної діяльності.

Треба відзначити високі темпи нарощування обсягів фінансування науково-технічної сфери країнами-аутсайдерами ЄС та малими країнами – лідерами розбудови знаннєвої економіки (Фінляндії та Ірландії).

Так, за даними Євростату, зазначені витрати у середньорічному вимірі зростали з 1995 року так: у Фінляндії – 13,5%, Греції – 12,0%, Португалії – 9,9%, Ірландії – 8,2%, Іспанії – 6,9%, при середньому темпі ЄС – 3,4%. Це ілюструє основний методологічний висновок концепції знаннєвої економіки для політики економічного зростання у середньо доходних країнах та країнах, що розвиваються. Мова йде про необхідність для менш розвинутих держав застосовувати в економічній політиці підходи і філософію зростання передових країн, які борються за світове лідерство.

Ефективність політики розбудови знаннєвої економіки віддзеркалює динамізм показників, що її характеризують. Так, високі темпи зростання обсягів фінансування сфери досліджень і розробок (R&D) дозволили Фінляндії збільшити коефіцієнт наукоємності ВВП з 1,5% у 1985 р. до 3,6% у 2002 р. Ірландія збільшила показник ВВП на душу населення з 12 тис. дол. США в 1990 році до 23 тис. – у 2000 р. Таку саме картину дає аналіз зміни інших стандартних індикаторів знаннєвої економіки: кількості наукових публікацій та цитування, наукові ступені та міжнародні винагороди, патентна активність, створення нових промислових галузей високих технологій та частка їх експорту в експорті продукції обробної промисловості тощо. Серед неєвропейських країн за рівнем динамізму цих показників особливо вражаючих успіхів досягли Південна Корея, Китай, Ізраїль. Та й традиційні країни-лідери (США, Японія) тримають високо планку у цих змаганнях.

Сьогодні важливим критерієм оцінки ефективності політики розбудови знаннєвої економіки є її вимір у індикаторах глобальних структурних змін. Наприклад, це проявляється у зростанні частки продукції галузей високих технологій в експорті продукції обробної промисловості. Фінляндія мала 5% у середині 80-х рр. минулого сторіччя, а тепер 20%. Цей показник був відповідно у 1980 та 1998 рр.: в США – 19% і 27,5% (абсолютний обсяг високотехнологічного експорту відповідно дорівнював (у млрд. дол. США): 55 і 190); Південній Кореї – 7,7% і 24,4% (2 і 33); Китаї – 5,6% і 15,6% (1 і 27). Причому аналітики відзначають, що в малих країнах раніше експорт переважно формувала моногалузь, а тепер високотехнологічний експорт є диверсифікованим. Це забезпечує також значний позитивний баланс у торгівлі продукцією галузей високих технологій.

Також сильним аргументом на користь кардинального повороту політики, як на національному, так і на регіональному рівнях у напрямі розбудови знаннєвої економіки є тенденції зміни структури світової торгівлі. Протягом останньої чверті XX ст. відбувся значний структурний зсув світового експорту на користь продукції високо та середньо технологічних галузей. Звертає на себе увагу суттєве збільшення у світовій торгівлі частки наукомісткої продукції та драматичне зменшення частки низькодоходних товарів первинної обробки та сировини.

Нанівська В., Нікітін В.

Соціальні та культурні аспекти створення інформаційного суспільства

Інформаційне суспільство – це акцентування тільки однієї сторони сучасних суспільних трансформацій. Назва “інформаційне суспільство” вказує лише на один важливий аспект сучасних суспільних перетворень – перехід від широкого застосування знань до масового використання засобів роботи з інформацією. Постіндустриальне, глобальне, відкрите, мережене, суспільство третьої хвилі технологій – це тільки кілька з багатьох назв для тієї форми суспільного життя, що народжується в останні десятиліття. Зазвичай, суспільні зміни відбуваються за різними аспектами паралельно, але нерівномірно, що призводить до соціального напруження та конфліктів.

Широке застосування саме інформаційних технологій ще не забезпечує інших аспектів створення постіндустриального відкритого демократичного суспільства та успішного входження в глобальний світ.

1.1. Основні аспекти суспільних трансформацій

Суспільні зміни треба розглядати системно, і ми можемо вказати на основні з них:

- змінюється соціальна структура суспільства, або, точніше, поруч з наявними з'являється нова форма його диференціації, яка визначає спектр соціальних вимог, послуг, робочих місць... Наприклад, щодо використання технологій це розподіл на нові “страти” – користувачів, технологів, творців технологій або персональних варіантів користування, поява нових сфер діяльності, таких як шоу-бізнес або електронна комерція;
- змінюється тип культури – від текстової до екранної. Те, що молодь мало читає, – тільки наслідок цієї зміни, але її, наприклад, не оцінено належним чином в освіті. Виявом екранної культури є масова орієнтація на змішування традиційних форм, орієнтація на виготовлення персональних культурних коктейлів;
- складається інше уявлення про грамотність – технологічна грамотність, або вміння працювати з інформаційними пристроями стає основою такого уявлення;
- змінюються форми прийняття політичних рішень – і це не тільки електронний уряд, а й можливість, скажімо, прямої участі в голосуванні, що зовсім інакше формулює питання про зміст і форми демократії;

- змінюються зміст і форми надання освіти (дистанційна освіта – це зміна не тільки форми, а й самого змісту: робота не тільки зі знанням, а й з інформацією, не тільки уроки, а й робота з тренажерами, не тільки в дитинстві, а протягом усього життя тощо). Освіта змінює свій контекст. Так, для останніх століть головним контекстом освіти була наука та завдання її розвитку, зараз таким контекстом дедалі більше стають технологічні інновації;
- змінюється ринок робочих місць (часткова зайнятість, кілька робочих місць одночасно, короткотермінові контракти) та його структура (виникає потреба в нових уміннях);
- змінюються уявлення про національну та персональну безпеку, права людини (потенційно можливий тотальний контроль і тотальний тероризм)
- змінюється уявлення про стратегічні ресурси (уже не тільки енергія, а й інформація, вільний час);
- змінюються форми транснаціональних відносин і критерії розвиненості. Тобто входження в міжнародні мережі є умовою та показником розвитку з погляду процесів глобалізації;
- з'являються нові форми ризиків для психічного здоров'я та екології. Інформаційне сміття – це нова і ще не дуже зрозуміла проблема.

Можна й далі визначати не менш значущі зміни в інших аспектах суспільного життя або міжнародних відносин, але важливо зауважити, що інформатизація змінює всі важливі риси суспільства. Ці зміни несуть як благо, так і руйнацію звичних форм життя, праці, безпеки тощо, і ці зміни потрібно організувати так, щоб досягти необхідних результатів, зазнавши якомога менших соціальних і культурних втрат.

1.2. Можливі зміни в базових формах організації сучасного суспільства

Окремо треба сказати про можливі зміни в системах регулювання людського розвитку. Є ознаки того, що економічні важелі регулювання значною мірою доповнюються або навіть заміщаються організаційними. Наприклад, марні зусилля збереження прав власності та боротьба з так званим піратством у сучасних мережах можуть свідчити про те, що у відкритих інфраструктурах, які ми називаємо мережами, на відміну від поширених закритих інфраструктур транспорту або зв'язку, взагалі не діють принципи власності та закони ринкової економіки.

У технологічному розвитку дуже важливим стає процес перетворення складних структур, таких як знання, суспільні групи, послуги тощо, на дискретні одиниці. Спроможність організації створювати вільні конфігурації з дискретних і рівнозначних одиниць стає ресурсом розвитку, а вплив на умови організації – чинником регулювання.

Отже, організаційні перетворення стають чимдалі важливішими, і їхні форми та стандарти починають впливати на культуру та людські стосунки.

1.3. Основні спроможності, потрібні для входження в інформаційне суспільство

Для України важливим є виконання наступних умов, що дають змогу увійти в інформаційне суспільство.

1.3.1. Подолання нерівної спроможності до входження у глобальне інформаційне суспільство

Спроможність до входження в інформаційне суспільство визначається такими характеристиками країни:

- наявність власної політики щодо процесів глобалізації та інформатизації;
- наявність системи аналізу, оцінювання і моніторингу розвитку інформаційного суспільства та визначення проблем, що виникають;
- наявність розвинених інфраструктур сучасного суспільства – фінансових, управлінських, інвестиційних, дистанційної освіти, торгівлі тощо, для яких необхідно розвивати інформаційні інфраструктури;
- система освіти, через яку передаються вміння працювати в умовах інформаційного суспільства;
- поширення технологічної грамотності у суспільстві;
- необхідний набір законів і професійних кодексів, які регулюють нові форми соціальних відносин;
- необхідний рівень матеріально-технічного супроводу процесів інформатизації;
- власні спроможності для засвоєння, ініціювання та впровадження технологічних досягнень;
- високий рівень інвестицій у пріоритетні напрямки розвитку інформаційного суспільства та соціальні програми адаптації до змін.

Більшість країн світу не мають необхідних спроможностей для входження в інформаційне суспільство на рівних, і тому можуть бути лише додатком до реалізації чужих програм і проектів.

1.3.2 Створення спроможності реагувати на світові тенденції та конфлікти

В умовах глобального світу та поширення інформаційних інфраструктур фінансові кризи або політичні конфлікти майже миттєво стають світовими, і одні країни мають уже готові механізми протидії цим негативним впливам, а інші стають їхніми жертвами. Дуже небезпечна зона переходу становлення механізмів інформаційного суспільства, коли країна вже увійшла в світові інфраструктури, а механізмів захисту ще не має.

Наслідками цього є те, що країни, втягнені в глобалізацію:

- не мають відповідних інфраструктур;
- зазнають руйнування традиційних для них інститутів, які знову із зусиллями відтворюються через органи управління, освіти, організації життя;
- не мають проектів, програм створення необхідних інфраструктур.

Україна тепер отримала можливість (але дуже частково) бути самос-

тійним учасником світових процесів глобалізації та інформатизації.

1.3.3. Технологічна спроможність до змін

Треба визначити, що в Україні:

- реальна державна політика не спрямована на процеси модернізації;
- низький рівень матеріально-технічного забезпечення процесів інформатизації та модернізації;
- система освіти не має політики змін змісту та форм освіти згідно з потребами інформаційного суспільства;
- низька загальна технологічна грамотність населення;
- немає реальної політики інвестицій у модернізацію та інформатизацію.

1.3.4. Спроможність культурно “поховати” спадщину індустріального суспільства

У держави недостатньо фінансових і кадрових ресурсів для забезпечення швидкого переходу до створення інформаційного суспільства. Це вимагає досліджень альтернатив становлення інформаційного суспільства, його плюсів і мінусів, ризиків і необхідних ресурсів, встановлення пріоритетів для використання ресурсів, тобто створення організаційної політики розбудови інформаційного суспільства.

Інакше кажучи, треба відповісти на такі запитання:

- як працювати з великими за обсягами та впливом групами населення, які працюють у сферах старих технологій; як культурно “поховати” старі технології та все, що їх супроводжує (суспільну підтримку, системи навчання, матеріально-технічну базу)?
- як визначити пріоритетні напрямки створення ресурсів для модернізації та забезпечити їх ефективне та результативне використання? Яка система управління та організації робіт потрібна?

1.3.5. Впровадження ІКТ торкається усіх сторін суспільного життя і його законодавче забезпечення потребує системного та публічного процесу вироблення законодавства

Для нас особливістю цього процесу є те, що звично ми законодавчо регулюємо розвиток галузей, а тут йдеться про регулювання основних інфраструктур суспільства, яке не можливо звести до суми галузевих норм.

Ми вважаємо, що характерною відмінністю інформаційного суспільства від індустріального є наголос на створення інфраструктур послуг на відміну від опори на галузеве управління виробництвом.

Під інфраструктурою мають на увазі систему, яка забезпечує переміщення товарів та послуг від виробників до споживачів. В Україні, де великою мірою збереглася індустріальна структура економіки, частка інфраструктурного сектору, є набагато меншою, ніж частка цього сектору в країнах ЄС та країнах-кандидатах на вступ до ЄС. Ця обставина обмежує здатність української економіки інтегруватися у спільний європей-

Інформаційне Суспільство Шлях України

ський ринок і бути конкурентноспроможною на цьому ринку.

Як вказує сучасний досвід, зовсім не обов'язково спочатку долати розрив в доходах з розвиненими країнами, а потім починати модернізацію та технологізацію. Саме впровадження нових технологій є засобом подолання такого розриву.

- Треба зазначити, що розвивати інфраструктури в умовах збереження галузевих форм державного управління є вельми неефективним, бо зусилля розпорошені по різних відомствам, які не узгоджують параметри інфраструктур та вимоги до них, що веде до несумісності окремих елементів інфраструктур.
- Управління інфраструктурами побудовано на спроможності до управління стандартами та якістю послуг в міжнародних рамках, що якісно відрізняється від галузевого управління через плани на обсяги виробництва в межах галузі.

Інформаційно-комунікативна інфраструктура є базою для створення інших інфраструктур. Через її розвиток можна створити єдиний простір для управління, фінансового забезпечення та інформаційного обміну.

В Україні зв'язок та інформатизацію розглядають незалежно один від одного. Цей підхід є помилковим.

Розпорошеність зусиль, спрямованих на виконання відокремлених завдань розвитку зв'язку та інформатизації, є найбільшою перешкодою на шляху розвитку інформаційно-комунікативної інфраструктури.

За втілення політики у цих сферах відповідають різні не пов'язані між собою органи влади: Існуюче законодавство створювалось під окремі галузеві потреби і не може забезпечити наступні завдання:

- створення інфраструктур інформаційного суспільства;
- виконання вимог до країн, що вступають в ЄС;
- прискорений розвиток інформатизації.

1.3.6. Стан законодавчої бази можливо визначити як неповний та суперечливий

Основні напрями державної політики у сфері телекомунікацій, на наш погляд, у свій час були розроблені без урахування реальних ринкових відносин, без комплексного підходу до їх реалізації і тому вже не відповідають умовам сьогодення.

Прийнято багато рішень та документів щодо інформатизації. Розробляються нові. Але, як правило, прийняті програми не забезпечуються ресурсами, і це стримує їх виконання.

Входження до "електронної Європи" є умовою європейської інтеграції і важливим кроком на шляху до входження України в інформаційне суспільство

Для цього треба зосередитись на наступних пріоритетах, що визна-

чені європейськими документами:

- Прискорення створення підвалин інформаційного суспільства;
- Більш дешевий, швидкий і надійний Інтернет;
- Інвестування у людей і уміння;
- Стимулювання використання Інтернету.

Ми зробили тільки перші кроки в цьому напрямку – здійснена розробка програми “Електронна Україна”. Програма базується на концептуальних документах МСЕ, враховує європейські норми, гармонізується з програмою “Електронна Європа плюс”.

1.4. Виконання цих умов потребує змін в самому підході до вироблення законодавства, яке сьогодні не спирається на аналіз політики, груп інтересів та стратегічне бачення, тобто необхідно забезпечити:

- Вироблення загальної стратегії інноваційного розвитку, в рамках якої виробляються закони;
- Вивчення досвіду розвинених країн та міжнародних вимог до сфери інформатизації;
- Визначення больових точок та усунення їх за рахунок систем регулювання;
- Аналітичне забезпечення законодавчих ініціатив;
- Публічність законодавчого процесу;
- Уся регуляційна структура повинна бути ясна та логічна, щоб гарантувати стабільність законодавчого розвитку. Держава має забезпечити свободу інформації та захист публічних та приватних інтересів.

1.5. Для України важливим є започаткування суспільного діалогу як фундаменту для входження в інформаційне суспільство.

Для успішної глобалізації та побудови розвиненого демократичного суспільства необхідно забезпечити можливість широкого суспільного діалогу навколо процесу прийняття політичних рішень, і в цьому сенсі інформаційні технології є тільки інструментом забезпечення технічної можливості цього діалогу.

У сучасних демократіях розвиток суспільного діалогу навколо процесу прийняття політичних рішень обумовлений неможливістю ігнорувати інтереси різних суспільних груп. Неабияке поширення засобів представлення кожної групи суспільних інтересів під час прийняття рішень, особливо в міжнародних проектах і програмах, призвело до створення та використання стандартів процедур і форматів організації цього процесу, зробило цей процес технологізованим.

Ця технологія на Заході має назву публічної політики. Основними ризиками публічної політики є робота з групами інтересів, розглядання альтернатив, публічні обговорення на всіх етапах підготовки рішення, впровадження рішень через управління змінами. Використання цієї техноло-

Інформаційне Суспільство Шлях України

гії – умова вступу в ЄС та взагалі в коло сучасних розвинених суспільств.

Проблема становлення інформаційного суспільства у широкому розумінні цього слова в Україні полягає у намаганні впроваджувати інноваційні зміни засобами старих форм управління. Отож необхідно створити в суспільстві інституційну спроможність виробляти політику засобами сучасних управлінських технологій, і тоді можна буде зробити реальний крок до побудови інформаційного суспільства.

В Україні становлення публічної політики робить перші кроки. МЦПД, який я представляю, активно впроваджує ідеї публічної політики в суспільну думку, засоби публічної політики, роботу уряду та громадських організацій.

Ми чітко розуміємо, що наслідком викривленого, суто технічного розуміння інформаційного суспільства та способів його створення може стати посилення тоталітарних аспектів у суспільстві, коли технічні можливості контролю не збалансовано можливостями суспільних інститутів щодо використання нових технічних засобів для захисту інтересів різних суспільних груп.

Тобто, неможливо увійти до інформаційного суспільства тільки за рахунок технічного забезпечення – потрібні системні суспільні зміни та політика, що їх забезпечує.

Мойсеєнко А.О.

Готовність населення України до діяльності в інформаційному суспільстві

З кінця 60-х рр. XX ст. у світі утвердилось розуміння соціально-економічних перетворень, які проходять в найбільш розвинених країнах, і є передвісниками нового суспільного прогресу. Ці перетворення називають переходом від індустріального до постіндустріального, або інформаційного суспільства.

На сучасному етапі розвитку української держави, з огляду на глобалізацію соціально-економічних процесів, ми вже не можемо стояти осторонь цих процесів, прикриваючись статусом нової держави, яка тільки отримала незалежність.

Розвиток інформаційного суспільства має стати одним з найважливіших пріоритетів державної політики України.

Проблема вирішення завдання розвитку інформаційного суспільства в нашій державі, полягає у розумінні інформаційного суспільства як процесу інформатизації. Однак створення інфраструктури та матеріально-технічної бази не стане тією ключовою рушійною силою, яка зможе до-

корінно змінити існуючий стан.

Основною проблемою побудови інформаційного суспільства в нашій державі є цілкова відсутність готовності населення до існування та діяльності в такій системі.

Готовність – це первинна, фундаментальна умова успішного виконання будь-якої діяльності.

Важливою умовою формування готовності до будь-якої діяльності є наявність відповідних якостей, і в першу чергу схильностей та здібностей особистості до майбутньої діяльності. Готовність до діяльності розвивається на основі засвоєння загальних та професійних знань, формування вмінь та навичок, удосконалення сформованих професійно важливих якостей особистості.

Готовність до того чи іншого виду діяльності – це цілеспрямований вияв особистості, що включає її переконання, погляди, відношення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, настанови. Вона досягається в ході моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки, є результатом всебічного особистісного розвитку особистості з урахуванням вимог, обумовлених особливостями діяльності, професії.

Готовність до діяльності – складне соціально-психологічне явище, її можна розглядати як форму зв'язку професійної спрямованості з іншими важливими рисами особистості: світоглядом, життєвими настановами і духовними цінностями, а також з її морально-вольовою та емоційною сферами; вона передбачає також активну самоосвіту і самовиховання.

Практично усі дослідники вказують на наявність у структурі готовності адекватної мотивації, що обумовлює позитивне відношення до успішної професійної діяльності, необхідного об'єму спеціальних і психолого-педагогічних знань, що визначають рівень сформованості професійних умінь та навичок, а також виділяють як підсистему в структурі готовності комплекс професійно-значущих властивостей особистості, які включають здібності, характер, темперамент і характеристику психічних процесів.

За останній час проведено багато досліджень, присвячених аналізу готовності до різних видів діяльності: це дослідження готовності до педагогічної діяльності (Тарновська А.С., Сластьонін В.А., Ніколаєнко С.І., Вездухова В.П., Іванова Т.В., Васильченко С.Л., Миронова С.П., Маринін І.Г., Мазоха Д.С., Дурай-Новакова К.М., Горностай П.П., Винославська Е.В., Черничкіна Е.А., Скрипченко А.В., Орлова Е.А., Зотеева Г. А., Салаватова С.С., Жук О.Л.); готовність до праці на сучасному виробництві (Богучарова Е.І., Елісєєв А.Г., Моляко В.А., Смульсон М.Л., Равікович С.І.); готовність до праці в сільському господарстві (Мороз О.І.); готовність до медичної діяльності (Супрун Л.М., Ораховський В.І., Кондратенко Т.П., Вітенко І.С., Жукова М.І.); готовність до служби у збройних силах

Інформаційне Суспільство Шлях України

(Тимченко А.В.). У цих роботах розглядаються як окремі питання, що стосуються специфіки готовності до окремих професій, так і проблеми психологічної готовності до діяльності (уточнюється значення поняття психологічної готовності, розглядається її структура, психологічні умови формування готовності до різних видів професійної діяльності).

Зрозуміло, що готовність потрібно розглядати в більш широкому контексті. Існують різні наукові підходи до визначення проблеми готовності поняття. Загалом, можна виділити два основних підходи у вивченні проблеми готовності:

1. Готовність розглядається як складне утворення, що включає в себе когнітивний, мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти, як сукупність знань, вмінь, навичок, професійно значущих якостей особистості, якими повинен володіти випускник вузу для успішної адаптації до діяльності.

Аналіз наукових досліджень показав, що цей підхід використовується у роботах, присвячених вивченню готовності до професійної діяльності у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Так, готовність до участі у формуванні соціальної політики громадсько-політичних організацій можна розглядати як цілісний прояв особистості, що включає в себе знання з права, економіки, психології, методів соціологічного аналізу, вміння прогнозувати, організаторські та комунікативні уміння, здібності.

Як приклад, можна навести структуровану модель готовності до педагогічної діяльності Кузьміної Н.В. На її думку успішному розв'язанню різноманітних педагогічних завдань сприяють: 1) комплекс знань, що включає в себе суспільно-політичні та культурні знання, знання предмету, засобів педагогічної комунікації, психологічних особливостей учнів, знання достоїнств і недоліків власної діяльності; 2) стимули і мотиви діяльності; 3) спрямованість особистості педагога; 4) педагогічні здібності; 5) професійно значимі якості особистості.

Дурай-Новакова К.М. в структурі професійної готовності як цілісного явища (складне особистісне утворення, багатопланова і багаторівнева система якостей, властивостей і станів, які у своїй сукупності дозволяють певному суб'єкту більш чи менш успішно здійснювати діяльність) розрізняє:

1) мотиваційний компонент (професійно значимі потреби, інтереси та мотиви професійної діяльності);

2) орієнтаційно-пізнавально-оцінювальний компонент (знання та уявлення про зміст професії і вимоги до професійних ролей, засоби вирішення професійних завдань, самооцінка професійної підготовленості);

3) емоційно-вольовий компонент (почуття відповідальності за результати діяльності, самоконтроль, вміння керувати діями, з яких складається виконання професійних обов'язків);

4) операційно-дієвий компонент (мобілізація та актуалізація професійних знань, умінь та навичок, адаптація до вимог професійних ролей і умов діяльності);

5) настановочно-поведінковий компонент (налаштування на доброякісну роботу).

У вигляді генералізованої схеми функціональних компонент розглядає готовність Мороз О.Г.:

1) психологічна підготовленість – потреба у діяльності, необхідність усвідомлення відповідності особистісних якостей вимогам діяльності, усвідомлена мотивація особистісних прагнень до даної спеціальності;

2) теоретична підготовленість до діяльності – наявність глибоких знань основ наук, відповідного рівня розвитку, знання вимог спеціальності до особистісних якостей і здібностей, володіння знаннями і методами постійного поповнення знань;

практична готовність до професії (вміння планувати та організовувати роботу, вміння застосовувати раніше отримані знання, вміння та навички на практиці, формування нових умінь та навичок);

4) ідейно-політична підготовка, світогляд і загальна культура фахівця;

5) необхідний рівень розвитку здібностей, які потребує та чи інша діяльність;

6) професійно-визначена спрямованість особистості фахівця;

На думку Сластьоніна В.А., у професійній готовності до професійної діяльності функціонально можуть бути виділені такі компоненти:

1) психологічний компонент – сформована спрямованість на професійну діяльність, настанова на роботу, наявність інтересу до предмета діяльності, потреба в самоосвіті в цій галузі, розвинуте професійне мислення;

2) науково-теоретичний компонент – наявність відповідного об'єму суспільно-політичних, психологічних та спеціальних знань;

3) практичний компонент – наявність сформованих на відповідному рівні професійних вмінь та навичок;

4) психофізіологічний компонент – наявність відповідних передумов для оволодіння професійною діяльністю та визначена спеціальністю сформованість професійно значущих якостей особистості;

5) фізичний компонент – стан здоров'я та фізичного розвитку відповідно вимогам професійної діяльності.

Фарапонова Е.А. розглядає готовність до праці як складне багаторівневе утворення, що включає особистісні та операційні компоненти. Особистісним відповідає система відношень, інтересів, мотивів, звичок і установок на працю, професійно важливі якості особистості, особливо якості її емоційної та вольової сфер. До операційних компонент віднесе-ні система знань, загальнона трудових і професійних умінь, особливості інтелектуальної діяльності.

Д'яченко М.І., Кандибович Л.А. включають у структуру готовності до діяльності такі складові: 1) позитивне ставлення до того чи іншого виду діяльності, адекватні до них риси характеру, здібності, темперамент, мотиви; 2) необхідні знання, навички, уміння; 3) стійкі професійно важливі особливості психічних процесів: сприймання, мислення, емоційні та волевові процеси.

2. Представники другого підходу визначають готовність як функціональний стан, який сприяє успішній діяльності, забезпечує високий її рівень (Левітов Н.Д., Нерсисян Л.С., Генев Ф.О. та інші). Цей підхід характеризується тим, що стан готовності у вирішальній мірі зумовлюється стійкими психічними особливостями, притаманними даній особистості. Але вони не являють собою перенесення якостей і станів у нову ситуацію, лише актуалізацію їх. На стан готовності впливають і ті конкретні умови, в яких проходить діяльність.

Однією з головних заслуг Левітова Н.Д. є визнання ним готовності до діяльності як стану, що може бути довготривалим або короточасним, вказування на залежність цих станів від індивідуальних особливостей і типу вищої нервової діяльності людини, а також від умов, в яких проходить діяльність.

До числа таких умов слід віднести: зміст завдань, їх складність, новизну, творчий характер; ситуацію діяльності, зразок поведінки оточуючих; особливості стимуляції дій і результатів; мотивацію, прагнення до досягнення того чи іншого результату; оцінку вірогідності його досягнення; самооцінку власної підготовки; попередній нервово-психічний стан; стан здоров'я; особистий досвід мобілізації сил на вирішення завдань більшої складності; вміння контролювати і регулювати рівень свого стану готовності; вміння самоорганізовуватися, створювати оптимальні внутрішні умови для майбутньої діяльності.

Виникнення стану готовності до діяльності починається з постановки мети на основі потреб і мотивів (або усвідомлення людиною поставлених перед нею завдань). Далі йде вироблення плану настанов, моделей, схем майбутніх дій. Потім людина приступає до втілення готовності, яка виникла, в предметні дії, застосовує певні засоби і способи діяльності, порівнює хід і проміжні результати з поставленою метою, вносить корективи. Так, в дослідженнях Д'яченка М.І., Кандибовича Л.А., Пономаренко В.А. дається трактування готовності як активно-діючого стану особистості, який відображує зміст поставленого завдання та умови майбутнього його виконання. Стан готовності включає в себе такі компоненти:

- 1) мотиваційний – відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку;
- 2) орієнтовний – знання та уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості;
- 3) операційний – володіння способами і прийомами діяльності,

необхідними знаннями, навичками, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та іншими;

4) вольовий – самоконтроль, самомотивація, вміння керувати діями, з яких складається виконання обов'язків;

5) оціночний – самооцінка своєї підготовленості і відповідних процесів вирішення професійних завдань.

Стан готовності – складна динамічна структура, сукупність емоційних, мотиваційних, вольових особливостей психіки людини в їх співвідношенні з зовнішніми умовами і майбутніми завданнями.

Проводилися дослідження на короточасну готовність до льотної діяльності (Марішук В.Л., Плетницький Е.А.), до спортивної діяльності (Пуні А.Ц., Генев Ф.), до військової діяльності (Д'яченко М.І., Осіпенков Е.Ф.), до діяльності людини-оператора (Мілерян Е.А., Нерсисян Л.С., Пушкін В.Н.), до діяльності музиканта (Андрієвська Н.Ф., Кравцова Н.Е., Бочкарьов Л.Л.).

Таким чином, тимчасовий стан готовності – це актуалізація, пристосування усіх сил, створення психічних можливостей для успішних дій в даний момент. Вона може включати деякі елементи завчасної, загальної готовності.

Аболін Л.М. та деякі інші дослідники показали, що динамічну структуру готовності до складних видів діяльності складають такі взаємопов'язані елементи: 1) усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу чи поставленого іншими людьми завдання; 2) усвідомлення цілей, вирішення яких приведе до задоволення потреб чи виконання поставленого завдання; 3) осмислення та оцінка умов, у яких будуть відбуватися майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з вирішенням подібних завдань і виконанням вимог; 4) визначення на основі досвіду та оцінювання майбутніх умов діяльності, найбільш вірогідних і допоміжних способів вирішення завдань чи виконання вимог; 5) прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідного досягнення відповідного результату; 6) мобілізація сил у відповідності з умовами і завданнями, самонавіювання в досягненні мети.

Розглянемо підходи до визначення саме психологічної готовності до професійної діяльності.

Ковальов А.Г. вважає, що формування психологічної готовності до праці означає не що інше, як утворення тих необхідних суб'єктивних умов чи властивостей особистості, що забезпечують можливість людині свідомо та добросовісно, зі знанням справи, працювати в колективі чи для колективу. Важливою умовою для становлення потягу до праці є відповідність суб'єктивних властивостей і, в першу чергу, схильностей та здібностей вимогам праці. При аналізі структури готовності до діяльності слід враховувати і рівень загальних і професійних знань, умінь, нави-

чок.

Максименко С.Д., Пелех О.М. визначають психологічну готовність як суттєву передумову цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. Вона допомагає людині успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, особистісні якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати свій спосіб дій при появі непередбачених перешкод.

Іванова Т.В. зазначає, що, являючи собою стійку характеристику особистості, психологічна готовність до діяльності в конкретному своєму прояві виражається в готовності до професійної діяльності. Під психологічною готовністю до професійної діяльності автор розуміє психічний стан особистості, який виражається у здатності приймати самостійні рішення при виникненні складних професійних проблем, оцінювати свої можливості у їх співвідношенні до майбутніх труднощів і досягнень певних результатів, передавати свої знання іншим.

Корабліна Е.П. розуміє психологічну готовність як відносно стійкий стан, що визначається базовими (зокрема, характерологічними) і програваними (мотиваційними та інтелектуальними) властивостями особистості і проявляється в активно-позитивному відношенні до професії та сформованій професійній самосвідомості.

Горностай П.П. вважає, що психологічна готовність особистості до професійної діяльності – це цілеспрямований вияв особистості, який включає систему професійних знань, навичок, умінь, потреб, мотивів, психологічних якостей, настанов і станів особистості, який дозволяє успішно включитися в професійну діяльність і виконувати її оптимальним для даної діяльності і даної особистості чином.

Різні трактування психологічної готовності обумовлені як специфікою структури діяльності, яка вивчається в кожному окремому випадку, так і незбігом теоретичних підходів дослідників. Одні автори розглядають психологічну готовність до професійної діяльності на особистісному фоні, а інші – на функціональному, тобто враховують насамперед стан психічних функцій. Але головною вимогою до наукової розробки проблем готовності є урахування цілісності особистості. Смірнов А.А. відзначає, що психологічна готовність до праці – це не окрема якість людини, не окрема риса особистості. Це поєднання багатьох і дуже різноманітних взаємопов'язаних рис.

Багато досліджень присвячені вивченню окремих форм прояву готовності, компонентів чи підсистем загальної системи готовності. У низці робіт висвітлюються проблеми, зокрема, професійної придатності. Хмелюк Р.І. наводить такі фактори придатності до професійної діяльності, які являють собою структуру, близьку до структури психологічної готовності до праці: а) наявність інтересу, відповідне відношення особистості до педагогічної діяльності; б) потреба в даній діяльності; в) знання, уміння, навички, необхідні для оволодіння даною професією; г) деякі пе-

редумови особистісних здібностей.

Аналізуючи готовність до навчання та трудової діяльності, Левченко М.В. вказує, що дане поняття містить в собі дві взаємопов'язані суттєві сторони: психологічну готовність та підготовленість. При цьому перша включає: а) ідейно-політичну спрямованість; б) потребу в певній спеціальній діяльності і спеціальних знаннях, інтерес, любов до них; в) внутрішнє прийняття вимог діяльності; г) усвідомлення відповідності своїх особистісних якостей вимогам діяльності; д) усвідомлення мотивації особистісних прагнень до даної спеціальності.

Підготовленість же у свою чергу передбачає: а) глибоке знання наук, певний рівень розвитку; б) підготовленість у певній сфері знань; в) обізнаність у професійній діяльності, знання вимог спеціальності до особистісних якостей і здібностей; г) уміння вчитися; д) морально-психологічну підготовленість [2].

Проаналізувавши вищевикладені підходи, ми приймаємо трьохкомпонентну модель психологічної готовності. Тобто, схема готовності до діяльності в умовах інформаційного суспільства представляє собою:

- Мотиваційний компонент – мотиви, які спонукають до діяльності в системі інформаційного суспільства.
- Когнітивний компонент – сформованість умінь, необхідних для виконання функцій, притаманних інформаційному суспільству.
- Емоційно-вольовий компонент – відчуття, пов'язані з виконанням роботи, та рішення, які приймає суб'єкт.

В інформаційному суспільстві, порівняно з індустріальним, „важливим явищем стає подолання праці як утилітарної активності та заміна її творчою діяльністю, безпосередньо не мотивованою матеріальними факторами”[1]. Процес формування інформаційного суспільства базується на перетворенні більшої частини працівників фізичної праці на працівників інтелектуальної сфери, зростання ролі інформації та виникнення соціальної держави.

На превеликий жаль, на сьогодні саме це перетворення і не може відбутися. Ми можемо констатувати наявність розрізнених компонентів готовності, які не пов'язані між собою, тільки у молоді, порівняльно з людьми старшого віку. В наслідок цього рівень готовності населення України до діяльності в інформаційному суспільстві достатньо низький.

Мотиваційний компонент готовності до діяльності в інформаційному суспільстві полягає, передусім, у прагненні до саморозвитку та самоактуалізації.

Когнітивний компонент полягає у формуванні компетентності, тобто здібності пристосовуватися до нових технологій (здійснювати рецепцію та трансфер технологій) за рахунок рівня освіти.

Емоційно-вольовий компонент полягає у тих відчуттях, які пов'язані з діяльністю та прийняттям рішень у сфері інформаційного суспільства.

Формування усіх трьох компонентів та встановлення динамічного

Інформаційне Суспільство Шлях України

зв'язку між ними, потребує стратегічного підходу з боку держави у сфері освіти, розвитку інноваційної економіки, інформаційної культури, інформаційної, а не комп'ютерної грамотності населення, соціально-психологічній та інших сферах.

Наразі актуальний розвиток наукового напрямку – інформаційної психології, яка має досліджувати такі проблеми як:

- Готовність людини до діяльності в інформаційному суспільстві.
- Страх людини перед постійно зростаючим потоком інформації.
- Психологічні розлади, які виникають внаслідок інформаційного перевантаження.
- Інтересобистісне відчуження, пов'язане з постійним спілкуванням з комп'ютером.
- Соціально-психологічні особливості віртуальних співтовариств, та багато інших, безпосередньо пов'язаних із застосуванням інформаційно комунікаційних технологій у повсякденному житті.

Література

Иноземцев В.Л. Концепция постэкономического общества: теоретические и практические аспекты. – М., 1998.

Мойсеєнко А.О. Готовність соціальних працівників до формування соціальної політики громадсько-політичних об'єднань. / Дипломна робота. – КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003.

Романенко С. І.

Поеднування інноваційного пошуку малого підприємництва з потужністю великого галузевого бізнесу для розвитку інформаційного сектору

Трансформація української економіки привертає увагу дослідників ставленням до вивчення та врахування практичного досвіду зарубіжних країн. Тут можна знайти приклади уважного вивчення іноземного досвіду, і беззастережного виконання рекомендацій зарубіжних консультантів, і повного ігнорування реального досвіду. Щодо розвитку інформаційних технологій в Україні, то, враховуючи її інноваційний потенціал у цьому напрямі, створюється враження, що їх нерівномірний, нестабільний, обмежений розвиток зумовлений саме недостатнім врахуванням

досвіду світової економіки.

Піднесення сектору інформаційних технологій, як відомо, почалося в середині минулого століття на базі галузей п'ятого технологічного укладу водночас із прискоренням інноваційного розвитку, відособленням економіки знань і триває вже півстоліття, пройшовши кілька різних стадій. Історія свідчить про значні складнощі цього процесу, його залежність від загального стану економіки, насамперед від потужності великих корпорацій у сфері інтелектуального бізнесу, їх підтримки з боку держави в тій чи іншій формі. Вищезгадувані поняття інноваційного розвитку, інформаційних технологій, економіки знань відображають різні і водночас взаємопов'язані сторони розгортання науково-технічної революції, процесу зростання інтелектуального фактора в економічному розвитку.

Інформаційний сектор в період НТР проявив себе як всеосяжна, складна та розгалужена підсистема національної економіки, що включає два великих підрозділи. Перший з них забезпечував створення та засвоєння нового знання, базової інформації (дослідження та розробки), підготовку спеціалістів (освіта та підвищення кваліфікації), інженерно-технологічну діяльність (проектування та конструювання, розробка технологій). У другий сектор входили: фінансовий та бухгалтерський облік, стратегічне та технологічне планування, оперативно-календарне планування, маркетинг, конторські операції та діловодство тощо. Завдяки другому сектору здійснюється управління економікою. Згадане засвідчувало обширність та місткість інформаційного ринку.

Органічний зв'язок з науковими дослідженнями та розробками збагачував фонд нової інформації, а використання одержаної інформації у освітньому процесі, у плануванні та управлінні виробничими технологічними процесами зумовили результативність впливу змін в інформаційних технологіях на інтенсифікацію економічного розвитку.

Дія інноваційних та інформаційних процесів на виробництво супроводжувалася і залежала від розвитку організаційних форм (укладів) виробництва. Для нашого сучасника, українського читача, важливо знати, що у вирішенні цього питання важливе значення мають істотні відмінності між країнами Заходу, з одного боку, та колишнього СРСР – з другого. Неврахування цих відмінностей, зумовлене часто високим ступенем інертності організаційних структур, але більшою мірою іншими факторами, стало однією з причин істотних деформацій в економічному, технологічному розвитку пострадянських країн, формуванні їх інноваційного та інформаційного секторів в умовах ринку.

Розрізняють три головних організаційних уклади з притаманними їм формами поділу праці, особливостями управління та організації виробництва, окремими ринковими сферами, різними функціями та ідеологією господарювання. У ринковій економіці вони виступають як великі корпорації, середні фірми, дрібні фірми. Форми і зміст співробітництва

Інформаційне Суспільство Шлях України

та конкурентна боротьба між великими корпораціями, з одного боку, малими та середніми фірмами – з другого, розвиваються історично, не є застиглими.

У період двох перших технологічних укладів боротьба між великими та малими фірмами закінчувалася, як правило, розоренням та поглинанням останніх. Поява галузей третього та, особливо четвертого, технологічних укладів зміцнила позиції середніх та малих фірм. Перехід до великомасштабного та масового виробництва (наприклад, автомобілебудування) знову засвідчив перевагу великих фірм та підприємств у задоволенні цього попиту. У вказаний період стало помітним зростання залежності середнього та дрібного організаційних укладів від великого виробництва, яке формувало ринки масового споживання. Так, масове виробництво автомобілів сприяло створенню малих та середніх підприємств, що випускали для нього окремі деталі, вузли та комплектуючі. У цей період з'являються ознаки поділу праці між малими та великими підприємствами у інноваційних процесах, наприклад, створенні та впровадженні нових моделей техніки.

Визнання доцільності і навіть неминучості взаємодії великих, середніх та малих фірм знайшло свій прояв у обговореннях того часу з питань про співвідношення монополії та конкуренції, оптимальний розмір фірми та підприємства тощо. В умовах масового виробництва відбувалася кількісна зміна критеріїв великого, середнього та малого підприємництва, що дещо ускладнило історичні співставлення організаційних укладів. Важливо, що до технологічних критеріїв оптимальності додався критерій рівня управління, зумовлений можливістю переробляти зростаючі обсяги інформації. Це дало ще один поштовх розвитку інформаційних технологій.

Етапи НТР в західних країнах супроводжувались як зростанням відстані між великими та малими фірмами, так і посиленням взаємодії між ними. Полюсами цього розподілу, з одного боку, виступали такі корпорації як, наприклад, „ІБМ” в США, „Хітачі” в Японії, „Сіменс”, „Рено”, „Фіат” у Західній Європі, мільйони дрібних фірм у згаданих країнах, з другого. Залежність розвитку малих та середніх фірм від інноваційних процесів у великих корпораціях, на які припадало приблизно 75% загальних обсягів фінансування розвитку науки і техніки, так і вигідність залучення останніми малих підприємств, які діяли у найбільш ризикових сферах і напрямках. Сферою діяльності малих організацій стали початкові, пошукові стадії інноваційного циклу, продукт яких створюється у вигляді ідей, патентів, макетних зразків. Те, що при цьому подібна дрібна фірма має різні комерційні підробітки, часто користується площами та устаткуванням материнської структури не заперечує їх інноваційного призначення.

Однак окрім ризикових, пошукових сфер мале та середнє підприємство, як уже згадувалося, одержало ніші, пов'язані із виготовленням окремих комплектуючих, в яких велике виробництво не могло ефектив-

но використовувати свої ресурси. У США, країнах ЄС, Японії корпорації пішли по шляху передачі виробництва цих комплектуючих на самостійні дрібні чи середні підприємства. Внаслідок цього, корпорація „Дженерал Моторс” наприкінці 60-их років мала близько 40 тисяч постачальників, одним з яких виступала сім'я, що забезпечувала її виробничі підрозділи прокладками з войлоку для фільтрів на кількох виробках компанії. Широю мережі постачальників-дрібних фірм мають японські корпорації. Використання окремого дрібного постачальника для корпорації виявляється економічно більш доцільним, ніж налагодження відповідного виробництва у себе. При цьому також значною виявилася роль інформаційних технологій, оскільки потужні обчислювальні та керуючі електронні машини, що з'явилися на першому етапі НТР дозволяли вести оперативний контроль за процесами поставки комплектуючих за десятками тисяч найменувань. Придбання та ефективна експлуатація потужної обчислювальної техніки була економічно вигідною лише в умовах великих виробництв.

Активізація інноваційних та інформаційних процесів, які дуже часто проходили паралельно, засвідчила необхідність включення малих підприємств у інноваційний розвиток як учасника з визначеними функціями, як самостійного суб'єкта інноваційної та інформаційної інфраструктури.

Дрібні фірми значною мірою перебрали на себе надання послуг у сфері наукового обслуговування (інжиніринг, консалтинг, підготовка та навчання кадрів, сервісне обслуговування нової техніки). Інжинірингові організації стали проміжною ланкою між науковими дослідженнями та розробками, з одного боку, та нововведеннями і виробництвом, з іншого. Вони здійснюють роботи по технологічній підготовці виробництва, діяльність по проектуванню та експлуатації машин, устаткування, організації виробничих процесів, доводять нововведення до промислової реалізації, надають послуги та консультації в процесі впровадження об'єкта розробки, виконують пусконаладжувальні, випробувальні роботи. Розвиток інформаційних технологій розширив можливості дрібних фірм за рахунок використання методів математичного моделювання експерименту, розробки програм для досліджень та розробок тощо.

Про утворення дрібних фірм у інноваційних процесах засвідчує те, що враховуючи нестабільність та несамотійність дрібного бізнесу держава, муніципальні органи, фінансові структури у багатьох країнах взяли на себе формування технопаркових структур та венчурних фондів для підтримки діяльності малого бізнесу у вказаній сфері.

В загальній структурі виробництва на початку другого етапу НТР у країнах ринкової економіки виявилися окремо визначені сектори великих корпорацій, середніх та дрібних фірм, – своєрідна трьохшарова піраміда, в основі якої перебували великі фірми. Поява та поширення мікропроцесора не змінило напряму цих процесів, хоча розширило його

Інформаційне Суспільство Шлях України

сферу і збагатили форми.

Використання нових інформаційних технологій дозволило великому бізнесу зробити по відношенню до малого удар на головному напрямі діяльності останнього, увійти в його традиційну сферу, зробити економічно вигідним для великої корпорації одночасний випуск десятків, сотень модифікацій одного виробу, що призначені для задоволення диференційованого попиту у визначених секторах ринку. Тенденція індивідуалізації випуску масової продукції, набуває загального значення як визначальна, внаслідок чого збільшення прибутків залежить не лише від зниження виробничих витрат, але підтримується збільшенням різноманітності, оптимальною варіацією масштабів виробництва.

Саме великі корпорації забезпечували прискорений розвиток та зростання частки інформаційного сектора в економіці, переоснащення виробництва на нових технологічних засадах. Свідченням ролі інформаційного сектора стало те, що у списку найбільших 500 світових корпорацій, який друкує журнал „Fortune”, корпорації пов’язані із виробництвом обчислювальної техніки, її обслуговуванням та впровадженням за порівняно короткий час вийшли на перші позиції серед галузевих корпорацій, поступаючись лише корпораціям нафтовидобувного та банківського секторів. У цьому ж списку за 2000 рік помітну роль відіграють 24 корпорації сфери телекомунікацій. Валовий оборот найбільшої з них – японської „Nippon Tel. & Tel” становив 103,2 млрд. дол. США при чисельності працюючих 215 тис., найменшої – британської „Cable & Wireless” – майже 12 млрд. дол. при чисельності працюючих 47, 9 тис. Показово, що в цьому списку перебували телефонні компанії 12 країн, в зокрема, Італії, Іспанії, Китаю, Мексики, Австралії. Таке широке географічне представництво мають лише банківські та нафтопереробні корпорації.

Принципово іншим було ставлення до розвитку дрібного виробництва в СРСР. Воно не вписувалося у бюрократичну систему управління, внаслідок чого дрібні виробництва приєднувалися до складу великих чи середніх виробничих підприємств. Структура управління радянською економікою, що сформувалася у 30-і рр. в період активного розвитку галузей третього та четвертого технологічного укладів і з певними модифікаціями збереглася до розпаду СРСР, розглядала як основний об’єкт управління виробниче підприємство, у той час як в західній практиці суб’єктами ринкової діяльності, що зазначалося вище, виступали фірми: великі, середні та малі. Радянське виробниче підприємство за своїми функціями не відповідало жодній із названих категорій. Показово, що коли одного з керівників Світового банку вже в період трансформації української економіки після ознайомлення з провідними промисловими підприємствами Харкова запитали: „Як Ви оцінюєте наші фірми?”, то почули у відповідь: „Мені не довелося бачити тут фірм – я бачив цехи”. Промислові підприємства радянського періоду внаслідок централізації в галузевих міністерствах функцій стратегічного планування, постачан-

ня та збуту та інших дійсно виступали як виробничі цехи порівняно із західними фірмами. Водночас вони різко поступалися їм за обсягами виробництва. Проте за чисельністю працюючих найбільші з вітчизняних промислових підприємств, наприклад, "Південний машинобудівний завод" у Дніпропетровську – 40 тис. чол., Харківський тракторний, Новокраматорський машинобудівний заводи – 25–30 тис. чол., могли зрівнятися з корпораціями 4–6 сотні у списку світових корпорацій. Щодо підприємств України, які у 80-і роки здійснювали випуск матеріалів для електронної промисловості, виготовляли електронно-обчислювальну техніку різного призначення, загальна кількість яких становила більше ста, то чисельність працюючих на них коливалася від однієї до 20–25 тис. чол. Окрім того, в галузі працювали десятки наукових, конструкторсько-технологічних і проектних установ.

Саме внаслідок різних підходів щодо залучення малих підприємств до кооперації з великими середній розмір промислового підприємства в СРСР за чисельністю працюючих був більшим від середнього розміру промислового підприємства в США. Структура промислових підприємств за величиною в СРСР була більш однорідною, а в країнах Заходу значно більш диференційованою, з великим розмахом коливань між крайніми групами.

В період трансформації української економіки для забезпечення її конкурентноздатності було необхідним формування з масиву підприємств та організацій великих корпорацій, з одного боку, і паралельної мережі середніх та малих фірм – з другого. Розвиток пішов інакше, однією, переважно шляхом ліквідації великих підприємств, внаслідок чого великомасштабного виробництва електронної техніки, не говорячи про масове, на Україні сьогодні не існує, що значно обмежує перспективи розвитку інформаційних технологій в Україні і перспективи її інноваційного розвитку.

У цій складній ситуації важливим є те, що в Україні з'явився і розвивається малий бізнес у сфері інформаційних технологій. Чисельність малих підприємств, які здійснюють діяльність у цій сфері у 2002 р., за даними Держкомстату України, становила майже 4,2 тис., або 1,7% загальної кількості малих підприємств. Чисельність малих підприємств, що проводять розробки та дослідження, відповідно – 4,3 тис. Чисельність підприємств, що здійснюють діяльність у сфері інформатизації порівняно з 1988 р. збільшилася у 2 рази.

Відомо, що стан малого бізнесу в Україні в цілому і у згадуваних напрямках зокрема, не відповідає рівневі розвитку малого бізнесу, який склався у технологічно розвинутих країнах. Залишається низькою загальна кількість малих підприємств в Україні, відносно низькою є частка зайнятих на малих підприємствах порівняно із США та іншими провідними у технологічному відношенні країнами.

Говорячи про створення умов для подальшого розвитку малого біз-

несу в Україні, важливо вийти за межі традиційних постановок цього питання зокрема щодо поліпшення регуляторної діяльності, пошуку фінансових ресурсів, зменшення податкового навантаження. Усе це, безумовно, важливі, навіть дуже важливі і необхідні фактори. Але вони не замінюють ролі, яку відіграють для малого бізнесу велике виробництво та його інноваційний розвиток.

Стан та розвиток малого підприємництва в західних країнах сьогодні є похідною інноваційного розвитку великих корпорацій. Мабуть, не випадковим є те, що до країн, в яких активно розвивається малий бізнес належать найбільш технологічно розвинуті країни, зокрема, США, Японія, ряд країн ЄС. Адже саме в цих країнах розміщуються штаб-квартири провідних транснаціональних корпорацій. Так, в 2000 р. з 500 найбільших ТНК світу на США припадало 183, Японію – 104, країни ЄС – 140. Але великі корпорації були і в невеликих країнах, зокрема, у Швейцарії та Південній Кореї їх налічувалося 11, Канаді – 15, Норвегії – 2. Успіхи Фінляндії, яку в останні роки вважають одним із лідерів інноваційного розвитку, значною мірою зумовлені діяльністю її ТНК “Нокія”, яка на повну потужність використовує фінський потенціал малого підприємництва.

Семенченко А. І.

Система закупівель за державні кошти як джерело інформації про впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в органи державної влади та органи місцевого самоврядування

Одним з пріоритетів побудови інформаційного суспільства є інформатизація органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яка має сприяти прозорості та відкритості влади, підвищенню ефективності праці чиновників, якісному наданню населенню країни різноманітних інформаційних послуг органами влади, демократизації виборчого процесу, інтеграції з світовим інформаційним простором тощо.

Органами влади витрачаються значні кошти на свою інформатизацію. Так, за даними статистики, в період з 1996 по 2000 роки, кількість персональних комп'ютерів по народному господарству України зросла з 259,1 до 472,4 тис., а у 2002 р. – до 886,3 тис., тобто приріст за три роки був майже у 2 рази більший проти приросту за попередні чотири роки. При цьому в органах державного управління аналогічний приріст

склав 2,6 рази. У 2002 році в порівнянні з 1999 р. середня кількість комп'ютерів на один народногосподарський об'єкт, який мав їх на своєму балансі, зросла з 15 до 17 одиниць. У той же час в органах державного управління цей показник збільшився з 17 до 26 одиниць.

За деякими експертними оцінками, в останні роки держава впевнено займає одне з провідних місць серед споживачів ринку інформаційно-комунікаційних технологій(ІКТ), її частка на різних сегментах цього ринку коливається в межах від 30% до 50%.

Тому головною проблемою інформатизації влади в нашій країні майже весь час залишається не стільки недостатнє фінансування впровадження ІКТ у ці органи, як проблема його ефективного використання.

Незважаючи на прийняті закони України про Національну програму інформатизації, Концепцію національної програми інформатизації та інші нормативно-правові акти з зазначеного питання, цей процес до останнього часу розвивався майже повільно, без достатньої інформаційної та наукової підтримки, необхідного взаємоузгодження та координації органів влади між собою в сфері інформатизації, а також взаємостисності їх інформаційно – комунікаційних систем тощо.

Відсутність надійної, повної, своєчасної, достовірної та точної інформації щодо впровадження ІКТ в органи влади не дозволяє не тільки ефективно використовувати державні кошти, але і в цілому формувати та реалізовувати виважену державну політику побудови інформаційного суспільства в нашій країні, задовольняти відповідні інформаційні потреби бізнесу та забезпечити громадянський контроль з боку суспільства.

В зв'язку з цим актуальною проблемою є створення ефективної державної системи моніторингу стану інформатизації суспільства, держави та бізнесу.

Центральним елементом цієї системи мав би бути Держкомстат. Але аналіз Держкомстату, [1] як офіційного державного джерела інформації про стан інформатизації органів влади, показав, що йому притаманна ціла низка суттєвих недоліків щодо повноти, достовірності, точності та своєчасності відповідних даних, яка не дозволяє розглядати його в якості надійного, універсального і повноцінного джерела інформації про ІКТ, насамперед, для оцінки стану та прогнозу розвитку ІКТ в нашій країні, у тому числі, щодо інформатизації органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Так, статистичні дані, які збираються Держкомстатом від органів державної влади, обмежуються тільки деякими технічними та кількісними характеристиками засобів інформатизації та інформаційно-комунікаційних систем на час опитування, не включають дані про умови здійснення їх придбання та їх виробників, відсутня інформація щодо ліцензійності та локалізації їх програмного забезпечення, мають значний часовий лаг тощо.

В Держкомстаті також надається характеристика Держкомзв'язку як державному джерелу інформації про ІКТ, який як Генеральний держав-

Інформаційне Суспільство Шлях України

ний замовник Національної програми інформатизації володіє більш повною, ніж Держкомстат, оперативною і конкретною інформацією щодо впровадження ІКТ в органи влади.

Національна програма інформатизації за своїми принципами організації включає загальнодержавні, галузеві, регіональні програми та проекти інформатизації, а також програми і проекти інформатизації органів місцевого самоврядування, державні замовники (органи державної влади, органи місцевого самоврядування), які згідно з чинним законодавством мають надавати Держкомзв'язку необхідну інформацію щодо вищевказаних програм і проектів, більше того, узгоджувати їх з ним, проходити експертизу та надавати відповідні звіти щодо результатів їх виконання.

Але до 2003 року включно, більшість таких проектів і програм інформатизації особливо галузевого рівня виконувались поза межами цієї Програми і координуючого впливу її Генерального державного замовника. Тому з метою оцінки запланованих на поточний рік обсягів витрат на інформатизацію центральних органів влади одночасно з Програмою необхідно було аналізувати Державний бюджет України, в якому в агрегованому вигляді в розрізі вищих та центральних органів державної влади відображаються видатки на їх інформатизацію. Так, тільки за 2002 та 2003 рр. на Національну програму інформатизації передбачались видатки 8000 та 8600 тис. грн., у той час за окремими бюджетними програмами в держбюджеті передбачалось на інформатизацію поза межами цієї Програми 250008 та 223920 тис. грн. відповідно.

У той же час практика фінансування Національної програми інформатизації та інших проектів цієї сфери за державні кошти свідчить про значні розбіжності між обсягами коштів, які були передбачені на їх реалізацію цими документами, і тими що реально були отримані державними замовниками.

Необхідно також відзначити, що за окремими рядками Держбюджету завуальовані видатки на інформатизацію у значно більших сумах, ніж у тих, в яких явно прослідкується належність до інформатизації. Про це свідчить те, що з 62 державних органів, які, за даними Держкомзв'язку, здійснюють проекти інформатизації, 38 взагалі не відображають відокремлених видатків на ці цілі ні в бюджеті, ні в інших нормативно-правових актах.

До того ж, в Державному бюджеті України та Програмі відсутня інформація про виконавців проектів, умови на яких здійснювалась закупівля державними замовниками точна ціна та характеристика об'єкту закупівлі тощо. Ці дані є результатом здійснення відповідних процедур закупівель за державні кошти органами влади в сфері ІКТ, повні дані про які в узагальненому вигляді можна отримати, як правило, тільки на початку наступного року.

Крім того, відсутність в Національній програмі інформатизації чіткого

механізму формування та виконання програм і проектів інформатизації органів місцевого самоврядування, а також обмеженість механізму реалізації регіональних програм і проектів інформатизації тільки рівнем обласних державних адміністрацій та місцевих державних адміністрацій міст Києва та Севастополя не дозволяє отримувати інформацію про впровадження ІКТ в органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації відповідного рівня. За межами цієї Програми залишаються також інформатизаційні частини інших програм і проектів, які виконуються за рахунок державних коштів. Це призводить до того, що використання державних коштів на інформатизацію є неконтрольованим і значна їх сума не відображається як виконання цієї Програми, а тому загальний обсяг видатків на Національну програму інформатизації є невизначеним.

В умовах відсутності якісної інформації як від Держкомстату, так і від значної кількості державних замовників відповідних програм і проектів щодо стану їх інформатизації та закупівель в цій сфері, Держкомзв'язку самостійно здійснює статистичне спостереження органів державної влади за своїми формами. Ці форми за своїм змістом значною мірою дублюють форми статистичного спостереження Держкомстату в сфері інформатизації, їм притаманна і ціла низка вищевказаних недоліків. Позитивним в проведенні такого самостійного спостереження Держкомзв'язку є більша оперативність в отриманні ним даних.

Ситуація дещо поліпшилась з середини 2003 року коли було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 року "Про порядок здійснення видатків, передбачених Законом України "Про Державний бюджет України на 2003 рік" на виконання завдань (проектів) НПІ, в тому числі проектів органів державної влади". Відповідно до цього документу видатки на проекти інформатизації органів державної влади здійснюються Держказначейством тільки після погодження зазначених проектів з Держкомзв'язку. Ця норма знайшла своє відображення також в статті 53 Закону України "Про Державний бюджет України на 2004 рік", згідно з якою "Видатки, передбачені цим Законом на виконання завдань (проектів) Національної програми інформатизації, в тому числі проектів інформатизації органів державної влади за кодами програмної класифікації видатків державного бюджету..." мають здійснюватись Державним казначейством України лише після погодження відповідними розпорядниками бюджетних коштів зазначених проектів з Генеральним державним замовником Національної програми інформатизації.

Тепер проблема буде полягати в імplementації цих безумовно важливих положень. На скільки вдасться їх в повній мірі реалізувати покаже час.

Таким чином, Держкомстат та Держкомзв'язку як офіційні державні джерела інформації про стан впровадження ІКТ в органи влади сьогодні не в повністю задовольняють потреби користувачів насамперед щодо

вирішення проблеми формування ефективної державної політики у сфері інформатизації. Тому, як відзначалось, Держкомстаті, з метою покращення моніторингу щодо впровадження ІКТ в органи влади є корисним використання даних Мінекономіки про закупівлі товарів, робіт та послуг за державні кошти у цій сфері.

Слід одразу зазначити, що Мінекономіки можна розглядати тільки в якості додаткового джерела інформації про розвиток ІКТ. Його дані обмежуються сферою закупівель ІКТ за державні кошти, не включають інформацію щодо стану інформатизації органів державної влади та органів місцевого самоврядування і містять в основному інформацію про обсяги витрат на ІКТ, державних замовників, переможців і учасників торгів, а також видом процедур закупівель, за якими вони здійснювалися тощо. Ця інформація є дуже корисною для виявлення тенденцій впровадження ІКТ в органи влади, оцінки щорічних витрат на ці цілі та умов, за якими здійснювалися закупівлі тощо.

Крім того, дані про закупівлі у сфері ІКТ в Мінекономіки спеціально не відокремлюються, вони збираються, накопичуються та обробляються поряд із даними про закупівлі в інших галузях і сферах.

Основними інституціональними елементами системи державних закупівель є:

- Мінекономіки – спеціальний центральний уповноважений орган виконавчої влади з питань координації закупівель товарів, робіт і послуг, та його регіональні підрозділи;
- Замовники – розпорядники державних коштів, що здійснюють закупівлю;
- Учасники та переможці процедури закупівлі.

З точки зору проблеми, що досліджується, найбільш інформативним джерелом інформації з вищевказаних суб'єктів є Мінекономіки, в якому акумулюються дані про торги. З цих позицій розглянемо Мінекономіки як офіційне джерело інформації про впровадження ІКТ в органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Серед важливіших параметрів цього джерела є повнота, достовірність, оперативність та точність даних про процес що досліджується.

Повнота даних, які накопичуються в Мінекономіки, залежить від багатьох факторів, насамперед, від особливостей предметів закупівлі.

Так, поза сферою контролю Мінекономіки залишаються закупівлі товарів, робіт та послуг, що здійснюються в межах державного оборонного замовлення, а також інші спеціально визначені Кабінетом Міністрів України специфічні товари (роботи та послуги), такі як послуги в процесі приватизації, роботи із стандартизації, закупівля товарів та послуг Центральною виборчою комісією та окружними виборчими комісіями під час виборчого процесу, послуг, пов'язаних із здійсненням державних зовнішніх запозичень, обслуговуванням і погашенням державного боргу тощо[2].

Аналогічну ситуацію маємо з природними монополіями, до яких відносяться, в тому числі, послуги електрозв'язку (за винятком мобільного) та телекомунікаційні послуги щодо ретрансляції радіо- та телесигналів, і які не підпадають під дію законодавства з закупівлі товарів, робіт та послуг за державні кошти.

За ціновим показником по за межами цього законодавства також залишаються товари та послуги, вартість закупівлі яких менше суми еквівалентній 2 тис. євро, а для робіт – 100 тис. євро.

Основним джерелом оперативної інформації про закупівлі, що здійснюються органами влади, є "Вісник державних закупівель", в якому тричі на місяць публікуються оголошення про результати проведення відкритих торгів, двоступеневих торгів і торгів з обмеженою участю, і за видання якого відповідає Мінекономіки. Інформація, яка міститься в оголошенні, включає дані про головного розпорядника коштів, джерело фінансування закупівлі, замовника та переможця торгів, предмет закупівлі, результати процедури закупівлі, вартість договору про закупівлю тощо.

Одночасно та ж сама інформація в електронному вигляді представляється на Урядовому порталі (<http://www.kmu.gov.ua/control/tender/list>).

В цих виданнях не публікуються результати закупівлі, що здійснюються за процедурами запиту цінових пропозицій та закупівлі в одного постачальника. Але закупівля в одного постачальника має бути узгоджена з Мінекономіки, починаючи з 5 тис. євро очікуваної вартості закупівлі для товарів та послуг і 100 тис. євро – для робіт. Тому Мінекономіки має достатньо повну інформацію відносно торгів, що здійснюються за даним видом процедур закупівель.

Що стосується закупівель за процедурами запиту цінових пропозицій, то вони не є характерними для закупівель у сфері ІКТ. Котирування застосовуються в разі вже готових для вжитку товарів і послуг, для яких існує постійно діючий ринок, які не виробляються спеціально або за окремими специфікаціями замовника, та за умови, що вартість їх закупівлі не перевищує суми, еквівалентної 20 тис. євро. Враховуючи значну інтелектуальність товарів та послуг сфери ІКТ, де ціна є тільки одним з показників, за яким має здійснюватись оцінка продукту, процедура запиту цінових пропозицій при здійсненні закупівель в цій сфері майже не використовується.

Крім того, копія будь-якого укладеного про закупівлю договору в разі необхідності подається замовником до Мінекономіки на його вимогу. Договір містить значно більше даних про предмет закупівлі ніж оголошення про результати проведення відповідних торгів у "Віснику державних закупівель". В договорі про закупівлю [2] чітко визначаються обсяг робіт, перелік товарів, що постачаються, технічна специфікація та креслення, терміни виконання договору тощо.

Інформаційне Суспільство Шлях України

До Мінекономіки замовниками торгів також надається тендерна документація, необхідна для проведення процедури закупівлі з обмеженою участю, включаючи проект договору, а також лист звернення з обов'язковим зазначенням предмета закупівлі, очікуваної вартості закупівлі, джерел фінансування закупівлі, орієнтовного терміну поставок в випадку, якщо очікувана вартість товарів, робіт і послуг дорівнює або перевищує суму, еквівалентну 100 тис. євро.

Інформація, що надається щоквартально Держкомстатом до Мінекономіки як результат узагальнення звітності замовників про проведені торги (форма 1-торги), не містить корисну інформацію для оцінки впровадження ІКТ в органи влади. Вона обмежується тільки кількістю проведених процедур закупівель замовниками в розрізі по кожному виду торгів.

Таким чином, Мінекономіки є вкрай важливим додатковим джерелом інформації про зміни в засобах інформатизації органів влади, обсяги витрат державних коштів на розвиток ІКТ, умови за якими здійснюється відповідні закупівлі, учасників і переможців торгів тощо. Йому притаманні такі характеристики як надійність, оперативність, висока достовірність та точність даних, а також відносна доступність до них користувачів.

Деякі його обмеження щодо повноти даних про впровадження ІКТ в органи влади ніяк не знецінюють Мінекономіки як корисного джерела інформації.

Замовники та переможці (учасники) процедур закупівель, як елементи системи закупівель за державні кошти, мають більше інформації відносно результатів конкретних торгів, в яких вони приймають безпосередню участь, на відміну від Мінекономіки, котрий навпаки акумулює дані майже по всіх закупівлях але меншої повноти.

Так замовники формують звіти про результати здійснення процедури закупівлі, які окрім форми звітності про результати здійснення процедури закупівлі, що подається у "Вісник державних закупівель", також включають тендерну документацію та тендерні пропозиції усіх учасників, укладений договір про закупівлю, протоколи засідань тендерного комітету тощо. Але головною проблемою при цьому є доступ до цієї інформації, яка згідно з чинним законодавством є можливою тільки за рішенням Мінекономіки чи суду.

Висновки

1. Формування науково-обґрунтованої, ефективної державної політики побудови інформаційного суспільства в нашій країні потребує якісного інформаційного забезпечення цього процесу, в тому числі щодо впровадження ІКТ в органи влади.
2. Аналіз універсального офіційного державного джерела статистичної інформації, яким є Держкомстат, та Генерального

державного замовника Національної програми інформатизації (Держкомзв'язку) як спеціального державного джерела інформації з питань розвитку ІКТ показав їх недосконалість та необхідність залучення додаткових джерел інформації, насамперед, з метою підвищення якості інформаційного забезпечення процесів формування та реалізації державної політики розвитку ІКТ.

3. Мінекономіки є одним з таких додаткових джерел інформації про зміни в засобах інформатизації органів влади, обсяги витрат державних коштів на розвиток ІКТ, умови за якими здійснюється відповідні закупівлі, учасників і переможців торгів тощо. Йому притаманні такі характеристики як надійність, оперативність, висока достовірність та точність даних, а також відносна доступність до них користувачів.

Література

1. Семенченко А.І. Сфера інформаційно-комунікаційних технологій: проблеми вимірювання та методи гарантованої обробки інформації / Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем. Збірник наукових праць. Вип. .4 / Відп. ред. О.О.Бакаєв. – К.: Міжнародний науково-навчальний центр ЮНЕСКО інформаційних технологій і систем НАН та МОН України, 2002. – С. 54–60.

2. Правові та практичні аспекти державних закупівель в Україні: Методичний посібник / Науково-дослідний економічний інститут Мінекономіки України; Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції. – К., 2003. – 233 с.

Мойсєєв М. М.

Інформаційне суспільство: можливості та реальність

Інформаційне суспільство – словосполучення, що вимагає розшифрування. Воно не лише входить у вжиток фахівців, а й широко використовується у пресі, з ним пов'язують майбутнє суспільства. Але окрім фраз, у яких йдеться про зростаючу роль інформаційних технологій у розвитку суспільства, справа наразі особливо не просунулася. Кожний, хто вживає термін "інформаційне суспільство", розуміє його по-своєму.

Інформаційне суспільство дійсно "стоїть на порозі" нашої історії, і від того, як люди зможуть його прийняти та інтерпретувати, залежить характер цивілізації століття, що надходить. Багато чого в ньому ми ще повинні зрозуміти, однак про одне, ймовірно, уже можна говорити з цілко-

Інформаційне Суспільство Шлях України

витою впевненістю: інформаційне суспільство не зможе затвердитися на планеті саме по собі, без цілеспрямованої дії людей. Для того, щоб потенційні можливості інформатизації послужили планетарному співтовариству, потрібно багато чого змінити в його устрої та у стереотипах нашої свідомості.

Перш ніж почати розробляти певну стратегію щодо його становлення, варто розшифрувати саме поняття "інформаційне суспільство" і пов'язати уявлення про нього із тими тенденціями суспільної еволюції, учасниками і свідками яких ми є. Оскільки різні люди вкладають у це поняття різний, нерідко полярний, зміст, нам доводиться починати з дискусії та із зіставлення деяких точок зору. Тільки так і може виникнути загальне розуміння проблеми. Пропонована стаття дає одну з можливих точок зору, що пов'язана з аналізом сучасного етапу соціо-технологічної еволюції суспільства.

Досить поширеною є думка, що людство уже вступило в ту стадію свого розвитку, яку можна називати інформаційним суспільством, що воно неминуче прийде чи вже приходить на зміну суспільству постіндустріальному. Про це свідчить небачений розвиток комп'ютерної техніки, космічного зв'язку, інформаційних технологій і т.д. Однак, існують і якісно інші думки, що відносять інформаційне суспільство до понять далекого майбутнього і вважають передчасним обговорення його особливостей, оскільки все те, що ми спостерігаємо в розвитку інформаційної сфери, є лише звичайним удосконаленням постіндустріального суспільства. Автор не поділяє цих думок і вважає, що обговорювати проблеми інформаційного суспільства необхідно вже віддавна, оскільки розуміння їх може істотно вплинути на формування суспільних відносин і долю цивілізації. І обговорювати їх важливо не тільки в колі експертів. Ці проблеми – загальні. Людству ще доведеться докласти чималих зусиль, перш ніж ми матимемо право говорити про інформаційне суспільство як про сучасну реальність.

Під впливом науково-технічного прогресу стрімко зростають продуктивні сили суспільства, змінюється екологічна ситуація, відбувається інтеграція економіки. Технічні здійснення впливають на перебудову всієї геополітичної і соціальної природи планетарного суспільства. У цих умовах життєво важливо уявити собі альтернативи майбутнього розвитку і нашу здатність впливати на хід подій. Виходячи із таких позицій, обговорення проблем інформатизації життєдіяльності людей, її зв'язків із суспільною еволюцією є однією із найактуальніших проблем сучасності.

На думку автора, вступ в інформаційне суспільство варто пов'язувати з поняттям Колективного Загальпланетарного Розуму, з якісно новим етапом розвитку цивілізації, а не тільки з електронною і комп'ютерною інженерією, що є лише однією з передумов, хоча і найбільш необхідних, для переходу від постіндустріального до комп'ютерного суспільства. Проблема становлення інформаційного суспільства є настільки глибо-

кою, що необхідність її розв'язання накладає на людину тягар нових обов'язків. На цьому шляху нас очікують різноманітні труднощі, але існує й достатня кількість аргументів на користь того, що їх вдасться перебороти.

Сьогодні багато говорять про інформатизацію суспільства і штучний інтелект як про сукупність програмних засобів, що забезпечують успіхи у використанні комп'ютерної техніки. Виникла ціла галузь виробничої діяльності, пов'язана з інформатизацією. Її виникнення спричинило появу ряду нових напрямків наукових досліджень, я не побоявся б сказати, нової культури, що поступово змінює всю суть не лише виробничого, але і духовного життя людини. Цей процес проходить із наростаючою швидкістю, причому стихійно, як будь-який еволюційний процес.

Інформаційні технології стають невід'ємною складовою усього виробничого життя наприклад, у XVIII ст. такою була парова машина, що якісно змінила перебіг історії. За одне сторіччя цілковито змінилася вся система життєвих стандартів. Сьогодні відбувається щось подібне, проте зовсім іншими стали швидкості зміни умов нашого життя. Розглянемо деякі аспекти того, що відбувається.

Особливу роль у виробничій діяльності починають відігравати різноманітні прецизійні технології, у формі яких штучний інтелект і інформаційні технології (і потенційні можливості комп'ютерів) втілюються у виробництво. Результати – помітні: якщо необхідна точність сполучення деталей, то це – надточність, недоступна людині, не озброєній комп'ютером і сучасною електронною вимірювальною апаратурою. Якщо потрібна чистота матеріалів, то це – надчистота. Проте, треба зазначити, що і катастрофи, якщо вони трапляються з вини людини, набувають характеру надкатастроф, подолання і запобігання яким становить спеціальну і найважливішу проблему нашого життя. Її вирішення є також неможливим без використання інформаційних технологій. Не випадково сучасне суспільство починає стверджуватися в передових країнах, які прийнято називати постіндустріальними. У цих країнах поступово зникають основні атрибути індустріального суспільства такі, наприклад, як зростання виробництва енергоносіїв, ейфорія від нарощування обсягу виробництва і т.д. Більше того, шляхом ефективного енергозбереження, надзвичайної неенергоємності "вищих технологій" виробництво енергоресурсів навіть зменшується.

Усе, що відбувається в рамках технічного і технологічного процесу, безпосередньо впливає на долю суспільства, змінює його пріоритети і соціальну природу. Виникає необхідність у підготовці освіченого фахівця, і така категорія "робітників" стає масовою. Але якщо людей, від яких залежить успіх виробничої діяльності, потрібно довго і дорого навчати, якщо від їхніх зусиль залежать долі суспільства, то вони починають становити для нього особливу цінність. А якщо вони до того ж складають значну частину працездатного населення, то виникає деякий позитив-

Інформаційне Суспільство Шлях України

ний зворотній зв'язок, що прискорює усі суспільні процеси.

Саме ці причини породжують цілий ряд наслідків, що істотно змінюють орієнтацію і структуру суспільства, наслідків, що ми безпосередньо спостерігаємо. Це, насамперед, зміна соціальної орієнтації. Сам факт, що у розвинених країнах більше третини національного продукту виявляється у сфері централізованого державного розподілу, значною мірою обумовлюється тими обставинами, про які йшлося вище. Виникає уявлення не просто про ліберальну економіку, але про соціально орієнтовану ліберальну економіку. І така орієнтація не впливає з політичних чи соціальних доктрин – це прояв нагальної потреби технічної цивілізації, що розвивається. Підприємцві елементарно вигідно навчати, лікувати й оплачувати старість "робітничого класу". Як тут не згадати Э. Бернштейна, що ще сто років тому говорив, що в процесі розвитку капіталізму в його надрах будуть визрівати паростки нових соціальних відносин. Саме за це він і був зарахований ортодоксальними марксистами до числа "опортуністів і ренегатів".

Описані процеси змінюють і геополітичну ситуацію в усьому світі. У планетарній піраміді держав на перше місце виходять не ті країни, що характеризуються найбільш масовим озброєнням і витягають із землі найбільшу кількість енергетичних ресурсів, і навіть не ті, котрі випускають сьогодні найбільшу кількість обчислювальної й іншої електронної техніки. Світовий рівень наукових і технічних знань такий, що практично будь-які ноу-хау протягом декількох років стають надбанням усієї планетарної громадськості.

Передові позиції починають займати ті держави, що здатні висувати і реалізовувати нові наукові і технічні ідеї, створювати якісно новий і досконалий промисловий продукт, забезпечувати для нього ринок, насамперед, внутрішній ринок. Для цієї держави повинен бути утворений дуже кваліфікований освічений і дисциплінований персонал: велике число вчених, інженерів і, особливо, дисциплінований освічений "робітничий клас". Я остерігаюся вживати слово "робітник", оскільки багато тих, хто насправді є робітниками, тобто безпосередньо створюють товар, мають, за сучасними стандартами, вищу технічну освіту і є достатньо замощеними для того, щоб сприяти виникненню великого внутрішнього ринку. Отже, добробут суспільних прошарків, що виробляють продукт, – теж один із необхідних елементів постіндустріального суспільства – різко прискорює обіг капіталу.

Разом із освітою приходить і розуміння того, чим є технологічна дисципліна (саме її й має на увазі автор), тому що всі прецизійні виробництва тримаються, у кінцевому рахунку, на чіткому дотриманні саме технологічної дисципліни: самі по собі вони особливого секрету не становлять. Технологічна дисципліна безпосередньо сполучається з уявленням про майстра, здатного реалізувати технічний задум. Виховання майстра у постіндустріальному суспільстві перетворюється в найважли-

віше національне завдання. Тайвань не випадково виявилася сьогодні в числі країн, що вийшли на передові рубежі постіндустріальної цивілізації. Протягом десятиліть понад 30% випускників середніх шкіл ставали студентами університетських коледжів. Отже, справа не лише в традиціях сумлінного ставлення до будь-якої роботи, що властиві цьому народові (і іншим народам Тихоокеанського регіону). Значення традицій не можна применшувати, але не можна забувати і про те, що за кілька десятиліть будь-який народ можна змусити стерти з пам'яті свої традиції і привчити до халтури! Без розумної урядової політики, без міністрів, що розуміють сучасні тенденції розвитку і техніки, і геополітичної ситуації, теж обійтися не вдасться. І те, що уряд гомінгдана правильно зрозумів тенденції світового розвитку і знайшов сили в дуже важких економічних і політичних умовах з 40–50-х років **зробити основним національним завданням освіту**, є його великою заслугою перед нацією.

Вищенаведене стосується і нашої країни. Розвиток прецизійних технологій, заснованих на інформатизації і культурі праці, – наш єдиний шанс не зірватися в нетрі третього світу; опертися на головний природний ресурс – інтелект і освіченість народу і змусити уряд усіма силами підтримувати таку орієнтацію. Немає проблем важливіших за освіту і виховання народу, формування майстра, навіть в умовах кризової економіки.

Такими є вимоги постіндустріального суспільства. Без їх реалізації будь-які розмови про інформаційне суспільство будуть безрезультатними.

Широке використання обчислювальної техніки і розвиток вищих технологій, перебудова соціальних структур і трансформація геополітичної ситуації – приховані риси близьких якісних змін у характері життя людства, усієї структури його цивілізації. Однак суспільство, що володіє описаними властивостями, ще не інформаційне суспільство, ще дуже далеке від нього. Поки що відбувається лише нагромадження технічних, технологічних і соціальних можливостей для його становлення. Термін "постіндустріальне суспільство" досконало відтворює реальність сьогодення.

Автор вважає, що виникнення такої організації суспільства, якщо його можна буде назвати інформаційним, повинне бути пов'язане з тією роллю, яку відіграватиме в його долях Колективний Інтелект чи Колективний Розум. Загальнопланетарний же Час, коли цей Розум відіграватиме таку ж роль у функціонуванні планетарного суспільного організму, яку відіграє інтелект людини в життєдіяльності його власного організму, ще дуже далеко. У вченнях Тейяра Де Шардена і Вернадського (особливо останнього) думка про переважаючу роль загальнопланетарного розуму вже присутня, хоча й у неявному вигляді. За Вернадським, людство стало вже на початку XX ст. основною геологотворною силою планети і змушене взяти на себе відповідальність за подальшу еволюцію і біосфери, і людини. Це не утопія, а необхідна умова виживання людини на Землі. Але це означає встановлення нової форми існування людини на Землі.

Інформаційне Суспільство Шлях України

лі. Однак така перебудова не може відбутися за доступний для огляду час сама собою. Для неї необхідний загальний консенсус. Виходить, вона відбудеться лише тоді, коли виявлять себе Колективний Інтелект і Колективна Воля.

Отже, подібна перебудова не може відбутися без цілеспрямованого втручання суспільства. Більше того, вона може і взагалі не відбутися. Тоді людство позбавиться усіх шансів на майбутнє. Ось чому автор вважає, що становлення інформаційного суспільства є умовою, необхідною для забезпечення більш-менш прийнятних перспектив подальшого розвитку самого біологічного виду *homo sapiens*. Це необхідний етап еволюції суспільної системи на шляху до епохи ноосфери, коли будуть забезпечені умови коеволюції людини і природи.

Людська історія, як і будь-який унікальний процес, про розкриття якого ми можемо судити лише з його ретранскрипції, погано передбачувана, так само, як і можливість цілеспрямованого впливу на її перебіг. У той же час людство зовсім не безпомічне. Люди в стані висловити певні судження про можливі шляхи розвитку і дотримуватися їх. Не впадаючи в утопії, ми здатні окреслити межі своїх можливостей і впливати деякою мірою на ті процеси суспільної самоорганізації, учасниками яких ми є. Насамперед треба пояснити зміст поняття "Колективний Інтелект".

Штучний інтелект і Колективний Інтелект – поняття цілком різні, що здійснюють неспівставний вплив на долі суспільства.

Штучний інтелект – це система, винайдена і створювана людиною, на відміну від якої, Колективний Інтелект – природне явище, результат складного еволюційного процесу, що до пори до часу проходить стихійно, без цілеспрямованого втручання особистості і суспільства.

В результаті удосконалювання вищої нервової діяльності і розвитку мозку, ускладнення діяльності антропоїдів, у їхньому житті усе більш значну роль починає відігравати система обміну інформацією між окремими індивідами. У процесі антропогенезу відбувалося безперервне нагромадження знань, зріст майстерності, виникала колективна пам'ять. Поступово починалося і колективне вивчення навколишнього оточення, з'явилися колективні рішення. Іншими словами, виникала система, яку природно називати Колективним Розумом. Її можливості пізнання і раціонального вибору колективних дій у багато разів перевершували можливості індивідуального розуму і навіть сукупності індивідуальних розумів. Саме завдяки взаємодії локальних інтелектів, обмінові інформацією між ними, виник феномен Колективного Інтелекту і колективної пам'яті. Саме завдяки можливостям одержання, нагромадження і передачі знань стало можливим перетворення "розумних" тварин у людське суспільство. Наш предок перетворився в людину завдяки не тільки праці, але й удосконалюванню Колективного Розуму.

Розвиток мозку окремої людини і Колективного Розуму родини, племені, народу відбувався паралельно, оскільки обмін інформацією виник,

ймовірніше за все, одночасно з появою перших нервових волокон. Ускладнення вищої нервової діяльності – це, головним чином, удосконалення засобів передачі інформації, насамперед мови, що кодує інформацію, точніше, мов. 30-40 тисяч років тому (а можливо, і більше), коли з'явився наш предок – кроманьйонець, біологічне вдосконалювання людини практично припинилося. Однак розвиток Колективного Інтелекту не тільки весь час продовжується, але й безупинно зростає швидкість даного процесу, про що свідчить НТП.

Особливу роль у цьому процесі відіграє обмін ідеями і, звичайно, його швидкість. На думку автора, такий обмін і є головною складовою механізму позитивного зворотного зв'язку, що називається Колективним Інтелектом.

Інформаційна історія суспільства ще не написана, але ми і без неї бачимо, що швидкість розвитку наших знань, наростання технічного прогресу пов'язані не лише з кількістю людей, задіяних у творчому процесі, але й з інтенсивністю інформаційних обмінів між ними, з технологією обміну інформацією. Ізоляція індивідуальних розумів чи, навіть, невеликих груп людей (і цілих народів), їхнє виключення із загальної системи обміну інформацією мають стати неминучим наслідком деградації народу, утрати знань, навиків, пам'яті.

Таким чином, Колективним Інтелектом є система, що об'єднує людей інформаційними зв'язками; система, завдяки якій окремим особам стають доступні і загальні знання, і можливість (для конкретних "індивідуальних розумів") вносити вклад у загальне уявлення про навколишній світ. У результаті функціонування колективної інформаційної системи неминуче виникають загальні оцінки, що, у свою чергу, фокусує зусилля людей, об'єднує їхні дії, впливає на формування загальнолюдського менталітету. Накінець, Колективний Інтелект – це система, що дозволяє формувати колективні рішення.

Колективний Розум і пам'ять – єдина форма колективної власності, при використанні якої всіма членами суспільства відбувається тільки її нагромадження. Дуже добре сказав з цього приводу Б. Шоу: "якщо я візьму в тебе яблуко, то в нас і залишиться яблуко, якщо ж я візьму в тебе ідею, то в нас буде вже дві ідеї". Суспільство, людство об'єктивно зацікавлене у тому, щоб якнайбільше таких "власників" експлуатували подібне колективне надбання. І не дай Боже, щоб ця колективна власність – мудрість і знання – була приватизована якоюсь кастою "жерців", як було у древньому Єгипті.

Виникнення феномену людського мозку і саме мислення – явища, ще дуже мало зрозумілі людям. Воістину, адже наш мозок складається з тих же нейронів, що і мозок інших тварин, але тільки людина здатна мислити, тільки в неї народилося те, що ми за звичай називаємо свідомістю. Один раз, на якомусь етапі антропогенезу, наш предок самостійно виділився з навколишнього середовища. З'явився поділ "Я" від "не Я", "Ми"

Інформаційне Суспільство Шлях України

від всіх інших. Як це відбулося? Як це сталося? Не суперечливим, на думку автора, видається припущення, що на якомусь етапі ускладнення нейронної системи, яку ми звемо мозком, відбулася її якісна перебудова. Відбулася біфуркація, у результаті якої система знайшла якісно інші властивості. Щось подібне відбувається із речовиною при її фазових переходах. Тільки таким критичним параметром були не зовнішні фактори типу температури чи тиску, а складність зв'язків і кількість нейронів*.

Отже, що таке Колективний Розум? Це своєрідна інформаційна система, схильна не лише до нагромадження і передачі інформації, але й до аналізу і висновків. Вона об'єднує в єдину своєрідним чином організовану систему безліч індивідуальних розумів. Колективний Розум чимось нагадує мозок, тільки в ньому роль нейронів відіграють люди. Колективний Розум – об'єднання локальних інтелектів. І ця система, мабуть, має деякі властивості, що не виведені з властивостей індивідуальних розумів, на зразок того, як властивості розуму людини не є однозначним наслідком тих нейронів, з яких складається її мозок. У процесі ускладнення системи зв'язків між окремими індивідами, що мислять, в процесі збільшення їх кількості змінюються властивості Колективного Розуму і зростають його можливості. Розширення потенційних задатків цієї системи є процесом, що прискорюється, і цілком припустимою є думка, що ми вже перебуваємо на порозі того ступеня складності Колективного Розуму, де він може знайти якісно інші властивості.

Сучасне суспільство переживає епоху великих труднощів, подолання яких вимагає його нової організації, нового технологічного фундаменту, становлення нової системи цінностей. Ці труднощі, що отримали назву глобальної екологічної кризи, породжені стрімким зростанням могутності цивілізації, безпрецедентним в історії темпом зростання народонаселення і його наслідків – реальним перенаселенням планети і вичерпанням традиційних ресурсів. У цих умовах людству необхідна інша, відмінна від сучасної, стратегія розвитку, інакше кажучи, – це інша парадигма, інші принципи розвитку й існування на Землі людини як біологічного виду. Стає зрозумілим, що традиційна цивілізація, яку ми зазвичай називаємо постіндустріальною, значною мірою вичерпала свої потенційні можливості. Вона дала людині небачену могутність, не навчивши її того, як потрібно нею користуватися. Невідповідність потреб можливостям їх задовільнити – одне з основних протиріч сучасності.

Людство стоїть перед необхідністю відкрити для себе нові перспективи розвитку. Ніякі локальні рішення не зможуть змінити напрямок – до прірви. Рішення повинні бути спільними для всієї планети. У цих умовах тільки загальнопланетарний Колективний Інтелект може виявитися тією базою, тим інструментом, що перетворить безліч індивідуальних суджень, відкриттів, винаходів у конкретну цілісну програму дій.

Колективний Інтелект може одночасно стати і тим колективним "Вчителем", на долю якого випаде обов'язок перешикувати свідомість людини

і знайти нову технологічну основу планетарної цивілізації, на зразок того, як у неоліті люди відкрили для себе землеробство, скотарство і... приватну власність. Колективний Розум і буде колективним регулятором, що попереджає про небезпечну близькість криз і розробляє альтернативні шляхи розвитку. Виконання цих функцій Колективним Розумом і буде означати вступ людства в інформаційне суспільство. Таким чином, інформаційне суспільство - це загальнопланетарна система, схильна до такого саморозвитку, що поступово дозволить знайти нові опори для подальшого існування роду людського.

Але для того, щоб стати альтернативою сучасному планетарному суспільству, інформаційне суспільство повинне не тільки опертися на всі досягнення комп'ютерної техніки і засобів зв'язку, але й багато в чому змінити структуру своїх суспільних інститутів.

Широко розповсюдженою є цивілізаційна дихотомія: цивілізації поділяють на техногенні і традиційні. Перші характерні своїм прагненням до максимально ефективного використання ресурсів, до пошуку нових технічних рішень, організаційних інновацій. Останні - до відтворення самих себе. Першим властиве прагнення до незалежності особистості й індивідуалізму. В останніх переважає пріоритет колективу й общинні засади. Зразком техногенних цивілізацій вважається євроамериканська, традиційних - практично всі цивілізації Сходу. Такий розподіл цивілізацій є, звичайно, дуже умовним: у рамках кожного цивілізаційного класу існує своя досить широка палітра особливостей. Проте, така дихотомія має сенс, і вона прослідковується ще з античних часів. Багато що з цивілізаційних особливостей є досить консервативним і народи зберігають їх протягом тисячоліть.

Однак, сьогодні стає очевидною недостатність подібної класифікації і необхідність більш глибокого аналізу особливостей цивілізації різних країн і народів. Такі традиційні суспільства як ті, котрі склалися в Японії, на Тайвані чи в Кореї, вийшли сьогодні на "пік" технічного прогресу. Вони стали безперечними лідерами постіндустріального суспільства і розглядаються багатьма як зразок техногенних цивілізацій. Разом з тим, у взаєминах особистість - суспільство, у взаєминах між людьми, у системі цінностей і пріоритетах, у прагненні зберегти самих себе, свій спосіб життя ці країни належать до традиційних цивілізацій.

Постіндустріальне суспільство - аж ніяк не чисто європейський зразок: ті його особливості, про які йшлося вище, властиві усім розвиненим країнам. Наступний крок до інформаційного суспільства, до його цивілізації ще має бути зроблений, і він буде неминучим синтезом цивілізацій Сходу і Заходу. Ці цивілізації дуже різні, але вони потрібні одна одній, вони доповнюють одна одну. Такий синтез не буде нести уніфікації - він збереже багатоцвіття цивілізаційної палітри. Тільки об'єднання культур Сходу і Заходу забезпечить ту розмаїтість, без якої важко очікувати, що планетарне співтовариство знайде потрібну стратегію виживання.

Інформаційне Суспільство Шлях України

Отже, на думку автора, однією з особливостей інформаційного суспільства буде перетворення сукупності цивілізацій у єдину систему, підкреслю - не в єдину цивілізацію, а систему, у якій кожна з цивілізацій збереже настільки потрібні для людства особливості. Зовнішня оболонка не повинна знищити сутності.

Не менш важлива проблема – ствердження демократичного устрою планетарного суспільства. Тільки воно здатне гарантувати ситуацію, у якій Колективний Розум буде дійсно працювати задля всього людства, а не виявиться власністю людей, що переслідують свої егоїстичні цілі.

Сучасний стан і темпи розвитку продуктивних сил вимагають дуже глибокої лібералізації всього нашого життя і, насамперед, економіки. Подібні тенденції, як ми тепер бачимо, стають основою розвитку постіндустріального суспільства. Лібералізація означає розмаїтість організаційних структур і форм власності, але це неможливе без демократизації всіх сфер суспільної життєдіяльності.

Варто усвідомити те, що демократизація і лібералізація економічного життя різко загострюють конкурентну взаємодію, тому що звільняють ініціативу людини. Життя окремих людей і народів стане більш напруженим. Воля дій неминуче буде породжувати нерівність, особливо в умовах тих обмежень і заборон, що будуть накладати екологічні труднощі. Особливу вартість для суспільства становитимуть професіонали й особи, здатні на інтенсивну та дисципліновану діяльність. На зразок того, як у минулому столітті після першої науково-технічної революції люди, що не вміючи читати і писати, виявилися позбавленими "місця під сонцем". Так і сьогодні, вже в десятилітті, що надходить, особи, що не володіють елементарною комп'ютерною грамотністю, виявляться на узбіччі громадського життя. Народи, що не зуміли опанувати інформаційні технології і використовувати їх, неминуче виявляться на периферії історичного процесу.

Прорив в інформаційне суспільство буде важким. Він відкриє етап історії з більш гострою конкуренцією, можливо, позбавленою спокоїв війни, але не менш жорсткою для окремої людини. Пом'якшення наслідків такого прориву необхідне і можливе, але воно відбудеться лише в тому випадку, якщо виникне загальнопланетарне громадянське суспільство.

Перехідний етап до інформаційного суспільства хочеться назвати суспільством ризику, коли вже помітні деякі риси бажаного суспільства, але люди ще не готові його прийняти. І в будь-який момент ми можемо зірватися в катастрофу. Так, наприклад, наша думка орієнтована на життя у своїй державі, найчастіше національній, із абсолютним суверенітетом. А майбутнє кличе нас до планетарного співтовариства, що становить собою асоціацію держав, які дотримуються спільної стратегії розвитку. Їхній суверенітет неминуче буде обмежений, та й держави вже не будуть національними.

Примирити фундаментальні основи і вимоги сучасності в старих цивілізаційних рамках буде дуже непросто. Наше відчуття "Ми" дуже відстає

від вимог реальної ситуації на планеті, так само, як відстають і уявлення про безпеку. Має бути зміна ідей, що почнуть змінювати і пріоритети людини. Без цього не можна повернути русло історії. Зміна життєвих основ не може не відбутися - механізми самоорганізації діють невблаганним чином. Але ми повинні знайти засоби, здатні пом'якшити цей процес, і уникнути катастрофи.

До останнього часу розвиток Колективного Інтелекту, як і всякий еволюційний процес, носив чисто стихійний характер і, зрозуміло, не був орієнтований на досягнення якої-небудь мети. І надалі суспільство буде розвиватися в силу загальних законів самоорганізації нашого світу, тому що Людина не в змозі зробити цей процес керованим. Але таке твердження зовсім не означає, що він не здатен цілеспрямовано втручатися в процеси суспільного розвитку. Протягом усієї своєї історії люди установлювали визначені табу, затверджували закони, у суспільстві виникали ті чи інші моральні принципи, що істотно змінювали характер історичного процесу. Це не робило розвиток людства керованим, але додавало йому спрямованості, ніби обмежувало ріку еволюції визначеними берегами.

У процесі розвитку продуктивних сил і могутності цивілізації зростає і спрямовуюча роль людського інтелекту, особливо у тих сферах діяльності, від яких у даних умовах найбільшою мірою залежить доля суспільства. Оскільки без Колективного Інтелекту не може виникнути ніяка організуюча основа суспільства майбутнього, здатна сфокусувати творчі сили людства на забезпеченні його виживання, то організація Колективного Інтелекту зі стихійного процесу повинна перетворитися в процес, що спрямовується тими засобами, що вже є в арсеналі планетарного співтовариства. Організація Колективного Інтелекту - перший крок на шляху до інформаційного суспільства. Без нього не виникнуть планетарне громадянське суспільство і ті його інститути, що зможуть затвердити в діях і свідомості людей обмеження щодо стандартів поведінки, необхідні для майбутнього.

У світі тривають процеси інтеграції, і робота з організації Колективного Інтелекту відповідає цим тенденціям. Серед проявів інтегративних тенденцій особливе місце займає створення ООН. Ми усі готові критикувати її дії, але чомусь нас зовсім не дивує те, що вона виникла, – факт воістину епохальний. На її плечі і ляжуть багато проблем організації інформаційного суспільства.

На думку автора, вже сьогодні на рівні ООН повинне початися обговорення комп'ютерного забезпечення, супутникових та інших систем зв'язку, некомерційної електронної пошти і т.д., які б сприяли розширенню можливостей вже існуючого Колективного Інтелекту.

Щодо проблем переходу до інформаційного суспільства, то їх вирішення вимагає розробки багаторічних соціальних програм, що поєднують вирішення завдань екологічного імперативу і спрямованого розвитку технологічної основи життєдіяльності постіндустріального суспільства з вирі-

Інформаційне Суспільство Шлях України

шенням численних гуманітарних проблем соціальної сфери.

Ця програма повинна бути міжнародною і здійснюватися в рамках ООН. Автор вважає, що спочатку вона носитиме просвітницький характер і матиме форму консультативного клубу інтелектуалів. Сьогодні, можливо, найважливіше те, щоб люди чітко побачили риси сучасності, тенденції суспільного розвитку, ті труднощі, що нас можуть очікувати, і правильно оцінили потенційні можливості, закладені в нас Природою. Звідси – найважливіша роль телемостів, спеціальних видань, літніх шкіл і інших просвітницьких заходів.

Але вже і зараз може розпочатися об'єднання дослідницької діяльності тих груп фахівців, що ставлять за мету вивчення проблем становлення інформаційного суспільства. Створення спеціальних баз даних і знань, їхнє об'єднання за допомогою електронної пошти, проведення комп'ютерних і телеконференцій – усе це в межах наших сьогоднішніх можливостей.

Отже, становлення інформаційного суспільства носитиме характер біфуркації – якісної зміни самих основ цивілізації і соціальної природи суспільних відносин. Відкидаючи будь-яку соціальну інженерію, ми не маємо права не уявляти собі можливих наслідків цієї цивілізаційної перебудови, не маємо права ігнорувати можливі небезпеки.

Як і будь-який революційний процес, перехід до інформаційного суспільства може мати непередбачені наслідки. Завдання полягає не в тому, щоб планувати його розвиток, а в тому, щоб запобігти можливим негативним наслідкам (у цьому й полягає відмінність розвитку, що спрямовується, від планового, керованого). Небезпечний поворот подій цілком ймовірний. Досить уявити собі ситуацію, що виникне при монополізації планетарної інформаційної системи і її підпорядкуванні егоїстичним інтересам окремих груп людей. Ось чому проблема формування інформаційного суспільства – колективна турбота всього людства, яка є невіддільною від проблеми вдосконалювання ООН.

Матеріал було опубліковано у журналі "Полис" № 3, 1993 рік.

* Інакше кажучи, автор припускає, що на певному етапі процесу ускладнення системи мозок набув якісно нових ознак і властивостей. Це, звичайно, гіпотеза, але вона має різноманітні аналоги. Ось невелика цитата з книги Дж. ФОН Неймана "Теорія автоматів, що самовідтворюються," (М., 1971. С. 70): "... Існує ряд операцій, що ніколи не зможе виконати спрощений автомат, якими б не були інструкції. У той же час існує певна кінцева точка (яка характеризує складність), і автомат цієї складності... може зробити усе, що може бути взагалі зроблене автоматами". А найпростіша модель мозку – це кінцевий автомат.

Береза Т.А.

Поняття інформаційного суспільства, принципи його побудови та складові компоненти.

Проблеми інформаційного суспільства та інформації як виробничої сили, стали предметом зацікавлення філософів, політологів, соціологів та спеціалістів інших гуманітарних та технічних наук після другої світової війни, коли економіки країн Західної Європи і Північної Америки здійснили якісний прорив у своєму розвитку. Постіндустріальна доба стала часом формування нових ідей про комунікативну, інформаційну природу суспільства. Проте вперше у досить чіткому вигляді ідея інформаційного суспільства була сформульована наприкінці 60-х - початку 70-х років минулого століття. Першість у формулюванні самого терміну "інформаційне суспільство" належить Ю. Хаяші, професорові Токійського технологічного інституту. Японський уряд вже тоді вважав дуже важливим для країни, зокрема для її економіки, визначити перспективи поширення комп'ютерних технологій. Доповідь щодо цієї проблеми готували відразу кілька груп дослідників. Проте, акцент на економічних наслідках обумовив обмеженість, і прикладний характер продукту роботи японських вчених.

Інформаційне суспільство так і залишилося би просто японською локальною моделлю розвитку, якби паралельно у економічних суперників Японії - американців, не була сформульована ще одна концепція нового суспільства [1]. Це був постіндустріалізм Деніела Белла, соціолога. Термін був запропонований ним ще в 1962 році. А в 1974 році з'явилася основна робота - "Прихід постіндустріального суспільства" [2]. За Беллом, нове, постіндустріальне суспільство базується на теоретичному знанні, що є його визначальним принципом, джерелом інновації і формування політики. З'являється новий домінуючий клас - клас професіоналів, у всіх сферах - економічній, політичній і соціальній - основний вплив на прийняття рішень здійснюють нові інтелектуальні технології та новий інтелектуальний клас. Відтак, протягом 70-их відбувається конвергенція цих двох, майже одночасно народжуваних, ідеологій. Продукт поєднання ідей Хаяші і Белла залишив за собою назву і прикладну частину від винаходу японських технологів і економістів. Але все інше - власне ідеологію, соціальний, психологічний, культурний аспект, усе те, що і склало основу для майбутньої цивілізації „Третьої Хвилі”, - було запозичено у соціологічного підходу Белла.

Ідеологія постіндустріалізму мала досить солідну теоретичну основу

Інформаційне Суспільство Шлях України

та універсалістську орієнтацію для виконання функції фундаментальної соціальної концепції. [3] Зусилля теоретиків були спрямовані на обґрунтування реалій інформаційного суспільства, його загальних характеристик, на виявлення основних факторів взаємодії на людину. Однак, внаслідок такого розгляду проблеми, інформаційне суспільство сприймалось відмінним від традиційного суспільства. Ці „паралельні світи” - суспільство та інформаційне суспільство - у концепціях вчених існували ніби-то самі по собі, оскільки інформаційне суспільство знаходилося осторонь від соціальних взаємодій. Белл за основну рису постіндустріального суспільства (яке перейшло до теорії Інформаційного Суспільства) визначає перехід від виробництва речей до виробництва послуг. У 60-70-і це вже не було голим теоретичним викладенням, адже кількість службовців вперше перевищила кількість робітників ще в 1955 році. [4]

Протягом 1980-1990-х відбувається процес переоцінки промислового виробництва. Лавина доповідей, досліджень, що фінансувалися урядами і фабриками думок, була націлена на просування ідей Белла, тобто досліджувалися аспекти реструктуризації економіки і побудови Інформаційного Суспільства. Неоліберальна економічна політика, вільна торгівля, приватизація, дерегулювання, і структурні зміни мали позитивний вплив на розвиток даної тенденції. [5] Інформаційні технології стрімко розвиваються і охоплюють цілий світ; починається модернізація міжнародних відносин, основою яких є обмін інформацією, причому це відбувається „поверх бар’єрів”: неконтрольований віртуальний простір однаково доступний будь-якому користувачу, підключеному до мережі, незалежно від свого місцезнаходження.

В результаті, новий масштабний розвиток і запровадження комп’ютерних технологій в 90-ті роки XX століття змусили оцінювати виникнення і формування інформаційного суспільства як варіант соціальної модернізації. Такий розгляд проблеми був передусім пов’язаний із тим, що інформаційні технології проникли в економіку, стали її рушійною силою, змінили співвідношення традиційних галузей виробництва. Відтак, інформація перетворюється в товар, який має власний ринок і визначає ціну на товари на інших ринках. В умовах інтенсифікації інформаційних обмінів, на внутрішньому положенні окремих країн відбилися їх стартові можливості у політиці та економіці, інтелектуальному потенціалі, у сфері науки та освіти.

Отже, за назвою основного ресурсу - "інформація", сьогодні широко використовується термін інформаційне суспільство. Це суспільство є справді цифровим і глобальним, воно характеризується навчанням протягом усього життя, мережевим інтелектом, кремнієвою технологією. Також,

- *Інформаційне* - це суспільство, в якому всі можливості сучасної цивілізації використовуються на благо конкретної людини, у якому вона максимально розкривається і цілком реалізує себе;
- *Інформаційне* - це суспільство, націлене на впровадження, обмін і генерацію нових ідей та знань - головного національного капіталу, основи стабільного розвитку держави;
- *Інформаційне* - це суспільство, у якому високий рівень технологічного розвитку органічно поєднується із принципами людяності, гуманізму, відкритості і відповідальності всіх його членів.

10-12 грудня 2003 року, у затвердженому (учасниками Світового Самміту з питань Інформаційного Суспільства) проєкті Декларації Принципів [6], представники більш як 161 країни світу офіційно задекларували своє спільне прагнення та рішучість щодо побудови орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх і спрямованого на розвиток інформаційного суспільства, у якому кожен міг би створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися та обмінюватися ними, для того щоб дати окремим особам, громадам і народам можливість повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи стійкому розвитку і підвищуючи якість свого життя на основі цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також повністю підтримуючи Загальну декларацію прав людини.

Таким чином, прагнучи побудувати „інформаційне суспільство для всіх” усі зацікавлені сторони повинні спільно працювати над розширенням доступу до інформаційних і комунікаційних інфраструктур і технологій, а також до інформації і знань, нарощувати потенціал, підвищувати рівень довіри і безпеки при використанні ІКТ, створювати на всіх рівнях сприятливе середовище, розробляти ІКТ платформи та розширювати сферу їх застосування, сприяти культурній розмаїтості і поважати її, визнавати роль засобів масової інформації, приділяти увагу етичним аспектам інформаційного суспільства і заохочувати міжнародне і регіональне співробітництво.

Власне, у такий спосіб міжнародна спільнота сьогодні сформулювала принципи розвитку інформаційного суспільства для їх дотримання кожною країною світу на міжнародному, національному та регіональному рівні.

Унікальність поняття інформаційного суспільства полягає не лише у тому, що воно носить глобальний характер, а ще й у тому, що воно пов'язане з множиною новітніх категорій: інформація, інформатизація, інформативність, інформологія, інформаційний соціум, віртуалізація, економіка знань, глобалізація тощо. Далі, з метою детальнішого розу-

Інформаційне Суспільство Шлях України

міння поняття інформаційного суспільства, ми розглянемо його основні складові компоненти, а саме: інформація, інформатизація, знання, суспільство.

Інформація

Рівень вимог користувачів до інформації перебуває у рамках стереотипів, що виробилися у процесі взаємодії певних каналів інформації. Щоб запровадити нову інформаційну технологію, необхідно перевести стійкі уявлення користувачів про можливості системи інформації у якісно новий стан. Для цього важливо пам'ятати, що по-перше, інформаційна потреба - це не те, що задовольняється за допомогою існуючої системи інформації, а те, що вимагає задоволення. По-друге, інформаційна потреба може зникнути, не будучи задоволеною. По-третє, факт виникнення інформаційної потреби не завжди і не обов'язково усвідомлюється. [7]

Отже, для того, щоб задовольнити нові потреби суспільства, спочатку йому варто наочно продемонструвати, що воно (суспільство) ці потреби має і вимагає їхнього задоволення. Так, як це продемонстрував Джуліус Рейтер (той, самий, чие інформаційне агентство і дотепер залишається одним з найпотужніших у світі), який 28 квітня 1850 року з 45 голубами-кур'єрами, позиченими у бровара, розпочав свою кар'єру інформаційного брокера. Голуби Рейтера могли подолати відстань лише в 200 км, і не довшу, ніж у двох годинах польоту від Брюсселю. Проте, Агентство Рейтера продемонструвало, що інформація - товар, подібний будь-якому іншому. І він, тим цінніший для одержувача, чим швидше транспортується від пункту А до пункту Б.

Вже потім, це усвідомлення перетворилося на інформаційний бум, що докотився до бірж, преси, урядів, виробництва і торгівлі. Знати більше, знати раніше - стало основним принципом життєдіяльності індивідів і організацій нового суспільства - Інформаційного.

Сьогодні, інформаційна потреба суспільства переходить від кількісних характеристик до якісних. Дане усвідомлення може закарбуватися у мозку кожного - від прем'єра до домогосподарки. Люди будуть знати, що саме їм потрібно, як, коли і що саме вони хочуть отримати із пропонуваного інформаційним суспільством. А це, у свою чергу, буде формувати інфраструктуру пропозиції, як ринкову, так і освітню.

Отже, діяльність окремих людей, груп, колективів і організацій зараз, все більше, починає залежати від їхнього інформування і здатності ефективно використовувати наявну інформацію. Перш ніж розпочати певну діяльність, необхідно провести велику роботу зі збору і перероб-

ки інформації, її осмислення та аналізу. Пошук раціональних рішень у будь-якій сфері вимагає обробки великих обсягів інформації, що часом неможливо без залучення спеціальних технічних засобів.

Зростання обсягу інформації особливо стало помітним у середині XX століття. Лавиноподібний потік інформації зрушився на людину, не даючи їй можливості сприймати цю інформацію повністю. Щодня у новому потоці інформації орієнтуватися ставало все важче. Іноді вигідніше стало створювати новий матеріальний або інтелектуальний продукт, аніж шукати раніше розроблений аналог.

Створення великих потоків інформації зумовлено:

- надзвичайно швидким зростанням кількості документів, звітів, дисертацій, доповідей і т.п., у яких викладаються результати наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт;
- постійним збільшенням кількості періодичних видань у різних сферах людської діяльності;
- появою різноманітних даних (метеорологічних, геофізичних, медичних, економічних і ін.), записаних зазвичай на магнітних стрічках і тому так, що не досягаючих сфери дії системи комунікації.

В результаті настає інформаційна криза (вибух), що виявляється наступним чином має наступні прояви:

- з'являються протиріччя між обмеженими можливостями людини щодо сприйняття і переробки інформації та існуючими могутніми потоками і масивами інформації, що зберігаються. Так, наприклад, загальна сума знань змінювалася спочатку дуже повільно, але вже з 1900 р. вона подвоювалася кожних 50 років, до 1950 р. подвоєння відбувалося кожних 10 років, до 1970 р. - вже кожних 5 років, а з 1990 р. - щорічно;
- існує велика кількість зайвої інформації, що ускладнює сприйняття корисної для споживача інформації;
- виникають певні економічні, політичні та інші соціальні бар'єри, що перешкоджають поширенню інформації. Наприклад, через дотримання конфіденційності часто необхідною інформацією не можуть скористатися працівники різних відомств.

Це спричинило досить парадоксальну ситуацію - у світі накопичений величезний інформаційний потенціал, але люди не можуть ним скористатися в повному обсязі в силу обмеженості своїх можливостей. Інформаційна криза поставила суспільство перед необхідністю пошуку шляхів

Інформаційне Суспільство Шлях України

виходу з такого положення. Впровадження ЕОМ, сучасних засобів переробки і передачі інформації в різні сфери діяльності послужило початком нового еволюційного процесу, названого *інформатизацією*, в розвитку індустріального суспільства.

Інформатизація

Інформатизація суспільства - організований соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, громадських об'єднань на основі формування і використання інформаційних ресурсів.

Історія розвитку інформатизації почалася у США з 60-х рр, потім з 70-х рр - у Японії і з кінця 70-х - у Західній Європі. І зараз сучасне матеріальне виробництво та інші сфери діяльності все більш потребують інформаційного обслуговування, переробки величезної кількості інформації. Універсальним технічним засобом обробки будь-якої інформації є комп'ютер, який відіграє роль підсилювача інтелектуальних можливостей людини і суспільства в цілому, а комунікаційні засоби, що використовують комп'ютери, служать для зв'язку і передачі інформації. Поява і розвиток комп'ютерів - це необхідна складова процесу інформатизації суспільства .

Інформатизація суспільства є однією з закономірностей сучасного соціального прогресу. Цей термін все наполегливіше витісняє широко використовуваний раніше термін "комп'ютеризація суспільства". При зовнішній подібності цих понять вони істотно відрізняються. При *комп'ютеризації суспільства* основна увага приділяється розвитку і впровадженню технічної бази комп'ютерів, що забезпечують оперативне отримання результатів переробки інформації та її накопичення. При *інформатизації суспільства* основна увага приділяється комплексу заходів, спрямованих на забезпечення повного використання достовірних, вичерпних і своєчасних знань у всіх видах людської діяльності. Відтак, "інформатизація суспільства" є більш широким поняттям, ніж "комп'ютеризація суспільства", і спрямована на якнайшвидше оволодіння інформацією для задоволення існуючих потреб. В понятті "інформатизація суспільства" акцент варто робити не стільки на технічних засобах, скільки на суті та меті соціально-технічного прогресу. Комп'ютери є базовою технічною складовою процесу інформатизації суспільства. Інформатизація, на базі впровадження комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, є реакцією суспільства на потребу в істотному збільшенні продуктивності праці в інформаційному секторі суспільного виробництва, де зосереджено більше половини працездатного населення. Так,

наприклад, в інформаційній сфері США зайнято більше, ніж 60% працездатного населення, у СНД - близько 40%. [8]

Для успішної реалізації програми інформатизації бажано використувати загальні для всього світового співтовариства принципи:

- необхідність заміни економічної структури, заснованої на важкій промисловості, структурою, що базується на наукомістких галузях;
- визнання пріоритетного характеру інформаційного сектора. Основою успішного економічного розвитку стає створення нової інфраструктури і сектору послуг, здатних підтримати національну економіку;
- широке використання досягнень світової науки і техніки;
- вкладання значних фінансових ресурсів в інформатизацію, як державну, так і приватну;
- забезпечення добробуту країни та її громадян за рахунок полегшення умов комунікації й обробки інформації. Результатом процесу інформатизації є створення інформаційного суспільства, де маніпулюють не матеріальними об'єктами, а символами, ідеями, образами, інтелектом, знаннями. Якщо розглянути людство в цілому, то воно в даний час переходить від індустріального суспільства до інформаційного.

Для кожної країни її рух від індустріального етапу розвитку до інформаційного визначається ступенем інформатизації суспільства [10].

Знання

Інформаційна цивілізація - доба знань. А знання не бувають вітчизняними або закордонними. Коли вони перетворюються у головний ресурс - економіка, політика, та й, практично, всі інші суспільні інститути можуть бути лише світовими.

Елвін і Хайді Тоффлери абсолютно правильно відзначили, що вся структура суспільства змінюється, коли однорідність суспільства Другої Хвилі замінюється різноманітністю цивілізації Третьої Хвилі [11]. Взагалі, у економіці Третьої Хвилі знання замінюють і ресурси, і транспортування, те ж можна сказати і про енергію. Знання зменшують потребу у сировині, роботі, часі, просторі, капіталі, та інших ресурсах. Вони стають незамінним засобом - основним ресурсом сучасної економіки, цінність якого постійно зростає. Відбувається, так сказати, "когнітивна революція", що серед іншого змінює й економіку - національну і світову. Саме так, революційною економіку Третьої Хвилі робить той факт, що коли земля, робота, сировина і, можливо, навіть капітал, можуть розглядатися як обмежені ресурси, то знання фактично невичерпні. Знання - єдине, що взагалі являє цінність в умовах „кіберпросторової економіки”. Робітник розумової праці - це головне надбання будь-якої організації. Робота

Інформаційне Суспільство Шлях України

більше не товар. Це вже, здебільшого, доля автоматизованих ліній. Головне - знання і творчі здібності. Головний засіб виробництва - інтелект самого працівника. Компанії у нових умовах конкуренції істотно перевагу надають навчанню, що триває протягом усього життя. Людям необхідно отримувати інформацію тоді, коли вона їм знадобиться, причому без відриву від виробництва. Тепер, це навчання, що є невід'ємною частиною виробництва. Це надзвичайно важливо для виживання виробництв, адже інноваційна природа інформаційної економіки диктує принцип "Зроби сам так щоб твоя продукція застаріла". Сьогодні, це один із девізів Компанії "Майкрософт". Продукція все одно застаріє, лише головну роль у цьому можуть відіграти конкуренти. [12]

Отже, для ефективного функціонування економічної організації необхідне повноцінне забезпечення основним ресурсом нової економіки - знанням, і відповідна "якість виробника", що виражається не лише працездатністю і продуктивністю але й інтелектом, здатністю до творчості.

Суспільство

Широко поширена цивілізаційна дихотомія: цивілізації прийнято поділяти на техногенні і традиційні. Перші характерні своїм прагненням до максимально ефективного використання ресурсів, пошуку нових технічних рішень, організаційних інновацій. Другі - до відтворення самих себе. Першим властиве прагнення до незалежності особистості та індивідуалізму. У других переважає пріоритет колективізму. Прикладом техногенних цивілізацій є євро-американська, а традиційних - практично всі цивілізації Сходу. Такий розподіл цивілізацій, звичайно, дуже умовний: у рамках кожного цивілізаційного класу існує своя досить широка палітра особливостей. Проте, така дихотомія має сенс, і вона спостерігається з античних часів. Багато з цивілізаційних особливостей досить консервативні і народи зберігають їх протягом тисячоліть. Але зараз очевидно є недостатність подібної класифікації і необхідність більш глибокого аналізу особливостей цивілізації різних країн і народів. Традиційні суспільства, що були сформовані у Японії, Тайвані або у Кореї, вийшли сьогодні на "пік" технічного прогресу. Вони стали безперечними лідерами постіндустріального суспільства і розглядаються багатьма, як зразок техногенних цивілізацій. Разом із тим, у взаєминах: особистість - суспільство, у взаєминах між людьми, у системі цінностей та пріоритетів, у прагненні зберегти самих себе, свій спосіб життя, ці країни належать до традиційних цивілізацій.

Постіндустріальне суспільство - не лише європейський зразок, адже ті його особливості, про які говорилося вище, властиві всім розвинутим країнам. Наступний крок до Інформаційного Суспільства, до його цивілізації ще потрібно буде зробити, і він неминуче буде синтезом цивіліза-

цій Сходу і Заходу. Ці цивілізації дуже різні, але вони взаємодоповнюють. Такий синтез не буде нести уніфікації - він збереже різноманіття цивілізаційної палітри. Тільки об'єднання культур Сходу і Заходу дасть синтез, без якого важко очікувати, що планетарне співтовариство знайде потрібну стратегію виживання.

Отже, на нашу думку, однією з особливостей Інформаційного Суспільства буде перетворення сукупності цивілізацій у єдину систему; не в єдину цивілізацію, а систему, у якій кожна з цивілізацій збереже такі потрібні для людства особливості. Зовнішня оболонка не повинна знищити сутності.

Життя окремих людей і народів стане більш напруженим. Свобода дій неминуче буде породжувати нерівність, особливо в умовах тих обмежень і заборон, що будуть накладати екологічні труднощі. Особливу цінність для суспільства будуть представляти професіонали та люди, здатні до інтенсивної та дисциплінованої діяльності.

Подібно тому, як у минулому столітті після першої науково-технічної революції люди, що не вміли читати і писати, позбулися "місця під сонцем", так і зараз, вже в теперішньому десятилітті, люди, що не володіють елементарною комп'ютерною грамотністю, виявляться на узбіччі громадського життя. Народи, що не зуміли опанувати інформаційні технології та не навчилися використовувати їх, неминуче виявляться на периферії прогресу. Прорив в інформаційне суспільство буде важким. Він відкриє етап історії із більш гострою конкуренцією, можливо, позбавлений спалахів війни, але не менш жорсткою для окремої людини. Пом'якшення наслідків такого прориву необхідне і можливе, але воно відбудеться лише у тому випадку, якщо виникне загально-планетарне громадянське суспільство.

Ствердження інформаційного суспільства буде носити характер біфуркації - якісної зміни самих основ цивілізації і соціальної природи суспільних відносин. Відкидаючи, у принципі, будь-яку соціальну інженерію, ми не маємо права не уявляти собі можливих наслідків цієї цивілізаційної перебудови, не маємо права ігнорувати можливі небезпеки.

Як і всякий революційний процес, перехід до інформаційного суспільства може мати непередбачувані наслідки. Завдання полягає не у тому, щоб планувати його розвиток, а у тому, щоб запобігти можливим негативним наслідкам (у цьому і полягає відмінність спрямованого розвитку від планового, керованого). Небезпечний поворот подій цілком ймовірний. Достатньо уявити собі ситуацію, що виникне при монополізації планетарної інформаційної системи і її підпорядкування егоїстич-

Інформаційне Суспільство Шлях України

ним інтересам окремих груп людей. Ось чому проблеми формування інформаційного суспільства - колективна турбота всього людства (урядів, приватного сектору, громадських організацій, міжнародних структур).

Джерела:

- [1] О.Б. Шевчук., О.П. Голобуцкий. "E-Ukraine Інформаційне Суспільство: бути чи не бути" Київ 2001 ЗАТ "Атлант UMS", 2001;
- [2] Bell. D The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. - N.Y., 1973;
- [3] Алексеева И.Ю. Возникновение идеологии информационного общества. www.iis.ru/events/19981130/alexeeva.ru.html;
- [4] Петров С.Т. Информационное Общество: На пути к электронному государству; <http://www.iis.ru>
- [5] CRIS Campaign Issue Paper. The Information Society: A Sceptical View (Polity, 2002);
- [6] Draft Declaration of Principles. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E 10 December 2003.
- [7] Куправа Д., Начальник управления Департамента информатики Парламента Грузии. К вопросу управления процессами развития компьютерных информационных технологий на этапе становления государства: Методологический аспект;
- [8] www.synopsis.kubsu.ru/informatic/operator/lecture/them
<http://www.synopsis.kubsu.ru/informatic/operator/lecture/them>
- [9] www.techno.spb.ru
- [10] www.cryptography.ru
- [11] Alvin and Heidi Toffler. Creating a new Civilization. The Politics of Third Wave. - Atlant, 1995;
- [12] О.Б. Шевчук., О.П. Голобуцкий. "E-Ukraine Інформаційне Суспільство: бути чи не бути" Київ 2001 ЗАТ "Атлант UMS", 2001;

Автори: (коротка бібліографічна довідка)

Колодюк Андрій Вікторович. Президент Фонду „Інформаційне Суспільство України. Розпочав свою трудову діяльність у США (1992–1995 рр), працюючи в Нью-Йорку в консалтингових і торгових компаніях. Маючи достатній досвід роботи у західному приватному секторі, в 1994 р. п. Колодюк разом з іншими засновує компанію "Укрінвестком", яка фінансує перший проект – компанію Unitrade, а з 1994 по 2000 рр. – ряд інших успішних проектів сектору ІКТ. У 2001 р. п. Колодюк проводить реорганізацію компанії "Укрінвестком" та виводить на ринок оновлену венчурну компанію "АВенчерс". У березні 2004 р. приймає рішення про вихід із бізнесу, посвятивши себе громадській діяльності: політиці інформаційного суспільства. Свою громадську діяльність почав у 2001 р., ставши одним із засновників і Президентом Всеукраїнського Фонду "Інформаційне Суспільство України". З 2002 р. – провідний експерт Фонду. Автор аналізів багатьох досліджень у сфері Інформаційного Суспільства. Авторські матеріали опубліковані в наукових збірниках, матеріалах міжнародних конференцій. З липня 2003 р. Андрій Колодюк очолює громадську робочу групу „Електронна Україна”, яка працює над створенням проекту „Національної Стратегії розвитку інформаційного суспільства України”.

Отримав дві вищі освіти: технічну (Київський політехнічний інститут) і юридичну (Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка).

Берега Тарас Андрійович. З 2002 року працює експертом у Фонді „Інформаційне Суспільство України”. Коло професійних обов’язків складають такі напрямки діяльності: дослідження та аналітика міжнародних матеріалів з проблематики розвитку інформаційного суспільства, усні та письмові переклади, грантова діяльність, робота з вітчизняними та міжнародними експертами, участь у заходах, присвячених питанням розвитку інформаційних процесів. Особливий інтерес становить питання практичного запровадження системи електронного уряду та здійснення електронного урядування в Україні.

У листопаді 2002 року брав участь у Регіональній Пан-Європейській Конференції з питань розвитку інформаційного суспільства (7–9 листопада, Бухарест, Румунія) та в грудні 2003 р. був учасником І стадії Всесвітнього Самміту з питань інформаційного суспільства (10–12 грудня,

Інформаційне Суспільство Шлях України

Женева, Швейцарія) у складі громадської робочої групи „Електронна Україна”, члени якої представляли проект „Національної Стратегії розвитку інформаційного суспільства України”.

Жаліло Ярослав Анатолійович. Президент. Центру антикризових досліджень, кандидат економічних наук. Автор та співавтор 6 монографій, понад 10 аналітичних доповідей, понад 30 наукових статей з проблем економічної політики держави, формування та реалізації економічної стратегії в Україні. Зокрема, в низці робіт досліджено проблеми та перешкоди становленню інноваційної моделі розвитку, економічних важелів активізації інноваційної діяльності. Ці проблеми обговорювалися на серії круглих столів, організованих Центром антикризових досліджень. Я.А.Жаліло є модератором економічного напрямку Громадської робочої групи „Електронна Україна”.

Березовець Леся Валеріївна, Голова Правління Фонду

„Інформаційне Суспільство України”, викладач Кафедри організації масовоінформаційної діяльності Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філол. наук. Автор численних наукових статей та аналітичних матеріалів на теми інформаційної політики, розвитку інформаційного суспільства, зв'язків із громадськістю, громадської діяльності.

Учасник багатьох всеукраїнських та міжнародних конференцій, семінарів, круглих столів.

Лисицький Віктор Іванович. Екс-Урядовий секретар Кабінету міністрів України, кандидат економічних наук. Протягом 12 років створював автоматизовану систему управління найбільшим суднобудівним заводом України (24000 працівників); з них 5 років – на керівній посаді. Півтора року працював Урядовим секретарем КМУ, де започаткував створення електронного Уряду. Один рік – директор Державного департаменту інформаційних технологій та комп'ютерних мереж.

Бажал Юрій Миколайович. Національний університет „Києво-Могилянська академія”. Доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Академії технологічних наук України.

Проблематику економіки науково-технічного прогресу, включаючи економіку інформаційного суспільства, досліджує більше 30 років. Входив до складу робочої групи ГКНТ СРСР з підготовки реформи державного управління науково-технічною сферою, очолював робочу групу колишнього Міністерства науки і технологій України з підготовки проектів концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України та закону про інноваційну діяльність, брав участь у підготовці відповідних розділів проектів програм діяльності урядів України. Очолював відділ економічних проблем науково-технічного прогресу в Інституті економіки НАН України (1988–1996) та відділ технологічного прогнозування та інноваційної політики в Інституті економічного прогнозування НАН України (1997–1999). З 1993 р. призначений членом Наукової ради Фонду фундаментальних досліджень України. Автор більше 100 наукових робіт, серед яких відома книга – „Економічна теорія технологічних змін” (1996) та колективна монографія, підготовлена під його керівництвом, – „Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку” (2002).

Дробков Євген Вікторович. Директор Фонду «Інформаційне Суспільство України». Після закінчення кар’єри офіцера ВМФ СРСР у 1991 році працював комерційним директором провідного українського недержавного видавництва «АБРИС». Згодом обіймав відповідальну посаду в Управлінні Інформації, Міністерства закордонних справ України. Роботу в «третьому секторі» розпочав у 1995 році як маркетинг-директор українського відділення міжнародної неурядової екологічної організації «Грінпіс». Брав участь у менеджменті, моніторингах та оцінках програм TASIC, Європейського Союзу, Трансатлантичної Програми ЄС–США, а також ПРООН та УВКБ ООН в Україні. Проходив навчання та стажування у Стенфордському Університеті, США (Програма Підготовки Дипломатів Гуверського Інституту). У даний час викладає в Державній академії керівних кадрів культури і мистецтв. Автор посібника для студентів «Інформаційно-аналітична діяльність у міжнародних відносинах» та «Вступ до фаху».

Коліушко Ігор Борисович. Юрист, народний депутат України у Верховній Раді України II і III скликань, працював на різних посадах у Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики.

У 1997–2001 рр. – член Державної комісії з проведення в Україні адміністративної реформи.

Автор та співавтор понад 20 законопроектів у галузі конституційного та адміністративного права, розглянутих Верховною Радою України, а також півтора десятка наукових публікацій, в основному на теми адміністративної та судової реформи.

На сьогодні – Голова Центру політико-правових реформ, викладач факультету правничих наук Києво-Могилянської академії.

Демкова Мар'яна Станіславівна. Юрист, керівник проектів Центру політико-правових реформ.

Очолює один з напрямків діяльності організації – інформаційне право. Досліджує проблематику доступу до публічної інформації; перспективи запровадження і функціонування системи електронного урядування в Україні.

Співавтор проекту концепції законопроекту про доступ до інформації. Брала участь у підготовці проекту Закону “Про інформацію” в новій редакції.

Автор багатьох наукових публікацій.

Фігель Марія Василівна. Юрист, експерт Центру політико-правових реформ. Здійснює експертизу законопроектів у сфері інформаційних відносин, освітньої та наукової діяльності.

Досліджує проблему захисту персональних даних та перспективи вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Цікавиться теорією інформаційного права.

Пазюк Андрій Валерійович. Помічник-консультант народного депутата Верховної Ради України, керівник проекту “Права людини та Інтернет” www.internetrights.org.ua

Автор монографій: „Захист прав людини стосовно обробки персональних даних: міжнародні стандарти”. – 2000. – 88 с., „Захист прав громадян у зв'язку з обробкою персональних даних у правоохоронній діяльності: європейські стандарти і Україна”. – 2001. – 258 с., „Права людини та Інтернет”. – 2002. – 150 с., „Міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоніфікованої інформації”: Дис. к.ю.н.: 12.00.11. (2004).

Іванов Валерій Феліксович. Президент Академії Української Преси; професор; доктор філологічних наук; дійсний член-академік Академії наук вищої школи України.

Наукові інтереси: Теорія та соціологія масової комунікації, законодавче забезпечення діяльності ЗМК, комп'ютерна журналістика. Завідувач кафедри організації масово-інформаційної діяльності Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Макаренко Євгенія Анатоліївна. Доктор політичних наук, професор, зав. кафедри міжнародних комунікацій та зв'язків з громадськістю Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Коло наукових інтересів: міжнародні інформаційні відносини, міжнародне інформаційне право, інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньої політики, глобальне інформаційне суспільство

Городенко Леся. Кандидат філологічних наук; асистент кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

З 2000 року займається дослідженням ринку українських Інтернет-видань, викладає в Інституті журналістики нормативний курс „Інтернет-журналістика”; є ініціатором відкриття при кафедрі ВСР спеціалізації „Інтернет-видання”.

Дацюк Сергій Аркадійович. Автор праць з філософії Інтернету http://www.uis.kiev.ua/~_xyz/net_philosophy.html У 1995 почав роботу над «Теорією віртуальності». З 1996 р – експерт по контенту Інтернет для газети «Бізнес». З 1997 – автор Інтернет-проекту „Культурні провокації”. 1997–2000 рр. – редактор першого українського мережного журналу „XYZ”; 2000 р. – розробка і запуск інтернет-видання Part.org.ua; 1999 р. – один з авторів і редактор аналітичної доповіді „Сучасні фабрики думки”. З квітня 2000 р. працює на ринку комерційного консалтингу самостійно, консультує створення низки Інтернет-проектів. 2000 р. – автор і організатор дослідження „Сучасне новинне виробництво”. 2001–2002 рр. – консультує створення та

Інформаційне Суспільство Шлях України

публікується в Інтернет-проекті „Телекритика”. У даний час – консультант Корпорації стратегічного консалтингу «Гардарика», що будується на принципах мережного управління.

Жиляєв Ігор Борисович. Заступник завідуючого секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, кандидат економічних наук. З 1998 р. – член Консультативної ради з питань інформатизації при Верховній Раді України, автор більше 200 наукових та публіцистичних праць, у тому числі більш двох десятків наукових та публіцистичних статей з проблематики становлення інформаційного суспільства, розвитку Інтернету, електронного уряду, забезпечення прийняття Законів України з питань інформатизації, а саме: „Про Національну програму інформатизації” (1998 р.); „Про Концепцію Національної програми інформатизації” (1998 р.); „Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 1998-2000 роки” (1998 р.); „Про внесення змін до Закону України „Про Національну програму інформатизації” (2001 р.); „Про електронний документ та електронний документообіг” (2003 р.); „Про електронний цифровий підпис” (2003 р.) тощо.

Нанівська Віра Теодорівна. Директор Міжнародного Центру Перспективних Досліджень, кандидат історичних наук.

Нікітін Володимир Африканович. Замісник директора Міжнародного Центру Перспективних Досліджень, доктор культурології, брав участь у проектах, пов’язаних із супроводом діяльності ВАТ „Укртелеком”.

Мойсеєнко Антон Олегович. Менеджер з громадських відносин Фонду інформаційне суспільство України. Сфера професійних обов’язків: займається роботою по налагодженню співпраці Фонду з державними установами, громадськими та бізнесовими організаціями, організації різноманітних заходів, які проводить Фонд.

Сфера наукових інтересів: готовність населення України до діяльності в громадянському та інформаційному суспільствах.

Романенко Станіслав Іванович. Київський славістичний університет, Інститут економіки та менеджменту, кафедра економіки та управління, викладач. Експерт Центру антикризових досліджень.

Кандидат економічних наук. Інформаційні технології розглядав під кутом проблеми управління промисловими підприємствами, дослідженню якої присвячена кандидатська дисертація, яку захистив у 1969 р. у Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова. Згодом понад 15 років вивчав проблеми управління науковими дослідженнями та науково-технічними програмами в Україні.

Семенченко Андрій Іванович. Начальник сектору захисту та безпеки інформації Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. Має понад 90 наукових праць.

Сфера наукових інтересів: стратегічне планування, методи, моделі та механізми розвитку інформаційної економіки. Брав безпосередню участь в розробці нормативно-правової бази у сфері інформатизації, насамперед, законів України про Концепцію Національної програми інформатизації та про Національну програму інформатизації. Останні роки працював на посадах заступника начальника управління програм і проектів інформатизації Національного агентства з питань інформатизації при Президентові України, начальника управління програм і проектів інформатизації Держкомзв'язку та завідуючого сектором інформаційної політики Національного інституту стратегічних досліджень.

Почепцов Георгій Георгійович. Доктор філологічних наук, професор. Керівник Управління стратегічних ініціатив Адміністрації Президента України. Завідувач кафедри інформаційної політики Української академії державного управління при Президентові України, президент Української асоціації паблік рілейшнз; член Громадської ради експертів із внутрішньополітичних питань; керівник робочої групи з питань організації Суспільного телебачення і радіомовлення України. Член Ради і Член Спілки письменників України. Заслужений журналіст України. Державний службовець 4-го рангу.

Єршова Тетяна Вікторівна. Генеральний Директор Інституту Розвитку Інформаційного Суспільства (Москва, Росія). Директор інформаційних культурно освітніх програм IPIC.

Мойсєєв Микита Миколайович. Академік, радник при дирекції обчислювального центру РАН.

Піскорська Галина Андріївна. Кандидат історичних наук, доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Корнєєва Тетяна Миколаївна, аналітик Фонду „Інформаційне Суспільство України”. Проходила стажування у Міністерстві фінансів України в Департаменті по бюджету і Департаменті державного боргу. Автор наукових статей з економічних питань. Брала участь у наукових конференціях та олімпіадах (економічна сфера).

Нері Генна (Nagy Hanna) поточно займає посаду старшого радника з питань інформаційного розвитку у Світовому Банку; перед тим виконував обов'язки провідного економіста, корпоративного стратега, експерта та спеціаліста з питань розвитку приватного сектору. Очолював проекти Світового Банку в напрямку розвитку індустрії програмного забезпечення в окремих країнах світу, починаючи з проекту розвитку експорту програмного забезпечення в Індії на початку 90-х. Сьогодні п. Генна працює над аналізом стратегій розвитку на основі ІКТ, а також над інформаційними проектами розвитку. З-поміж його робіт, особливу увагу привертають наступні: *The Information Technology Revolution and Economic Development, 1991; Exploiting Information Technology for Development: a Case Study of India, 1994; Information Technology Diffusion: Experience of Industrial Countries and Lessons for Developing Countries, 1995; the East Asia Miracle and Information Technology, 1996.* Усі перелічені праці видані під егідою Світового Банку. Недавно, закінчив та опублікував проект „Making Development Work, 2002, Transactions Publications”, а також був співавтором роботи „The Role of Software in ICT Strategy”, для спеціального випуску Електронного журналу „E. Journal on Information Systems in Developing and Emerging Economies, 2003”.

Глобалізація - процес всесвітнього розповсюдження інформаційних технологій, продуктів і систем, що передбачає економічну та культурну інтеграцію. Прихильники цього процесу вбачають в ньому можливість подальшого процесу за умови розвитку глобального інформаційного суспільства. Опоненти попереджають про небезпеки глобалізації для національних культурних традицій.

Дистанційна освіта - цілеспрямоване та методично організоване керівництво учбово-пізнавальною діяльністю осіб, що знаходяться на відстані від освітнього центру, яке відбувається за допомогою використання електронних та традиційних засобів зв'язку.

Електронна готовність - термін, запроваджений Всесвітнім Банком для позначення готовності інформаційно-комунікаційної інфраструктури держави, континенту чи всієї земної кулі до загальної електронізації народного господарства. Існує низка різних методик оцінки е-готовності.

Електронний уряд – система державного управління на основі електронних засобів обробки, передачі, надання та розповсюдження інформації.

Знаннєва економіка - економіка, у якій велика частина ВВП припадає на виробництво, обробку, збереження і поширення інформації та знань.

Інтелект (від лат. Intellectus - розуміння) - у психології - пізнавальні здібності людини, що визначають рівень її мислення, здатність вирішувати складні завдання. Розвиток інтелекту оцінюється по глибині знань і здатності людини не тільки запам'ятовувати їх, але і продуктивно й ефективно використовувати.

Інформатизація - організаційний соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, громадських об'єднань на основі формування і використання інформаційних ресурсів.

Інформатизація суспільства - глобальний, загально цивілізаційний процес активного формування і широкомасштабного використання інформаційних ресурсів. У процесі інформатизації суспільства відбувається перетворення традиційного технологічного способу виробництва і способи життя в новий постіндустріальний, на основі використання кібернетичних методів і засобів.

Інформаційне Суспільство Шлях України

Інформатика - галузь знань, що вивчає загальні властивості і структуру наукової інформації, а також закономірності і принципи її створення, перетворення, нагромадження, передачі і використання в різних сферах людської діяльності.

Інформаційна війна – цілеспрямовані дії, спрямовані на досягнення інформаційної переваги шляхом нанесення збитків інформації, інформаційним процесам та інформаційним системам противника за умови створення одночасного захисту власної інформації, інформаційних процесів та інформаційних систем.

Інформаційна культура - здатність суспільства ефективно використовувати інформаційні ресурси і засоби інформаційних комунікацій та застосовувати передові досягнення у сфері розвитку засобів інформатизації й інформаційних технологій.

Інформаційна нерівність – (цифровий розрив, інформаційний або цифровий розподіл, цифрова або електронна прірва, комп'ютерний розподіл і ряд інших понять використовуються як синоніми у даному контексті) - новий вид соціальної диференціації, що впливає з різних можливостей використання новітніх ІКТ.

Інформаційна революція - метафора, що виражає в останній чверті XX століття революційний вплив ІКТ на всі сфери життя суспільства. Це явище інтегрує ефекти попередніх революційних винаходів в інформаційній сфері (друкарство, телефонія, радіозв'язок, персональний комп'ютер), оскільки створює технологічну основу для подолання будь-яких відстаней при передачі інформації і таким чином об'єднує інтелектуальні здібності та духовні сили людства.

Інформаційна революція - радикальна зміна в XX столітті інструментальної основи, способів передачі і збереження інформації, а також обсягу інформації, доступної активної частини населення. Інформаційна революція створює технологічну основу для об'єднання інтелектуальних здібностей людства.

Інформаційне законодавство – сукупність законів, нормативних актів та інших форм правового регулювання у сфері виробництва та використання інформації та застосування інформаційних технологій.

Інформаційне суспільство - концепція постіндустріального суспільства; нова історична фаза розвитку цивілізації у якій головними продуктами виробництва є інформація і знання. Відмінними рисами інформаційного суспільства є :

збільшення ролі інформації і знань у житті суспільства;
зростання частки інформаційних комунікацій, продуктів і послуг у ВВП;
створення глобального інформаційного простору, що забезпечує
(а) ефективна інформаційна взаємодія людей,
(б) їхній доступ до світових інформаційних ресурсів і
(в) задоволення їхніх потреб в інформаційних продуктах і послугах.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) - сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, збереження, поширення, відображення та використання інформації в інтересах її користувачів.

Мережеве суспільство - суспільство, у якому переважна кількість інформаційних взаємодій відбувається на основі інформаційних мереж.

Постіндустріальне суспільство - суспільство, у якому сфера послуг має пріоритетний розвиток і превалює над обсягом промислового виробництва та виробництва сільськогосподарської продукції. У соціальної структури постіндустріального суспільства зростає чисельність людей, зайнятих у сфері послуг і формуються нові еліти: технократи, інтелектуали.

Телемедицина - напрямок медицини, заснований на використанні телекомунікацій для адресного обміну медичною інформацією між фахівцями з метою підвищення якості діагностики лікування. Неодмінною умовою адекватного обміну медичною інформацією є погоджена підготовка медичних даних і знань до передачі по каналах зв'язку.

Теорія постіндустріального суспільства - теорія, відповідно до якої індустріальне суспільство в результаті науково-технічного прогресу переростає в постіндустріальне суспільство.

Цифрова доба - термін виник у процесі глобального поширення цифрових технологій, оскільки цей процес впливає на різноманітні соціально-культурні аспекти сучасного життя.

*Використані матеріали „Російсько-англійського глосарію по інформаційному суспільству: Сто базових термінів”
www.iis.ru/glossary/index.html)*

Перелік спеціалізованих джерел (книги // звіти // програми // проекти // статті)

Історія та теорія інформаційного суспільства

- Drucker P.F. Post-Capitalist Society. N.Y.: Harper-Collins Publ., 1995.
- Bell. D. The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y., 1973;
- Alvin and Heidi Toffler. Creating a new Civilization. The Politics of Third Wave. - Atlant, 1995;
- Riesman D. Leisure and Work in Post-Industrial Society // Mass Leisure / Eds. E. Larrabee, R. Meyersohn. Glencoe (Ill.), 1958
- Toward the Year 2000. Work in Progress / Ed. by D. Bell. Boston, 1968.
- Bell D. The Year 2000 - The Trajectory of an Idea // Toward the Year 2000. Work in Progress / Ed. by D. Bell. Boston, 1968.
- Kahn H., Bruce-Briggs B. Things to Come. Thinking About the Seventies and Eighties. N.Y., 1972.
- Brzezinski Zb. Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. N.Y., 1970
- Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y., 1973.
- Dordick H.S., Wang G. The Information Society: A Retrospective View. Newbury Park-L., 1993.
- Porat M., Rubin M. The Information Economy: Development and Measurement. Wash., 1978.
- Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. Wash., 1981.
- Stonier T. The Wealth of Information. L., 1983.
- Katz R.L. The Information Society: An International Perspective. N.Y., 1988.
- McLuhan M. The Gutenberg Galaxy. N.Y., 1962.
- Toffler A. The Third Wave. N.Y., 1980
- Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture: The Rise of the Network Society. Malden (Ma.) - Oxford: Blackwell Publ., 1996.

www.opt-int.org

www.dotforce.org

www.digitalpartners.org

www.infodev.org

www.isc.ie

www.itu.int

www.europa.eu.int

www.oecd.org

www.oneworld.org

www.openknowledge.org

www.panos.org.uk

www.sustainit.org

www.takingitglobal.org

www.worldinformation.com

www.wiseky.com

www.unpan.org

www.e-pol.net

ІКТ та інформаційне суспільство***Долаючи проблему цифрового розподілу***

www.bridges.org

www.digitaldividenetwork.org

www.digitaldividend.org

Політика, стратегії, програми розвитку Інформаційного Суспільства

- World Bank Group ICT Strategies
- Information Society in the 21 century: a requisite for development
- Donor ICT Strategies Matrix /OECD – DAC, December 2003/
- Smart City Strategy
- ICT Policy for Social Justice and Sustainable Development: Resources for Advocacy
- International Chamber of Commerce. Commission on E-Business, IT and Telecoms (EBITT) "ICC compendium on ICT and E-business policy and practice".
- UNESCO "Measuring and monitoring the information and knowledge societies: a statistical challenge"
- European Commission "eEurope 2005: An Information Society for All" Action Plan. May 2002.
- European Commission. Information Society Technologies. A thematic priority for research and development under the specific programme - Integrating and strengthening the European Research Area in the community sixth Framework Programme.
- ITU E-strategy
- Information for Development Programme "ICT for Development. Contributing to the Millennium Development Goals" Lessons learned from seventeen InfoDev projects.
- UNDP "National Information Society Policies. ESEEurope Common Guidelines" "Stability Pact for South Eastern Europe".

Інші Інтернет ресурси

Індекс Інформаційного Суспільства

www.worldpaper.com

„Звіт групи Мартіна Бангеманна”

http://www.medicif.org/Dig_library/ECdocs/reports/Bangemann.htm

Окінавська Хартія Інформаційного Суспільства

<http://www.dotforce.org/reports/it1.html>

Конкурс кращих он лайн проектів 2003 року

www.wsis-award.org

Серія аналітичних буклетів з тематики інформаційного суспільства

www.epremiers.org

Шановні колеги, друзі та однодумці!

Від імені Фонду „Інформаційне Суспільство України” дякуємо всім, хто не залишився байдужим до питання соціально-економічного розвитку нашої країни, розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Щиру подяку висловлюємо усім авторам: Бажалу Ю.М., Баранову О.О., Березі Т.А., Городенко Л., Дацюку С.А., Демковій М., Дробкову Є.В., Єршовій Т., Жалілу Я.А., Жилиєву І.Б., Згуровському М.З., Іванову В.Ф., Нанівській В., Коліушку І.Б., Корнєєвій Т., Лисицькому В.І., Макаренку Є.А., Мойсеєнку А.О., Нікітіну В., Пазюку А., Піскорській Г.А., Почепцову Г.Г., Романенку С.І., Семенченку А.І., Фігелю М.

Також висловлюємо подяку Академії Української Преси, Українському Центру Політико-Правових Реформ, Центру антикризових досліджень.

Особливу подяку за підтримку та сприяння виходу цієї книжки висловлюємо Міжнародному Фонду „Відродження”, особисто пану Євгену Бистрицькому, а також ПРООН, особисто пану Дагласу Гарднеру. Щиро сподіваємося на продовження подальшої плідної співпраці та запрошуємо всіх не залишатися байдужими до справи, яка розпочата нашими спільними зусиллями.

Також запрошуємо до співпраці авторів та видавців, які мають бажання продовжити розпочату справу – Бібліотеку Інформаційного Суспільства України.

Бажаємо усім реалізації творчих задумів, удачі в справах та великої любові до країни, дітьми якої ми всі є.

Голова Правління Фонду
„Інформаційне Суспільство України”
L.Berezovets@isu.org.ua

Леся Березовець

Фонд „Інформаційне Суспільство України”

Фонд «Інформаційне Суспільство України» (www.isu.org.ua) громадська організація, створена на початку 2001 року. Одна із перших організацій в Україні, які проголосили своєю основною метою розвиток Інформаційного Суспільства в Україні.

Фонд - учасник багато численних міжнародних конференцій, семінарів, симпозиумів. За його ініціативою громадський, бізнес та державний сектори були представлені єдиним стендом від України на Всесвітньому Самміті з питань Інформаційного Суспільства (грудень, 2003, Женева, Швейцарія) (проект було підтримано Міжнародним Фондом «Відродження»). Фонд є учасником ПРИОР, GKP та інших організацій.

GKP - Міжнародна мережа «Глобальне партнерство заради знання» ухвалила рішення про те, що Фонд «Інформаційне Суспільство України» у 2004 році є координатором діяльності організацій мережі у Східній Європі та Центральній Азії.

Центр «Інтернет-освіта для учителів» (31 серпня 2001 року - відкриття класу у Києво-Печерській Лаврі).

«Журналіст Інформаційного Суспільства» (25 грудня 2001 року, 25 грудня 2002 року).

Аналітичний доклад «E-Ukraine» (4 лютого 2003 року).

Міжнародна конференція «Проблеми та перспективи розвитку Інформаційного Суспільства» (25 лютого 2003 року).

Форум громадських організацій, працюючих у сфері ІКТ та телекомунікацій (червень 2003 року).

Громадська Робоча Група «Електронна Україна» (початок – червень 2003 року).

Проект «Національна стратегія розвитку Інформаційного Суспільства України».

Міжнародний Центр Сертифікації експертів у сфері Інформа-

Інформаційне Суспільство Шлях України

ційного Суспільства (початок – 12 вересня 2003 року).

Всесвітній Самміт з питань Інформаційного Суспільства.
Стенд України „Інформаційне Суспільство України» (Женева,
Швейцарія, грудень 2003 року).

„Бібліотека Інформаційного Суспільства”.

Завтра:

„2NIS” (Регіональна – країні Східної Європи та Центральної
Азії - ініціатива розвитку інформаційного суспільства).

Рада з питань розвитку інформаційного суспільства при КМУ.

Всесвітній Самміт з питань Інформаційного Суспільства (Ту-
ніс, 2005 рік - участь).

Науково-дослідна діяльність.

Організація та проведення конференцій, семінарів, круглих
столів.

Проектна діяльність.

Завжди:

Ми раді партнерству, відкриті для ідей та пропозицій.